

NEVENKA TROHA

POLITIKA SLOVENSKO - ITALIJANSKEGA BRATSTVA

(SLOVANSKO - ITALIJANSKA ANTIFAŠISTIČNA UNIJA
V CONI A JULIJSKE KRAJINE V ČASU OD OSVOBODITVE
DO UVELJAVITVE MIROVNE POGODBE)

NEVENKA TROHA

POLITIKA SLOVENSKO - ITALIJANSKEGA BRATSTVA

**(SLOVANSKO - ITALIJANSKA ANTIFAŠISTIČNA UNIJA
V CONI A JULIJSKE KRAJINE V ČASU OD OSVOBODITVE
DO UVELJAVITVE MIROVNE POGODBE)**

Ljubljana 1998

Vse objavljene fotografije, letake in glasila hrani Arhiv Republike Slovenije, Ref. II. (nekdanji Zgodovinski arhiv CK ZK Slovenije) v fondih Glavni odbor Komunistične partije Julijske krajine in Glavni odbor Slovansko-italijanske antifašistične unije.

11952

D 1⁴ -02- 1998 /59

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
94(497.1:450)"1941/1947"

TROHA, Nevenka

Politika slovensko-italijanskega bratstva:
(slovansko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske
krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe) /
Nevenka Troha - Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998

ISBN 961-6137-22-0

72630784

VSEBINA

	str.
I. PREDGOVOR	5
Pojasnitev nekaterih pojmov	6
II. UVOD	7
Splošne opredelitve	7
Prvo vojno obdobje (april 1941 - september 1943)	11
Operacijska cona Jadransko primorje	18
Odnosi med italijanskimi in slovenskimi komunisti	26
Odnosi med italijanskim Odborom narodne osvoboditve in OF	34
III. OSVOBODITEV IN ZASEDBA JULIJSKE KRAJINE	39
Priprave na osvoboditev in prevzem oblasti	39
Obdobje jugoslovanske uprave	49
Umik jugoslovanskih oblasti iz Trsta in cone A Julijske krajine	61
IV. ZAVEZNIŠKA VOJAŠKA UPRAVA	63
V. ENOTNA SLOVENSKO-ITALIJANSKA MNOŽIČNA POLITIČNA ORGANIZACIJA	75
Kaj je Slovensko oz. Slovansko-italijanska antifašistična unija	75
Ustanovitev Slovensko-italijanske antifašistične unije in njeno delovanje do kongresa	78
Prvi kongres Slovansko-italijanske antifašistične unije	87
Organizacijska struktura SIAU	90

VI.	KOMUNISTIČNA PARTIJA JULIJSKE KRAJINE	105
	Ustanovitev samostojne partijske organizacije	105
	Organizacijska struktura KPJK	110
VII.	DELOVANJE SIAU IN KPJK	119
	Odnosi med KPI, KPJ oz. KPS in KPJK	119
	Odnos med KPJK (KPS) in SIAU	124
	Narodnostno vprašanje v SIAU in KPJK	131
	Razmere do pomladi 1946	134
	Vprašanje internacionalizacije Julijske krajine	148
	Komisija izvedencev Sveta zunanjih ministrov in dogajanje ob njenem obisku	151
	Odločitev o ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja	157
	Dogajanje v Julijski krajini v času mirovne konference	159
	Prilagoditev politike SIAU in KPJK ustanovitvi STO	164
	Srečanje med Palmirom Togliattijem in Josipom Brozom Titom	168
	Mirovna pogodba in njena uveljavitev	171
VIII.	MNOŽIČNE ORGANIZACIJE V OKVIRU SIAU	175
	Antifašistična slovansko-italijanska ženska zveza	175
	Zveza antifašistične mladine Julijske krajine	177
	Zveza primorskih partizanov	179
	Enotni sindikati Julijske krajine	179
IX.	ZAKLJUČEK	185
X.	VIRI IN LITERATURA	191
XI.	SEZNAM KRATIC	201
XII.	KAZALO OSEBNIH IMEN	205

I. PREDGOVOR

Raziskava je nekoliko predelana magistrska naloga, ki sem jo z naslovom Politično življenje v coni A Julijske krajine v luči slovensko - italijanskega sodelovanja in s podnaslovom Slovensko - italijanska antifašistična unija 1945-1947 zagovarjala na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani septembra 1993. Kot se vidi že iz podnaslova, je v njej prikazano delovanje političnih organizacij, ki so imele v svojem programu kot osnovni cilj priključitev Jugoslaviji in ki so delovale v okviru Slovensko - italijanske antifašistične unije. Le - ta je na spornem območju Julijske krajine nasledila Osvobodilno fronto in ustrezne italijanske množične organizacije, če so obstajale.

V uvodu nekoliko širše predstavljam povezovanje teh gibanj in strank med vojno, predvsem v času nemške okupacije. Takrat sta se namreč nakazala dva bloka, katerih osnovna različica je bil njun povsem nasprotujoč si odnos do vprašanja meje med Italijo in Jugoslavijo (Slovenijo). Ljudje so se priključili enemu ali drugemu ne le zaradi svoje narodnostne pripadnosti, ampak tudi iz socialnih, ideoloških, razrednih, pa tudi drugih opredelitev. V bloku, ki se je zavzemal za priključitev celotne Julijske krajine Jugoslaviji in ki ga lahko označimo kot projugoslovanskega, so sodelovali tako Slovenci kot Italijani, medtem ko v bloku, ki se je zavzemal za ohranitev Italije in ga zato lahko označimo kot proitalijanskega, Slovencev ni bilo.

V nadaljevanju je opisano delovanje projugoslovanskega tabora v coni A Julijske krajine v okviru političnih organizacij, predvsem Slovensko oz. Slovensko - italijanske antifašistične unije in Komunistične partije Julijske krajine, ki sta bili glavna tvorca in povezovalca projugoslovanskih sil. Ostale t.i. množične organizacije kot so sindikati, ženske in mladinske organizacije, so prikazane le okvirno.

Poudarek raziskave je tako na političnih strankah, organizacijah in gibanjih projugoslovanskega bloka, medtem ko se uprave območja, pa tudi mednarodne politike, ki je marsikdaj odločilno vplivala na dogajanje, dotikam le toliko, kolikot je nujno potrebno za razumevanje problema, oziroma kolikor je njihovo ravnanje neposredno vplivalo na delovanje političnih organizacij. Vprašanje razmerij med proitalijanskimi in projugoslovanskimi organizacijami tako v zadnjem obdobju vojne kot po njej, delovanje krogov neodvisnih in njihovo sodelovanje z eno ali drugo stranjo, vprašanje odnosov med Slovenci, kakor tudi med Italijani in razmerja med različnimi političnimi usmeritvami znotraj posameznega naroda, pa so predmet moje doktorske disertacije, ki še čaka na natis.

Nevenka Troha
Ljubljana, november 1997

Pojasnitev nekaterih pojmov

V razpravi sem za opredelitev območja, ki sem ga obravnavala, uporabila izraz Julijska krajina in ne Slovensko primorje, ki se pojavlja v nekaterih publikacijah, ker je ta pojem širši in so ga osvojili tako Slovenci kot Italijani. Italijanski prevod Primorja - Litorale ni bil nikoli ozemeljsko opredeljen in je v italijanščini razumljen ožje, le kot obala z neposredno okolico. Izraz Julijska krajina (Venezia Giulia) je tudi uradni naziv, določen v sporazumu med vrhovnim poveljstvom Jugoslovanske armade in zavezniškim vrhovnim poveljstvom v Sredozemlju, podpisanim 20. junija 1945 v Devinu, in pomeni italijanske province Gorico, Trst, Reko (Kvarner) in Pulj (Istro) v mejah leta iz leta 1939.

Prihod jugoslovanske osvobodilne vojske na dotlej še neosvobojena območja v Julijski krajini so slovenski in del italijanskih krogov sprejeli kot osvoboditev, del Italijanov pa ga je sprejelo kot okupacijo. Za štiridesetdnevno jugoslovansko oblast v celotni Julijski krajini uporabljam izraz zasedba, za razliko od priključitve, ki bi pomenila dokončno stanje. Jugoslovanska armada je bila na tem območju, ki je bilo vse do uveljavitve mirovne pogodbe pravno še vedno del Italije, zasedbena oblast.

V besedilu se večkrat pojavljajo pojmi kot demokracija, prava ali ljudska demokracija, ljudska oblast, masovne organizacije, mase, reakcija, imperializem in drugi, ki so jih uporabljali tako osrednji jugoslovanski in slovenski organi kot tudi projugoslovanske organizacije v Julijski krajini. Razumeti jih moramo v skladu s programom komunistične partije in ljudske fronte in z njihovo takratno terminologijo. V tekstu sem jih uporabila, njihov pomen pa je razviden iz konteksta. Izraz demokratičen sta uporabljali obe nasprotni si strani, pri čemer sta si vsaka drugače razlagali njen pomen. Proitalijanska stran je demokracijo razumela v smislu zahodnih demokracij, medtem ko je projugoslovanska stran z demokracijo razumela t.i. ljudsko oblast in široko sodelovanje ljudi v okviru množičnih organizacij. Za razliko od zahodne demokracije večkrat uporabijo izraz prava ali ljudska demokracija.

Pri opredeljevanju organizacij, ki so ob koncu vojne in po njej podpirale priključitev Julijske krajine k Sloveniji oz. Jugoslaviji, sem uporabila skupen pojem projugoslovanske in ne proslovenske, ker je prvi širši. Italijani, ki so podpirali jugoslovansko politiko, niso zagovarjali priključitve k Sloveniji, ampak Jugoslaviji kot državi ljudske oblasti, upošteviti pa moramo tudi predloge o Trstu kot sedmi jugoslovanski republiki. Tudi temu nasprotno gibanje ne imenujem italijansko, ker vanj niso bili vključeni vsi Italijani. Izraza proslovenski ne uporabljam, ker se Italijani niso odločali za Slovenijo, ampak za Jugoslavijo kot državo z ljudsko oblastjo. Poleg tega ne moremo reči, da so bili Slovenci izven SIAU proti Sloveniji.

II. UVOD

Splošne opredelitve

Izraz Venezia Giulia - Julijska Benečija je prvi uporabil italijanski jezikoslovec Graziadio Ascoli leta 1863. Predlagal je, da se avstrijsko območje, ki so ga zahtevali italijanski domoljubi, poimenuje s terminom Tre Venezie, med katerimi je Venezia Giulia dobila ime po Julijskih Alpah. Ime se je širše uveljavilo šele po prvi svetovni vojni. Slovenci in Hrvati za Julijsko Benečijo uporabljamo izraz Julijska krajina. Tako italijanski izraz Venezia Giulia kot slovenski Julijska krajina obsegata tržaško in goriško pokrajino (v mejah Italije po 1. svetovni vojni) ter Istro. Venezia Giulia vključuje tudi Reko, medtem ko Julijska krajina včasih vključuje tudi Beneško Slovenijo, brez Reke.

Tudi pojem Primorska (Slovensko primorje, redkeje Primorska Slovenija) ni ozemeljsko opredeljen. Največkrat z njim razumemo območje med rapalsko mejo iz leta 1920 na vzhodu in mejo med Avstro - Ogrsko in Italijo iz leta 1915 (seveda brez hrvaških območij in tudi brez Kanalske doline). Pogosto pa je v pojem Primorska vključeno vse slovensko etnično ozemlje na zahodu, tudi Beneška Slovenija, Rezija in Kanalska dolina.

Antantne sile so Italiji za njen vstop v vojno leta 1915 z londonskim paktom obljubile naslednje avstro-ogrske ozemlje: Goriško, Istro, Trst, Dalmacijo, Trentino in Južni Tirol. Ob koncu 1. svetovne vojne je Italija sicer dobila pooblastilo, da zasede ozemlje do črte, določene z londonskim paktom, a je zasedla nekatera območja, ki so bila zunaj teh zahtev. Meja, ki so jo nato sprejeli s pogodbo med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS 12. novembra 1920 v Rapallu, je v Italijo vključila okrog 180.000 Hrvatov in 300.000 Slovencev. Zadnji so skupaj z okrog 36.000 Beneškimi Slovenci sestavljali več kot četrtino naroda. Razmejitvev je tekla v glavnem po razvodu med Črnim in Jadran-skim morjem, razen na Postojnskem, kjer je segala do Planine - Rakeka in prečkala v drugo smer obrnjeno reko Pivko. Tako je pod Italijo prišel tudi širok pas Notranjske. Za razliko od hrvaškega dela (Dalmacije) je bila rapalska

meja za Slovence še bolj neugodna kot zahteve londonskega pakta. Senžermenska pogodba septembra 1919 pa je Italiji priključila tudi Kanalsko dolino.¹ Mesto Reka je bilo priključeno Italiji na osnovi rimskega sporazuma s tedaj že fašistično Italijo 27. januarja 1924. Ob podpisu le - tega je Nikola Pašić izjavil, da je "jugoslovansko - italijansko prijateljstvo vredno žrtvovanj" in s tem postavil interese Kraljevine SHS oz. Srbije nad življenjske interese Slovencev in Hrvatov.²

Italija kot zmagovalka ni bila pogodbeno zavezana za izvajanje zaščite manjšin. Kot piše Milica Kacin Wohinz, je pritisk na t.i. Slave, s katerimi so italijanski nacionalisti, a ne le oni, označevali Slovence in Hrvate kot brezoblično množico manjvredne rase, brez lastne zgodovine, lastnega narodnega čuta in narodne kulture, nova italijanska oblast gradila na tezi, da ker "nimajo lastnosti nacije, tudi ne morejo biti narodna manjšina in ne morejo imeti irendentističnih aspiracij. Ker je manjvredno, mu je sojeno, da mu vladajo drugi, oziroma da ga vsrka višja italijanska civilizacija."³

Proces raznarodovanja se je v Julijski krajini začel že v času predfašističnih italijanskih vlad, fašistična oblast pa ga je še okrepila. Načrtno spodkopavanje slovenskega gospodarstva, zakonske uredbe, ki so omejevale lastninske pravice na italijanski vzhodni meji, poseben davčni sistem in posojilna politika so predvsem v tridesetih letih pognali na dražbo mnoga kmetijska posestva. Pogoj za opravljanje svobodnih poklicev je bila pogostoma pripadnost fašističnim organizacijam. Razbita je bila razvejana mreža raznih produktivnih in konzumnih zadrug ter hranilnic in posojilnic. Pred vojno je bilo na ozemlju, ki je pripadlo Italiji, 321 osnovnih šol s slovenskim in 167 s hrvaškim učnim jezikom. Po postopnem uvajanju "Uredbe šolskih stopenj in učnih programov ljudskošolskega pouka", t.i. Gentilijeve reforme iz leta 1923, Slovenci in Hrvatje v šolskem letu 1927-1928 niso imeli več svojih javnih šol, tudi srednjih ne. Zasebna Ciril Metodova šola v Trstu je bila ukinjena 1930. leta. Poleti 1927 so bila ukinjena vsa društva, naslednje leto še zadružne zveze, politična društva in periodični tisk. Vse to je s poitalijančenjem priimkov, imen in napisov na grobovih zbrisalo vse znake, ki so pričali o obstoju slovenske in hrvaške manjšine, ki sta kot politični subjekt prenehali obstajati. Edine slovenske ustanove, ki jih je oblast

-
- 1 Enciklopedija Slovenije, knj. 11, geslo Slovenci v Italiji (avtor M. Kacin Wohinz), str. 263-273.
 - 2 Jean Baptiste Duroselle: *Le conflit de Trieste 1943 - 1954*, Bruxelles 1966 (v nad. J.B. Duroselle, *Le conflit*), str. 97.
 - 3 Milica Kacin Wohinz: *Slovenci in Hrvati v Julijski krajini med vojnama: Narodno politična in kulturna podoba*, zbornik Trst 1941-1947, Koper 1988, str. 17-29 (v nad. M. Kacin Wohinz, zbornik Trst 1941-1947), str. 17.

še dopuščala do leta 1939, so bile založbe. Knjige so izhajale do leta 1939, dasi cenzurirane in plenjene in s predpisanimi omejitvami glede vsebine. Gospodarski in politični pritisk sta potiskala ljudi v emigracijo, ki jo je načrtno podpirala oblast. Med vojnama se je izselilo skoraj 20% slovenskega in hrvaškega prebivalstva, skupaj torej okrog 105.000 ljudi, od teh 70.000 v Jugoslavijo, 30.000 v Južno Ameriko, okrog 5000 v evropske države. Od tega jih je bilo, po najnovejših raziskavah, 52.000 hrvaške narodnosti.

V Julijski krajini se je zaradi novih meja spremenila struktura gospodarstva. Trst je iz osrednjega zaščitenega pristanišča Avstro - Ogrske postal eno od italijanskih pristanišč in njegovo pomorstvo ter trgovina sta začela propadati. Lažje se je prilagodila industrija. Zaradi konkurence italijanskega je začelo propadati kmetijstvo na Primorskem, ki je bilo večinoma v rokah Slovencev. Dodatno so obubožali zaradi neplačevanje vojne škode, ki je prizadela predvsem območja Goriške, kar je pospeševalo prisilne odkupe in kolonizacijo slovenske zemlje s kmeti iz notranjosti Italije, ki pa zaradi slabih pogojev na kraški zemlji ni tekla po načrtih. Večina italijanskih priseljencev je bila zato neposrednih predstavnikov fašistične italijanske države (uradniki, učitelji in drugi), ki so zasedli mesta odpuščenih ali premeščenih Slovencev in Hrvatov.⁴

Italijanski nacionalizem, ki je bil v Julijski krajini zaradi dolgoletne izključitve iz matične države močnejši kot drugje v Italiji, se je v povojnem obdobju širil med bivšimi vojaki, razočaranimi nad položajem Italije, med srednjimi sloji, izgubljenimi zaradi težkega socialnega položaja in nedoločne prihodnosti, ter med mladimi. Nacionalizem se je krepil s prepričanjem o t.i. omejeni oz. invalidni zmagi (*vittoria mutilata*), ker Italija z rapalsko mejo ni dobila svojih naravnih meja na razvodnici med Jadranskim in Črnim morjem. Zato so tudi na mirovnih pogajanjih po drugi vojni proitalijanski krogi že rapalsko mejo razglašali kot kompromis in je bilo vsako nadaljnje zmanjšanje ozemlja zanje kompromis kompromisa. Vse italijanske stranke v Julijski krajini, razen socialistov in komunistov, so gradile na ideologiji nacionalizma, tako proti marksistični kot tudi slovenski opoziciji, iz česar je nastal pojem slavo - komunizem kot sinonim za ogroženost italijanstva na tem območju. V fašizmu, ki je nastal kot rezultat sporazuma med kapitalom, militarizmom in na-

4 Zgodovino Primorske med obema svetovnimaj vojnama je obdelalo več avtorjev, med njimi predvsem M. Kacin Wohinz v knjigah: *Slovenci in Hrvatje pod italijansko zasedbo*, Maribor 1972, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev*, Koper 1977 in *Prvi antifašizem v Evropi*, Koper 1990 in Lavo Čermelj v knjigi *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana, 1965. Strnjeno glej Enciklopedija Slovenije, 11. knjiga, geslo *Slovenci v Italiji*, str. 263-273.

cionalizmom, so videli tistega, ki je bil sposoben voditi tako protisocialistično kot protislovansko politiko.⁵

V opoziciji proti fašizmu so v Julijski krajini ostali Slovenci, Hrvati, marksisti, nekateri katoliki in redki drugi demokratični Italijani. Programske osnove protifašističnih strank in organizacij so se v letih pred drugo vojno, pa tudi med njo, razlikovale v socialnih oz. razrednih in narodnostnih opredelitvah. Komunisti so bili za sovjetsko Italijo in sovjetsko Jugoslavijo ter so se vezali prvenstveno na ideologijo, medtem ko so bili narodni revolucionarji za vsako Jugoslavijo ne glede na njeno notranjo ureditev in prav tako italijanski antifašisti (razen komunistov) za vsako Italijo.⁶

Slovenci v Julijski krajini so bili po koncu prve vojne razdeljeni na narodni in marksistični tabor, ki sta ločeno nastopala na volitvah leta 1921 in 1924. Tudi obe meščanski struji, liberalna in katoliška oz. krščanskosocialna, sta bili od leta 1924 ostro ločeni in v hudem medsebojnem sporu za prevlado. Nasproti italijanski državi pa sta kljub temu sestavljali enoten tabor, ki je nastopal s pozicij narodnosti. Do konca dvajsetih let so bile legalne politične stranke ukinjene. Ilegalno so z delom nadaljevali Komunistična partija Italije, ki je imela velik vpliv tudi med Slovenci in Hrvati, slovensko narodno - revolucionarno gibanje in krščanski socialisti ter do konca leta 1932 med Italijani gibanje Pravica in svoboda (*Giustizia e Libertà*), ki je zagovarjalo upravno in kulturno avtonomijo Julijske krajine. Njegov program je med drugo vojno zastopala predvsem Stranka akcije (*Partito d'Azione, Pd'A*).⁷

Po prepovedi delovanja manjšinskih organizacij je pri ohranjanju narodne zavesti imela pomembno vlogo slovenska in hrvaška duhovščina, ki je bila zaradi tega izpostavljena pritiskom tako fašističnih oblasti, kakor tudi vrhov katoliške cerkve v Julijski krajini.⁸

5 Elio Apih: *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918-1943*, Bari 1966 (v nad. E. Apih, *Italia*), str. 90, 96, 142, 253.

6 Mario Pacor: *Confine orientale. Questione nazionale e resistenza nel Friuli - Venezia Giulia*, Milano 1964 (v nad. M. Pacor, *Confine orientale*), str. 136.

7 M. Kacin Wohinz, zbornik *Trst 1941-1947*, nav. d., str. 19; E. Apih, *Italia*, nav. d., str. 300.

8 Milica Kacin Wohinz: *Prvi antifašizem v Evropi*, Koper 1990 (v nad. M. Kacin Wohinz, *Prva antifašizem*), poglavje o duhovščini, str. 159-210. Podrobneje o delovanju krščansko - socialnega gibanja glej Egon Pelikan: *Virgil Šček in primorska sredina v letih 1918-1945*, v Marko Tavčar, Egon Pelikan, Nevenka Troha: *Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947*, Viri 11, Ljubljana 1997 (v nad. *Korespondenca Virgila Ščeka*), str. 21-102.

Prvo vojno obdobje (april 1941 - september 1943)

Rešitev slovenskega narodnega vprašanja in z njo povezanih sprememb meja na eni strani, ter izvedba revolucije in vzpostavitev ljudske oblasti na drugi strani, sta bili osnovni točki, ki sta med drugo svetovno vojno, pa tudi še po njej, opredeljevali odnose med posameznimi političnimi strankami in gibanji v Julijski krajini, na osnovi katerih so sklepali zaveznitva, ali pa je prišlo med njimi do razhajanj. Vstop Italije v vojno in predvsem italijanski napad na Jugoslavijo ter okupacija dela jugoslovanskega ozemlja so odprli možnost nove razmejitve. Spremebo jugoslovanske zahodne meje so zahtevale tako jugoslovanska begunska vlada, ki se je pri tem poskušala nasloniti predvsem na Veliko Britanijo, in politične stranke v emigraciji, kakor tudi gibanja in stranke v domovini v obeh med seboj nasprotnih si taborih. Stranke in gibanja, ki so bile zunaj OF, so se večinoma navezovala na delovanje jugoslovanske begunske vlade, v neposrednih stikih z italijanskim okupatorjem pa teh ozemeljskih zahtev niso postavljali.⁹

Slovenski protikomunisti so hoteli prelicitirati program OF, zato so predvsem tisti v okviru katoliškega tabora v svoje programe postavljali nezmerne in utopične zahteve. Tako je Slovenska ljudska stranka v svojem programu jeseni 1941 zahtevala svobodno in samostojno Slovenijo z vsem njej pripadajočim gospodarskim in prometno zaokroženim ozemljem, a v okviru Jugoslavije. Pri tezah glede samostojne Slovenije so prednjačili Stražarji, ki pa tudi niso resno računali na samostojnost Slovenije. Zahtevali so mejo na Tilmentu, na Visokih Turah ter nad Gradcem in bili hkrati šovinistično razpoloženi do sosednjih Italijanov in Avstrijcev. Predvidevali so vključevanje v širše srednjeevropsko območje, a brez Nemčije, v t.i. srednjeevropsko katoliško federacijo. Leon Rupnik je v govoru domobranskim častnikom poudaril, da ima njegova domobranska akcija za cilj prodreti do skrajnih slovenskih meja. Obstajajo podatki, da se je o tem pogovarjal z visokim komisarjem cone Jadransko primorje Friedrichom Rainerjem, ki mu je obljubil najmanj obnovitev Kranjske, verjetno tudi priključitev delov Primorske, veliko rezervo pa je izrazil glede bodoče slovenske Štajerske.¹⁰

9 Slovenska politična emigracija je 1. maja 1941 izdala Spomenico o slovenskih ozemeljskih zahtevah v času vzpostavitve novih meja jugoslovanske države. Več o tem v Dušan Biber: Britanska in ameriška politika o italijansko - jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni, razprava v zborniku Trst Trieste 1945, ciklus predavanj, Trst 1985, str. 7-27 (v nad. D. Biber, zbornik Trst - Trieste), str. 15, 16. O programih slovenskih strank zunaj OF je pisal Boris Mlakar: O političnih programih slovenske kontrarevolucije, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, l. 22, 1982, št. 1-2, str. 211-223 (v nad. B. Mlakar, Prispevki 1982).

10 B. Mlakar, Prispevki 1982, nav. d., str. 214, 215.

Osvobodila fronta slovenskega naroda, v kateri so imele ustanovne skupine enako stališče do slovenskega narodnega vprašanja, je imela od vsega začetka jasen cilj: zedinjena, svobodna Slovenija. Tako je OF za eno svojih osnovnih nalog razglasila boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, za Združeno Slovenijo. Druga temeljna točka OF govori o tem, da osvobodilni boj "predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitev vseh Slovencev".¹¹

Komunistična partija Slovenije je narodno osvoboditev, ki je vključevala tudi združitev, kot najpomembnejši cilj osvobodilnega boja, jasno poudarjala vse od leta 1941.¹² V svojih opredelitvah glede slovenskega narodnega vprašanja se je naslonila na predvojne dokumente, na tripartitno izjavo komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije o rešitvi slovenskega narodnega vprašanja iz marca leta 1934 in na manifest čebinskega kongresa KPS iz aprila 1937, in pozvala na skupni boj za osvoboditev vseh primorskih Slovencev. V svojem pozivu 1. maja 1941 je zapisala: "Slovensko ljudstvo!... V skupno osvobodilno borbo poziva KPS tudi vse primorske Slovence, ki že dvajset let ječe pod jarmom tujih imperialistov. KPS poziva vse delovno ljudstvo, vse politične skupine in vse domoljubne posameznike, ki so proti narodnemu zatiranju, vse zavedne Slovence in pripadnike narodnih manjšin na ozemlju Slovenije, ki jih tudi teži izkoriščanje in barbarstvo imperialističnih okupatorjev, v skupni boj za naslednje zahteve: 1.) proti razkosanju in zasužnenju Slovenije, za osvobojenje, neodvisnost in združenje slovenskega naroda;... 3.) proti imperialistični vojni, za mir brez aneksij in kontribucij na temelju pravice slehernega naroda na samoodločbo, vključivši pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi."¹³

Odnos vodstva slovenskega osvobodilnega gibanja do konkretnih ozemeljskih vprašanj se je v teku vojne spreminjal glede na notranji in zunanje-politični položaj. Ko so bili močnejši, so postavljali tudi konkretne ozemeljske zahteve glede Trsta, Gorice itd., ko pa so potrebovali zaveznike, so pristajali na načelne izjave in na reševanja spornih ozemeljskih vprašanj na mirovni konferenci. KPS je maja 1942 opredelila, da v okvir Združene Slovenije sodi "slovenska zemlja, na kateri živi slovensko ljudstvo, ali pa je bila v poslednji imperialistični dobi nasilno odvzeta slovenskemu narodu", torej tudi območja,

11 Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, Ljubljana 1962-1989 (v nad. DLR), knj. 1, dok. 111, Izjava IO OF, temeljne točke OF; Janko Prunk: Slovenski narodni programi, Ljubljana 1986 (v nad. J. Prunk, Slovenski narodni programi), str. 114; Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon, Ljubljana 1992, str. 306.

12 J. Prunk, Slovenski narodni programi, nav. d., str. 113.

13 Slovenski poročevalec, l. 2, št. 1, maj 1941.

ki so v tem času zaradi raznarodovalne politike spremenila svojo etnično podobo.¹⁴ To so bile načelne izjave, medtem ko je bil komunike CK KPS o odnosu KPS do slovenskega narodnega vprašanja v točki 11. konkretnejši, ko pravi, da je "vsaka misel, da bi KPS "odstopila" Trst in Maribor ali celo, da bi KPS mogla zatajiti katerokoli slovensko nacionalno pravico popolni nesmisel, ker je ravno pristni proletarski internacionalizem jamstvo, da razvoja slovenskega naroda ne bo mogla več ovirati imperialistična peta." ¹⁵

Pokrajinski odbor OF je decembra 1941 ob drugem tržaškem procesu izdal razglas z naslovom: Slovinci!, v katerem je navajal, da so primorski Slovinci kljub žrtvam ostali živ del slovenskega naroda. Postali pa so še bolj prekaljeni, še bolj pripravljeni boriti se za svoj narodni obstoj. Med gesli razglas navaja: "Živela svobodna neodvisna Slovenija s Trstom, Gorico, Celjem, Mariborom in Mursko Soboto."¹⁶ Obenem s slovenskim je izšel tudi italijanski letak z naslovom: Vsej lojalni italijanski skupnosti (A tutta la leale comunità italiana), ki pa o konkretnih ozemeljskih zahtevah ne govori, govori pa o tem, da OF priznava demokratične pravice italijanski manjšini, ki bi bila vključena v Slovenijo.¹⁷

Primorski Slovinci in istrski Hrvatje so vključitev v italijansko državo doživljali dejansko kot okupacijo. Kljub temu se je OF na Primorskem počasneje razvijala, saj je dvajsetletno fašistično zatiranje pustilo posledice ne le v javnem kulturnem in političnem življenju, ampak tudi v strukturi prebivalstva. K temu so pripomogle emigracija, konfinacije, pa tudi mobilizacije v italijansko vojsko, zadnje predvsem od pozne jeseni 1942. Takrat so primorske Slovence, sicer v vojaški suknji, a brez orožja, pošiljali v t.i. specialne bataljone (battaglioni speciali), kar je bila dejansko prikrita konfinacija.

Primorski Slovinci so bili med vojno sicer razdeljeni v več struj - sodelavci OF, t.i. primorska sredina in krogi, ki so se povezovali s predstavniki slovenskih strank, predvsem s Slovensko ljudsko stranko v Ljubljanski pokrajini. Zadnji, omejeni predvsem na krog Janka Kralja, so zaradi odpora primorskih Slovencev do italijanske države in povezovanja SLS z italijanskimi zasledbenimi oblastmi v Ljubljanski pokrajini, imeli le ozek krog pristašev. Primorska sredina, v kateri je bilo več vidnih predstavnikov tako liberalne kot

14 Razglas: Delavcem, kmetom, vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije! Slovenskemu narodu!, Delo, l. 2, št. 2, maj 1942.

15 DLR, nav. d., knj. 1, dok. 75, komunike Centralnega komiteja komunistične partije Slovenije, tiskan, objavljen tudi v Slovenskem poročevalcu, l. 2, št. 24, 8. november 1941.

16 DLR, nav. d., knj. 1, dok. 90, razglas PO OF za Primorsko v začetku decembra 1941.

17 ARS, II, fasc. 1011/3; E. Apih, Italia, nav. d., str. 399.

krščansko - socialne smeri, se je po kapitulaciji Italije razdelila. Večji del se je vključil v OF, manjši del pa je pomagal pri osnovanju primorskega domobranstva. Precej simpatizerjev, predvsem med intelektualci in drugimi srednjimi sloji, so pred poletjem 1943 imeli četniki, ki so jih Primorci sprejemali kot redno jugoslovansko vojsko.¹⁸

Ker so mnogi Italijani neposredno sodelovali s fašističnimi oblastmi, velik del ostalih pa je bil do do fašističnega zatiranja Slovencev, pa tudi do osvobodilnega boja, ki se je od leta 1941 bil v njihovi neposredni bližini, ter do okupacije Ljubljanske pokrajine, vsaj ravnodušen, so bili primorski Slovenci obremenjeni s predsodki do italijanskega naroda kot celote in ne le do fašistov. Nezaupanje do Italijanov in nasprotovanje povezovanju z njimi sta bila navzoča ne le med primorsko sredino in pritikomunističnimi krogi, ampak tudi med sodelavci OF. Obenem so od vodstev zahtevali konkretne opredelitve ozemeljskih vprašanj, ne le načelnega stališča, kar je odnose z Italijani, tudi s predstavniki KPI, dodatno oteževalo.

Slovensko osvobodilno gibanje na Primorskem je zaveznike v boju za zedinjeno Slovenijo, a tudi za izvedbo socialne preobrazbe, iskalo med Slovenci vseh slojev in med italijanskim proletariatom, manj med italijanskimi meščanskimi krogi, ki so bili najbolj pod vplivom šovinizma.¹⁹ Italijanski delavci v Julijski krajini, ki so živeli v italijanski državi le dobrih dvajset let, večino pod fašizmom, ki je poleg narodnosti najbolj preganjal leve delavske stranke in organizacije, so zato imeli z italijansko državo slabe izkušnje. Med njimi je bilo veliko asimiliranih Slovencev, ki so se zaposlili v Trstu v času njegovega razcveta kot osrednjega pristanišča avstrijskega dela Avstro - Ogrske. Zanje je bila bodoča jugoslovanska država s komunistično oblastjo most do Sovjetske zveze, ki jim je bila ideal. Menili so, da so tam delavci dosegli socialno osvoboditev, obenem pa so jo doživljali kot matico slovanstva.²⁰ Tako je velik del italijanskega delavstva v Julijski krajini postal že med vojno, pa tudi po njej, zaveznik slovenskega naroda v zahtevah za priključitev Julijske krajine k Sloveniji oz. Jugoslaviji. Pri njih je razredna zavest prevladala nad narodno, opredelili so se za državo, ki je gradila ljudsko oblast, v nasprotju z Italijo, v

18 Bogdan C. Novak: Trieste 1941 - 1954, Milano 1973, več ponatisov, zadnji 1996 (v nad. B. Novak, Trieste), str. 69. O sredini glej E. Pelikan: Korespondenca Virgila Ščeka, nav. d., str. 40-49 in Boris Mlakar: Goriška sredina, Prispevki za novejšo zgodovino, l. 37, 1997, št. 2, str. 325-350. O primorskem domobranstvu glej Boris Mlakar: Domobranstvo na Primorskem, Ljubljana 1982 (v nad. B. Mlakar, Domobranstvo na Primorskem).

19 Arhiv Jugoslavije (AJ), CK KPJ 1941/833, pismo E. Kardelja U. Massoli, marec 1942, kopija v ARS, I, f. CKKPS.

20 Izjava Rudija Uršiča avtorici.

kateri so pričakovali, če se izrazimo s takratnim besednjakom, "reakcionarno vlado in vpliv imperialističnih sil".

Do kapitulacije Italije je bilo sodelovanje med slovenskim osvobodilnim gibanjem in italijanskimi protifašisti omejeno na stike, ki sta jih imela KPI in KPS oz. KPJ. Drugega protifašističnega gibanja med Italijani v Julijski krajini do kapitulacije Italije skoraj ni bilo. Njegovo krepitev je oviralo staro nasprotovanje do "Slovanov" in strah pred "slovansko nevarnostjo". Položaj se je deloma spremenil šele po padcu fašizma, ostala pa je zahteva za ohranitev rapalske meje. Zavedali so se sicer prepletenosti narodov v Julijski krajini in nevarnosti nacionalizma, rešitev pa so videli v široki avtonomiji in zagotavljanju pravic t.i. slovanski manjšini, pri čemer niso ločevali slovenskega in hrvaškega naroda in oba obravnavali kot neobstoječe slovansko ljudstvo - popolo slavo.²¹

Z ustanovitvijo organizacij KPS in OF na ozemlju italijanske države se je postavilo vprašanje pristojnosti posameznih partijskih organizacij, kajti ustanavljanje vzporednih organizacij KPS ob organizacijah KPI je, zaradi Kominterninega načela, da lahko na ozemlju neke države deluje le ena komunistična partija, pomenilo zanikanje pristojnosti ne le italijanske partije, ampak tudi italijanske države. To vprašanje je bilo, poleg vprašanja meja, eno ključnih v odnosih med obema partijama in vir številnih nesporazumov predvsem v Trstu, ki mu je sicer KPS ves čas priznavała večinski italijanski značaj.²²

Iz dokumentov je razvidno, da je vodstvo jugoslovanskih komunistov pripravljalo izvedbo socialistične revolucije, ki naj bi se razširila tudi v druge države. CK KPJ je od CK KPS med drugim zahteval, naj posvetijo vso pozornost izgraditvi močne partijske organizacije v Slovenskem primorju, ker bo moglo to njihovo delo v marsičem koristiti KPI, kar naj bi bilo izrednega pomena tudi za kasnejši razvoj dogodkov na tem območju, ne le zaradi pri-

21 ARS, I, f. CKKPS, ae 731, Narodnostno vprašanje v Julijski krajini. Usmeritve republikancev in Stranke akcije, 1. avgust 1943; J. B. Duroselle, *Le conflit*, nav. d., str. 183-185, nekateri, n. pr. R. Spazzali ga datirajo s 1. julijem 1943; Nevenka Troha: Odnosi med jugoslovanskim oziroma slovenskim in italijanskim antifašističnim gibanjem v času med napadom na Jugoslavijo in kapitulacijo Italije (april 1941 - september 1943), revija Borec, št. 526-528, 1994, str. 73-104 (v nad. N. Troha, Borec 1994).

22 DLR, nav. d., knj. 1, dok. 17, pismo E. Kardelja J. Brozu, 2. avgust 1941. V njem ga je obvestil o pogovorih z Umberto Massolo - Quintom, ki se je na poti v Italijo ustavil v Ljubljani in soglašal, da se organizacije KPI povežejo s CK KPS, da ne bi bilo dvojnih smernic, ni pa soglašal, da bi postale sestavni del KPS. Vida Deželak: Organizacijski razvoj KPS, magistrska naloga, Ljubljana 1985 (v nad. V. Deželak, Organizacijski razvoj KPS), str. 219, navaja, da je v začetku avgusta 1941 na Primorsko prišel član CK KPS Oskar Kovačič, ki je razširjal organizacijo KPS v Slovenskem primorju in Istri, imel pa je tudi povezavo s člani KPI, ki so se vključevali v KPS. Ustanovili so pokrajinski komite KPS.

ključitve Julijske krajine Jugoslaviji, ampak tudi kot pomoč KPI za vzpostavitev revolucionarne demokratične oblasti v Italiji.²³ Italijanski komunisti naj bi bili zavezani pomagati k zmagi revolucije predvsem zaradi svoje navezanosti na Sovjetsko zvezo, ker bi s tem neposredno razširili njen vpliv in tudi komunistično idejo v zahodno Evropo. Elio Apih opredeljuje, da je v tej vlogi KPJ kot nosilca širitve komunističnega vpliva v bistvu mednarodni pomen jugoslovanske revolucije.²⁴ Ker je bila Sovjetska zveza odvisna od dobrih odnosov z zahodnimi zavezniki, jih vodstvo Kominterne, v nasprotju z nekaterimi trditvami, pri tej politiki ni podprlo, ampak je od njih zahtevalo skupen boj proti fašizmu.²⁵

KPI je za razliko od drugih italijanskih strank priznavala pravico do priključitve povsem slovenskega ozemlja, prvič januarja 1942 v Razglasu KPI za pravico samoodločbe in zedinjenja slovenskega naroda, ki ga je nato objavil Slovenski poročevalec junija isto leto.²⁶ Ob tem moramo vedeti, da so bile med slovensko in italijansko stranjo velike razlike v razumevanju, kaj je povsem slovensko ozemlje. Prvi so v tem okviru razumeli celotno slovensko etnično ozemlje, drugi pa le njegov manjši del. Obenem so tržaški italijanski komunisti slovenski osvobodilni boj dolgo časa razumeli kot zgolj narodnostnega, ki naj bi imel tudi primesi nacionalizma. Sprejemali so ga, kolikor je bil usmerjen proti fašizmu, odklanjali pa iz razrednih pozicij.²⁷ Šele po razgovorih vodstva slovenskega osvobodilnega gibanja na Primorskem s sekretarjem tržaške federacije KPI Vincenzom Marconom - Davillo je prišlo do drugečnega medsebojnega sodelovanja in do sklenitve sporazuma (ki sicer ni bil ni-

23 ARS, I, f. CKKPS, šk. 12, 13, predvsem pisma E. Kardelja U. Massoli; prav tam, korespondenca E. Kardelja in CK KPS ter CK KPJ; DLR, nav. d., knj. 1, dok. 109, pismo CK KPJ CKKPS 1. januarja 1942; DLR, nav. d., knj. 2, dok. 56, pismo E. Kardelja J. Brozu, 23. april 1942. V njem je Kardelj izpostavil, da se v Italiji začanja razpad in da je zato vloga slovenskih partizanov "izredno važna za Italijo in Avstrijo in je to, kar se dogaja v Italiji (a se razvija iz Trsta v smeri Benetk, Milana in proti jugu) v veliki meri odmev borbe v Sloveniji in Jugoslaviji."; N. Troha, Borec 1994, nav. d.

24 E. Apih, Italia, nav. d., str. 405.

25 Dokumenti centralnih organa KPJ, (v nad. DCO), knj. 4, dok. 4, depeša Deda (IK KI) J. Brozu Titu okrog 1. marca 1942; Jože Pirjevec, Sklep sekretariata Izvršnega komiteja Komunistične internacionale št. 688, z dne 15. september 1940, Prispevki za novejšo zgodovino, l. 37, 1997, št. 2, str. 117-122.

26 Razglas KPI za pravico samoodločbe in zedinjenja slovenskega naroda, Slovenski poročevalec, l. 3, št. 39, 3. junij 1942; Pierluigi Pallante: Il PCI e la questione nazionale. Friuli - Venezia Giulia 1941 - 1945, Videm 1980 (v nad. P. Pallante, Il PCI), str. 47, 48.

27 Branko Babič: Primorska ni klonila; Spomini na vojna leta, Koper, 1982 (v nad. B. Babič, Primorska ni klonila), str. 61, 62.

koli formalno podpisan), v katerem je bilo prvič razmejeno delo med KPS in KPI v samem Trstu. Sprejeli so tudi dogovor o organiziranju Narodne fronte (Fronte nazionale), italijanske množične organizacije, ki bi bila podobna Osvobodilni fronti in bi jo vodili komunisti. V podjetjih bi njeno delo opravljali odbori Delavske enotnosti, ki so bili na osnovi tega sporazuma nato dejansko ustanovljeni, medtem ko do osnovanja Narodne fronte ni prišlo.²⁸

Povezava z organizacijo KPI je bila vzpostavljena tudi v Gorici, kjer so člani KPI pristali na podoben sporazum, kar je bilo posebno pomembno za vpliv slovenskega osvobodilnega gibanja v Furlaniji. Tam je bil italijanski oziroma furlanski protifašizem za razliko od Julijske krajine močnejši tudi pred padcem Mussolinija, obenem pa Furlanija, razen Beneške Slovenije, Režije in dela Kanalske doline, ni bila del slovenskih ozemeljskih zahtev.²⁹ Slovensko osvobodilno gibanje je kot močnejše in bolje organizirano tam predvsem poskušalo pomagati pri širjenju protifašističnega gibanja, predvsem pa pri ustanavljanju partizanskih enot, ki bi pomenile nastanek oboroženega odpora med Italijani. Vse to bi prispevalo tudi k slabitvi italijanske vojske v okupirani Sloveniji. Kljub nekaterim poskusom jim oboroženega odpora do junija 1943 ni uspelo organizirati, predvsem zato ker italijansko partijsko vodstvo do padca fašizma ni dalo navodil za ustanavljanje partizanskih enot. Za razliko od Slovencev, za katere je bil odpor vse od leta 1941 (a tudi že prej) osvobodilni boj, so se Italijani do prihoda Nemcev borili proti fašističnemu režimu v lastni državi.³⁰

V pričakovanju padca fašizma v Italiji je Aleš Bebler - Primož v imenu PK KPS za Primorsko maja 1943 pomen Trsta in Julijske krajine takole ocenil: "Če bi po umiku italijanskega okupatorja iz Trsta slovenska vojska prodrla v tržaški zaliv, bi s proklamiranjem našega stališča v tržaškem vprašanju namah ustvarili v Trstu močno bazo za nas. K tej zamisli nas vodi razmišljanje, da končno v današnji fazi evropskih dogodkov vprašanje Trsta odločuje

28 ARS, I, f. CKKPS, ae 3074, Sporazum med tržaško organizacijo KPI in PK KPS za Primorsko, 26. januar 1943.

29 B. Babič, Primorska ni klonila, nav. d., str. 65.

30 Obširneje je odnose med slovenskim osvobodilnim gibanjem in Furlanijo obravnaval Tone Ferenc: Slovensko narodnoosvobodilno gibanje in Furlanija 1942-1943, objavljeno v slovenščini v Borcu, l. 28, 1986, št. 1, str. 2-32, v italijanščini pa z naslovom: Il movimento di liberazione sloveno e il Friuli 1942-1943, v Atti del convegno Problemi di storia della resistenza in Friuli, Videm 1984, str. 123-159. Ferenc ocenjuje, da se je med obema gibanjema razvilo sodelovanje, "ki je bilo po obsegu in vsebini zagotovo med največjimi, če ne največje, ki jih je imelo jugoslovansko osvobodilno gibanje z odporniški ali osvobodilnimi gibanji sosednjih držav.", prav tam, str. 2.

o vsem slovenskem vprašanju. Ali bo še pred socialistično revolucijo v Z Evropi Slovenija svobodna ali pa bo kot tržaško zaledje postala angleška kolonija, to vprašanje se bo reševalo na tržaških ulicah in tam moramo biti prej kot Angleži.”³¹ Po zavezniškem izkrcanju na Siciliji in po padcu fašizma v Italiji julija 1943 je bila vedno bolj aktualna zavezniška, a tudi nemška zasedba severne Italije. Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je moralo opredeliti taktiko partizanske vojske za oba primera. Izvršni odbor OF je 29. julija 1943 v posebni okrožnici vsem svojim odborom med drugim naročal: “Prav danes dajajte posebnega povdarka naši zahtevi po združitvi celotnega slovenskega ozemlja s Primorsko in Trstom, s Koroško, Beljakom in Celovcem ter s Štajersko.”³²

Operacijska cona Jadransko primorje

Ob kapitulaciji Italije je nemška vojska zasedla Trst, ostala območja pa slovenski partizani, ki so ob tem zasegli tudi veliko orožja premagane italijanske armade. Okupator je že 25. septembra 1943 začel z največjo nemško ofenzivo na Slovenskem, ki jo je spremljalo hudo nasilje, predvsem bombardiranje in požiganje celih naselij, ubijanje ujetnikov in civilnih prebivalcev. Hitler je za južno Slovenijo, Hrvaško primorje, Istro in Furlanijo že 10. septembra 1943 ustanovil operacijsko cono Jadransko primorje, ki je bila označena za posebno strateško pomembno, ker je povezovala Nemčijo in Italijo, Balkan ter morje. Iz političnih razlogov je formalno še vedno ostala v okviru Italije, a so Nemci vsak poskus matične države, da bi vplivala nanjo, preprečili.³³

Okupator je v svojih načrtih o vključitvi Jadranskega primorja k veliki Nemčiji igral na karto slovensko - italijanskega nasprotovanja, ki ga je spretno izrabljal. Tako je prepuščal pokrajinsko in občinsko upravo kolaboracionistom, tako italijanskim kot slovenskim. Uvedel je italijanske prefekte, ki so jih nadzirali nemški svetovalci, a obenem postavljaj slovenske župane, ustanavljal slovenske šole, začel iskati uradnike za slovenski časopis,

31 DLR, nav. d., knj. 7, dok. 57, pismo PK KPS za Primorsko CK KPS, 18. maj 1943, nadaljevanji 21. in 25. maj.

32 Metod Mikuž: Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje 1941-1945, Zgodovinski časopis, l. 12/13, 1958-1959, št. 1, str. 7-50 (v nad. M. Mikuž, Zgodovinski časopis 1958), str. 9.

33 Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB na Slovenskem, knj. 3, 4, 5, Ljubljana 1973 (v nad. M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB), knj. 3, str. 189.

zvišal je obroke hrane za prebivalstvo, znižal prispevke za obvezno oddajo živil itd.³⁴

Trst je kljub novi nemški politiki do Slovencev ostal italijanska trdnjava, kjer so že ob nemškem vkorakanju 10. septembra obnovili fascio. Novi, republikanski fašisti so postali orodje okupatorja in so se pridružili izvajalcem represije. Kljub temu je nemški okupator ključne funkcije zaupal predstavnikom krogov italijanskega velekapitala in sta novoimenovana prefekt Bruno Coceani in župan Trsta Cesare Pagnini ostala na tem položaju do nemškega umika. Galliano Fogar ocenjuje, da so ti krogi osnovna nasprotja v Julijski krajini videli v nasprotju med vladajočo italijansko buržoazijo in podrejenimi "slovanskimi kmeti". Medtem ko so italijanski protifašisti poskušali graditi medsebojne odnose na sporazumevanju s Slovenci in Hrvati, kar naj bi bilo izraz civilizacije, kulture, povezovanja svobodomiselnih in naprednih sil, so ti krogi gradili na italijanstvu, ki je bilo polno mitov o rimski kulturi, ki se je branila pred barbarstvom, na ekskluzivizmu kaste, ki se je za zagotovitev oblasti v njegovem času povezovala s fašizmom, sedaj pa z okupatorjem.³⁵

Z nemško zasedbo je tudi za Italijane oblast postala okupatorska. Del politično opredeljenih se je odločil za odpor, drugi so sprejeli različne oblike kolaboracije, od sodelovanja v upravi do aktivne vloge v okupatorjevem nasilju. Večina pa je ostajala pasivna in je vojno doživljala le kot pomanjkanje živeža, bombardiranje in čakala na njen konec.

Italijanski protifašisti so po padcu fašizma 26. julija 1943 ustanovili Demokratsko narodno fronto (Fronte democratico nazionale), ki se je po kapitalaciji Italije preimenovala v Narodnoosvobodilni odbor Julijske krajine (Comitato di liberazione nazionale Giuliano, CLNG), ki je bil identičen s tržaškim CLN. Od nastanka do septembra 1944 je bila vanj vključena tudi tržaška federacija KPI, ki je bila vezni člen med CLNG in slovenskim osvobodilnim gibanjem v Trstu, medtem ko drugih neposrednih povezav vse do julija 1944 niso imeli. V tem se je Trst razlikoval od Tržiča (Monfalcone) in od Gorice, kjer so bile povezave med obema osvobodilnima gibanjema neposredne. Z izjemo komunistov je CLNG zahteval ohranitev rapalske meje in široko avtonomijo Julijske krajine. Njegova najpomembnejša naloga je bila,

34 Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945*, knj. 2 in 3, Ljubljana 1985, 1990 (v nad. T. Ferenc, *Ljudska oblast*), knj. 2, str. 256, 257.

35 B. Novak, Trieste, nav. d., str. 80, 81; Galliano Fogar: *Sotto l'occupazione tedesca nelle provincie orientali*, Videm 1968 (v nad. G. Fogar, *Sotto l'occupazione*), str. 49, 50, 105, 106.

razen boja za osvoboditev, oprati Italijo fašistične preteklosti in vsega, kar je fašizem prinesel.³⁶

Čprav je bil podrejen Narodnoosvobodilnemu odboru Severne Italije (Comitato di liberazione nazionale Alta Italia, CLN AI), ni vedno soglašal z njegovimi odločitvami glede sodelovanja s slovenskim osvobodilnim gibanjem. Osrednji CLN je izhajal iz širših italijanskih interesov in je zato vodil pogajanja s slovenskim osvobodilnim gibanjem, medtem ko je lokalni tržaški CLN vse prevečkrat izhajali iz ozkih lokalnih interesov, obenem pa marsikdaj ni mogel preseči nacionalističnih predsodkov do Slovencev.³⁷

Poleg komunističnih enot Garibaldi so v Furlaniji med februarjem in aprilom 1944 na osnovi dogovora med Stranko akcije in krščansko demokracijo, s pomočjo duhovščine in s sodelovanjem številnih oficirjev in neodvisnih, pričeli ustanavljati enote Osoppo. Kljub temu, da bi morali zaradi posebnega pomena dežele delovati enotno, so zlasti zaradi nesoglasja v vrstah Stranke akcije enote Osoppo postajale vedno bolj homogene - katoliške, protikomunistične in protislovenske. Kratek čas, od sporazuma 18. avgusta 1944 do sklepa o vključitvi enot Garibaldi v okvir slovenskega osvobodilnega gibanja jeseni 1944, na kar Osoppo ni pristal, je delovala skupna vojaška komanda enot Osoppo in Garibaldi. Odtlej je med njimi prihajalo do nesoglasij in celo do sovražnosti, kot je bil pobjoj v Porčinjju februarja 1945.³⁸

Nemška politika, ki je dajala nekaj narodnih koncesij Slovincem, je okrepila tiste slovenske kroge, ki so nasprotovali OF in katerih osnovne usmeritve so bile protikomunizem, protiitalijanstvo in čakanje na prihod zahodnih zaveznikov. Njihov položaj se je okrepil tudi zato, ker so propagandno izrabili sodelovanje OF z italijanskimi protifašisti. Na Goriškem so bile nekatere "bele" vasi v celoti sovražne OF. Nevarnosti, da se bodo na Primorskem okrepili slovenski protikomunistični krogi, se je zavedlo tudi vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja. Tudi zato je poleg odloka o prepovedi sodelovanja v nemški upravi pohitelo z ustanavljanjem slovenskih šol. Vendar krogi, ki so nasprotovali OF, večje podpore med primorskimi Slovenci niso pridobili in je

36 G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 99, 104; J. B. Duroselle, *Le conflit*, nav. d., str. 135, je nastanek Demokratične narodne fronte postavil v pomlad 1943.

37 G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 105, 108, 109.

38 P. Pallante, *Il PCI*, nav. d., str. 131, 135. O pokolu v Porčinjju, ki je po vojni postal tudi predmet političnega obračunavanja s komunisti in Slovenci, je pisalo več avtorjev: Marco Ceselli: *Porzus. Due volti della Resistenza*, Milano 1975; Galiano Fogar: *La tragedia di Porzus. A proposito di una lettera a "Il Piccolo"*, v *Qualestoria*, l. 14, 1987, št. 2, str. 133-140; Alessandra Kersevan: *Porzus. Dialoghi sopra un processo da rifare*, Videm 1995.

bil razvoj primorskega domobranstva možen samo s pomočjo iz Ljubljanske pokrajine. Šele poleti 1944 so primorski Slovenci v Slovenskem narodno - varnostnem zboru, kot se je imenovalo primorsko domobranstvo, bili v večini. V domobranske kroge se je vključil tudi manjši del primorske sredine, medtem ko je velika večina sprejela sodelovanje v OF. Velika večina Primorcev je tako zaradi nacionalnega prepričanja podpirala OF, v kateri so videli edino silo, ki je bila sposobna izvesti priključitev Primorske k Sloveniji. Ker pa je bilo primorsko ljudstvo zaradi propada svoje gospodarske osnove in številnih emigracij ter konfinacij predvsem izobraženstva obubožano, je velik del ljudi podprl tudi socialno osvoboditev.³⁹

Do sodelovanja med italijanskimi in jugoslovanskimi kolaborantskimi krogi v Trstu in Julijski krajini ni prišlo, ker so bili italijanski bolj nacionalistični kot protikomunistični.⁴⁰ Ob tem so jugoslovanske kolaborante v krogih CLNG, pa tudi med italijanskim "apolitičnim" prebivalstvom, večkrat primerjali s fašisti in postavljali vprašanje, zakaj je jugoslovansko osvobodilno gibanje sestavni del zavezniške koalicije, ko pa so tudi med Jugoslovani ljudje, ki sodelujejo z okupatorjem.⁴¹

Slovenski protikomunisti so svojo politiko gradili na predpostavki, da je zavezništvo med zahodnimi demokracijami in Sovjetsko zvezo le začasno, do poraza nacizma, kar naj bi pomenilo, da je zato začasna tudi Churchillova podpora Titu, zato naj bi bila njihova dolžnost ohraniti svoje sile nedotaknjene

39 ARS, I, f. CKKPS, ae 1824, poročilo poverjenišтва CKKPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško CKKPS, 11.april 1944; ae 91, depeša s Primorske CK KPS, 3. januar 1944. V njej med drugim navajajo: "Domačih domobrancev v Trstu ni, kolikor so, so importirani iz Kranjske." Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je kljub temu zahtevalo, da se vsak pojav domačega domobranstva v kali zatre, glej ARS, I, f. CKKPS, ae 3186, pismo B. Kidriča PK KPS za Primorsko, 26. december 1943; ae 1851, pismo L. Šentjura in M. Marinka CK KPS, 26. oktober 1944; B. Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, nav. d., str. 52; Boris Mlakar: Odnosi med slovenskimi in italijanskimi kolaboracionisti na Primorskem, zbornik Trst 1941-1947, str. 61 -75, Koper 1988 (v nad. B. Mlakar, zbornik Trst 1941-1947), str. 66; B. Novak, Trieste, nav. d., str. 82.

40 Mussolini je n.pr. odobril načrt tržaških kolaborantskih krogov prefekta B. Coceanija, da bi se v skupno fronto pred slovansko nevarnostjo vključila tudi komunistična partija, v Bruno Coceani: Mussolini, Hitler, Tito alle porte orientali d'Italia, Bologna 1948 (v nad. B. Coceani, Mussolini, Hitler, Tito), str. 222.

41 To je med drugim izpostavljeno tudi v knjigi Pier Antonio Quarantotti Gambini: Primavera a Trieste, 1. izdaja Milano 1951, 2. izdaja Trst 1985 (v nad. P.A. Quarantotti Gambini: Primavera a Trieste), pa tudi v spominih B. Coceanija: Mussolini, Hitler, Tito, nav. d., str. 265, 266, ko govori o praznovanju Hitlerjevega rojstnega dne 20. aprila 1945 v Trstu pri Rainerju. Takrat je, po pričevanju Coceanija, v imenu slovenskih domobrancev nastopil major Janko Debeljak in izpostavil tovariško solidarnost z nemškim narodom.

za njihov skupen boj z zahodnimi zavezniki proti komunizmu.⁴² Srbski četniški vodje v Julijski krajini, kjer je bilo četnikov ob koncu vojne okrog trideset tisoč, pa do sodelovanja z Italijani niso imeli pomislekov, kakršne so imeli Slovenci, in so poskušali ustanoviti enotno in močno protikomunistično vojsko, pri čemer jih vprašanje zahodnih jugoslovanskih mej ni dosti zanimalo. Ta načrt so 13. aprila 1945 predložili tudi prefektu Coceaniju. Nekoliko kasneje, 23. aprila, so mu ponudili, kot piše prefekt v svojih spominih, skupno obrambo pred prodorom jugoslovanske osvobodilne vojske, "ki se bo polastila mesta, razglasila komunistično republiko Trst kot federalni del Jugoslavije in ostale postavila pred izvršeno dejstvo." Bruno Coceani je ponudbo odklonil.⁴³

Pred napredovanjem IV. jugoslovanske armade so se četniki in domobranci umaknili proti zahodu, 1. maja so prečkali Sočo in se 3. maja 1945 predali osmi britanski armadi. Od slovenskih primorskih domobrancev jih je del ostal v domovini, prostovoljno ali pa so bili zajeti, majhen del je odšel na Koroško in so jih kasneje verjetno Britanci vrnili, medtem ko se je glavnina umaknila pred NOV v Furlanijo.⁴⁴

Predsodkov do sodelovanja z Italijani pa niso imeli le slovenski protikomunistični krogi, ki so sodelovanje z italijanskimi protifašisti poskušali čim bolj izrabiti za krepitev svojih pozicij, ampak tudi mnogi drugi primorski Slovenci, ki so sicer sodelovali z OF. Poudarjali so, da so fašisti zatirali slovenski narod ob podpori ali vsaj toleriranju skoraj vseh Italijanov. V spomenici z naslovom: Naše sodelovanje z Italijani s posebnim ozirom na tržaško vprašanje so izpostavili, da je za tržaške Slovence življenjsko važen tisti del programa OF, "ki nam zagotavlja priključitev našega mesta osvobojeni Jugoslaviji. Udejstvitev tega programa pomeni za nas biti ali ne biti... Dejstvo, da je vodstvo ubralo politiko sodelovanja z Italijani, je naš tukajšnji živelj sprejel z največjim odporom in v mnogih slučajih je absolutna privrženost k Fronti trpela do take mere, da se dolži vodstvo dezinteresiranja in popolnega nerazumevanja tržaškega vprašanja. Vprašanja, ali je Trst italijansko mesto, obdano s slovenskim zaledjem - to je stališče tudi vodstva, a ni točno. Tržačani so vsaj 80% priseljenci; pred 1. svetovno vojno je bilo tu 70.000 Slovencev ali ena tretjina prebivalstva." Spomenica očita tržaškimi Italijanom, da se petindvajset let ni slišal "iz tiste strani niti en zamolkel glas, ki bi pozval k umirjenosti in popuščanju terorja. Nasprotno, sodelovanje pri tem terorju in početju ali pa

42 B. Novak, Trieste, nav. d., str. 151.

43 B. Coceani, Mussolini, Hitler, Tito, nav. d., str. 254-256; B. Novak, Trieste, nav. d., str. 151.

44 B. Novak, Trieste, nav. d., str. 152; B. Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, nav. d., str. 221.

vsaj tiho odobravanje, je bilo splošno... Pri grozotah fašizma je večina italijanskega naroda pasivno sodelovala ali ga vsaj tolerirala." Bili so proti sodelovanju z Italijani, ker so obstajali med Slovenci in Italijani diametralno nasprotujoči si interesi glede meja, "ki posebno na kontestiranem ozemlju absolutno onemogočajo logiko sodelovanja."⁴⁵ Te zadnje trditve so točne, saj je eno razreševanje načelnih vprašanj med vodstvi, drugo pa je razreševanje konkretnih vprašanj, kar so občutili neposredno prizadeti, ki so tudi najbolj poznali utrip druge strani. Menili so, da je OF naredila veliko napako, ko je začela sodelovati z Italijani, predvsem, ker se prej ni posvetovala s Primorci.⁴⁶

Po kapitulaciji Italije je slovensko osvobodilno gibanje sprejelo sklepe o priključitvi Primorske Jugoslaviji, vendar brez konkretnih ozemeljskih opredelitev. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je bil posebnost v organiziranju ljudske oblasti na Slovenskem in je bil vzpostavljen zaradi posebnega mednarodnega položaja Primorske, je 11. septembra 1943 objavil, da v Slovenskem primorju prevzema vso oblast. Izdal je tudi odlok o splošni mobilizaciji. Vrhovni plenum OF je 16. septembra 1943 sprejel sklep, s katerim je Slovensko primorje priključil k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, italijanski narodni manjšini pa je zagotovil avtonomijo in v svojo sestavo sprejel predsedstvo NOS. Odloke o priključitvi je nato novembra 1943 potrdil Avnoj.⁴⁷

CK KPS se je na svoji seji 10. julija 1944 zavzel za poglobljanje demokratizacije italijanskega narodnoosvobodilnega gibanja, kar je konkretno pomenilo njegovo prehajanje na prokomunistična stališča. Najpomembnejšo vlogo naj bi prevzala Delavska enotnost kot organizacija, ki je delovala na razrednih in ne na narodnostnih osnovah. Ustanovljen je bil nov odbor s predsednikom Francetom Štoko in tajnikom Alessandrom Destradijem. Spremenili so tudi izhodišče za pogajanje s CLN AI, kjer naj bi postavili načelo samoodločbe, ki pa je bila izvedena že v osvobodilnem boju, in poudarili pomen volitev organov ljudske oblasti.⁴⁸ Načrt političnega in organizacijskega delovanja, ki je imel za cilj prevzem oblasti v Slovenskem primorju in

45 ARS, II, fasc. 535, spomenica Naše sodelovanje z Italijani s posebnim ozirom na tržaško vprašanje, 12. junij 1944; prvi del spomenice je tudi v ARS, I, f. CKKPS, ae 3445.

46 ARS, I, f. CKKPS, ae 660, pismo A. Vratuše L. Šentjurg, 10. avgust 1944.

47 M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB, nav. d., knj. 3, str. 54; T. Ferenc, Ljudska oblast, nav. d., knj. 2, str. 34, 37, 286.; ARS, II, fasc. 432, zapisnik 2. zasedanja VP OF 16. septembra 1943; Slovenski poročevalec, posebna izdaja, l. 4, št. 34, 17. oktober 1943.

48 ARS, I, f. CKKPS, šk. 1, zapisi sej CKKPS, seja 10. julija 1944; ibidem, ae 452, pismo E. Kardelja CKKPS 29. julija 1944

Trstu, je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja izdelalo konec avgusta 1944. Obenem so poskušali čim bolj omejiti italijansko osvobodilno gibanje v Julijski krajini in ga podrediti slovenskemu nadzoru. Na bazi 80 na Rogu je bil 9. septembra 1944 sestanek članov CK KPS, Avnoja in Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS, kjer so razpravljali o bodočih slovenskih mejah. Na sestanku je Kardelj izpostavil, da bo minimalna meja, ki jo bo Jugoslavija zahtevala, etnografska meja z vključitvijo ozemlja, potujčenega v imperialistični dobi, z upoštevanjem manjših popravkov zaradi nujnih prometnih, gospodarskih in strateških potreb.⁴⁹ V okvir odločnejše politike jugoslovanskega osvobodilnega gibanja do vprašanja Slovenskega primorja in Istre sodi tudi sklep vodstva slovenskega osvobodilnega gibanja o ustanovitvi Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje kot najvišjega zakonodajnega in izvršilnega oblastnega organa na Primorskem. PNOO so nato izvolili odposlanci okrajev in okrožij 15. septembra 1944 na Lazni. Predsednik je postal France Bevk, podpredsednika Branko Babič in Lavo Čermelj, tajnik Joža Vilfan.⁵⁰ Podobne ozemeljske zahteve kot NKOJ je postavljala tudi jugoslovanska begunska vlada na čelu z Ivanom Šubašičem.⁵¹ Svojevrsten plebiscit za Jugoslavijo so bile volitve v narodnoosvobodilne odbore poleti in jeseni 1944, ki so bile izvedene, razen v tržaškem, v vseh okrožjih na Primorskem.⁵²

Po podpisu sporazuma Tito - Šubašić 16. junija 1944 in po srečanju Tita z Winstonom Churchillom 12. in 13. avgusta isto leto, ko se je mednarodni položaj nove Jugoslavije okrepil, so se javno opredelili za priključitev konkretnih ozemelj. Bližal se je tudi konec vojne, ki je terjal hitro in učinko-

49 ARS, I, f. CKKPS, šk. 1, zapisi sej CKKPS, seja 28. avgusta 1944. Načrt delovanja so obravnavali tudi na sejah Predsedstva SNOS 27. in 29. avgusta 1944. Predsedstvo SNOS je predlagalo sestav PNOO, okrepitev organov ljudske oblasti, organiziranje ljudskih sodišč, izhajanje glasila za Italijane, v T. Ferenc, Ljudska oblast, nav. d., knj. 3, str. 319 - 320; M. Mikuž, Zgodovinski časopis 1958, nav. d., str. 21.

50 ARS, II, fasc. 448/I, zapiska seje SNOS 29. avgusta 1944; T. Ferenc, Ljudska oblast, nav. d., knj. 3, str. 320, 323; M. Mikuž, Razvoj zgodovine NOB, nav. d., knj. 4, str. 337. O delovanju PNOO od ustanovitve do razpustitve februarja 1947 glej Metka Gombač: Autonomia e decentramento della politica jugoslava alla fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: il Comitato di liberazione nazionale per il Litorale sloveno e Trieste, *Annales*, št. 8, Koper 1996, str. 87-110 (v nad. M. Gombač, *Annales* 1996); France Perovšek: Moja resnica, Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani, Ljubljana 1995, 2. izdaja 1997 (v nad. F. Perovšek, *Moja resnica*).

51 D. Biber, zbornik Trst - Trieste 1945, nav. d., str. 9.

52 Ocena Franceta Popita na razširjeni seji predsedstva SNOS 26. julija 1944, v T. Ferenc, Ljudska oblast, nav. d., knj. 3, str. 312; o volitvah tudi prav tam, str. 343.

vito akcijo. Zahteve sta postavila zunanji minister NKOJ Josip Smolaka v publikaciji Nova Jugoslavija julija 1944 in Tito, ki je na proslavi 1. dalmatinske brigade septembra 1944 na Visu med drugim dejal: "S to vojno morajo biti vsi naši bratje v Istri, na Primorskem in na Koroškem osvobojeni in tudi bodo osvobojeni in živeli bodo v svobodni domovini in skupno s svojimi brati. To je želja nas vseh, to pa je tudi želja vseh njih. Tujega nočemo, svojega ne damo."⁵³

Zahteve, postavljene jeseni 1944, so spremenile odnose med slovenskim oz. jugoslovanskim in italijanskim osvobodilnim gibanjem. Obenem je vprašanje jugoslovanske zasedbe teh krajev in njihove končne priključitve postajalo vse bolj tudi vprašanje moči ene ali druge strani, njenega vpliva med zavezniki in vpliva na terenu, posebno potem, ko je možnost zavezniškega izkrcanja v Istri ponovno postala pomembna.

Skupna osnova načrtov zahodnih zaveznikov o prihodnosti Julijske krajine je bila, da se obe strani, Italija in Jugoslavija, izključita iz začasnega vladanja in da se vzpostavi posebna zavezniška vojaška uprava. Ob spremenjenih mednarodnih razmerah v času priprav na konec vojne, pridobivanja pozicij ter delitve interesnih sfer, je dobilo vprašanje Julijske krajine, poleg narodne, to je nasprotovanja med Italijani in Jugoslavlani, tudi ideološko razsežnost, to je nasprotovanje med zahodno demokracijo in komunisti, predvsem potem, ko je po sporazumu jugoslovanske osvobodilne vojske z Rdečo armado 23. septembra 1944 v Moskvi in po osvoboditvi Beograda postalo jasno, da bo v Jugoslaviji prevladal vpliv Sovjetske zveze.⁵⁴ Dne 27. novembra je sir Henry Wilson v okviru Združenega zavezniškega poveljstva (Combined Chiefs of Staff) dal predlog, ki je med drugim predvideval, da bi ostala na zasedenem območ-

53 Nova Jugoslavija, št. 7-10, junij, julij 1944. Smolaka je v članku zahteval razmejitev na Soči z besedami: "Prekoračite Sočo in spet bomo prijatelji"; G. Fogar, Sotto l'occupazione nazista, nav. d., str. 70; ARS, I, f. GOSIAU, m. članki, govor J. Broza Tita na proslavi 1. dalmatinske brigade na Visu, 12. september 1944; M. Mikuš, Zgodovinski časopis 1958, nav. d., str. 11; J. B. Duroselle, Le conflit, nav. d., str. 149.

54 P. Pallante, Il PCI, nav. d., str. 178; Giampaolo Valdevit: La questione di Trieste 1941/1954. Politica internazionale e contesto locale, Milano 1986 (v nad. G. Valdevit, La questione), str. 63; ARS, I, f. CKKPS, ae 453, pismo E. Kardelja CK KPS, 1. oktober 1944. V njem Kardelj zapiše: "Pri tem so se postavili (it. krogi, op.a.) na zanimivo stališče. Pravijo, da meje niso samo med dvema narodoma, ampak med dvema svetovoma in da branijo na teh mejah zahodno kulturo. Očitno je torej, da se italijanski imperialisti ponujajo za antisovjetsko avantgardo in da na ta način računajo na podporo zapadnega sveta v vprašanju naših meja. Problem teh meja torej postaja splošno evropsko politično vprašanje in ga bo treba pač reševati tako, da ne bo mogoča večja diskusija glede tega vprašanja, skratka treba je Italijane postaviti pred gotova dejstva."

ju osnovna zakonodaja italijanska, le da bi ukinili diskriminacijske zakone proti Jugoslovanom in nekatera določila italijanske zakonodaje. Območje bi dobilo avtonomijo glede bank in davkov, ustanovili bi se lokalni odbori iz avtohtonih prebivalcev, s katerimi bi se pokrajinske oblasti posvetovale.⁵⁵ Načrt sem predstavila nekoliko podrobneje, ker so zahodni zavezniki v coni A Julijske krajine takšno ureditev dejansko uvedli po umiku jugoslovanske vojske 12. junija 1945.

Vprašanje Julijske krajine so zahodni zavezniki vključili tudi v pogovore, ki so jih imeli z novo jugoslovansko vlado. Tako so bili ob koncu vojne glavni pogajalci o usodi teh območij zahodni zavezniki in nova jugoslovanska oblast, medtem ko je bila italijanska stran v tem času izključena. Če so se zahodni zavezniki med seboj strinjali glede režima zasedbe spornega območja, pa si niso bili enotni glede bodoče meje med Italijo in Jugoslavijo. Medtem ko so Američani v svojih načrtih, tudi zaradi velikega vpliva italijanskega življa v ZDA, celotno Julijsko krajino večinoma prisojali Italiji, so Britanci poskušali doseči sporazum z Jugoslavijo. Rešitve so bile odvisne tudi od razvoja v Italiji, kjer je KPI razumela direktive CLN AI tudi kot globoko obnovo italijanske družbe. Dne 6. aprila 1945 je ameriško zunanje ministrstvo podalo svoja stališča in sicer, da bodo ozemeljska vprašanja rešena na mirovni konferenci in da bo ob koncu vojne na območjih Julijske krajine do meje iz leta 1939, razen Zadra, uvedena angloameriška zasedbena vojaška uprava.⁵⁶

Odnosi med italijanskimi in slovenskimi komunisti

Pri obravnavanju odnosov med italijanskimi in slovenskimi komunisti moramo ločiti odnose na ravni nacionalnih partijskih vodstev in med komunisti na terenu. Največ nesoglasja je bilo o vprašanju pristojnosti posamezne partije v Julijski krajini in o vprašanju meje. Tu je vodstvo KPI pristajalo na načelne, bilo pa je proti konkretnim ozemeljskim opredelitvam, ki naj bi jih reševali na mirovni konferenci.

Slovensko osvobodilno gibanje je takrat, ko je bilo dovolj močno ali ko so se bližali odločilni trenutki, ob načelnih zahtevah po samoodločbi in Zedinjeni Sloveniji, postavljalo tudi konkretne ozemeljske zahteve. Te zahteve so

⁵⁵ G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 59.

⁵⁶ G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 63, 64, 77; J.B. Duroselle, *Le conflit*, nav. d., str. 155.

postavili poleti 1943, ko so pričakovali skorajšnjo italijansko kapitulacijo, kar je izzvalo ostro reakcijo vodstva KPI, od srede poletja 1944 do januarja 1945, in nato ob koncu vojne. Obdobje od kapitulacije Italije, predvsem pa od pomladi 1944 do septembra 1944, pa lahko označimo kot čas tesnega sodelovanja, ne le obeh partij, ampak, z delno izjemo CLNG, tudi obeh osvobodilnih gibanj.⁵⁷ Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je v tem času na prvo mesto postavilo vprašanje skupnega boja proti okupatorju, s čimer so poskušali pridobiti zaupanje širokih slojev med Italijani, ki naj bi tako "spoznali svoje narodne sovražnike v svojih razrednih sovražnikih, ne pa v slovenskih partizanih - razrednih bratih." Takrat so zagovarjali stališče, da bi prezigodnja razprava o novih mejah razvnela nacionalizem na obeh straneh in bi tako koristila nasprotnikom OF, škodila pa bi tudi širjenju vpliva KPI in s tem možnosti revolucije v Italiji. "Imperialistična" Italija bi bila stalna grožnja tudi za Jugoslavijo. O tem je Edvard Kardelj februarja 1944 dejal: "V tem pogledu nam bodo poskušali škodovati tudi teritorialno, zato je silno važen Trst. Naš Trst = sovjetski Trst."⁵⁸

Vodstvi obeh partij sta na razgovorih, ki so potekali med 2. in 4. aprilom 1944, sprejeli dogovor, v katerem sta obe soglašali, da je prva naloga skupni boj. O vprašanjih nove meje naj ne bi razpravljali, kar pa ni pomenilo, da imajo italijanski komunisti pomisleke proti sklepom slovenskega narodnega predstavništva, marveč so bila vprašanja spornih območij le odložena. Poudarili so pomen boja italijanskega naroda proti okupatorju, s katerim si bo zagotovil enakopravnost v bodoči skupnosti svobodnih narodov. Dogovorili so se tudi za konkretne oblike sodelovanja, med drugim za ustanovitev zveznih partijskih komitejev na mešanih območjih. Sprejeli so ukrepe vojaškega značaja, med drugim sklep o ustanovitvi udarne brigade Garibaldi Trieste kot sestavnega dela italijanskih brigad, ki pa je bila, dokler je delovala na območju IX. korpusa, podrejena paritetni komandi.⁵⁹

Od poletja 1944, v času, ko je jugoslovansko osvobodilno gibanje pričelo postavljati konkretne ozemelske zahteve, so se odnosi med partijama ponovno zaostрили. Direkcija KPI je CK KPS opozorila na posledice spremene

57 ARS, I, f. CKKPS, ae 733, pismo U. Masole E. Kardelju, 6. oktober 1943, kot odgovor na njegovo pismo 20. avgusta 1943, ae 620; P. Pallante, II PCI, nav. d., str. 115, 116.

58 ARS, II, f. 532/I part., pismo PK KPS za Primorsko Slovenijo J. Vilfanu, 4. november 1943; ARS, I, f. CKKPS, ae 3188, pismo E. Kardelja PK KPS za Primorsko, 5. februar 1944; prav tam, šk. 1, zapisi sej CKKPS, 27. februar 1944, razprava E. Kardelja.

59 ARS, I, f. CKKPS, ae 1825, poročilo poverjenišтва CK KPS za Primorsko CK KPS, 11. april 1944; P. Pallante, II PCI, nav. d., str. 118-120.

njene politike, ki je po njenem pomenila slabitev italijanskega osvobodilega gibanja.⁶⁰

Slovenska oz. jugoslovanska partija je svojo politiko do Italije in tudi do KPI opredelila tudi v odvisnosti od povojne ureditve v Italiji. Tako je bil eden od vzrokov za to, da je poleti 1944 vodstvo jugoslovanskega osvobodilnega gibanja postavilo konkretne ozemelske zahteve, tudi ta, da naj bi Italija ostala v okviru "imperialistične sfere". Obenem je KPS prek politike slovensko - italijanskega bratstva postopno prevzemala nadzor nad italijanskimi partijskimi organizacijami v Julijski krajini, predvsem nad italijansko partijsko organizacijo v Trstu. Tam so konec oktobra 1944 delovale enotne partijske celice in rajonski komiteji, obstajal pa je začasni tročlanski federalni odbor KPI, ki pa je delal po mnenju Lidije Šentjurg "absolutno po naših direktivah in neposrednim vodstvom." Tržaška KPI je tako oktobra 1944 že v celoti podpirala projugoslovanska stališča, obstajale pa so še, kot je ocenil Branko Babič, "težave v praksi."⁶¹ Decembra 1944 je v Trstu ustanovljen enotni partijski komite, ki pa je dejansko deloval povsem po direktivah KPS.

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je poskušalo dobiti popoln nadzor tudi nad italijanskimi partizanskimi enotami v Julijski krajini, ki bi sicer ohrnile notranjo samostojnost, KPI bi imela zagotovljeno politično vodstvo, očistili pa bi jih "fašističnih elementov". Ob tem moramo vedeti, da so bili za slovensko osvobodilno gibanje fašisti vsi, ki so nasprotovali priključitvi Jugoslaviji. Kardelj je 9. septembra 1944 v pismu vodstvu KPI zapisal: "Ne bomo dopustili na tem teritoriju obstajanje kakršnihkoli enot, v katerih bi bil italijanski fašistični imperialistični duh samo zamaskiran z demokratsko frazo." KPS in KPI naj bi v mestih pripravili vse potrebno za skupen prevzem oblasti s strani protifašističnih sil, toda pod takimi pogoji, da bo "osigurana vodilna vloga KPI." Pripravili naj bi takoj civilno upravo po vseh mestih in to tako, da bi njen sestav ustrezal številčnemu razmerju obeh narodov. Izpostavil je tudi vprašanje položaja Italijanov kot narodne manjšine: "Italijani, ki bodo živeli v okviru narodov Jugoslavije, bodo imeli neprimerno več pravic in progresivnih predlogov, kakor pa v taki Italiji, ki bi jo predstavljali Sforza in podobni italijanski imperialistični elementi...

60 ARS, I, f. CKKPS, ae 771, pismo direkcije KPI CKKPS, 16. avgust 1944, ki je bilo odgovor na dve pismi A. Vratuše direkciji z dne 8. in 12. avgusta 1944. Na nerazumevanje italijanske partije je opozoril A. Vratuša tudi v pismu L. Šentjurg, 15. september 1944, ae 685.

61 ARS, I, f. CKKPS, ae 1851, pismo L. Šentjurg CK KPS, 26. oktober 1944; ARS, II, fasc. 535, poročilo B. Babiča Obkom KPS za Primorsko, 28. oktober 1944; M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB, nav. d., knj. 4, str. 435.

Prav tako ne morem razumeti italijanske komuniste glede njihovih stališč do Trsta, kajti oni dobro vedo, kaj bi Trst pomenil v taki Jugoslaviji, ki bo močno naslonjena na Sovjetsko zvezo. In končno še težje razumem te komuniste takrat, ko ne vidijo vloge sedanje Jugoslavije za sam italijanski narod in vloge, ki bi jo v taki Jugoslaviji imela italijanska manjšina... Če bo KPI uspelo ustvariti drugačno Italijo, bodo tudi ta vprašanja dobila popolnoma drugačno obliko.”⁶²

Vodstvo KPJ je s temi odločitvami sklenilo postaviti zaveznike pred izvršeno dejstvo. Zgodovinar Pierluigi Pallante ocenjuje, da je takšna politika KPS (KPJ) dobivala bolj značaj “okupacije” območja, kakor pa neke učinkovite “osvoboditve”, in jo je lahko odobril le del KPI.⁶³

Vprašanje odnosov med vodstvi obeh partij so poskušali razrešiti na pogovorih med vodstvom slovenske partije na Primorskem in delegatom vodstva KPI Vincenzom Biancom Vittorijem jeseni 1944. Pri tem moramo upoštevati, da položaj obeh pogajalcev ni bil enak, ker je bila KPS zaradi moči slovenskega osvobodilnega gibanja in svoje orraniziranosti tista, ki je lahko postavljala zahteve. Italijanska partija pa je bila razpeta med zahteve, ki jih je postavljalo slovensko vodstvo, ki se je sklicevalo na proletarski internacionalizem, in na razmerja v italijanskem Narodnoosvobodilnem odboru, kjer so ji predstavniki drugih strank očitali izdajo narodnih interesov. Zato je vodstvo KPI od KPJ zahtevalo jamstva, da zasedba ozemlja, ki je sporno, še ne bo avtomatično pomenila njegove priključitve. Ta zasedba naj bi bila le jamstvo, da bosta slovensko in italijansko ljudstvo v narodno mešanih območjih imela popolno svobodo, da se bosta sama opredelila.⁶⁴

Po teh pogovorih je Vittorio napisal “riservatissimo”, strogo tajno pismo tržaški, goriški in videmski federaciji KPI. V njej je ne le pristal na slovenske zahteve, ampak je šel še dlje, kot je slovenska stran pričakovala. V pismu je v bistvu ponovil Kardeljeve zahteve iz pisma vodstvu KPI 9. oktobra 1944. Med drugim je zapisal: “Trst, kakor tudi vsi resnično demokratični Italijani, bodo imeli boljšo prihodnost v državi, v kateri je ljudstvo gospodar svoje usode, kot pa v Italiji, zasedeni s strani Angloameričanov. Trst bo upravljala italijanska večina, v popolni združitvi z bratskim slovenskim

62 ARS, I, f. CKKPS, ae 630, pismo E. Kardelja direkciji KPI, 9. september 1944. Z enotami, v katerih je bil “italijanski fašistični imperialistični duh samo zamaskiran z demokratsko frazo” so bile mišljene predvsem enote Osoppo.

63 P. Pallante, *Il PCI*, nav. d., str. 186, 189.

64 ARS, I, f. CKKPS, ae 1848, poročilo L. Šentjura CK KPS o poteku razgovorov z V. Biancom.

narodom.”⁶⁵ Vendar pa v pismu ni uporabil izraza Julijska krajina ampak Primorje - Litorale, ki je v italijanskem razumevanju bistveno ožji od našega razumevanja Primorske..

Direkcija KPI Sever je Vittoriju sicer očitala osebno pobudo in se tudi zavedala negativnih posledic take jugoslovanske politike za odnose med posameznimi strankami v CLN AI in za odnose v protifašističnem gibanju v Julijski krajini. Kljub temu proti Vittoriju zaradi “riservatissime” niso sprožili nobenih sankcij, ampak so ga celo ponovno potrdili za predstavnika KPI v Sloveniji. Strinjali so se tudi z jugoslovansko zasedbo Julijske krajine in s tem, da se vzpostavi največje možno sodelovanjem med partizanskimi enotami.⁶⁶ Zato ni točna ugotovitev Luigija Longa v časopisu *Rinascita* leta 1953 (v času, ko je med obema partijama še tlel spor zaradi Informbiroja), da se je vodstvo KPJ, ker ni moglo dobiti soglasja vodstva KPI glede svojih zahtev, poslužilo spletk in izsiljevanj, ki jim je član vodstva (Vittorio, op.a.) nasedel, zaradi česar so ga takoj odpoklicali.⁶⁷

Med 13. in 19. oktobrom 1944 sta se srečala Palmiro Togliatti in Edvard Kardelj. Jugoslovanska stran je v poročilih o tem srečanju zatrjevala, da sta dosegla popolno soglasje glede odprtih vprašanj. Kot je razvidno iz slovenskega prevoda Togliattijevega pisma Vincenzu Biancu - Vittoriju, je KPI podprla jugoslovansko zasedbo, pristala na sodelovanje pri organiziranju ljudske oblasti in na mobilizacijo italijanskih delavcev, kmetov in inteligence.⁶⁸ Tik pred srečanjem, 13. oktobra 1944, je v časopisu *La nostra lotta* izšel članek z naslovom: Pozdrav našim jugoslovanskim prijateljem in zaveznikom, v katerem so objavljena podobna stališča. Tako so v Pozdravu poudarili, da jugoslovanske partizane sprejemajo ne le kot osvoboditelje, tako kot zahodne zaveznike, ampak tudi kot starejše brate, ki so jim pokazali pot upora in zmage.⁶⁹

65 ARS, I, f. CKKPS, ae 779, pismo V. Bianca tržaški, videmski in goriški federaciji KPI, 24. september 1944; tudi ARS, II, f. 534; P. Pallante, *Il PCI*, nav. d., str. 192 - 201; ARS, I, f. CKKPS, ae 1848, poročilo M. Marinka CKK PS, 19. september 1944.

66 Paolo Spriano: *Storia del Partito comunista italiano*, 4. in 5. del, Torino 1975 (v nad. P. Spriano, *Storia del PCI*), knj. 4, str. 435, 436.

67 P. Pallante, *Il PCI*, nav. d., str. 209.

68 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS M. Marinku, 28. oktober 1944; AMNZ, OZNA I/2/4, slovenski prevod pisma P. Togliattija V. Biancu, v katerem ga seznana s srečanjem. Njegova stališča so bila: podpora jugoslovanski zasedbi, sodelovanje KPI pri organiziranju ljudske oblasti, mobilizacija italijanskih delavcev, kmetov in inteligence.

69 ARS, I, f. CKKPS, ae 783, *La nostra lotta*, I. 2, št. 17, 13. oktober 1944, Pozdrav našim jugoslovanskim prijateljem in zaveznikom; P. Pallante, *Il PCI*, nav. d., str. 207. "Pozdrav" je bil potrjen tudi na srečanju med P. Togliattijem in E. Kardeljem sredi oktobra 1944.

Na takšno odločitev italijanske partije je deloma vplivalo tudi ravnanje zavezniške vojaške uprave na že osvobojenih območjih v Italiji, ki je razoroževala partizane in tudi sicer poskušala omejevati vpliv partije na dogajanje. Druge stranke v CLN so takšno ravnanje KPI v času, ko je vodstvo jugoslovanskega osvobodilnega gibanja postavljalo zahtevo po priključitvi celotne Julijske krajine Jugoslaviji in ko je prekinilo pogovore s CLN AI, razumele kot njen pristanek na slovenske oz. jugoslovanske zahteve.⁷⁰

Luigi Longo je v poročilu na konferenci vstajniških triumviratov, ki je bila med 5. in 7. novembrom 1944 (poročilo je eden najpomembnejših dokumentov KPI po padcu fašizma), opredelil, da je KPI proti vsem osvojitvam fašizma. Nova demokratična Italija naj bi bila dolžna popraviti fašistične krivice, storjene predvsem proti obmejnim slovanskim narodom, zato bi morala ne le sprejeti, ampak tudi podpirati pravične narodostne zahteve nove demokratične in napredne Jugoslavije, z njo vzpostaviti bratske odnose in sodelovanje na vseh področjih. Izhodišče mora biti samoodločba. Na etnično mešanih območjih bi se morali opredeliti za najbolj demokratično rešitev, s katero bi se strinjale tudi ljudske množice. Naj dodam, da je velika večina italijanskega proletariata v Trstu in Tržiču, deloma pa tudi na drugih območjih Julijske krajine, zaradi "nizke ravni demokracije v Italiji" to najbolj demokratično rešitev razumela kot vključitev v Jugoslavijo.⁷¹

Tako so slovenski komunisti v Julijski krajini vse sile usmerili v to, da bi pridobili člane KPI v deželi za program KPS. Obenem pa so tudi sami mobilizirali italijanske množice in jih vključevali v osvobodilno gibanje.⁷² Vendar se italijanska Narodna fronta, v kolikor je sploh obstajala in za razliko od hrvaškega dela Istre, v OF na Primorskem med vojno ni vključila. Izjema je bil le Trst tik pred koncem vojne, a tudi tam so se združila le vodstva.

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je od jeseni 1944 predvsem na Primorskem utrjevalo mrežo organov ljudske oblasti. V ta okvir sodi tudi že omenjena izvolitev PNOO za Slovensko primorje, v katerem sta bili dve mesti zagotovljeni za predstavnika "italijanske manjšine". Ena od najpomembnejših nalog je bila okrepiti stike z italijanskim prebivalstvom, vsaj s tistim delom, ki je simpatiziral z Jugoslovani in ki naj bi zagovarjal vključitev. Zavedali so se, da je vprašanje zahodnih meja, poleg zunanjepolitičnih razmer in podpore med Slovenci in Hrvati, odvisno tudi od vpliva med Italijani. Vpraša-

70 G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 187 - 189.

71 P. Pallante, *Il PCI*, nav. d., str. 213-215.

72 ARS, I, f. CKKPS, ae 453, pismo E. Kardelja CK KPS, 1. oktober 1944.

nje priključitve Primorske je tako postalo, kot so ugotovili na posvetu primorskih pravnikov marca 1945, "tudi teritorialno vprašanje bolj napredne perspektive".⁷³ Priključitve etnično mešanih območij torej niso več zahtevali le na narodnostni osnovi - zahteva je temeljila na teoriji o pripadnosti (italijanskega) mesta (slovenskemu) zaledju - ampak tudi na razredni osnovi. Kardelj je konec septembra 1944 ocenjeval, da ima slovensko osvobodilno gibanje močan vpliv med italijanskim delavstvom, pa tudi med veliko buržuazijo, manj ali nič pa med ostalimi sloji.⁷⁴ V Trstu je bila poleg partije, ki pa formalno ni bila združena, edina skupna slovensko - italijanska organizacija Delavska enotnost, v katero so se vključevali na razredni osnovi. Druge množične organizacije pa so še naprej ohranjale svoj narodni značaj, poizkušali pa naj bi osnovati skupno vodstvo.⁷⁵

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je svojo politiko do vprašanja Julijske krajine ponovno spremenilo pozimi 1944/45. Takrat se je zaradi podaljševanja vojne, velike nemške ofenzive, ne tako izrazite podpore Sovjetske zveze, na kakršno so računali, ter mednarodnih pritiskov na novo Jugoslavijo poslabšal položaj jugoslovanskega osvobodilnega gibanja. V Trstu so prekini-li z organiziranjem Gibanja pristašev nove Jugoslavije. Tega so sprva kot Društvo prijateljev nove Jugoslavije poskušali organizirati od srede septembra 1944 dalje po vzoru predvojnega Društva prijateljev Sovjetske zveze in podobnih gibanj po svetu. Z njim so poskušali pridobiti podporo med različnimi italijanskimi sloji v Trstu. V začetku, ko je še delovalo kot Društvo prijateljev in je bil njegov program neobvezujoč, so imeli nekaj uspeha. Ko pa je Društvo prijateljev nove Jugoslavije spremenilo ime v Gibanje pristašev in obenem program, ki je postal obvezujoč in je zahteval opredelitev za priključitev Jugoslaviji, so nastale težave in dejansko ni nikoli zaživel.⁷⁶

73 ARS, I, f. CKKPS, ae 53, beležke Vide Tomšič, zapisi s posvetovanja primorskih pravnikov 7., 8. marec 1945.

74 DCO, nav. d., knj. 2, dok. 12, pismo E. Kardelja J. Brozu, 30. september 1944.

75 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS V. Tomšič l. marca 1945. Več o Delavski enotnosti v Trstu v Bojan Godeša: *Delavska enotnost v Sloveniji*, magistrsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1990.

76 ARS, I, f. CKKPS, ae 1874, poročilo L. Šentjura M. Marinku, 25. september 1944, poročilo M. Marinka CK KPS, 4. oktober 1944; ae 91, depeša CK KPS M. Marinku, 6. oktober 1944; ae 1876, poročilo L. Šentjura CK KPS, 19. oktober 1944; ae 3451, poročilo OK KPS za Trst CK KPS, 10. januar 1945; ae 794, pismo V. Bianca P. Togliattiju, 20. december 1944. Rudi Uršič piše, da je imelo društvo avgusta in septembra 1944 kar nekaj vidnih pristašev. V eno od skupin je bilo vključeno večje število učiteljev raznih šol skupaj z rektorjem tržaške univerze Giorgiom Rolettom, Rodolfo Ursini - Uršič: *Attraverso Trieste. Un rivoluzionario pacifista in una città di frontiera*, Rim 1996 (v nad. R. Uršič, *Attraverso Trieste*), str. 422.

Pozimi 1944/45 so nato v skladu s pobudami, ki jih je dalo vodstvo slovenske partije v Trstu, predvsem Branko Babič, začeli snovati enotno fronto, in na prvo mesto ponovno postavili boj proti Nemcem in ne več vprašanja priključitve.⁷⁷ Italijanska osvobodilna fronta naj bi s slovensko imela le skupno vodstvo, medtem ko naj bi organizacije na terenu ostale ločene, deloma tudi zato, ker so Slovenci težko sodelovali z Italijani v istih organizacijah, veljalo pa je tudi obratno. V odnosih z Italijani so v tem času na prvo mesto postavljali skupni boj proti okupatorju in ne pripadnosti etnično mešanih krajev Jugoslaviji, kar pa ni pomenilo, kot razberemo iz zapisov s posvetovanja primorskih pravnikov, "da o tem ne govorimo. Popularizirajte čim globlje v Italijo novo Jugoslavijo, njene pridobitve, njene forume, oblast, jugoslovansko vojsko, njeno nacionalno politiko in avantgardno vlogo v tem delu Evrope. Prav tako popularizirajte borbo resničnih demokratičnih sil okrog KPI proti ostankom fašizma v osvobojeni in okupirani Italiji. Zaostrite borbo proti italijanskim imperialističnim elementom in slovenskim šovinistom, četnikom in nedičevcem. Popularizirati je treba jugoslovansko vojsko kot osvoboditeljico vseh, tudi Italijanov."⁷⁸

V pismu 29. januarja 1945 je Direkcija KPI CK KPJ ponovila svoje stališče, da se strinja z jugoslovansko zasedbo Julijske krajine. Druge odločitve pa naj bi preložili na bolj primeren čas. Strinjali so se z ustanavljanjem mešanih narodnoosvobodilnih odborov in z zbližanjem italijanskega osvobodilnega gibanja in OF.⁷⁹ Ta stališča so bila marsikdaj razumljena tudi kot pristajanje vodstva KPI na priključitev Julijske krajine Jugoslaviji. Vendar zasedba ni isto kot priključitev, o kateri naj bi po njihovem mnenju odločala mirovna konferenca. Obenem so v medsebojnih razgovorih priključitvi nasprotovali in so bila takšna njihova stališča tudi taktiziranje in pridobivanje časa.⁸⁰

77 ARS, I, f. Okrožni komiteji pri Obkom KPS za Slovensko primorje, šk. 115, poročilo B. Babiča L. Šentjunc, 5. december 1944. Babič je bil zaradi snovanja italijanske OF namesto Gibanja pristašev nove Jugoslavije celo izključen iz KPS. Izključitev je bila kasneje, po posredvanju E. Kardelja, ki je odobril njegovo politiko, preklicana, v f. CKKPS, ae 1902, pismo CK KPS L. Šentjunc, 19. december 1944; ae 91, depeša CK KPS poverjeništvu CK KPS, 19. december 1944; f. Obkom KPS za Slovensko primorje, šk. 104, pismo L. Šentjunc B. Babiču, 13. december 1944. AJ, CKKPJ, 1945/121, pismo E. Kardelja CK KPS, 9. januar 1945; ARS, II, fasc. 535, pismo Obkom KPS za Slovensko primorje B. Babiču, 21. januar 1945; M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB, nav. d., knj. 5, str. 89.

78 ARS, I, f. CKKPS, ae 53, beležke Vide Tomšič, zapisi s posvetovanja primorskih pravnikov 7., 8. marec 1945.

79 ARS, I, f. CKKPS, ae 828, pismo Direkcije KPI CK KPJ 29. januarja 1945.

80 Pri tem moramo izpostaviti predvsem korespondenco V. Bianca z italijanskim partijskim vodstvom, v kateri se jim pogosto pritožuje nad pritiski slovenskih komunistov in na njihovo nerazumevanja položaja KPI, v ARS, I, f. CKKPS, šk. 12, 13.

Odnosi med italijanskim Odborom narodne osvoboditve in OF

Tudi vprašanje odnosov med CLN in slovenskim osvobodilnim gibanjem moramo obravnavati ločeno, in sicer odnose med CLN AI in PO OF ter med osvobodilnima gibanjema v Julijski krajini. Čeprav je bil CLNG podrejen CLN AI, se njuni politiki o vprašanju novih mej in odnosa do slovenskega oz. jugoslovanskega osvobodilnega gibanja pogosto nista ujemali, medtem ko je slovensko osvobodilno gibanje delovalo usklajeno. Poleg tega sta do junija 1944, kot je bilo že omenjeno, PO OF in CLNG, ki je bil obenem pristojen za Trst, imela stike le prek članov KPI, medtem ko neposrednih povezav ni bilo.

Na Primorsko je konec novembra 1943 je prišel delegat IO OF in GŠ NOV in POS Anton Vratuša. Imel je nalogo, da se poveže s CLN AI in dogovori za sodelovanje obeh osvobodilnih gibanj.⁸¹ Takšno sodelovanje je bilo tudi v interesu CLN AI, ki je poskušal izboljšati položaj nove, pofašistične Italije in si pridobil zaveznike. Čas med februarjem in začetkom septembra 1944 tako lahko označimo kot obdobje sporazumevanja med obema osvobodilnima gibanjema in tudi kot čas, ko sta obe krepili svojo moč in vpliv. Že pred prvim sestankom z Vratušo je CLN AI 7. februarja 1944 izdal razglas, v katerem je potrdil voljo italijanskega naroda za skupen boj z jugoslovanskimi narodi za izgon nemškega okupatorja. Italijane v Julijski krajini je pozval na sodelovanje s Slovenci in Hrvati. Sledila je izjava CLN AI 27. marca 1944, v kateri je ponovno poudaril potrebo po tesnem sodelovanju. Na razgovorih 8. in 9. junija 1944 v Milanu, ki sta se jih poleg predstavnikov CLN AI udeležila kot predstavnika OF Anton Vratuša in Franc Štoka, je Vratuša poročal o položaju v Jugoslaviji. Sprejeli so sklepe o popularizaciji obeh gibanj in o protišovinistični propagandi, na osnovi katerih je CLN AI nato izdal razglas z naslovom: Italijanskemu ljudstvu Julijske Benečije. Tudi v njem so, podobno kot v razglasu marca 1944, obsodili fašizem in kršitve pravice do samoodločbe. Bistvena novost, ki je po mnenju slovenskega vodstva pomenila pomemben korak naprej, pa je bila v videnju vzroka raznarodovanja. V tem razglasu je italijansko osvobodilno gibanje prvič (a tudi zadnjič) vzrok raznarodovanja videlo ne le v fašizmu, ampak tudi v mirovnih pogodbah po koncu 1. svetovne vojne.⁸²

81 B. Babič, Primorska ni klonila, nav. d., str. 170.

82 ARS, I, f. CKKPS, ae 745; J.B. Duroselle, Le conflit, nav. d., str. 137; G. Fogar, Sotto l'occupazione, nav. d., str. 85, 86; Unità, 10. april 1944; ARS, I, f. CKKPS, ae 679, poročilo A. Vratuše CK KPS, 9. junij 1944; B. Novak, Trieste, nav. d., str. 205; ARS, I, f. CKKPS, ae 649, poročilo A. Vratuše CK KPS, 10. junij 1944; razglas tudi ae 893; B. Novak, Trieste, nav. d., str. 247-249; P. Pallante, Il PCI, nav. d., str. 146, 147.

CLNG je, razen komunistov, odklonil sprejem razglasa CLN AI iz junija 1944. Zahteval je, da se pravica do samoodločbe zamenja s "pravicami narodnih manjšin", ki so bile vključene v meje Italije, ki so jih po prvi vojni sprejeli tudi legitimni jugoslovanski predstavniki. Zanje ni bilo pomembno, če so te meje odgovarjale etnični razdelitvi, in niso upoštevali mednarodnih razmer, v katerih je Kraljevina SHS podpisala mirovni sporazum.⁸³ Podobno kot slovensko osvobodilno gibanje so tudi oni v bistvu delovali v smislu parole, da cilj posvečuje sredstva. Zahtevali so demokracijo, a samo takrat, ko so jo dopuščale okoliščine, drugače pa se je morala umakniti višjim ciljem. Ta cilj je bil tokrat, pod geslom obrambe italijanstva, obramba rapalske meje, ki je bila za Slovence izrazito krivična. Člani CLNG so se spraševali, kako lahko CLN AI sklepa dogovor z gibanjem, ki je s sprejemom avnojskih sklepov uvajal politiko gotovih dejstev, a obenem niso upoštevali dejstva, da je ista politika veljala tudi ob sklepanju mirovnih sporazumov ob koncu prve vojne, ki pa so bili zanje nedotakljivi.⁸⁴ Tudi vodja tržaške federacije KPI Luigi Frausin, ki je razglas CLN AI sicer sprejemal, je menil, da aneksionizem OF ne bo mogel prevladati, ker je v Trstu obstajala močna internacionalistična delavska stranka. Tudi zanj sta bila Trst in zahodna obala Istre nesporno italijanska, bil pa je tudi proti Trstu kot svobodnemu mestu.⁸⁵

Na sestanku, ki je bil nato julija 1944, so poleg predstavnikov OF in CLN AI sodelovali tudi predstavniki CLNG. Medtem ko je bil junijski razglas enostransko dejanje CLN AI, je bil predlog dogovora, ki so ga obravnavali na tem sestanku, osnovan kot sporazum med političnima predstavništvoma osvobodilnih gibanj, a na pokrajinski ravni. S to določbo je slovenska stran hotela čim bolj omejiti pomen dogovorov in obenem preprečiti, da bi ga italijanska lahko prikazala kot pomemben sporazum z zavezniškim gibanjem. Sporazum je določal, da bo v krajih, ki niso bili etnično mešani, delovala ena ali druga osvobodilna organizacija, v mešanih pa oboji. Odbori Delavske enotnosti pa bodo (in dejansko so že dotlej) zajeli vse delavstvo ne glede na narodnostne in politične razlike. Vnesli so tudi določila o vojaškem sodelovanju. Vendar zaradi zapletov, ki jih je povzročilo nasprotovanje CLNG, predlaganega dogovora niso sklenili.⁸⁶

83 G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 126; P. Pallante, *Il PCI*, nav. d., str. 148, 149.

84 G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 133-135.

85 G. Gaeta, *La posizione di Luigi Frausin*, v reviji *Trieste*, št. 7, 1955; G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 135.

86 ARS, I, f. CKKPS, ae 658, poročilo A. Vratuše CK KPS št. 17, 17. julij 1944. V njem niso zajete spremembe, ki so jih zaradi nasprotovanja CLNG vnesli naknadno in so v ae 658, poročilo A. Vratuša L. Šentjurg, 23. julij 1944.

Kot piše Galliano Fogar, se je CLN AI šele po posredovanju CLNG zavedel, da se pogovarjajo o območjih, ki so bila leta 1918 priključena Italiji, vendar samo o tistem delu, ki ga poseljujejo Slovenci in Italijani. O mejnih vprašanjih pa je lahko odločala le italijanska vlada. Menili so tudi, da jih slovenska stran podcenjuje in niso razumeli, zakaj se ne morejo pogovarjati tudi o Istri, Reki in Zadru. Postalo jim je jasno, da se je bila jugoslovanska stran pripravljena pogovarjati o tem le na osnovi predhodnega priznanja priključitve teh območij Jugoslaviji.⁸⁷ Tu se nam postavlja vprašanje, zakaj je bila za vodstvo jugoslovanskega osvobodilnega gibanja Istra nedotakljiva, saj je bila narodnostna sestava tam bolj v prid Italijanom kot na slovenskih območjih. To se je pokazalo predvsem ob sklenitvi mirovnih dogovorov, ko je Jugoslavija z odpovedjo etnično slovenskega ozemlja dejansko plačala njeno priključitev.

Kljub temu da sporazum še ni bil sprejet, so v skladu z njegovimi določili konec julija 1944 v Trstu ustanovili Koordinacijski antifasistični odbor (Comitato antifascista di coordinazione, KAO), ki pa je imel vsega tri sestanke in sicer 6., 16. in 23. avgusta 1944. Na njih so govorili o problemih, ki so bili manj pomembni. Italijani so izpostavili vprašanje pokrajinskega KAO, ki so se mu na pogajanjih v Milanu odpovedali, ko so opredelili pristojnosti tržaškega na območje od Pirana do Tržiča. KAO naj bi izdal tudi letak, v katerem bi pozvali vse ljudi tržaškega okrožja v boj.⁸⁸

Zadnji sestanek med predstavniki CLN AI in OF je bil v Milanu 4. septembra 1944, torej že po spremembi politike slovenskega vodstva. Na njem so sprejeli organizacijski del sporazuma, ki so ga deloma že izvajali (delovanje KAO), medtem ko je predstavnik OF Anton Vratuša, formalno zato, ker je CLN AI odklanjal priznanje sklepov Avnoja o priključitvi Slovenskega primorja in Istre, politični del sporazuma odklonil.⁸⁹ Oblastni komite KPS za Slovensko primorje je celoten sporazum preklical že 25. septembra 1944 v pismu CLN AI, ki pa ga vodstvo CLN AI zaradi zapletov med KPS in KPI, ki naj bi pismo posredovala, ni prejel. Odpoved je sicer prišla do predstavnika KPI v CLN AI, kjer pa so jo ustavili.⁹⁰ Obenem je Obkom KPS okrožnim komitejem poslal okrožnico, da so bili prisiljeni sporazum odpovedati zaradi de-

87 G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 144.

88 ARS, I, f. CKKPS, ae 683, poročilo A. Vratuše CK KPS št. 18, 18. avgust 1944.

89 ARS, I, f. CKKPS, ae 685, poročilo A. Vratuše CK KPS, 15. september 1944; ae 1872, tekst dogovora 4. septembra 1944; P. Pallante, *Il PCI*, nav. d., str. 160.

90 ARS, I, f. CKKPS, ae 666, pismo Obkom KPS za Slovensko primorje CLN AI, 25. september 1944; ae 91, depeše CK KPS Obkom KPS za Slovensko primorje.

lovanja in programa Stranke akcije v Julijski krajini. Ta naj bi izdala razglas z "aneksionističnimi apetiti po naši zemlji", na ponovne zahteve slovenskega vodstva pa je CLN AI ni discipliniral.⁹¹

Potem ko so bili junija, avgusta in oktobra 1944 aretirani vodilni v tržaški federaciji KPI Natale Kolarič, Luigi Frausin in Vincenzo Gigante, je federacija, ki je odtlej delovala popolnoma pod vplivom KPS, izstopila iz CLNG.⁹² Tržaški odbor je tako po izstopu komunistov ostal brez stikov z delavskimi sloji in s partizanskimi enotami. Izstop je še okrepil njegovo protijugoslovansko politiko in povečal nevarnost, da se v okviru te politike povežejo z italijanskimi kolaboracionističnimi krogi, predvsem krogom prefekta Coceanija in tržaškega župana Pagninija.⁹³ Do te povezave sicer ni prišlo, ker se je CLNG zavedal, da je slovensko osvobodilno gibanje sestavni del zavezniške koalicije in bi spopad z njim, ki so ga zahtevali ti krogi, dejansko pomenil spopad z zavezniki. CLNG je nato 9. decembra 1944 sprejel izjavo, v kateri se je opredelil za enotno Italijo, ki je bila v Julijski krajini izbojevana s krvjo v prvi svetovni vojni in s tem ponovno potrdil zahtevo za ohranitev rapalske meje.⁹⁴

Drugačne so bile povezave med osvobodilnima gibanjema na Goriškem. Tam so avgusta 1944 sklenili sporazum o sodelovanju med goriškim CLN in OF. Ker pa je nato goriški CLN odbil vključitev oboroženih enot v slovensko osvobodilno vojsko, so bili medsebojni stiki prekinjeni vse do aprila 1945, ko so ponovno dosegli sporazum.

Januarja 1945 je OK KPS za Trst poročal o strahu med italijanskimi prebivalci, da je narodnoosvobodilno gibanje "le nekaka nacionalistična revanža, katere se boje, ker čutijo nekako soodgovornost za fašistične zločine nad našim narodom." Posebno je bil ta občutek razširjen med malomeščani, ki so bili pred tem precej anglofilski, "sedaj pa so se precej ohladili po grških dogodkih in dogodkih v južni Italiji." V poročilu je tudi zanimiva navedba o Ozni: "Vemo za njen obstoj, ali nimamo nikakih stikov z njimi. Tudi tukaj se nam zdi

91 Mišljen je razglas z naslovom: Poziv Istranom, ki ga je junija 1944 razpečavala Stranka akcije. Ponatis letaka v G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 160-162.

92 G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 188; M. Pacor, *Confine orientale*, nav. d., str. 299, 300; C. Schiffrer, *La missione storica del CLNG*, revija Trieste, št. 7, 1955.

93 P. Pallante, *Il PCI*, nav. d., str. 241, 242.

94 G. Fogar, *Sotto l'occupazione*, nav. d., str. 198-201; B. Coceani, Mussolini, Hitler, Tito, nav. d., str. 276; Enio Maserati: *L'occupazione jugoslava di Trieste*, maggio - giugno 1945, Videm, 1. izdaja 1963, 2. izdaja 1966 (v nad. E. Maserati *L'occupazione jugoslava*), str. 16.

nenormalno, da sploh ne obstajajo tesnejše veze z nami. Spet višji forum.”⁹⁵ Slovensko partijsko vodstvo je bilo tudi zaskrbljeno, ker na Primorskem “vodilni ljudje niso člani Partije in da Partija tu, razen med proletariatom, ne igra vodilne vloge. Položaj, kot recimo drugod leta 1941, da si ljudje o Partiji ne upajo govoriti.”⁹⁶

95 ARS, I, f. CKKPS, ae 3451, poročilo OK KPS Trst CK KPS, 10. januar 1945; ae 3452, poročilo o seji OK KPS Trst CK KPS, 19. januar 1945.

96 ARS, I, f. CKKPS, ae 1850, pismo L. Šentjura CK KPS, 1. oktobra 1944.

III. OSVOBODITEV IN ZASEDBA JULIJSKE KRAJINE

Priprave na osvoboditev in prevzem oblasti

Od začetka marca 1945 so tekle okrepljene priprave na osvoboditev. Vse delovanje je bilo usmerjeno na to, da se ob osvoboditvi zasede čim večji del ozemlja in da se na slovenskem etničnem ozemlju vzpostavijo organi ljudske oblasti, ki naj bi delovala ob osvoboditvi in možnem prihodu zahodnih zaveznikov. Tekle so tudi priprave za organizacijo sodstva, ki je postalo zaradi nameravanega "čiščenja" fašistov še posebno pomembno.⁹⁷

CK KPS je priprave na vstajo v Trstu obravnaval na sejah 7., 13. in 14. marca 1945 in v bistvu potrdil usmeritve, ki so jih sprejeli že avgusta 1944. Na Primorsko je poleg Vide Tomšič odšel tudi Boris Kraigher, ki je dobil pooblastilo, da posreduje tudi v vojski in usmerja celotno delovanje. Kraigher je bil nato vse do vrnitve v Ljubljano julija 1946 ključni predstavnik slovenskega osvobodilnega gibanja, slovenskih oblasti in partije na Primorskem. V Trstu naj bi vstajo organizirala Komanda mesta Trst (ustanovljena jeseni 1944, komandant je postal Rudi Greif, komisar Vinko Šumrada) in takoj postavila ves aparat, ki bi med drugim izvedel tudi t.i. čiščenje, predvsem aretacije. CK KPS je 7. marca 1945 naročal: "Pobрати vse reakcionarje in jih prepegljati sem, tu soditi - tam ne streljajte. Začeti propagando za Trst v okviru Jugoslavije. V Trstu naj bi se takoj izpostavil red, obnovila proizvodnja. V oblastni odbor naj se iz Trsta vključijo samo komunisti."⁹⁸

Italijanske enote, ki so delovale v okviru slovenske osvobodilne vojske, naj ne bi in tudi dejansko niso sodelovale pri zasedbi Trsta, ampak so jih

97 ARS, I, f. CKKPS, ae 53, beležke Vide Tomšič s konference primorskih pravnikov, 7., 8. marec 1945. Na njem so pri opredelitvi načela zakonitosti poudarili, da sta zakonitost in javni interes eno in isto. Italijanska zakonodaja naj bi se uporabljala vsebinsko le, če ni bila v nasprotju z osnovnimi načeli. Posebno poglavje, ki je bilo kasneje izvzeto iz rednega pravnega sistema, je bila "izsleditev, aretacije in sojenje t.i. narodnih sovražnikov," kjer je imela posebne pristojnosti Ozna.

98 ARS, I, f. CKKPS, šk. 1, zapisi sej CK KPS, 7., 13., 14. marec 1945.

umaknili v notranjost Slovenije, s čimer so poskušali zmanjšati italijanski delež pri osvoboditvi mesta, saj, kot so poudarili na seji CK KPS, "Trst je treba zasesti z jugoslovansko vojsko, ne z Garibaldinci."⁹⁹ Ključno vlogo je imela partijska organizacija, in sicer Obkom KPS za Slovensko primorje v povezavi s CK KPS. Tako so na seji CK KPS 13. marca 1945 Borisa Kraigherja imenovali tudi za sekretarja PO OF, kar nam jasno pokaže medsebojna razmerja med partijo in OF, ki je vse bolj postajala njena transmisija. Poleg tega je dobil pooblastila, da je lahko njegov sestav po potrebi spremenil in dopolnil. Slovenci, ki naj bi jih bilo v Trstu med štirideset in petdeset tisoč, naj bi kot zanesljivejši prevzeli v Trstu vse ključne položaje in dejansko odločali v času priprav na osvoboditev, formalno pa naj bi v odbore ostali vključeni tudi Italijani.¹⁰⁰

Splošna politična kampanja za priključitev Primorske Jugoslaviji, ki je bila marca 1945, je uspela med Slovenci in tudi med italijanskim delavstvom, kjer je odločilno vlogo odigrala Delavska enotnost. Njeno delovanje pa je slovensko vodstvo ocenjevalo kot oportunistično, bilo naj bi jim le za "rdečo zastavo" in naj bi bili proti vplivom iz Jugoslavije. Italijane, predvsem v Furlaniji, so pridobivali tudi s trditvijo, da v krajih, ki jih bo zasedla Jugoslavija, ne bo reparacij, ker tega območja ne bodo obravnavali kot premagano državo. To je bil pomemben propagandni argument tudi v povojnem času, ko je prebivalstvo živelo v velikem pomanjkanju, in se je pogosto odločalo za tistega, ki jim je nudil ali vsaj obljubljal boljše življenje.¹⁰¹

99 ARS, I, f. CKKPS, šk. 1, zapisi sej CK KPS, 7. marec 1945. Od 5. do 8. marca 1945 je bil v štabu IX. korpusa v Cerknem razgovor med komandantom in komisarjem skupine divizij Garibaldi Friuli Linom Zocchijem in Mariom Lizzerom, komandantom in komisarjem brigade Garibaldi - Natisone Giovannijem Padoanom in Mariom Fantinijem ter predstavniki slovenskega osvobodilnega gibanja komandantom in komisarjem IX. korpusa Dušanom Kvedrom in Viktorjem Avbljem, ter Borisom Kraigherjem, Vido Tomšič, Francetom Leskoškom in Alešem Beblerjem. Sprejeli so dogovor o uporabi italijanskih enot v zaključnih operacijah, ki naj bi skupaj s slovenskimi sodelovale ob osvoboditvi Trsta in Gorice, P. Pallante, Il PCI, nav. d., str. 250, 251. Slovenska stran se tega ni držala. Umik italijanskih enot na področje VII. korpusa je zahteval E. Kardelj, razen elitne italijanske brigade iz tržaškega in okoliškega delavstva, kar naj bi imelo velik političen vpliv na Italijane, v ARS, I, f. CKKPS, ae 76, depeša E. Kardelja CK KPS, 11. marec 1945. Italijanske garibaldinske enote so prišle v Trst šele 20. maja 1945, v P. Pallante, Il PCI, nav. d., str. 254; E. Maserati, L'occupazione jugoslava, nav. d., str. 50.

100 ARS, I, f. CKKPS, šk. 1, zapisi sej CK KPS, 13. marec 1945; ae 42, beležke Vide Tomšič, zapis okrožnega posvetovanja KPS, 23. marec 1945.

101 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS B. Kraigherju, 3. marec 1945; AMNZ, 301/55, Ozna za okrožje Trst, poročila Ozne Trst 1945; ARS, I, f. CKKPS, ae 53, beležke Vide Tomšič, poročilo s posvetovanja 23. februarja 1945.

Spomladi 1945 je v Trstu deloval enoten italijansko - slovenski partijski komite, ki sta ga vodila Rudi Uršič kot politični in Alessandro Destradi kot organizacijski sekretar. OF je imela sicer skupen sekretariat, medtem ko sta bili slovenska in italijanska organizacija samostojni. Najmočnejša je bila Delavska enotnost, v kateri je bilo organiziranih med deset in dvajset tisoč delavcev obeh narodnosti. Za mladinsko organizacijo so načrtovali združitev, ki so jo izvedli šele po vojni, že v tem času pa je bila italijanska mladinska organizacija najtesneje povezana s pokrajinskim odborom Zveze slovenske mladine. V italijanski organizaciji komunistične mladine pa so bili organizirani samo tisti, ki so bili za priključitev Jugoslaviji.¹⁰²

Kljub prizadevanjem slovensko osvobodilno gibanje tudi pomladi 1945 ni imelo podpore med italijanskimi srednjimi sloji. Poskušali so jih vključiti prek množičnih organizacij in boja za "demokratizacijo" CLN, v katerem bi dobila KPI vodilno vlogo. "To je nujno," je zapisal Boris Kraigher v poročilu CK KPS, "če hočemo priti do italijanskih srednjih slojev in če hočemo za bodočnost paralizirati prihodnost obnavljanja takih samostojnih demokratičnih strank."¹⁰³ Vpliv med Italijani so poskušali razširiti tudi s tem, da so jim v bodoči Jugoslaviji zagotavljali vse narodnostne pravice. V nasprotju s temi zagotovili nepodpisan elaborat o narodnih manjšinah v Jugoslaviji, pripravljen v Beogradu, povezuje položaj manjšine z ravnanjem njene matične države. Italijani kot bivši okupatorji naj torej ne bi imeli enakih pravic kot n.pr. slovanske manjšine. Elaborat je ohranjen v fondu Oblastnega komiteja KPS za Slovensko primorje, kar pomeni, da so bili z njim seznanjeni vsaj nekateri člani vodstva KPS na Primorskem. Vprašanje pa je, koliko so ga preučili, saj je bil v neposrednem nasprotju z javnimi opredelitvami, ki so italijanski manjšini, posebno v Trstu, zagotavljale čim širšo avtonomijo.¹⁰⁴

V Italiji je spomladi 1945 potekala močna kampanja proti novi Jugoslaviji. V odgovor so na Primorskem organizirali "spontano manifestativno kampanjo", v kateri naj bi izkoristili parolo tržaške avtonomije v okviru Jugoslavije. Obkom KPS za Slovensko primorje je izdal navodila, da "v kampanji mora biti posebno jasno, da vprašanje priključitve Slovenskega Primorja Jugoslaviji ni odvisno od priznavanja ali nepriznavanja tega s strani Italijanov. To pri-

102 ARS, I, f. CKKPS, ae 42, beležke Vide Tomšič, sestanek v Trstu, 24. februar 1945; ae 91, depeša CKKPS Obkom KPS za Slovensko primorje, 13. februar 1945.

103 ARS, I, f. CKKPS, ae 3158, poročilo B. Kraigherja CK KPS, 22. marec 1945.

104 ARS, I, f. Obkom KPS za Slovensko primorje, šk. 112, elaborat: Italijanska in furlanska manjšina v novi Jugoslaviji.

ključitev si je slovensko ljudstvo s svojo borbo priborilo in o tem se ne diskutira z nikomur.”¹⁰⁵

Poleg Trsta je imela pomembno vlogo tudi Gorica, kjer je bil položaj za slovensko osvobodilno gibanje pomladi 1945 slab. KPI je bila “čisto šovinistična in oportunistično nastrojena. Treba jo bo radikalno prečistiti.”¹⁰⁶ Da bi izboljšali položaj, so skupaj z Marijo Bernetič Marino, ki je bila po odhodu Vincenza Bianca začasni predstavnik vodstva KPI, razpustili organizacijo KPI, “primerni” člani pa so vstopili v goriški mestni koordinacijski komite. Njegovi italijanski člani so bili pooblaščen tudi za organiziranje nove KPI v Gorici. Koordinacijski komite je začel organizirati Delavsko enotnost in italijanske množične organizacije žensk in mladine in drugih. Poiskal je zvezo z goriškim CLN, ki je bila prekinjena, in ga pridobil za sodelovanje v protifašistični fronti. Obenem so organizirali v rajonih in četrtih odbore CLN iz predstavnikov “mas”, italijanskih organizacij in zastopnikov tistih od petih strank CLN, ki so tam imele svoje ljudi, s posebnim opozorilom, “da ne damo temu preveč poudarka, da ne bi sami obnavljali organizacij teh partij.”¹⁰⁷

V začetku aprila 1945 je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja v Trstu pripravljalo plenum predstavnikov italijanskih in slovenskih antifašističnih organizacij, prirejalo ulične, kvartne in rajonske odbore skupnega slovensko - italijanskega protifašističnega gibanja, pokrajinsko konferenco italijanskih protifašistov in različne konference in zborovanja v okrajih in okrožjih. Vse to naj bi omogočilo “aktivizacijo množic”, a pod vodstvom in v skladu z direktivami slovenske partije. Obenem naj bi “demokratizirali” CLNG, tako da bi “razkrinkali reakcionarne elemente” v njem. Predvideni Slovensko - italijanski antifašistični izvršilni odbor (Comitato esecutivo antifascista italo - sloveno, SIAIO, CEAIS) v Trstu naj bi bil sicer politično vodstvo, če bi bilo treba, pa bi prevzel tudi naloge mestnih oblasti.¹⁰⁸ Obenem je vodstvo OF v Trstu obnovilo stike s CLNG in mu ponudilo sodelovanje v SIAIO, a le pod pogoji, ki jih je narekovalo samo, odklonitev tega predloga pa naj bi pomenila, da so si postali odkriti nasprotniki v boju za prevlado v Trstu. Enotno

105 ARS, I, f. CKKPS, ae 3161, pismo Obkom KPS OK KPS Trst, 29. marec 1945; f. Obkom KPS za Slovensko primorje, šk. 112, pismo Obkom KPS za Slovensko primorje MK KP Trst, 16. april 1945.

106 ARS, I, f. CKKPS, ae 3158, poročilo B. Kraigherja CK KPS, 22. marec 1945.

107 ARS, I, f. CKKPS, ae 3160, kopija depeše Ob kom KPS za Slovensko primorje CK KPS, 25. marec 1945.

108 ARS, I, f. CKKPS, ae 3467, pismo Obkom KPS za Slovensko primorje R. Uršiču, 9. april 1945.

vodstvo naj bi zagotovilo normalizacijo življenja, demokratizacijo oblasti in demokratične volitve. Po predlogu OF naj bi v SIAIO iz vrst CLNG prišli samo tisti, "za katere je vprašanje Trsta Jugoslaviji definitivno rešeno", takih ljudi pa v CLNG dejansko ni bilo.¹⁰⁹

Na goriškem gradu plapola slovenska zastava. Osvobojena Gorica, maj 1945

Na plenumu predstavnikov protifašističnih organizacij, ki je bil v Trstu v noči med 12. in 13. aprilom 1945, sta bila tudi dva predstavnika CLNG, ki pa sta ga že med zasedanjem zapustila. Na njem so izvolili enajst članski SIAIO, ki je nato pripravil prevzem oblasti v mestu. Čez nekaj dni je CLNG dokončno odklonil sodelovanje, nato pa so mesta, ki so mu bila v SIAIO zagotovljena, zasedli predstavniki organizacij, ki so bile na plenumu.¹¹⁰ Obkom KPS je

109 ARS, II, fasc. 642, poročilo B. Babiča, 7. april 1945; M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knj. 5, str. 140-142, pismo B. Kraigherja F. Štoki, 9. april 1945. Tako so na pobudo OF bila pogajanja s CLNG v začetku aprila 1945, na katerih so predlagali ustanovitev skupnega odbora, ki bi ob nemški vdaji prevzel upravo. Člani CLN so imeli v razgovorih pomisleke glede bojnih enot in so zahtevali tudi priznanje Mestne straže (Guardie civiche), kar OF, ki je imela te enote za kolaboracionistične, ni hotela sprejeti. CLNG je zahteval tudi večino v paritetnem odboru v Trstu, zahtevo pa je utemeljil s tem, da naj bi predstavljal večino italijanskega prebivalstva. Pogovori, na katerih so pogajalci izhajali iz povsem nasprotnih izhodišč, so propadli, v M. Pacor, *Confine orientale*, nav. d., str. 321.

110 ARS, I, f. Obkom KPS za Slovensko primorje, šk. 112, poročilo MK KP Trst 15. aprila 1945; B. Babič, *Primorska ni klonila*, nav. d., str. 377.

v depeši 16. aprila 1945 poudaril, da so se Italijani v SIAIO vključili kot narodna manjšina v primorski Sloveniji. Obseg njihovih pravic naj bi bil povezan s tem, kako aktivno so se vključili v osvobodilni boj. Obkom KPS dodaja: "Kot taki vodijo borbo proti reakcionarnim imperialističnim silam Italije, ki ogrožajo demokratične pravice Italije in otežujejo italijanski manjšini slovenskega Primorja stališča do Jugoslavije."¹¹¹ Zadnji poskus dogovora med CLNG in OF je bil že po 20. aprilu 1945, ki pa je bil ponovno neuspešen, kakor tudi ne pogovori za sodelovanje na vojaškem področju.¹¹² Boj za prevlado v Trstu in Julijski krajini je tako tudi med protifašisti, a zagovorniki priključitve k eni ali drugi državi, postajal vse bolj odkrit in neizpros.

V Trstu sta bili tik pred koncem vojne organizirani dve vstaji, prvo je organiziral tržaški CLNG, drugo Komanda mesta Trst pod vodstvom komandanta Martina Greifa in komisarja Franca Štoke. Organizatorji prve vstaje so hkrati upali, da bodo Trst osvobodili in zasedli zahodni zavezniki, drugi pa so pričakovali slovenske partizane in jugoslovansko armado.

Vstaja, ki jo je organiziral CLNG, je bila vezana na dogajanje v severni Italiji. Tam je 25. aprila 1945 CLN AI razglasil splošno vstajo in od Mussolinija zahteval brezpogojno vdajo. Tržaški CLNG, ki je dolgo časa tehtal, kdaj naj bi bil pravi trenutek za vstajo, jo začel 30. aprila 1945, posamezni začetki pa so bili že dan ali dva prej. Načrtovali so napade na okupatorje in poskušali obenem "držati v oddaljenosti Slovane", da bi lahko predali oblast zahodnim zaveznikom. Njihova vstaja ni mogla preprečiti prihoda jugoslovanskih enot, je pa med partizani in borci CLNG prišlo do posameznih spopadov. Tako je v Rojanu skupina, da bi ubranila finančne stražnike, ki so tudi sodelovali v vstaji, streljala na partizane. Komandanti so nato, da bi se izognili spopadom z jugoslovansko armado in poslabšanju položaja, ukazali konec akcij.¹¹³

111 ARS, I, f. CKKPS, ae 90, depeša Obkom KPS za Slovensko primorje CK KPS, 16. april 1945.

112 E. Maserati, *L'occupazione jugoslava*, nav. d., str. 21; Teodoro Sala: *Crisi finale nel Litorale adriatico 1944/45*, Videm 1962 (v nad. T. Sala, *Crisi finale*), str. 142-145; ARS, I, f. Obkom KPS za Slovensko primorje, A. Fonda Savio, *Vstaja v Trstu aprila 1945*, arhiv KPJK, vključen v fond Obkom KPS.

113 E. Maserati, *L'occupazione jugoslava*, nav. d., str. 31; B. Novak, *Trieste*, nav. d., str. 143; ARS, I, f. Obkom KPS za Slovensko primorje, priključeno gradivo iz arhiva KPJK, A. Fonda Savio, *Vstaja Trsta v aprilu 1945*; B. Babič, *Primorska ni klonila*, nav. d., str. 392. Po njegovem je bila ta vstaja poskus reakcionarne nacionalne fronte, da bi se uprla osvobodilnim silam. Q. Gambini, *Primavera a Trieste*, nav. d., str. 5-26, 35. Gambini med drugim opisuje razpoko med vodilnimi v CLNG, njihove dvome ob ponudbi sporazuma z OF oz. z IX. korpusom za skupno upravo v Julijski krajini, a brez Istre. Pri tem se je na italijanski strani pojavil dvom zaradi paritete na območjih z italijansko večino, medtem ko

Komanda mesta Trst je 26. aprila opazila priprave CLNG na vstajo, ki naj bi jo pripravljali "z vojaškimi silami, ki so v službi okupatorja (GC,¹¹⁴ finančarji itd.)."¹¹⁵ Pojavile so se tudi govorice o sporazumu med CLNG in Nemci, ki naj bi mu prepustili oblast. Obkom KPS za Slovensko primorje je v več depešah 28. in 29. aprila 1945 zahteval takojšnjo vstajo enot komande mesta in dodajal: "Razkrinkajte vsako vstajo, ki ne sloni na vodeči vlogi Titove Jugoslavije v boju proti okupatorju na Primorskem, Komandi mesta, sodelovanju med Italijani in Slovenci na tej osnovi, kot pomoč okupatorju in začetek državljanske vojne."¹¹⁶ Te direktive so bile osnova za kasnejši odnos slovenskih oblasti do CLNG. Sedaj je dejanski nasprotnik projugoslovanskega osvobodilnega gibanja v boju za vpliv na tem območju postalo proitalijansko osvobodilno gibanje, kakor je tudi zanje projugoslovansko postalo glavni nasprotnik njihovim interesom v Julijski krajini. CLNG ni bil enakopraven partner v skupnem boju proti okupatorju, ampak najmočnejši in edini resni tekmeč v boju za zasedbo in kasnejšo priključitev Julijske krajine. Zaradi nevarnosti, da bi boj proti italijanskim imperialistom (= CLN) dobil značaj boja med Italijani in Slovenci za Trst, je Obkom KPS za Slovensko primorje naročal inštruktorju Obkom KPS za Slovensko primorje Albinu Dujcu, ki je bil takrat v Trstu: "Opiraj se na pozive italijanskega osvobodilnega gibanja v Severni Italiji, ki poziva prek italijanskega radia Italijane v Trstu na sodelovanje z enotami Titove Jugoslavije in jih obenem poziva na dviganje narodne vstaje. Narodna vstaja je njihova osnovna linija, ki je nemogoča brez utrjevanja slovensko - italijanske skupnosti na liniji brezpogojne borbe proti okupatorju in njegovem glavnem pomočniku v tem trenutku, izdajalskemu tržaškemu profašističnemu imperialističnemu elementu enega dela CLN. Razkrinkanje dela CLN-a ne sme pomeniti nepriznavanja uspehov CLN v severni Italiji, ampak mora javno izraziti dejstvo, da so ti elementi iz CLN-a v Trstu izdajalci borbe osvobodilnega gibanja v S Italiji."¹¹⁷

jih, če je bilo razmerje obratno, ni motilo. Dogovor naj bi jim v primeru jugoslovanske zasedbe prinesel prednost, v primeru zasedbe zahodnih zaveznikov pa bi jim škodoval.

114 Guardia civica = Mestna straža.

115 ARS, I, f. CKKPS, ae 90, depeša OK KPS Trst CK KPS 27. aprila 1945; podatki o vstaji tržaškega CLN so tudi v depeši V. Tomšič CK KPS, 30. april 1945; M. Mikuž, Pregled razvoja, nav. d., knj. 5, str. 149.

116 ARS, I, f. CKKPS, ae 90, povzetek depeše, poslane MK KP Trst v depešah B. Kraigherja CK KPS, 28. in 29. april 1945.

117 ARS, I, f. Obkom KPS za Slovensko primorje, šk. 112, pismo Obkom KPS za Slovensko primorje A. Dujcu, 28. april 1945. Imeli so informacije o medsebojnih razgovorih CLN s kolaboracionističnimi krogi, niso pa vedeli za njihovo odklonitev sporazuma. Da so jugo-

Deveti korpus NOV in POS je 27. aprila 1945 dobil nalogo, da v primeren času vpadе v Trst, kjer naj komanda mesta začne vstajo. Takoj po zasedbi so morali postaviti vojaško oblast, pri čemer niso smeli nasedati "protifašističnim in anglofilskim elementom". Zasedba Trsta je postala najpomembnejša naloga, ker bi tisti, ki bi prvi zasedel ta območja, imel večje možnosti na mirovni konferenci in je CK KPS zato zasedbo Trsta razglasil za glavno partijsko nalogo v tistem trenutku.¹¹⁸

30. aprila je Palmiro Togliatti v skladu z že prej sprejeto politiko KPI, ki je podpirala jugoslovansko zasedbo Julijske krajine, v imenu vodstva KPI poslal poziv tržaškim delavcem, naj sprejmejo Titove čete kot osvoboditeljice in naj z njimi sodelujejo, ker je bila osnovna naloga pregnati nacistе in fašiste. Zaradi tega poziva so vodstva italijanskih strank Togliattija kasneje obtožila, da je poslani telegram podpora jugoslovanski priključitvi Trsta, v bistvu pa je samo ponovil direktive CLN AI in Korpusa prostovoljcev svobode (Corpo volontari della libertà, CVL), podobno kot so pozdravili angloameriško zasedbo v Milanu in francosko v Torinu.¹¹⁹

Edvard Kardelj je 30. aprila 1945 sporočal Borisu Kidriču, da bo "italijanska reakcija" poskušala izkoristiti položaj zase, zato je treba postopati odločno: "Razorožite vse, kar ni v sestavu jugoslovanske Armije. Zadržite začasno vojno upravo, a pripravljajte dober NOO, ki bo za Jugoslavijo. Zavzemite bolj prijateljski kurz do proletariata in srednjih slojev, skušajte dobiti tudi nekatere kapitalistične kroge. Ostro postopajte proti vsem, ki izzivajo šovinizem in nacionalno mržnjo. Pazite na pravilno nacionalno politiko."¹²⁰ "Vse sovražne elemente je treba zapreti in predati Ozni, da uvede postopek. Držite se principa, da za izvedbo gornjih nalog ne uvajate začetkoma preširoke demokracije, ker je lažje kasneje dati širšo, kot jo ožiti. Nujno je, da začne takoj poslovati naša oblast, kjer je izgrajen izvoljeni oblastveni aparat, ki je sposoben poslovanja na dokončno osvobojenem ozemlju in če dovoljujejo vojaške in

slovanske oblasti v Trstu CLN sumile sodelovanja s kolaboracijo in Nemci vidimo tudi iz poročila Ozne Trst, 3. sektor, 11. maj 1945, ARS, I, f. AIS, ae 89. O pogajanjih med CLNG in kolaboracionističnimi krogi še B. Novak, Trieste, nav. d., str. 139, 140; B. Coceani, Mussolini, Hitler, Tito, nav. d., posebno poglavje o pogajanjih s CLNG, str. 271-289, ter o pogajanjih aprila 1945 str. 299; B. Babič, Primorska ni klonila, nav. d., str. 378. Dogajanje med vstajo opisuje R. Uršič, Attraverso Trieste, nav. d., str. 427-444.

118 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS B. Kraigherju, 27. april 1945; depeša CK KPS B. Kraigherju št. 192, 29. april 1945. Ta depeša je bila poslana na zahtevo E. Kardelja in je prepis njegove depeše B. Kidriču 29. aprila 1945.

119 P. Pallante, Il PCI, nav. d., str. 253, 254.

120 ARS, I, f. CKKPS, ae 76, depeš E. Kardelja B. Kidriču, 30. april 1945.

politične prilike, prevzame oblast takoj ta aparat. Ob njem posluje istočasno vojaška oblast, ki bolj ali manj posega v poslovanje civilne oblasti, kakor to zahtevajo vojaške in politične prilike.”¹²¹ “Razorožitev vse, kar ni v sestavu JA... Takoj čistiti, toda ne na nacionalni bazi, temveč na bazi fašizma.”¹²²

Iz teh direktiv vidimo, da za jugoslovansko stran ni bila odločilna narodnostna opredelitev, torej ni šlo za odstanitev Italijanov zaradi njihove nacionalnosti, kar so v kasnejšem obdobju poskušali dokazovati italijanski šovinistični krogi, niti ni bila samo ideološka. Odločilna je bila opredelitev, ali je nekdo za ali proti novi Jugoslaviji, vzroki zanj pa so bili lahko različni.¹²³ Ob tem pa moramo vedeti, da so bili za jugoslovansko stran takrat fašisti vsi, ki so bili proti priključitvi Julijske krajine Jugoslaviji, ne samo dejanski fašisti. Po teh kriterijih so potekale tudi kasnejše aretacije. Sovražnik, ki so ga morali odstraniti, so bili “vse nemške edinice, ves policijski in upravni aparat v Trstu se smatrajo kot sovražna in okupatorska vojska in aparat. Preprečite, da razglase kakršnokoli oblast, ki bi ji hoteli dati protinemški značaj. Vsi taki italijanski elementi lahko izvedejo samo takojšnjo predajo in kapitulacijo pred jugoslovansko armado osvoboditeljico. Vse, kar bi nastopalo proti jugoslovanski armadi osvoboditeljici, je okupatorska vojska in v tem smislu vaša linija (mobilizacija italijanskih množic, itd.) pravilna.”¹²⁴ Ker so se razen jugoslovanske vojske Trstu približevali tudi Britanci, je postala nujna takojšnja vzpostavitev in tudi dobro poslovanje vojaške in civilne oblasti.¹²⁵

Čete IX. korpusa in IV. armade so 1. maja 1945 vkorakale v središče mesta, isti dan so enote 31. divizije zavzele Tržič in Gorico ter prodrle v široki fronti na Sočo, kjer so enote Gradnikove brigade v Ronkah prišle v stik z enotami 2. novozeldanske divizije. V Trstu so ta dan vzpostavili vojaško oblast s poveljnikom

121 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS B. Kraigherju in Obkom KPS za Slovensko primorje, 30. april 1945.

122 Te navedbe se pojavljajo v več depešah, n.pr. ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS Obkom KPS za Slovensko primorje št. 212, 30. april 1945, depeši CK KPS B. Kraigherju št. 99, 30. april 1945, v kateri je tudi odlomek : "pripravljati NOO na bazi kot dogovorjeno, boriti se proti šovinizmu, povezati se z italijanskim proletariatom, srednjimi sloji in nekaterimi kapitalističnimi krogi"; depeša CK KPS B. Kraigherju, 1. maj 1945.

123 Ozemeljsko vprašanje kot osnovni razlog za ravanje ene ali druge strani izpostavljajo tudi nekateri italijanski pisci kot n. pr. E. Maserati, *L'occupazione jugoslava*, str. 113; Diego De Castro, navedba v Roberto Spazzali: *Foibe, un dibattito ancora aperto*, Trst 1990 (v nad. R. Spazzali, Foibe), str. 491.

124 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS Obkom KPS za Slovensko primorje št. 89, 29. april 1945.

125 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS V. Tomšič št. 100, 30. april 1945.

generalmajorjem Josipom Černijem, namestnikom generalmajorjem Dušanom Kvedrom in politkomisarjem Francem Štoko. Naslednji dan so v Trst vkorakale tudi enote 2. novozelandske divizije 8. britanske armade. Po ukazu vlade Velike Britanije je vrhovni zavezniški poveljnik za Sredozemlje feldmaršal Harald Alexander poslal brzojavko vrhovnemu komandantu JA Titu z zahtevo, da enote JA Trst zapustijo, kar je Tito odklonil in obenem 3. maja poslal protestno noto zaradi prihoda zavezniških sil.¹²⁶ Začelo se je obdobje dvojne vojaške zasedbe, ki se je po zapletih končalo z delitvijo Julijske krajine in vzpostavitvijo dveh con ter jugoslovanskim umikom iz Trsta in ostale cone A 12. junija 1945.

Prejšnje sodelovanje med CLN in OF v Gorici je bilo prekinjeno avgusta 1944, ko se goriški CLN ni hotel odpovedati avtonomnosti vojaškega poveljstva svojih enot in preiti v okvir IX. korpusa. V začetku aprila 1945 sta OF in goriški CLN ponovno vzpostavila stike in se skupaj pripravila na prevzem oblasti. Dne 27. aprila 1945 je bil sestanek med predstavniki odbora OF za Srednjeprimorsko okrožje in predstavniki goriškega CLN, kjer so obravnavali vprašanje prevzema oblasti v mestu. Goriški CLN so zastopali krščanska demokrata Angelo Culot in Luigi Pettarin, komunista Emilio Mulitsch in Rudi Malknecht, socialist Licurgo Olivi, liberalec Di Blass, predstavnik Stranke akcije Augusto Sverzutti in republikanec Romano Forchiassini. Slovensko OF pa so zastopali predstavnik mestenga komiteja KPS Franc Kralj, sekretarka okrožnega komiteja KPS Živa Fornazarič ter Franc Pregelj, Lojze Komljanc in Jordan Gorjan. Tako je 29. aprila 1945¹²⁷ goriški CLN skupaj z OF ustanovil mešani komite, ki naj bi do prihoda osvobodilne armade prevzel civilno in vojaško oblast. Vzpostavljena naj bi bila demokratična in antifašistična uprava. V komiteju je prišlo tudi do razprav o ozemeljskem vprašanju, ki pa so se zaključile s priznavanjem legitimnosti zahtev obojih. Dne 1. maja je Komanda mesta Gorica prevzela vso oblast, ki je bila nato poverjena OF, k sodelovanju pa so povabili tudi komuniste, ki so izstopili iz CLN. Goriški CLN je po izstopu komunistov izjavil, da se bo o ozemeljski pripadnosti razpravljalo na mednarodni konferenci, in se razpusil.¹²⁸ Vodje CLN so bili v naslednjih dneh aretirani, šli v ilegalo ali pa se pridružili jugoslovanski strani.¹²⁹

126 M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB, nav. d., knj. 5, str. 152.

127 Nastaška Nemec: SIAU na Goriškem, diplomatska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1988 (v nad. N. Nemec, SIAU na Goriškem), navaja datum 28. april 1945, op.a.

128 M. Pacor, Confine orientale, nav. d., str. 317, 318; E. Maserati, L'occupazione jugoslava, nav. d., str. 120.

129 B. Novak, Trieste, nav. d., str. 160; Iolanda Pisani, Gorizia, aprile 1945, v reviji Trieste, št. 59, januar, februar 1964, str. 22, 23; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 24-27.

Obdobje jugoslovanske uprave

Politkomisar Komande mesta Trst Franc Štoka je 2. maja 1945 pričakal v gradu Miramar pri Trstu novozelandskega generala Bernarda Freyberga, ga pozdravil v imenu SIAIO ter mu sporočil, da sta jugoslovanska armada in vstaja v mestu osvobodili Trst.¹³⁰ Jugoslovani so se zavedali, da bi lahko britanska navzočnost v Trstu, Gorici in Tržiču ovirala njihov nadzor nad temi mesti, zato so morali, da bi jo obdržali, doseči dvoje, in sicer zasesti ostala območja Julijske krajine in povsod, predvsem pa v Trstu, vzpostaviti jugoslovansko vojaško upravo, predno bi lahko zavezniki uveljavili svojo.¹³¹

S prihodom zahodnih zaveznikov je bila v nekaterih večjih mestih Julijske krajine vzpostavljena dvojna zasedba, a le do kasnejše razmejitvene črte med conama A in B, medtem ko je drugje ni bilo. Zahodni zavezniki, ki se sicer v upravo območja niso vpletali, so vedno bolj pritiskali na jugoslovanske oblasti, naj se umaknejo iz Trsta in Koroške ter Beneške Slovenije, ki po njihovem ni bila vključena v sporno ozemlje. Iz Koroške in Beneške Slovenije se je Jugoslovanska armada umaknila sredi maja 1945, ni pa se umaknila iz Julijske krajine. Grozil je vojaški spopad med zahodnimi zavezniki in Jugoslavijo in kmalu je jugoslovanska vlada spoznala, da območja zahodno od Trsta, Gorice in Tolmina ne bo mogla obdržati. Pristala je na kompromisno črto, zahtevala pa je, da se v zavezniški coni ohrani jugoslovanska civilna oblast, ki bi bila pod vrhovno oblastjo vojne uprave, kjer pa bi bili tudi njeni vojni predstavniki.¹³² Zadnjega niso dosegli in so bili pogoji, pod katerimi se je jugoslovanska oblast umaknila iz bodoče cone A Julijske krajine, zanje slabši, saj ni bilo dokončnih dogovorov o civilni oblasti, umakniti pa se je morala tudi jugoslovanska vojska razen odreda, ki je imel točno določeno namestitev na Krasu, niti ni jugoslovanska stran sodelovala v vojni upravi. Enote JA so dobile ukaz, da morajo do konca pogajanj, ki so potekala v Beogradu, vztrajati na svojih položajih, a brez izgrediv, in se ne umakniti, niti ne dovoliti, "da nas postavijo pred izvršeno dejstvo. Izredno važno je ta čas porabiti za našo utrditev in izgraditi notranji odsek MNOO."¹³³

130 M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB, nav. d., knj. 5, str. 152.

131 B. Novak, Trieste, nav. d., str. 161.

132 ARS, I, f. CKKPS, ae 76, depeše E. Kardelja B. Kidriču, 18. maj 1945, 19. maj 1945, 21. maj 1945. To bi bil položaj, na katerega je jugoslovanska stran računala že med vojno in v skladu s tem hitela z vzpostavitvijo civilnih oblasti, predvsem NOO.

133 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša B. Kidriča B. Kraigherju, 24. maj 1945.

Jugoslovanska vojaška uprava se je v Trstu organizirala v okviru Komande mesta Trst, ki jo je le nekaj dni vodil Josip Černi, nato pa Dušan Kveder. Komanda mesta Trst je 3. maja 1945 izdala prve odloke, s katerimi je prevzela oblast, odredila vojno stanje, omejila gibanje in razveljavila vse zakone in odredbe fašističnih režimov. Kršitve teh odredb so kaznovala vojna sodišča JA.¹³⁴

PNOO za Slovensko primorje in Trst je 12. maja 1945 z odlokom razdelil Julijsko krajino na goriško in tržaško okrožje in avtonomno mesto Trst. Meja med njima je z nekaj izjemami potekala po meji med dotedanjima okrožjema za Srednjo in Severno Primorsko ter Južno Primorsko. Gornji odlok so dopolnili 21. maja tako, da so tržiški okraj (Monfalcone) vključili v tržaško okrožje.¹³⁵ Da bi pred mednarodno skupnostjo poudarili pripadnost Trsta in Slovenskega primorja Jugoslaviji oz. Sloveniji, so na tem območju načrtovali ustanovitev prve slovenske vlade in najprej predlagali Gorico, nato Ajdovščino.

Boj za ohranitev Trsta je postala ena najvažnejših nalog osvobodjene Slovenije, zato je bilo pomembno, da se je življenje v mestu uredilo in da so mu zagotovili prehrano. To ni bilo le ekonomsko in socialno, ampak politično vprašanje, ker bi slabe razmere dokazovale, da Jugoslavija Trsta ni sposobna preživeti. PNOO za Slovensko primorje in Trst je še naprej deloval, a ne v dotedanji obliki in funkciji, ampak je imel tudi posebne naloge in pooblastila z ozirom na poseben položaj tega območja.¹³⁶ Vojaška oblast je civilnemu SIAIO, ki se je preoblikoval v Mestni osvobodilni svet Trst (MOS) svečano predala del pristojnosti, zadržala pa je urejanje notranjih zadev, zunanje trgovine in industrije. Na svečani seji so bili tudi šefi misij ZDA, Sovjetske zveze in Velike Britanije.¹³⁷

8. maja 1945 so na zasedanju tovarniških in rajonskih odborov Delavske enotnosti ustanovili Enotne sindikate (ES) kot enotno organizacijo slovenskih in italijanskih delavcev. Tako kot pri Delavski enotnosti tudi pri Enotnih sindikatih niso uporabili narodnostnega ključa, ampak so bili organizacija, ki je

134 ARS, I, f. PNOO, m. 3, odredbe Komande mesta Trst št. 1-2 3. maja, 3-4 4. maja, 6 5. maja, 7-8, 6. maja, 9-10 10. maja, 11-12 11. maja, 13 12. maja 1945.

135 ARS, I, f. PNOO, m. 3, Uradni list PNOO št. 1; odloki so bili objavljeni tudi v Partizanskem dnevniku, 12. maj 1945.

136 ARS, I, f. Boris Kidrič, šk. 2, zapisnik seje Narodne vlade Slovenije, 6. maj 1945

137 ARS, I, f. PNOO, m. 1, zapisnik skupščine PNOO, 5. junij 1945, poročilo B. Breclja; f. Edvard Kardelj, šk. 31, depeši B. Kidriča E. Kardelju, 11. maj 1945, 14. maj 1945; f. CKKPS, ae 3470, Svečana predaja civilne oblasti v roke izvršilnega odbora mesta Trst 13. maja 1945; J. B. Duroselle, *Le conflit*, nav. d., str. 168, 169; Katja Colja: Mestni osvobodilni svet in Zavezniška vojaška uprava, *Jadranski koledar* 1997, Trst 1997, str. 100-105 (v nad. K. Colja, MOS); M. Gombač, *Annales* 1996, nav. d.

bila osnovana na razredni osnovi in na načelih delavskega internacionalizma. V okviru sindikata so organizirali posamezne strokovne zveze in medstrokovni odbor, ki pa naj bi se kasneje vključil v jugoslovanske sindikate, dotlej pa so Enotni sindikati ostali kot samostojna organizacija zunaj jugoslovanske sindikalne organizacije.¹³⁸

Jugoslovanske oblasti so zaradi zavezniškega nasprotovanja jugoslovanski zasedbi in njihovih vse večjih pritiskov pospešile ustanavljanje civilnih oblasti in med drugim sklicale skupščino mesta Trst. Delegate zanj so volili po obratih, uradih, na konferencah svobodnih poklicev, pa tudi po mestnih četrtih. Volitve delegatov za mestno skupščino na "tipično revolucionaren način" so bile med 13. in 17. majem, na njih je volilo okrog osemdeset tisoč ljudi, zaradi načina volitev, po obratih in mestnih četrtih, pa so nekateri lahko volili tudi dvakrat. Izvolili so 1348 delegatov. Volil je tisti del tržaškega prebivalstva, ki je bil naklonjen jugoslovanskim oblastem, predvsem Slovenci in delavstvo.¹³⁹

Na zasedanju skupščine mesta Trst, ki je bilo 17. maja 1945, so poudarili, da je Trst razdeljen na dva dela - na demokratičnega, ki je za Jugoslavijo, in na reakcionarnega, ki je za Italijo. Vstaja je potrdila partizanski princip, da bo vsak imel toliko svobode, kolikor bo zanj žrtvoval. Poseben pomen so dali epuraciji¹⁴⁰ oz. čiščenju, to je odstranjevanju vseh fašistov iz javnih služb in njihovemu kaznovanju. Skuščina je bila, po mnenju predsednika PNOO Franceta Bevka, zgodovinska, kajti jugoslovanska vojska v mesto ni prišla kot okupator, ampak kot osvoboditelj in ni prinesla maščevanja in sovraštva, ampak mirno sožitje. Borili so se ne le za svojo svobodo in demokracijo, ampak tudi za demokracijo drugih narodov. Govoril je tudi o mednarodni protijugoslovanski kampanji in Kardeljevem odgovoru nanjo, v katerem je le - ta poudaril, da ne bodo nikogar postavili pred izvršeno dejstvo, ampak bodo spoštovali odločitve mednarodnega zbora. Bevk nadaljuje: "Fašizem bomo dotolkli z ljudsko demokracijo, ki daje množicam, vsem slojem in vsem narodom najširšo možnost, da sodelujejo pri političnih odločitvah."¹⁴¹ Na skupščini so razširili MOS Trst na 27 članov, od tega 18 Italijanov. Izvolili so tudi razširje-

138 Partizanski dnevnik, 9. maj 1945; ARS, I, f. CKKPS, ae 995, pismo B. Kidriča B. Kraigherju, 10. maj 1945; f. Boris Kidrič, šk. 2, zapisnik seje Narodne vlade Slovenije, 6. maj 1945.

139 ARS, I, f. MOS Trst, m. 2a, zapisnik seje MOS, 15. maj 1945; B. Novak, Trieste, nav. d., str. 169, 170.

140 Pojem so povzeli iz diktije, uporabljene v prvi svetovni vojni, op.a.

141 ARS, I, f. MOS Trst, m. 2a, zapisnik zasedanja skupščine mesta Trst, 17. maj 1945.

ni posvetovalni organ - konzulto, ki je imela 120 članov, od katerih je bilo 82 Italijanov in 37 Slovencev, po socialnem sestavu pa 41 delavcev, 17 intelektualcev, 27 uslužbencev, 18 obrtnikov, 10 trgovcev in 7 drugih. Predsednik je postal Umberto Zoratti, ki pa se je kmalu umaknil in ga je nasledil Giuseppe Pogassi.¹⁴² Nekoliko kasneje so bili v konzulto mesta Trst vključeni tudi nekateri predstavniki italijanskih neodvisnih struj kot Narcisio Smidlichen na seji konzulte 29. maja 1945.¹⁴³

Pojavljali so se pritiski na Italijane, ki so bili člani jugoslovanskih oblastnih in političnih organov, zaradi katerih jih je veliko odstopilo. Tako je odstopil Umberto Zoratti, predsednik tržaške konzulte in podpredsednik PNOO za Slovensko primorje in Trst, 30. maja 1945 Fulvio Forti, tajnik MOS Trst. Vprašanje je, koliko so bili odstopi zaradi napadov proitalijanskih organizacij in koliko so bili povezani tudi z nestrinjanjem ljudi, ki so odstopili, z jugoslovansko represivno politiko.¹⁴⁴

8. maja so se v Gorici sestali predstavniki treh bivših okrožij in izvolili nov izvršni odbor goriškega okrožja in tudi novo tajništvo OF za goriško okrožje in okrožni komite KPS. Predsednik izvršnega NOO je postal Jožef Štrukelj, podpredsednik Ivan Sirk, tajnik Bogomil Vižintin. Tajnik okrožnega odbora OF je postal Julij Beltram, ki je bil obenem tudi sekretar okrožnega komiteja KPS za Goriško.¹⁴⁵ Za razliko od mesta Trst, kjer je jugoslovanska oblast priznavala italijansko večino in s tem posebno avtonomijo mesta, je bilo vodstvo goriškega okrožnega NOO izključno slovensko. V Gorici so izvolili mestni osvobodilni odbor 12. maja 1945 na skupni seji OF in italijanske osvobodilne fronte (Fronte di liberazione), ki je do prvih rednih volitev prevzel v svoje roke oblast v mestu. Dne 29. maja 1945 je njegovo sestavo potrdila skupščina zastopnikov vseh protifašističnih organizacij, ki je izvolila tudi člane narodnega sodišča ter odposlance za pokrajinsko skupščino.¹⁴⁶

V tržaškem okrožju so bile v Sežani okrajne volitve že v prvi polovici maja, 13. maja je bil izvoljen začasni mestni odbor v Izoli. Okrajna skupščina za

142 ARS, I, f. MOS Trst, m. 2a, zapisnik zasedanja skupščine mesta Trst 17. maja 1945; J.B. Duroselle, *Le conflit*, nav. d., str. 169; B. Novak, Trieste, nav. d., str. 170; K. Colja, MOS, nav. d., str. 101, 102; Slovenski primorje in Trst, zbornik, Beograd 1953 (v nad. Slovensko primorje in Trst), str. 536. Za enega člana niso mogli ugotoviti narodnosti.

143 ARS, I, f. MOS, m. 2a, zapisnik seje konzulte, 29. maj 1945.

144 J.B. Duroselle, *Le conflit*, nav. d., str. 173; K. Colja, MOS, nav. d., str. 102, 103.

145 Partizanski dnevnik, 9. maj 1945; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 33, 34.

146 ARS, I, f. PNOO, m. 1, zapisnik pokrajinske skupščine, 5. junij 1945; Julij Beltram, Tukaj je Jugoslavija, Goriška 1945/47, Koper 1982 (v nad. J. Beltram, Tukaj je Jugoslavija), str. 37-41; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 35.

Postojno je na svojem zasedanju 24. maja potrdila že izvoljen okrajni izvršni odbor. Novo ustanovljeni okraj Devin - Nabrežina je dobil svoj izvršni odbor in okrajno sodišče na prvem zasedanju skupščine 26. maja. V tem času sta tudi skupščini delegatov koprskega in tržaškega okraja izvolili izvršni odbor in sodišča.¹⁴⁷ Prvega junija je zasedala okrožna narodnoosvobodilna skupščina tržaškega okrožja s 542 slovenskimi in italijanskimi delegati. Izvolili so nov izvršilni odbor, stošestdeset poslancev za pokrajinsko skupščino in okrožno sodišče.¹⁴⁸

Z drugim zasedanjem pokrajinske skupščine za Slovensko primorje in Trst naj bi bila izgradnja ljudske oblasti v Slovenskem primorju zaključena. Na zasedanju, ki je bilo 5. junija 1945, so sprejeli odlok o razširitvi PNOO. Vanj so izvolili šestdeset članov, od tega dve tretjini Slovencev. Predsednik je ostal France Bevk, izvoljeni pa so bili trije podpredsedniki in sicer Boris Kraigher, Umberto Zoratti in Luigi Pettarin, tajnika Bogdan Breclj in Dragotin Benčič. PNOO za Slovensko primorje in Trst je bil najvišje zakonodajno in obenem izvršno narodno telo v Slovenskem primorju in Trstu. Predsedstvo je bilo predstavništvo narodne oblasti v imenu PNOO in je izvrševalo v času med zasedanji vse njegove funkcije. Na skupščini so poročali tudi o delovanju odsekov, obdelana je bila gospodarska in druga problematika, tako uprava, finance, davki, carine, šolstvo. Na seji 8. junija je PNOO med drugim sprejel odlok o ustanovitvi komisije za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Naloga komisije je bila sestavljati zapisnike z vsemi mogočimi podrobnostmi, zbiranje in zavarovanje dokazov, ki bodo omogočili zasleditev vojnih zločincev in jih pravično kaznovati. Komisija je do 9. julija 1945 delovala v Trstu, nato pa v Ajdovščini, čeprav je bil njen formalni sedež v Trstu. Delovala je do julija 1947.¹⁴⁹

Osnovni točki, ki sta ob koncu vojne opredeljevali odnose med političnimi strankami in gibanji na Primorskem - v Julijski krajini, na osnovi katerih so se sklepala zaveznitva, sta bili ohranitev rapalske meje ali njena sprememba in z njo povezana rešitev slovenskega narodnega vprašanja oziroma vključitev v Jugoslavijo, ter socialistična revolucija in ljudska oblast. Opredeljevanje strank in gibanj, pa tudi posameznikov je bilo tako odvisno pred-

147 Primorski dnevnik, 30. maj 1945.

148 ARS, I, f. PNOO, m. 1, zapisnik prve redne skupščine tržaškega okrožja, 1. junij 1945; Primorski dnevnik, 2. junij 1945.

149 ARS, I, f. Boris Kidrič, šk. 2, zapisnik seje Narodne vlade Slovenije, 4. junij 1945; f. PNOO, zapisnik 2. zasedanja pokrajinske skupščine, 5. junij 1945; f. PNOO, m. 1, zapisnik seje PNOO, 8. junij 1945; ARS, II, f. PNOO, fasc. 182.

vsem od njihove socialne in narodnostne pripadnosti, predvsem v manjših krajih pa je na odločanje ljudi vplivalo tudi razpoloženje v okolju, odnos "vaških veljakov" in predvsem duhovščine, pretekle, največ medvojne, izkušnje ipd.

Na splošno lahko rečemo, da so bili ob koncu vojne za priključitev Jugoslaviji skoraj vsi Slovenci, pri katerih je prevladala narodnostna izbira, pri velikem delu njih pa tudi socialna, zaradi katere se je za Jugoslavijo opredelil tudi velik del italijanskega delavstva. Za Italijo se ni opredelil skoraj noben Slovenec. Navdušenje Slovencev nad novo jugoslovansko oblastjo so zmanjševale nepravilnosti, predvsem vojske in Ozne, kot so bile razne zaplembe, rekvizicije, pa tudi nekatere neupravičene aretacije.¹⁵⁰ Jugoslovanske oblasti so namreč aretirale tudi nekatere vidne primorske politike, ki so jih sumili "paktiranja z Angleži", ki pa so jih večinoma kmalu izpustili. Največ aretiranih Slovencev pa je bilo domobrancev, predvsem z Goriškega.¹⁵¹

Zaradi njene socialne komponente pa so, kot sem omenila, priključitev Jugoslaviji podpirali mnogi italijanski delavci, predvsem v Trzinu in Trstu. Deloma tudi pod vplivom jugoslovanske propagande so verjeli, da bodo priključeni državi, ki je bila del velike socialistične družine na čelu s Sovjetsko zvezo.¹⁵² Poleg delavstva je jugoslovanske oblasti podprl tudi del levo usmerjene italijanske inteligence, ne le komunisti in nekateri Furlani v upanju, da se bodo priključili državi, ki bi bila drugačna kot je bila fašistična Italija in bi upoštevala stoletno furlansko - slovensko sožitje na Goriškem.¹⁵³

Italijo so hoteli, razen redkih, ki so se zavzemali za neodvisnost Julijske krajine ali njenih delov, vsi ostali Italijani, ki so bili "politično" aktivni, teh pa je bilo sčasoma vedno več. Bili so tudi proti jugoslovanski zasedbi in ne le proti priključitvi Julijske krajine Jugoslaviji, jugoslovanskih partizanov niso sprejemali kot osvoboditeljev, ampak bolj kot sovražnike in nove okupator-

150 AMNZ, 301/55, Ozna za okrožje Trst, poročilo, 14. maj 1945; ASDMAE, AP 1931-1945, Jugoslavia, b. 153, poročilo: Položaj v Julijski krajini in Furlaniji, 4. junij 1945; ARS, I, f. PNOO, m. 3, dopis javnega tožilca za Slovensko primorje in Trst S. Petarina javnemu tožilcu za Slovenijo J. Stantetu, 12. junij 1945.

151 N. Nemec, zbirni seznam usmrčenih za območje goriške pokrajine v njenih rapalskim mejah, Goriški muzej.

152 ARS, I, f. AIS, ae 90, poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 9. maj 1945; Nevenka Troha: Aretacije, deportacije in usmrčitve v Julijski krajini, Razgledi, št. 17 (1024), št. 18 (1025), 16. in 30. september 1994 (v nad. N. Troha, Aretacije, deportacije in usmrčitve).

153 I cattolici isontini nel XX secolo, vol. III: Il goriziano fra guerra, resistenza e ripresa democratica (1940-1947), Gorica 1987 (v nad. I cattolici isontini, knj. 3), L. Tavano, str. 170.

je.¹⁵⁴ Med "molčečo večino", torej tistimi, ki jih "politika ni zanimala", so bili predvsem Italijani. Vendar so se tudi njihovi pogledi sčasoma spreminjali, deloma zaradi ukrepov jugoslovanskih oblasti, pa tudi vsakdanjega življenja, ki je bilo precej revno. Vse bolj so se tudi dotlej neopredeljeni Italijani aktivno vključevali v "protijugoslovansko gonjo".¹⁵⁵

Jugoslovanske oblasti so ob svojem prihodu na dotlej še neosvobojena območja Julijske krajine izhajale iz stališča, da je treba na zasedenem območju čim prej vzpostaviti popoln nadzor, zato so bili njihovi ukrepi v prvih dneh ostri. Ena od nalog je bilo t.i. čiščenje, ki naj bi potekalo na osnovi direktive: "Takoj čistiti, toda ne na nacionalni bazi, temveč na bazi fašizma."¹⁵⁶ Glavni namen represije je bilo tako kaznovanje tistih, tako Slovencev kot Italijanov, ki so bili kakorkoli obremenjeni s fašizmom, in ki ga je zahtevalo tudi prizadeto prebivalstvo. Vendar pa je bil "fašist", sovražnik, poleg dejanskih fašistov tudi vsak, ki se ni strinjal z jugoslovansko zasedbo in s predvideno priključitvijo, ki ni položil orožja in ni sprejemal Jugoslovanske armade kot osvoboditeljice. To je bila osnovna ločnica, ki je delila ljudi na "naše" in "njihove", na osnovi te opredelitve so bili kot fašisti razumljeni tudi nekateri protifašisti, predvsem člani CLN in so aretacije zajele tudi nekatere od njih.¹⁵⁷ Aretacije so zaradi različnih vzrokov, pomot, osebnega maščevanja, nedoslednosti navodil, zajele tudi nekatere, ki niso politično delovali. Pri tem je prihajalo do samovoljnosti, ki so jo zagrešili ali posamezni narodnoosvobodilni odbori ali drugi organi, pa tudi posamezni pripadniki Narodne zaščite.¹⁵⁸

Pri izvajanju čiščenja - epuracije je imela ključno vlogo Ozna, ki je sicer tesno sodelovala s tamkajšnjo ljudsko oblastjo, vojsko in političnimi organizacijami, a glede na pristojnosti, ki jih je imela, bolj kot njihov nadzor.¹⁵⁹ Naloge policije je izvajala Narodna zaščita (NZ). Poleg Ozne in Narodne zaščite,

154 ASDMAE, AP 1930-1945, Jugoslavia, b. 149, vojaško poročilo o vstaji domoljubov v Trstu 30. aprila 1945, 12. maj 1945.

155 ARS, I, f. AIS, ae 114, poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 18. maj 1945.

156 Te navedbe se pojavljajo v več depešah, n.pr. ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS Obkom KPS za Slovensko primorje št. 89, 29. april 1945; isto, št. 212, 30. april 1945; depeša CK KPS B. Kraigherju št. 99, 30. april; isto, 1. maj 1945.

157 ASDMAE, AP 1930-1945, Jugoslavia, b. 144, Memorandum o deportacijah italijanskih državljanzov v Jugoslavijo maja in junija 1945. Ozemeljsko vprašanje kot enega od osnovnih razlogov za ravnanje ene ali druge strani izpostavljajo tudi nekateri italijanski pisci kot n. pr. E. Maserati, *L'occupazione jugoslava di Trieste*, nav. d., str. 113.

158 ARS, I, f. AIS, ae 83, poročilo o delovanju Narodne zaščite, 11. september 1945.

159 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 1a, zapisnik seje OK KPS, 10. avgust 1945.

ki je aretacije vršila po nalogu prve, so praviloma aretacije vojakov in drugih oboroženih oseb v prvih dneh maja 1945 izvajale vojaške enote. Kasneje je bila za aretacije pristojna le Narodna zaščita po nalogu javnega tožilca. Dokler ni bilo natančno razmejenih pristojnosti, so naloge Narodne zaščite ponekod prevzeli kar člani NOO, ki so marsikdaj tudi odločali o tem, koga aretirati.¹⁶⁰ Največ aretacij je bilo med 2. in 8. majem 1945 in so zajele predvsem Trst in Gorico, manj druge kraje. Nato pa so bile, največ zaradi odmeva, ki so ga povzročile med zavezniki in v Italiji, omejene.¹⁶¹ Celotno število aretiranih ni znano, lahko pa sklepamo, da jih je bilo samo v Trstu več tisoč. Glede na število prebivalstva so bile še bolj množične v Gorici.¹⁶²

Na osnovi dostopnega gradiva lahko sklepamo, da je bila večina aretiranih izpuščena že po nekaj dneh ali tednih.¹⁶³ Ostali so bili poslani v zbirna taborišča na Primorskem, od koder so jih poslali v Jugoslavijo ali pa so bili usmrčeni.¹⁶⁴ Večina usmrtitev je bila izvršena med 2. in 15. majem 1945, nekatere tudi kasneje, a te niso bile več tako množične.¹⁶⁵ Usmrčeni v prvi polovici maja 1945 so bili verjetno sojeni pred hitrim vojaškim sodiščem 4. armade JA. Neposrednih dokazov sicer ni, je pa na osnovi pričevanj in po poteku množičnih likvidacij drugje v Sloveniji mogoče sklepati, da so bili ljudje najprej ustreljeni in nato

160 ARS, I, f. AIS, ae 86, poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 9. maj 1945; ae 62, razni obrazci; ARS, II, f. PNOO, fasc. 29, poročilo javnega tožilca za Slovensko primorje in Trst S. Petarina za čas od osvoboditve do 20. junija 1945, 7. julij 1945; m. 1, zapisnik 2. izredne seje KNOO za Sežano, 5. maj 1945; izjava R. Uršiča avtorici.

161 ARS, I, f. AIS, ae 44, poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 9. maj 1945; ae 97, isto, 11. maj 1945; ae 140, seznam, ki ga je z datumom 17. december 1945 izdal Odbor za iskanje interirancev v Jugoslaviji; R. Spazzali, Foibe, nav. d., str. 68.

162 ASDMAE, AP 1930-1945, Jugoslavia, b. 145, Center Julijske krajine, opomnik št. 16, 7. junij 1945, v katerem navajajo, da je bilo v Gorici do 15. maja 1945 aretiranih sedem tisoč Italijanov; AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 15, iz časopisa Il lunedì 1. aprila 1946, članek: Izginuli, privatna preiskava.

163 ARS, I, f. AIS, ae 41, poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 6. maj 1945; ae 53, isto, 24. maj 1945; ae 101, isto, 12. maj 1945; ae 126, dopis B. Kraigherja J. Slugi Lenartu, 11. maj 1945; ae 127, dopis načelnika Ozne Trst S. Runka Miša B. Kraigherju, 20. maj 1945; ASDMAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, dopis CLNG Zavezniški vojaški upravi, 14. junij 1945.

164 NA, RG 226, L 58251, OSS, brzojavka, 13. junij 1945; R. Spazzali, Foibe, nav. d., str. 129.

165 ASDMAE, AP 1946-1950, b. 3, Obnašanje jugoslovanskih zasedbenih enot do italijanskega prebivalstva Julijske krajine in Dalmacije, nedatirano; b. 6, poročilo CLN ZVU, 14. junij 1945; b. 4, poročilo Cip, nedatirano, v katerem poročajo o skupini devetnajstih aretiranih, ki so bili odpeljani iz zaporov v Sežani 24. maja 1945, nekatere od teh naj bi našli v jami pri Podvelki pri Sežani; ARS, I, f. AIS, ae 126, dopis načelnika Ozne Trst S. Runka Miše B. Kraigherju, 13. maj 1945.

vrženi v kraške jame - fojbe ali pa v zapuščene rudniške jaške. Med ustreljenimi je bil morda kdo še živ vržen v jamo. Nekatere aretirane so brez odobritve višjih oblasti samovoljno likvidirali lokalni aktivisti ali pa člani Narodne zaščite. Te likvidacije so se večinoma dogajale na podeželju in so zajele predvsem Slovence. Italijanska propaganda jih je namenoma ali pa nevede razglasila za likvidacije Italijanov, ker so pač bili italijanski državljani.¹⁶⁶

Avtomobilska nalepka Komande mesta Trst

¹⁶⁶ Kot tako lahko štejemo likvidacijo štirih ljudi, ki so jih zavezniške oblasti izkopale avgusta 1946 iz fojbe pri Gropadi, v ASDMAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 14, Ravnanje Jugoslovanov z Italijani po 8. septembru 1943, koncept; isto, Zločini, ki so jih izvedli na škodo italijanskega prebivalstva Slovani v Julijski krajini, 24. julij 1946; b. 6, poročilo o položaju v Trstu, 1. julij 1946.

Na Goriškem so danes ugotovljene tri jame, v katerih so trupla usmrčenih, in sicer dve ob cesti Nova Gorica - Trnovo pred vasjo Nemci (za Lesniko in za Cvetrežem) in ena ob cesti iz Grgarja proti Ravnici (brezno Podgomila). Vse tri so zaznamovane.¹⁶⁷ Na Tržaškem je dejansko stanje težje ugotoviti, ker celotnih raziskav še ni bilo.¹⁶⁸

Ostali zaprti so bili deportirani v Jugoslavijo, tako tisti, ki so bili kot vojni ujetniki poslani v ujetniška taborišča ali kot politični zaporniki v preiskovalne zapore Ozne in po sodbi v kazenska taborišča ali zapore.¹⁶⁹

Če nimamo točnih podatkov o kraju, času in vzroku smrti, so za območje današnje tržaške pokrajine in goriške pokrajine v njenih starih mejah, torej za območja, kjer so bile usmrtitve verjetno najbolj množične, precej preverjeni podatki o številu in identiteti mrtvih, njihovi nacionalni pripadnosti, poklicu, deloma tudi o domnevni krivdi¹⁷⁰ posameznika oz. vzroku aretacije in usmrtitve. Furlanski Inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja je s sodelovanjem deželnega inštituta v Trstu v letih 1987 do 1993 objavil sezname vseh umrlih med zadnjo svetovno vojno, tudi deportiranih maja 1945, ki so bili pristojni (imeli stalno bivališče) v današnji goriški, videmski in tržaški pokrajini.¹⁷¹

Po teh podatkih je na območju današnje tržaške pokrajine za posledicami jugoslovanske aretacije umrlo 619 ljudi. Iz razpoložljivih jugoslovanskih virov lahko ugotovimo, da so bili 4 med njimi ubiti med proitalijanskimi demonstracijami 5. maja 1945 v Trstu, 5 je bilo ugrabljenih oz. ilegalno aretiranih po odhodu jugoslovanske vojske, 6 jih je umrlo po prihodu domov, celo leta 1952, po podatkih iz jugoslovanskih virov je 1 aretirala nemška policija, 4 so bili aretirani pred 1. majem 1945, 8 je bilo ubitih na tem območju iz neznanih vzrokov in 9 naj bi bilo izpuščenih, eden je štet dvakrat. Za zadnje težko

167 N. Nemec, zbirni seznam usmrčenih za območje goriške pokrajine v njenih rapalskih mejah, Goriški muzej.

168 Claudia Cernigoi: *Operazione foibe a Trieste*, Videm 1997 (v nad. C. Cernigoi, *Operazione foibe*), str. 123-144.

169 R. Spazzali, *Foibe*, nav. d., str. 62; ARS, I, f. AIS, ae 143, seznam zaprtih v Ljubljani na osnovi podatkov, ki jih je za *Giornale di Trieste* dal izpuščen Daniel Sinigoj maja 1947; AMNZ, 218/10 registri.

170 V dokumentih je naveden vzrok aretacije, n.pr. sodelavec Posebnega inšpektorata policije v Via Bellosguardo, skvadrist, udeleženci akcij čiščenja terena (*rastrellamenti*) itd., kar pa je danes nemogoče preverjati. Ti podatki nam ilustrirajo, česa so jugoslovanske oblasti takrat dolžile posameznike, ni pa neposrednih dokazov za njihovo resnično krivdo, op.a.

171 *Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della Regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale*, izdal Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione, Videm 1987 - 1993 (v nad. *Caduti, dispersi*).

zanesljivo trdimo, da so dejansko preživeli. Brez navedenih je tako potem, ko so bili aretirani od jugoslovanskih oblasti od začetka maja do 12. junija 1945 umrlo 581 ljudi, ki so imeli domicil v sedanji tržaški pokrajini. Med njimi je bilo 15 žensk, 8 mladoletnih med 16. in 18. letom in en otrok, ki naj bi umrl v Splitu. Za 159 oseb je v jugoslovanskih virih najti podatke, da so bili po maju 1945 v zaporih ali taboriščih vojnih ujetnikov v Jugoslaviji in torej niso bili usmrčeni maja 1945. Takoj po koncu vojne je tako ubitih največ 422 oseb, pristojnih v tržaški pokrajini.

Med 581 umrlimi je bilo največ tistih, ki so kot pripadniki raznih vojaških, paravojaških in policijskih enot nosili orožje, in sicer 409. Med usmrčenimi je tudi en slovenski partizan.¹⁷² Med 172 civilisti je po podatkih iz jugoslovanskih virov bilo vsaj 75 takih, ki jih je bremenila fašistična preteklost oziroma delovanje, ki ga zaradi pomanjkanja dokazov težko imenujemo zločinsko, je pa tako bilo po ostrih merilih, ki so veljala ob koncu vojne.

Le 241 od skupaj 581 umrlih je bilo rojenih na območju Julijske krajine, Dalmacije oz. Jugoslavije, od teh 146 na območju tržaške pokrajine. Ostalih 340 je bilo iz drugih italijanskih pokrajin, največ z juga. Zaradi italijanizacije priimkov je narodnost težko ugotoviti. Na osnovi imen in priimkov očeta in matere in s pomočjo evidenc o poitaljančenih priimkih lahko domnevamo, da je bilo med 241 rojenimi na etnično mešanem območju osemnajst Slovencev, po en Hrvat, Rus in Nemec. Če pa poskušamo ugotoviti poreklo, ki ni povezano z opredeljevanjem posameznika o njegovi nacionalni pripadnosti, lahko slovensko poreklo vsaj po enem od staršev predvidevamo pri vsaj 78 umrlih, pri 28 hrvaško, pri 7 nemško, pri 1 poljsko in 1 madžarsko.¹⁷³

172 V seznamu inštituta je Mario Spacal naveden kot "bersagliere RSI", aretiran 17. maja 1945 v bolnici v Malem semenišču v Gorici. Bil je Slovenec. V partizane je odšel julija 1944, bil v brigadi Ivana Gradnika, ujet januarja 1945 v okolici Tolmina in kot ranjenec v bolnici v Malem semenišču v Gorici po pomoti aretiran in nato skupaj z drugimi usmrčen, v ARS, I, f. AIS, ae 142.

173 N. Troha, Seznam ubitih in umrlih, aretiranih s strani jugoslovanskih oblasti maja 1945, pristojnih v današnjo tržaško pokrajino, elaborat, hrani avtorica. Pri ugotavljanju umrlih z območja današnje tržaške pokrajine sem se oprla predvsem na podatke v knjigi Caduti, dispersi e vittime civili, ki sem jih dopolnila s podatki v jugoslovanskih virih, ki so na razpolago. Predvsem me je zanimalo, česa je jugoslovanska stran dolžila te ljudi, podatki o njihovi usodi in narodnostno poreklo. Podatki o umrlih z območja sedanje tržaške pokrajine so v ARS, I, največ v zbirki AIS, v arhivskih enotah 35, 129, 131, 134, 140, 141, 143, 418, 465, v fondu MOS Trst, mapa 7a, v fondu CKZKS, šk. 52, v ARS, II, v fondu PNOO, fasc. 225a, v AMNZ, 218/10, seznamu pripornikov UDV za Slovenijo, registri. Seznam, ki sem ga izdelala, tako vsebuje domnevno krivdo, ki pa je danes za mnoge težko dokazljiva, zato je internega značaja.

Claudia Cernigoi v knjigi *Operazione foibe a Trieste*, izdani julija 1997, za isto območje ugotavlja 517 ubitih. Njeni podatki se večinoma pokrivajo s podatki iz knjige videmskega inštituta. Razlike so zlasti pri tistih, ki jih Cernigojeva prišteje ali kot pristojne v Gorico ali v Istro. Obenem je na njenem seznamu osem ljudi, ki jih na seznamu videmskega inštituta ni najti.¹⁷⁴

Po doslej ugotovljenih podatkih Nastaške Nemec je bilo na območju nekdanje goriške pokrajine ubitih ali umrlih v ujetništvu 892 oseb, med njimi 653 pripadnikov oboroženih formacij (32 slovenskih domobrancev) in 247 civilistov (med njimi 49 žensk). Med pripadniki oboroženih formacij, z izjemo domobrancev, je odstotek tistih, ki so rojeni na območju Goriške, zanemarljiv in jih lahko upoštevamo kot Italijane. Med civilisti je 120 Italijanov, 58 Slovencev, 40 slovenskega porekla, 5 Hrvatov, 1 Žid, 1 rojen v Jugoslaviji, 3 nemškega porekla in 2 hrvaškega porekla po enem od staršev. Pri 13 je nacionalna pripadnost neugotovljena. Poleg teh 892 je v raznih seznamih najti še 233 oseb, za katere so podatki izredno pomankljivi. Te osebe so bile verjetno med tistimi, ki so bili sicer deportirani in so bili obravnavani kot vojni ujetniki. Veliko med njimi se jih je nato neposredno vrnilo na svoje domove v Italiji, zato tukajšnje oblasti njihove vrnitve niso zabeležile.¹⁷⁵

Bistveno težje je ugotavljanje števila umrlih za območje slovenske Istre, ker ni primarnih virov, ostali pa so nezanesljivi, saj se je velika večina svojcev aretiranih odselila v Italijo in je nemogoče izvesti terensko raziskavo. V celotni Istri in Reki naj bi bilo deportiranih okrog 850 ljudi, od katerih se jih 670 ni vrnilo, ne vemo pa, koliko od teh s področja slovenske Istre. Iz posrednih virov pa lahko sklepamo, da aretacije v slovenski Istri niso bile množične in je tako likvidiranih s tega območja verjetno manj kot sto.

Ker je bilo veliko aretiranih in deportiranih z drugih italijanskih območij, je možno, da je končna številka manjša od navedene, ker za marsikoga, ki se je vračal neposredno v domač kraj, to pa je bilo prej pravilo kot izjema, tega tukajšnji uradi niso zabeležili in je upoštevan kot pogrešan. Aretirani pa so bili tudi nekateri, ki niso bili pristojni v tržaško ali goriško pokrajino in pri teh evidencah niso všteti. Glede na to, da so že upoštevani pripadniki policijskih in vojaških enot, ki so tam delovale, število teh ostalih verjetno ni veliko. V evidenci niso zajeti aretirani Slovenci in pripadniki drugih jugoslovanskih narodov v raznih kolaboracionističnih enotah, ki so

174 C. Cernigoi, *Operazione foibe*, nav. d., str. 63-118, 156-168. Knjiga je kritična analiza knjige Marca Pirine in Annamarie D'Antonio: *Genocidio*, Pordenone 1995.

175 N. Nemec, zbirni seznam usmrčenih za območje goriške pokrajine v njenih rapalskim mejah, Goriški muzej.

ob koncu vojne v Julijsko krajino prišli z drugih območij. Ker so se ti zadnji praviloma umaknili pred prihodom jugoslovanske armade na območje, ki so ga nadzorovali zahodni zavezniki in jih zasledimo v njihovih taboriščih, tudi teh verjetno ni bilo veliko.

Umik jugoslovanskih oblasti iz Trsta in cone A Julijske krajine

Jugoslovanske oblasti so, da bi preprečile grozeči spopad z zahodnimi zavezniki, 21. maja 1945 pristale na umik iz bodoče cone A Julijske krajine in vzpostavitev Zavezniške vojaške uprave. Odtlej so se pogajale le še o vprašanju civilne uprave in poskušale obdržati organe ljudske oblasti.¹⁷⁶ Jugoslovanska stran je predlagala vzpostavitev trojne, britansko - ameriško - jugoslovanske uprave, vendar so ta predlog umaknili, ko so bili s strani Sovjetske zveze obveščeni, da so šle stvari tako daleč, da so "postale princip in v kolikor ne popustimo, jih bodo rešili s silo."¹⁷⁷ Da so se stvari zaostrovale, je bilo jasno tudi iz britanskega pritiska na jugoslovanske oblasti v Trstu, ko so n.pr. v noči med 22. in 23. majem britanski tanki blokirali poslopje PNOO in zjutraj aretirali njegove člane. Predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je o tem dogodku poročal Kardelju: "Postopek je bil brutalen. Medtem ko so naše Angleži aretirali ter prevažali v odprtih avtomobilih, so se ustaški oficirji oboroženi svobodno sprehajali."¹⁷⁸

Dne 2. junija 1945 sta ameriški in britanski ambasador v Beogradu predložila jugoslovanski vladi noto, ki je v ostrem tonu terjala takojšnjo sklenitev vojaškega dogovora. Tega dne so zavezniki zahtevali popolno zavezniško oblast zahodno od predlagane demarkacijske črte, umik vseh jugoslovanskih enot razen odreda JA v višini dva tisoč mož, razpustitev neregularnih enot, vzpostavitev zavezniške vojaške uprave z možno uporabo civilne uprave, ki so jo vzpostavile jugoslovanske oblasti z diskrecijo vrhovnega zavezniškega poveljnika, vrnitev vseh italijanskih deportirancev po letu 1939 in zaseženega imetja. Jugoslovani so na zahtevo glede deportirancev odgovorili 9. junija 1945 in sicer, da niso izvajali konfiskacij, deportacij ali aretacij razen tistih, ki

176 ARS, I, f. Edvard Kardelj, šk. 31, poročilo E. Kardelja J. Brozu št. 1, 22. maj 1945; Jeri Janko: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961 (v nad. J. Jeri, Tržaško vprašanje), str. 81.

177 ARS, I, f. Edvard Kardelj, šk. 31, poročilo E. Kardelja J. Brozu št. 1, 22. maj 1945; isto, depeša E. Kardelja J. Brozu, 21. maj 1945.

178 ARS, I, f. Edvard Kardelj, šk. 31, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 26. maj 1945.

so bile potrebne za zagotovitev vojaške varnosti, in samo, kadar so bili ljudje znani kot fašistični eksponenti in vojni zločinci.¹⁷⁹

Jugoslovanska vojska naj bi zaradi zahtev zaveznikov po njenem popolnem umiku predala vse institucije, ki jih je nadzirala, civilnim oblastem. Vest o umiku jugoslovanske vojske je 8. junija sporočil Kidrič Kraigherju, ki je isti dan obvestil PNOO za Slovensko primorje in Trst tudi o demarkacijski črti ter o nevarnosti za ukinitvev civilne oblasti. Osnovno točka prizadevanj pro-jugoslovanskih organizacij so tako postali, kot je dejal Boris Kraigher na seji PNOO, "obramba demokratičnih svoboščin", boj za samoodločbo in boj proti vmešavanju "v naše notranje zadeve. Osrednja naloga je tudi vztrajati na slovensko - italijanskem bratstvu... Naša dolžnost je trdno vztrajati na tem, da je PNOO vrhovno politično predstavništvo za celotno ozemlje brez ozira na demarkacijsko črto. Ona postavlja umetno mejo, ki je za italijansko prebivalstvo ravno tako nesprejemljiva kot za slovensko."¹⁸⁰

179 G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 105, 106; J. Jeri, *Tržaško vprašanje*, nav. d., str. 88.

180 ARS, I, f. PNOO, m. 1, zapisnik seje PNOO, 8. junij 1945, razprava B. Kraigherja; f. CKKPS, ae 76, depeši E. Kardelja B. Kidriču št. 84, 6. junij 1945, 8. junij 1945; f. CKZKS, šk. 45, depeša B. Kidriča B. Kraigherju, 8. junij 1945.

IV. ZAVEZNIŠKA VOJAŠKA UPRAVA

Sporazum o začasni upravi zasedenega območja Julijske krajine z dne 5. maja 1945 je bil spremenjen s sporazumom, ki so ga 9. junija 1945 v Beogradu podpisali ambasadorja Velike Britanije in ZDA v Beogradu Ralph Skrine Stevenson in Richard C. Patterson, ter jugoslovanski zunanji minister dr. Ivan Šubašić. Tretji člen sporazuma je med drugim določal, da se bo uporabila vsa tista jugoslovanska civilna uprava, ki je že bila ustanovljena in ki je, po mnenju zavezniškega vrhovnega poveljnika, delala zadovoljivo. Vendar je bila Zavezniška vojaška uprava (ZVU) pooblaščen, da uporabi katerokoli civilno upravo, ki jo je štela za najboljšo v posameznih krajih, kakor tudi, da po presoji zamenja administrativno osebje. Tretji člen je tako postal za jugoslovanske oblasti najpomembnejši, a je bil obenem najbolj dvoumen del sporazuma. Sedmi člen navaja, da ta dogovor v nobenem oziru ne prejudicira bodoče pripadnosti tega območja. Območje je bilo razdeljeno na dve zasedbeni coni - coni A in B Julijske krajine. Ločila ju je demarkacijska (t.i. Morganova) črta, ki je tekla od Debelega rtiča do Gorice in po Soči. Zahodno od nje (in v Pulju) je v coni A zasedbeno upravo prevzel komandant združenih zavezniških sil v Sredozemlju in jo je upravljal prek ZVU. V coni B vzhodno od demarkacijske črte je ostala jugoslovanska zasedbena oblast, ki jo je predstavljala Vojna (Vojaška) uprava Jugoslovanske armade za Slovensko primorje, Istro in Reko (VUJA). Metod Mikuž ocenjuje, da je beograjski sporazum kljub vsem odpovedim pomemben, ker je, "upoštevajoč seveda, da je na mirovni konferenci Morganova črta vplivala na končno odločitev - padla dejansko, čeprav ne še formalno pravno rapalska meja."¹⁸¹

Jugoslovanska armada se je iz cone A umaknila 12. junija 1945 razen Jugoslovanskega odreda. Odred je štel 2000 mož in je deloval na točno določenem območju pri Opatjem selu ter bil podrejen komandantu 8. britanske armade. Obenem je bila pri štabu te armade jugoslovanska vojna misija. Nekateri odprta vprašanja je reševal sporazum v Devinu, podpisan 20. junija 1945.

¹⁸¹ M. Mikuž, objavljen v J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d., str. 88; Dokumenti o spolnjoj politici FLRJ, 1945, Beograd 1984 (v nad. DSP SFRJ), str. 56, 57.

V njem je bilo tudi določilo, da izraz Julijska krajina po tem sporazumu pomeni italijanske pokrajine Gorico, Trst, Reko (Kvarner) in Pulj (Istro) v mejah iz leta 1939.¹⁸²

Tudi potem, ko je bila Julijska krajina 12. junija 1945 razdeljena na dve coni z različnima vojaškima upravama, je PNOO za Slovensko primorje in Trst, ki je v coni A dejansko izgubil oblastno funkcijo, saj jo je odtlej imela ZVU, nadaljeval z delom. Na območju cone A je vpeljal novo upravno teritorialno ureditev, saj sta se obe okrožji zmanjšali, ker je del njunega ozemlja ostal v coni B. Tržaško okrožje je imelo poslej štiri okraje in sicer Milje - Dolina, Nabrežina, Sežana, in Tržič (Monfalcone), v katerih je delovalo 95 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (KNOO). Goriško okrožje je odtlej imelo sedem okrajev in sicer: Bovec, Kobarid, Kanal, Brda (temu okraju je bil priključen Krmin - Cormons), Miren, Gorica in Komen, ter približno 150 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Njihovo število se je namreč zaradi komasacij večkrat spreminjalo. PNOO je odtlej deloval večinoma le na območju cone A, za območje cone B pa je bilo 25. julija 1945 ustanovljeno poverjeništvu PNOO s sedežem v Ajdovščini.¹⁸³

ZVU je v coni A Julijske krajine delovala neodvisno od zavezniške uprave v Italiji in ni bila začasna uprava, ki bi delovala v imenu in za italijansko vlado, ampak je vzpostavila lastno popolno oblast na območju, ki ji je bilo zaupano. S cono je upravljala vse do uveljavitve mirovne pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami in Italijo 15. septembra 1947, medtem ko je ZVU v Italiji vrnila upravo italijanski administraciji že 31. decembra 1945. Izjema je bila Videmska pokrajina, kjer je zavezniška uprava zaradi problematičnosti območja ostala vse do septembra 1947, torej dotlej kot ZVU v coni A Julijske krajine.

S razglasom št. 1¹⁸⁴ je vrhovni zavezniški poveljnik v Sredozemlju feldmaršal Harald Alexander objavil, da prevzema popolni nadzor nad upravo območja, ki mu je bilo zaupano. Vsa moč uprave, zakonodajalstva in končna upravna odgovornost je pripadla njemu kot vojaškemu poveljniku in vojaškemu guvernerju in jo je izvajal posredno prek ZVU. Vsi upravni in sodni uradniki, vsi drugi vladni in občinski funkcionarji in uslužbenci, vsi uradniki in uslužbenci države, občine ali drugih uradov (z izjemo onih, ki jih je guverner odstranil), so morali po napotkih tega razglasa nadaljevati svoje delo v skladu

182 DSP SFRJ, nav. d., 1945, str. 98-105.

183 M. Gombač, *Annales* 1996, nav. d., str. 98; N. Nemec, *SIAU na Goriškem*, nav. d., str. 36, 37; F. Perovšek, *Moja resnica*, nav. d., str. 19-22.

184 Razglas je postal veljaven, ki je bil objavljen v posamezni pokrajini oziroma občini, op.a.

z odredbami vojaškega guvernerja ali z odredbami oficirjev zavezniških sil, ki so ga nadomeščali. Razglas je tudi zagotavljal popolno spoštovanje osebnih in lastninskih pravic prebivalstva. Zakoni, ki so veljali pred 8. septembrom 1945, so ostali v veljavi, z izjemo tistih, za katere je smatral vojaški guverner za potrebno, da jih spremeni. Že s tem razglasom so ustanovili tudi tristopenjska zavezniška vojaška sodišča, ki so imela enake pristojnosti kot v drugih krajih Italije. Vodstvo ZVU so sestavljali šef civilne uprave, šefi odsekov, pokrajinski šef civilne uprave in pokrajinski višji oficirji za civilne zadeve. Njen glavni štab je bil v Trstu in sicer Allied Military Government Headquarters 13. Corps. Načeloval ji je višji častnik za civilne zadeve. Sprva je bil to polkovnik Nelson M. Monfort, od konca junija 1945 pa polkovnik Alfred C. Bowman.

Uprava ZVU v coni A Julijske krajine se je od tiste, ki so jo zavezniki uvedli v Italijo, razlikovala v nekaterih točkah. Tu niso poskušali širiti predpisov postfašistične italijanske vlade, niso se odločili za uporabo karabinjerjev in druge italijanske policije, pritožba na kasacijsko sodišče v Rimu ni bila mogoča, pokrajina se je imenovala area - okrožje, namesto prefekta je bil uveden izraz predsednik okrožja, podestà ni postal župan (sindaco) ampak predsednik občine. Za prehod v Italijo so vpeljali posebna potna dovoljenja.¹⁸⁵

ZVU je vsaj delno upoštevala enakopravnost jezikov in poskušala uvajati, a marsikdaj neuspešno, slovenski jezik v javno življenje. V svojo civilno policijo so vključili določeno število Slovencev, le - ti so se lahko obrnili na oblast, da bi avtorizirala uporabo njihovih slovenskih imen. Najpomembnejše pridobitve so bile svoboda tiska in določilo, da se povsod tam, kjer so leta 1914 delovale slovenske šole, le - te obnovijo. Položaj Slovencev se je v primerjavi s tistim iz časov fašizma tako nedvomno izboljšal. Ostaja pa dejstvo, da so vse to pravice, ki gredo manjšini, kar pa Slovenci v času pred odločitvami o novi meji v Julijski krajini niso bili, in da ZVU Slovencev v primerjavi z drugimi, n.pr. Židi, ki so tudi bili žrtve fašističnega (nacističnega) preganjanja, ni enakopravno obravnavala. Ob prihodu v Trst je ukinila protizidovske zakone, odpuščene so sprejeli nazaj v službo, kar pa se ni zgodilo mnogim Slovincem, ki so bili odpuščeni zaradi protifašizma. Ukaz št. 60 z dne 7. maja 1946 je rehabilitiral uslužbenca, ki so bili odpuščeni iz političnih razlogov, med katerimi pa ni bilo tistih, ki so izgubili italijansko državljanstvo. Slovenci

¹⁸⁵ Uradni list ZVU je bil trojezičen in sicer The Allied Military Government Gazette, La Gazzetta del Governo militare alleato, Uradni list Zavezniške vojaške uprave; Cvetko Vidmar: Oris Zavezniške vojaške upravev Slovenskem primorju, Goriški letnik, 8/1981, str. 173-222 (v nad. C. Vidmar, Oris Zavezniške vojaške uprave); Nevenka Troha: Uprava v Slovenskem primorju 1918-1954 (pregled), Arhivi, l. 20, 1997, št. 1-2, str. 88-102 (v nad. N. Troha, Uprava v Slovenskem primorju).

niso dobili odškodnine za požgani Narodni dom in drugo odvzeto ali uničeno imovino. Težave so bile tudi pri izdaji osebnih izkaznic, ko so mnoge Slovence uradno spremenili v jugoslovanske državljane, ker niso imeli stalnega bivališča v coni A, čeprav so bili domačini, ki so se morali izseliti zaradi raznarodovalnega pritiska italijanskih oblasti.¹⁸⁶

ZVU je sprva nameravala uvesti posredno upravo (indirect rule), torej upravljanje dežele prek domačih organov uprave. A ker v coni A marsikje, predvsem na slovenskih območjih, organov stare uprave dejansko ni bilo več, saj je bila tam uprava sestavljena iz priseljenih Italijanov, ki so večinoma odšli že kmalu po 8. septembru 1943, obenem pa zavezniki niso hoteli prevzeti organov uprave, ki jih je vzpostavilo slovensko osvobodilno gibanje ali jugoslovanska zasedbena oblast, je po krajšem vmesnem obdobju, v katerem so skušali doseči dogovor med obema blokoma, uvedla neposredno upravo (direct rule). Vojaški guverner je tako 26. julija poslal štabu britanskega 13. korpusa navodila za organiziranje lokalne uprave, ki naj bi delovala na osnovi tiste, ki je bila v veljavi pred 8. septembrom 1943, a z delnimi spremembami. Ob tem je poudaril, da noben funkcionar ne sme izvajati navodil organov, ki imajo sedež zunaj cone. S tem je bil mišljen PNOO in druge projugoslovanske organizacije, ki so delovale po navodilih slovenskega in jugoslovanskega vodstva. Ta navodila so bila podlaga za splošni ukaz št. 11, ki ga je izdal višji oficir za civilne zadeve Alfred Bowman 11. avgusta 1945 in ki je urejal krajevno upravo. Vsako okrožje in vsaka občina so dobili predsednika in svet ter upravne in izvršne odseke in podružnice, in sicer tiste, za katere je ZVU menila, da so potrebni in pristojni pri izvrševanju funkcij krajevnega uprave.¹⁸⁷

Po izdaji splošnega ukaza št. 11 je ZVU poskušala vzpostaviti upravo na vsem območju, ki ga je nadzirala. Naslonila se je na star upravni aparat tam, kjer je ta že obstajal, predvsem v Trstu, Gorici in v večjih krajih. Z redkimi izjemami je potrdila oziroma imenovala vse uradnike, med katerimi pa ni bilo Slovencev, saj slovenskih uradnikov pred 8. septembrom 1943 ni bilo. Na slovenskem podeželju pa stare italijanske administracije ni bilo mogoče obnoviti, ker so se italijanski uradniki, kot smo videli, odselili, oziroma bolje, vrnili v veliki večini že takoj po kapitulaciji Italije. Obenem ni hotela uporabiti administracije narodnoosvobodilnih odborov, zato je tu začela vzpostavljati nov

186 B. Novak, Trieste, nav. d., str. 208; Nadja Maganja: Trieste 1945/1949: Nascita del movimento autonomo sloveno, Trst 1994 (v nad. N. Maganja, Nascita del movimento autonomo), str. 24, 25.

187 Uradni list Zavezniške vojaške uprave; C. Vidmar, Oris Zavezniške vojaške uprave, nav. d., str. 208, 209.

administrativni aparat, ki naj bi bil apolitičen in nepristranski. Tudi zato, ker je večina domačinov ponujene funkcije odklanjala, je ZVU začela zaposlovati politične emigrante iz osrednje Slovenije, ki so se zadrževali na tem območju ali pa so bili v zavezniških zbirnih taboriščih. Temu je prilagodila tudi zakonodajo in po izdaji ukaza št. 19, 13. oktobra 1945, italijansko državljanstvo nekaj časa ni bilo več pogoj za sprejem v državno službo.

Civilna policija ZVU posreduje ob demonstracijah v Trstu marca 1946

Kljub temu da je ZVU narodnoosvobodilnim odborom odvzela pristojnosti, marsikje pa jih je nadomestila s svojo krajevno upravo, so le-ti z delom nadaljevali na vseh ravneh, od pokrajinskega do krajevnega. Njihovo delo se je omejilo na ljudsko samopomoč, predloge, navodila in nasvete. Krajevni narodnoosvobodilni odbori so še vedno obravnavali krajevne probleme in jih po svoji moči reševali. Z delovanjem so, poleg PNOO, nadaljevali tudi okrožni narodnoosvobodilni odbori v Tržaškem in Goriškem okrožju in Mestni osvobodilni svet Trst. V Tržaškem okrožju je po avgustu 1945 aktivno delovalo 15 odsekov, vendar so nekateri razvili širše poslovanje, drugi manjše, odvisno od potreb in možnosti. MOS je imel 13 odsekov. Julija in avgusta 1945 so bili po

okrajih in vaseh zbori volilcev, marsikje tudi nadomestne volitve, ko so zamenjali ali dopolnili še delujoče narodnoosvobodilne odbore.

ZVU ni uspelo imenovati županov in občinskih svetov v 25 občinah, uspelo pa ji je v 18, predvsem v večjih. Bili so tudi primeri, ko so ljudje funkcije sicer najprej sprejeli, nato pa jih odklonili. Njihov odnos do ZVU ni bil odvisen le od narodne pripadnosti, saj so funkcije marsikje odklanjali tudi levo usmerjeni Italijani, praviloma pa Slovenci. Poslednja imenovanja so izvršili celo avgusta 1947. Cvetko Vidmar ocenjuje, da so imele občine, kjer civilna uprava po navodilih ZVU ni bila vzpostavljena, okrog 74.000 prebivalcev. Tam, kjer krajevne uprave niso uspeli vzpostaviti, so upravo prevzeli komisariji - oficirji za civilne zadeve, ki so ostali večinoma edini zavezniški uradniki, in je bilo delovanje ZVU v teh občinah omejeno na vzdrževanje javnega reda.¹⁸⁸

V Goriškem okrožju, ne pa tudi v Tržaškem, je ZVU sprva, še pred izdajo ukaza št. 11, priznala dotedanjega predsednika okrožnega narodnoosvobodilnega odbora Jožefa Štruklja in okrožni narodnoosvobodilni odbor z nalogami prefektуре ter okrajne in krajevne narodnoosvobodilne odbore namesto županstev. To priznanje je bil edini vidnejši uspeh sodelovanja med ZVU in predstavniki ljudske oblasti in se je končalo z omenjenim splošnim ukazom št. 11. Obvestila o prepovedi oblastnega delovanja so po 8. septembru 1945 prejeli tudi ostali okraji goriškega okrožja z izjemo okraja Brda, ki je lahko oblastno deloval do 19. decembra 1945.

V Tržaškem okrožju je bil izjema okraj Sežana, kjer so zavezniki pustili ljudsko oblast do 4. decembra 1945. Zato je okrajni narodnoosvobodilni odbor Sežana lahko razvil široko poslovanje z vsemi odseki in komisijami. Izjemen položaj je bil tudi v okraju Nabrežina, kjer so se pogajanja zavlekla do decembra 1945, ker zavezniki niso dobili ljudi, ki bi nadomestili odbornike okrajnega narodnoosvobodilnega odbora. Najhitreje je bila uprava, ki jo je postavila ZVU, poleg Trsta in Gorice vzpostavljena v okraju Tržič, kjer je bila pomembna industrija in so ga zato zavezniki skrbno nadzorovali.¹⁸⁹

Ljudska oblast je bila tako zakoreninjena, da so bile še v letu 1946 volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore. Tako so oktobra in novembra 1946 na Goriškem izvedli volitve v 27 KNOO, kjer so izvedli komasacijo, in v 11 KNOO, ki so ostali v območju prejšnje krajevne enote. Komasacija je zajela tudi sedem okrajev goriškega okrožja. Podoben je bil položaj v Tržaškem okrožju. KNOO so opravljali svoje delo, kjer se je dalo, izvedene so bile voli-

188 C. Vidmar, *Oris Zavezniške vojaške uprave*, nav. d., str. 205.

189 M. Gombač, *Annales* 1996, nav. d., str. 102.

tve, pa tudi zasedanja okrajnih skupščin. Tako lahko govorimo o izrazitem dvovladju na področju javne uprave, če ne štejemo še župnijskih uradov, ki so v manjših občinah vodili matično službo in izdajali izpiske iz matičnih knjig. PNOO je 31. decembra 1946 ukinil Tržaško okrožje, 23. februarja 1947 pa sprejel sklep o ukinitvi.¹⁹⁰

Zahodni zavezniki so se zavedali, da z uveljavitvijo svoje uprave vzpostavljajo stanje, v katerem bi lahko prišlo do napadov na njihovo upravo s stavkami, demonstracijami in drugim, kar se je nato tudi dejansko zgodilo. Do prvih nemirov je prišlo že ob umiku jugoslovanske vojske iz Trsta in prihodu zaveznikov. Takrat je bila velika italijanska manifestacija, med katero so se slišali tudi klici "Viva Duce, Viva Mussolini", zahteve po Zadru, Reki in Istri. Projugoslovanski tisk je v manifestaciji videl tipičen reakcionarni in fašistični maneuver za obujanje narodnih sovražnosti. Zvečer je sledila protidemonstracija projugoslovanskih organizacij. Ljudje so manifestirali z jugoslovanskimi in rdečimi zastavami, razgnali proitalijanske manifestante, strgali s hiš italijanske zastave in jih zažgali. Po drugem poročilu, poslanem iz Trsta, pa naj bi zavezniki demonstracije preprečili, ker so hoteli delavci nastopiti s puškami.¹⁹¹ Proti razorožitvi Narodne zaščite in za ohranitev narodne oblasti so bile 15. junija 1945 demonstracije v Trstu, Tržiču in Gorici. Isti dan je o ukinitvi Narodne zaščite razpravljaj MOS Trst in sklenil, da le ta ostane na svojih mestih. Ker pa ni bila prepoved njenega delovanja takoj uveljavljena, so se projugoslovanske organizacije odpovedale splošni stavki.¹⁹² Ukrep o prepovedi Narodne zaščite je ZVU uveljavila 23. junija 1945, deloma tudi zato, ker je le ta nadaljevala z delom napol v ilegali in še vedno izvajala preiskave in aretacije.¹⁹³ PNOO za Slovensko primorje in Trst je v protestu izpostavil, da je vojaška diktatura hujša kot v zasedeni Nemčiji in Italiji. Organizirali so množične mitinge in enodnevno protestno stavko, ki je dobro uspela. S stavko so razen proti razpustu NZ protestirali tudi proti drugim ukrepom ZVU kot so bili uvedba nadzora nad dobrinami, zvezami, tiskom, združevanjem in delovanjem finančnih ustanov, s katerimi so bili pod nadzor ZVU postavljeni najpomembnejši deli mestne uprave. Stavke se je v Trstu, Tr-

190 M. Gombač, *Annales* 1996, nav. d., str. 109.

191 ARS, I, f. CKZKS, šk. 45, depeša B. Kraigherja CK KPS, 13. junij 1945; f. CKKPS, ae 76, depeša E. Kardelja A. Rankoviću, 12. junij 1945; E. Maserati, *L'occupazione jugoslava*, nav. d., str. 189.

192 ARS, I, f. MOS Trst, m. 2a, zapisnik seje MOS, 15. junij 1945; *Primorski dnevnik*, 16. junij 1945. Po njegovih podatkih naj bi demonstriralo 60.000 ljudi v Trstu. Po podatkih B. Kraigherja pa je v Tržiču demonstriralo 20.000 ljudi, tudi furlanski kmetje, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja B. Kidriču, 16. junij 1945.

193 E. Maserati, *L'occupazione jugoslava*, nav. d., str. 193.

žiču in Miljah udeležilo po podatkih Primorskega dnevnika, ki so verjetno pretirani, 108.000 ljudi. ZVU je proti stavkajočim in demonstrantom ukrepala in zaprla nekatere vodje.¹⁹⁴

ZVU je začela nadaljevati svoje župane, ki pa so jih ljudje, ki so podpirali projugoslovanske organizacije, obsojali, pa tudi fizično napadali, ker so le ti omogočali odstranitev civilne projugoslovanske oblasti.¹⁹⁵ Poudariti moramo, da odpor proti novim županom ni bil samo dirigiran, ampak v veliki meri tudi spontan, ker so ljudje NOO, ki so nastali v času osvobodilnega boja, imeli za svoje. ZVU takrat še ni sprejela sklepa o njihovem razpustu, očitno pa je postajalo, da to nameravajo storiti in je zato PNOO 20. junija v protestu zavezniškim vladam zahteval priznanje civilnih oblasti. Isti dan je bilo v Gorici zborovanje, med katerim je zavezniška policija preprečevala ljudem dohod v mesto, med manifestacijo pa so aretirali nekatere goriške vodje projugoslovanskih organizacij. Proti aretiranim je bila v začetku julija 1945 sodna obravnava.¹⁹⁶

Dne 10. julija je zavezniška policija aretirala petinštirideset vidnih protifašistov, med njimi predsednika MOS Trst Giuseppeja Pogassija, glavnega urednika časopisa "IL lavoratore" Giorgia Jakseticha, dva urednika Primorskega dnevnika in več članov razpuščene Narodne zaščite. Pogassi je bil kmalu izpuščen, ostali pa so bili 1. avgusta 1945 obsojeni pod obtožbo nedovoljene nošnje orožja. Projugoslovanske organizacije so ponovno organizirale protestno stavko. Vendar kljub nepopustljivosti in odklanjanju vsakega ukrepa, ki so ga izvedle zavezniške oblasti v coni A, slovensko vodstvo z ZVU vseeno ni tvegalo popolnega spopada, predvsem se je poskušalo izogniti vsemu, kar bi lahko ZVU uporabila kot dokaz proti PNOO.¹⁹⁷

194 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja B. Kidriču, 23. junij 1945; pismo B. Kraigherja B. Kidriču, 25. junij 1945; pismo B. Kraigherja B. Kidriču, 26. junij 1945. V njem je m. dr. zapisal: "Stavkale so vse banke, tudi Banco d'Italia. Celo direktorji se nam zopet klanjajo kot pred odhodom JA. Nove uredbe so prizadele vse sloje in vsi jokajo za nami."; Primorski dnevnik, 26. junij 1945, članek: V obrambo ljudske oblasti; 27. junij 1945, članek: Stavkali smo v obrambo demokratičnih svoboščin. Pri navedbah Primorskega dnevnika občasno navajam naslove člankov, ki so značilni in sami po sebi pričajo o razpoloženju ljudi, op.a.

195 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša E. Kardelja J. Brozu, 17. junij 1945.

196 Primorski dnevnik, 22. junij 1945, članek: Za demokratična načela in priznanje naše civilne oblasti; prav tam, 4. julij 1945.

197 Primorski dnevnik, 2. avgust 1945, članek: Zavezniško sodišče sodi protifašiste. Obsojeni so bili G. Jaksetich in Gorjup na 18 mesecev in Pahor na eno leto; ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kidriča B. Kraigherju, 23. junij 1945, v katerem izpostavlja: "Treba je v noti izbegniti, kar bi lahko uporabili kot argument za udarec po PNOO. Raz-

11. julija 1945 je ZVU z ukazom št. 6 ukinila ljudska sodišča in vzpostavila Izredno porotno sodišče (Corte straordinaria d'assise) kot posebno enoto, ki ni bila sestavni del italijanskega sodnega sistema. Projugoslovanske organizacije so ponovno protestirale, ker so ljudska sodišča že bila izvoljena in ker so poskušali PNOO in MOS Trst označiti le kot predstavnike Slovencev in 13. julija organizirale enodnevno stavko v vseh večjih krajih cone A, v kateri so razen proti razpustitvi sodišč protestirali tudi zaradi težkih življenjskih razmer, zahtevali izpustitev protifašistov, ki so bili aretirani po zadnjih protestnih manifestacijah in zahtevali, da ZVU preneha ovirati demokratične ustanove. Stavka je bila tudi 18. julija 1945 v Trstu.¹⁹⁸ Zavezniki so poskušali obe stavki prikazati kot ekonomski, vendar pa sta imeli predvsem politične zahteve, katerih namen je bil tudi, kot je zapisal Kraigher, "osmešiti je treba bedaste napore maršala Alexandra, da se postavi kot kak vzvišen razsodnik iznad predstavnikov Slovencev in Italijanov."¹⁹⁹

Prvi razgovori med predstavniki ZVU in jugoslovanskih organizacij so bili precej hladni, ker so zavezniki odbili vse predloge druge strani. O teh razgovorih je Kardelj sporočal Titu: "Beograjski sporazum so razlagali v našo škodo in sploh ne sprejemajo naše oblasti. Uporno se držijo številke dva tisoč za odred JA, ki ga hočejo namestiti v vas Kamno oz. v njegovo okolico v trikotniku med Tržičem, Trstom in Gorico."²⁰⁰ Projugoslovanske organizacije, ki so ves čas delovale v skladu z navodili slovenskega vodstva,²⁰¹ so nadaljevale delovanje v starem obsegu. Odločili so se za odklanjanje direktiv ZVU, kar je vodilo v poslabšanje odnosov z zavezniki. Delovali naj bi v skladu z navodili: "Priznava se zgolj načelno vrhovno zavezniško komando. Za vsako krnitev oblasti demonstracije itd. Milica naj se ne odzove pozivu razorožitve.

glas na ljudstvo ni treba izdati iz istega razloga. Mitingi naj bodo samo v angleški coni, toda tukaj povsod, v slehernem naselju. Sprejemajo naj ostre protestne resolucije Churchillu in Trumanu z vsemi argumenti, ki bi jih sicer dal razglas PNOO-ja. Hkrati naj tudi poudarjajo, da je neokrnjena ljudska oblast sposobna zajamčiti lojalno sodelovanje prebivalstva z zavezniško vojaško upravo." Pismo navajam tudi zato, ker je iz njega dobro vidno razmerje med jugoslovanskimi organizacijami in usmerjevanje njihove politike.

198 G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 114; ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 21. julij 1945; Primorski dnevnik, 14. julij 1945; 20. julij 1945.

199 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 21. julij 1945.

200 ARS, I, f. CKKPS, ae 77, depeša E. Kardelja J. Brozu, 14. junij 1945.

201 Direktive je večinoma pošiljal B. Kidrič B. Kraigherju, ki je bil ključni eksponent KPS in slovenskih oblasti v Julijski Krajini. Pomembnejše stvari, kot so bile glavne politične usmeritve, sprememba politike, organizacija gibanja in politični programi, so bile vedno dogovorjene tudi z E. Kardeljem, ki je bil kreator jugoslovanske politike o vprašanih meja.

Mobilizirajte mase proti razorožitvi.”²⁰² Vendar so se bali, da bi demonstracije izzvenele preveč komunistično, kar bi jim lahko škodovalo, ker bi se od njih oddvojile “malomeščanske množice”.²⁰³

V mesečnem poročilu za avgust 1945 je polkovnik Alfred Bowman poganja z jugoslovansko stranjo takole ocenil: “Obnašanje (oz. ravnanje) PNOO lahko takole obravnavamo: pripravljeni so na sodelovanje, če bo ZVU upravljala v skladu z našim videnjem in prek naših ustanov, nismo pa pripravljeni na sodelovanje na nobeni drugačni osnovi, ker je vsaka druga oblika uprave smatrana za fašistično in nedemokratično.”²⁰⁴

K odločitvam zavezniških oblasti v coni A je prispevala tudi konferenca v Potsdamu (17. julij do 2. avgust 1945) in močno vključevanje Sovjetske zveze v vprašanja Julijske krajine. Nova politika je bila v skladu z delitvijo sveta na interesne sfere postavljena tako, da naj bi imel vsakdo proste roke na svojem območju, tako tudi obe vojaški upravi v Julijski krajini, ZVU in VUJA. Demarkacijska črta je tako dobila značaj črte, ki je ločevala. S to spremenjeno politiko se je oslabil položaj jugoslovanske vlade glede njenega vmešavanja v upravo cone A in je prišlo do nezmožnosti dialoga obeh strani. Vsaka je imela popolno svobodo delovanja v coni, ki jim je bila zaupana v upravljanje, kar je pomenilo tudi vnaprejšnje zavračanje vsega, kar je prihajalo z nasprotne strani. Tako se je začel proces, ki je privedel do konfrontacije med projugoslovanskimi organizacijami in ZVU, predvsem v letu 1946. Za odklanjanje odločitev ZVU sta se odločila tudi oba kongresa, tako Komunistične partije Julijske krajine (KPJK) kot Slovansko - italijanske antifašistične unije (SIAU), ki sta bila avgusta 1945. V zapisniku 1. seje Glavnega odbora KPJK lahko preberemo: “Z njima se je začela borba z našimi protivniki na dveh frontah, boj za zmago demokratičnih pridobitev in boj za enotnost obeh narodov.”²⁰⁵

V kasnejših akcijah so sicer večkrat izpostavili nevarnost prevelikega nasprotovanja v odnosih z ZVU in neposrednega spora, vendar so v politiki nesodelovanja vztrajali do srede 1946. Takrat se je vse izraziteje kazala naklonjenost ZVU do proitalijanskih organizacij in je narasla tudi moč proitalijanskih sil, tako da je jugoslovanska stran uvidela, da ji taka politika mnogokrat škoduje in da sicer počasi, a vendarle izgublja pozicije. Prvi poskusi za vzpostavitev drugačnih odnosov so bili že pred 1. majem 1946, torej po močnih proi-

202 ARS, I, f. CKZKS, šk. 45, depeša B. Kidriča B. Kraigherju, 15. junij 1945, št. 150.

203 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kidriča B. Kraigherju, 17. junij 1945.

204 B. Novak, Trieste, nav. d., str. 206.

205 ARS, I, f. GOKPJK, ae 107, zapisnik 1. seje GO KPJK, 16. avgust 1945.

talijanskih demonstracijah med obiskom komisije izvedencev. Londonska konferenca je namreč med drugim sprejela sklep o ustanovitvi posebne komisije izvedencev, v kateri bi bili predstavniki štirih velesil (ZDA, Sovjetske zveze, Velike Britanije in Francije) in ki bi na terenu preučila narodnostno stanje. Projugoslovanske organizacije so poskušale doseči z ZVU dogovor glede volitev v občinske svete in delno spremembo ukaza št. 11 v korist jugoslovanske strani, saj so se bali, da bi ZVU razpisala volitve, katerih izid bi bil v takratnem položaju za projugoslovansko stran slab. Pogajanja pa so propadla, ker je Alfred Bowman po nalogu nadrejenih vse predloge odbil, ker naj bi, kot je sporočal Kidrič Kardelju "naši predlogi likvidirali vojno upravo. Če hočemo nadaljevati v tej smeri, moramo pristati na velika popuščanja." Tako so odnosi med zavezniki in projugoslovansko stranjo ostali pri statusu quo.²⁰⁶

206 ARS, I, f. CKZKS, šk. 2, depeše zvezni vladi 1946, depeša B. Kidriča E. Kardelju, neda-tirana; šk. 45, depeša B. Kraigherja B. Kidriču, september 1945.

V. ENOTNA SLOVENSKO - ITALIJANSKA MNOŽIČNA POLITIČNA ORGANIZACIJA

Kaj je Slovensko oz. Slovansko - italijanska antifašistična unija (Unione antifascista italo slovena (slava))

Že med vojno, predvsem pa med jugoslovansko zasedbo Julijske krajine maja 1945, so jugoslovanske oblasti načrtovale ustanovitev enotne množične politične organizacije, ki bi delovala na enakih osnovah kot OF. Glavna dilema je bila, na kakšen način in v kakšnih medsebojnih odnosih naj se povezujejo italijanske in slovenske organizacije. V hrvaškem delu Istre je Italijanska unija (Unione italiana) že med vojno kot celota vstopila v hrvaško osvobodilno fronto in kot organizacija manjšine postala njen sestavni del. V Slovenskem primorju pa je delovala OF in - bolj formalno kot dejansko - italijanska Narodna fronta (Fronte nazionale), ki pa se ni vključila v OF. Le v Trstu so sredi aprila 1945 ustanovili skupni Slovensko - italijanski antifašistični izvršilni odbor, ki je deloval kot skupno vodstvo slovenskih in italijanskih organizacij. Kot je bilo omenjeno, so vanj poskušali, seveda pod svojimi pogoji, vključiti tudi tržaški CLNG, ki pa je ponudbo odklonil. V drugih krajih in na pokrajinskem nivoju pa skupne organizacije ni bilo. SIAIO je po osvoboditvi prevzel tudi oblastne funkcije in se 7. maja 1945 preoblikoval v Mestni osvobodilni svet Trst, ohranil pa je delovanje kot skupno politično vodstvo, posamezne politične organizacije pa so svoje avtonomno delovanje ohranile.²⁰⁷

Potem ko so zasedle celotno Julijsko krajino, je bila prva naloga jugoslovanskih oblasti vzpostavitev in okrepitev civilne uprave, zato je v tem času delovanje političnih organizacij, razen partijskih, ki so imele posebne naloge, zastalo. Ustanovili so samo Enotne sindikate (Sindacati unici), in sicer 8. maja 1945 v Trstu, ki pa niso delovali kot skupna organizacija Slovencev in Italijanov, ampak na osnovi delavske enotnosti v smislu internacionalne vloge delavskega razreda.

Ko je postalo jasno, da bodo v zahodnem delu Julijske krajine upravo prevzeli zahodni zavezniki, je za jugoslovanske oblasti postajalo vse bolj pomembno, kakšno moč in vpliv so imele projugoslovanske politične organiza-

207 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, depeša B. Kraigherja B. Kidriču, 29. maj 1945.

cije. Njihovo delovanje je bilo treba okrepiti, saj bi prek njih obdržali in razširili vpliv med ljudmi, predvsem med Italijani. Potrebovali pa so jih tudi za organizacijo in izvajanje akcij proti proitalijanskemu taboru in zavezniškim oblastem. Z vzpostavitvijo enotnih pokrajinskih organov naj bi obenem dokazali svoj vpliv na celotnem območju in njegovo nedeljivost.²⁰⁸

Predvsem po kongresu Kominterne leta 1935, ki je izpostavil njihov pomen, so največkrat na pobudo komunističnih strank ustanavljali ljudske fronte. Vanje so se, predvsem zaradi skupne obrambe pred fašizmom, povezovale razne stranke in organizacije. Organiziranost ljudskih front je bila različna in odvisna od razmerja sil v njih. Delovale so kot koalicija, n.pr. CLN v Italiji, ali pa so prerasle v enotno množično organizacijo z vodilno vlogo komunistične partije, kot je bila n.pr. OF.

Ljudsko fronto so si v KPJ zamislili kot nadaljevalko narodnoosvobodilnega gibanja, kot organizacijo, v kateri so se zlili vsi narodni in razredni interesi in ki naj bi zato nadomestila strankarsko organiziranost. Ta osnutek je bil v Sloveniji v okviru OF izveden že med vojno. Slovensko (slovansko) - italijanska antifašistična unija je bila ustanovljena po navodilih in usmeritvah vodstva slovenskih komunistov in je tudi zato povzela organizacijske oblike ter program Ljudske fronte v Jugoslaviji, s posebnostmi mejnega območja, katerega usoda še ni bila odločena. Vanjo naj bi se vključil v coni A tudi CLN, podobno, kot je bilo v Jugoslaviji predvideno, da bi se večina leta 1945 še delujočih političnih strank vključila v tamkajšnjo Ljudsko fronto. Nekaj teh strank je še pred koncem vojne tudi vstopilo vanjo in so, čeprav so po statutu sicer imele pravico ohraniti samostojno organizacijo, na volitvah lahko kandidale le na enotni ljudskofrontni listi.²⁰⁹

Enotna slovensko - italijanska protifašistična organizacija je bila tako po vzoru Ljudske fronte v Jugoslaviji ustanovljena kot enotno množično gibanje in ne kot koalicijska povezava med slovenskimi in italijanskimi strankami in organizacijami: "ASIZ (Antifašistična slovensko - italijanska zveza, op.a.) bo stvarno združenje OF slovenskega naroda z italijansko Fronte di liberazione, ki je prav tako že uspešno razvijala mladinsko in žensko organizacijo, skupnih organizacij oblastva obeh narodnosti ter onih posameznikov in skupin, ki so še dosedaj stali izven enotne antifašistične fronte, čeprav so bili antifašistično usmerjeni. To velja za italijanski del, ker tu dosedanja antifašistična borba še ni prodrla tako globoko, ni zajela tako širokih plasti, da bi ustvarili tako narodno enotnost,

208 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, depeša B. Kraigherja B. Kidriču, 29. maj 1945

209 Božo Repe: Liberalizem v Sloveniji, Ljubljana 1992 (v nad. B. Repe, Liberalizem v Sloveniji), str. 17.

kot je to uspelo OF med slovenskim narodom. Naloga odborov ASIZ je, da povežejo slehernega Slovenca ali Italijana, ki je protifašist, da ga seznani s programom, da ga vključijo v delo za čiščenje fašistov, za pobijanje šovinizma, ki predstavlja pri tem delu največjo oviro za utrjevanje narodne oblasti." Tako je bila nova organizacija predstavljena na skupščini goriškega okrožja 3. julija 1945 v Šempasu.²¹⁰ Novo enotno množično gibanje naj bi upoštevalo težnje takratnega časa, ki je zahteval, kot preberemo v elaboratu, "da se napredna demokratična gibanja predstavijo v obliki enotnih gibanj z vodilno vlogo širokih delavskih množic. Z izpostavljanjem političnih problemov SIAU obenem razrešuje socialne probleme. Za razrešitev problemov množic je potrebno, da se te zanimajo za te probleme in da vidijo ključ za njihovo razrešitev."²¹¹ Bila je politična organizacija, ki je lahko nudila pomoč ljudski oblasti pri "aktivizaciji množic", ali pa je to funkcijo sama prevzela. Predstavniki SIAU so bili prisotni na vseh sestankih drugih množičnih organizacij, kot so bile mladinske in ženske, in narodnoosvobodilnih odborov. Morali so dajati smer in ton vsej dejavnosti, obliki organizacije in sploh političnemu življenju.²¹²

Medsebojne povezave komunistične partije in SIAU so obravnavane posebej. Tu naj izpostavim pojmovanje vloge množičnih organizacij, kakor so jo videli takratni partijski aktivisti. Po njihovem so bile množične organizacije sad določenih zgodovinskih pogojev, nujne v imperialističnem obdobju in obdobju narodnoosvobodilnih bojev, sad nasprotij kapitalizma, ki so zahtevali enotnost različnih demokratičnih sil v nasprotju s povezavo mednarodne reakcije. Ker so menili, da so narodnoosvobodilne vojne poseben vidik boja delavskih množic proti dominantnim kastam, je tako razredni boj zajel celotne množice. Naravni nosilci demokracije so bili delavci in njihova avantgarda komunistična partija, zato so morali komunisti delovati v množičnih organizacijah kot "najboljši predstavniki ljudskih interesov. KP kot stranka, ki se ni umazala s sodelovanjem s sovražnikom, dala največ žrtev itd., mora imeti posebno vlogo v tistih organizacijah, ki varujejo interese množic. Komunisti imamo veliko prednost, nimamo potrebe varovati nikogar. Program KP je program interesov delavskih množic."²¹³

210 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 7, poročilo skupščine goriškega okrožja v Šempasu, 3. julij 1945.

211 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 4, Osnove sporazumevanja SIAU, nedatirano, po 30. septembru 1945.

212 AGM, f. SIAU za Goriško, navodila PO SIAU, 24. julij 1945; N. Nemec, SIAU na Goriškem, str. 85.

213 ARS, I, f. GOKPJK, ae 309, referat o organizacijskih principih KP, partijskih organizacijah in delovanju, september 1947.

Partijsko vodstvo je poskušalo pridobiti ljudi tudi z organiziranjem konferenc in zborovanj množičnih organizacij, katerih potek, pa tudi na njih sprejete odločitve, so sami usmerjali v skladu s politiko slovenskega političnega vodstva. Tako je bila 27. maja 1945 konferenca italijanskih množičnih organizacij v Gorici, isti dan konferenca protifašistk v Trstu, 31. maja konferenca slovenskih tržaških aktivistk. O vsem je obširno poročal projugoslovanski tisk.²¹⁴

V začetku so za skupno slovensko - italijansko množično organizacijo uporabljali različna imena, največkrat Antifašistična slovensko - italijanska zveza, tudi unija (ASIZ, ASIU). Po kongresu avgusta 1945, ko se je njeno delovanje razširilo na obe coni Julijske krajine in s tem tudi na hrvaška območja, je kratica ASIZ (ASIU) pomenila Antifašistično slovensko - italijansko zvezo oz. unijo, kot so jo poimenovali Hrvatje. S sprejetjem poimenovanja slovensko - italijanska namesto slovensko - hrvaško - italijanska, torej izraza slovenska (slava), ki so ga uporabljali italijanski nacionalistični, pa tudi drugi krogi, so zaradi oportunitizma deloma pristajali na italijansko terminologijo. Ob tem naj dodam, da pa so izraz Julijska krajina v italijanščino prevajali kot Regione Giulia in ne Venezia Giulia.

Zmedo glede imena so uredili na seji GO SIAU 22. avgusta 1945, ko so opredelili izraze Unione antifascista italo slava (UAIS), ki se je v italijanščini uporabljal ves čas, seveda z varianto slovena do avgusta 1945, Slovensko - italijanska antifašistična zveza (SIAZ), in Slovensko - italijanska antifašistična unija (SIAU). Vendar se je kmalu zaradi poenostavitve s hrvaško kratico uporabljal tudi v slovenščini izraz unija.²¹⁵ Ker uporaba posameznih poimenovanj v določenem obdobju ni bila dosledna, bom v nadaljevanju uporabljala ime SIAU, ki se je nato obdržal ves čas njenega obstoja.

Ustanovitev Slovensko - italijanske antifašistične unije in njeno delovanje do kongresa

Slovensko - italijanska antifašistična unija je bila na območju Julijske krajine ustanovljena postopoma. Najprej so jo ustanovili v tržaškem okrožju, nato na pokrajinskem nivoju in šele po umiku jugoslovanske armade iz cone A v goriškem okrožju ter v Trstu. Ustanovno konferenco Slovensko - italijanske antifašistične unije sta sklicala pokrajinski odbor OF za Slovensko primorje in

214 N. pr. Primorski dnevnik.

215 ARS, I, f. GOSIAU, m. 2, zapisnik seje GO SIAU, 22. avgust 1945.

tržaški Slovensko - italijanski antifašistični izvršilni odbor. Iz tega, da med predvidenimi sklicatelji ni bilo pokrajinske Italijanske zveze (Unione italiana), ki je bila sicer formalno ustanovljena na konferenci konec aprila 1945, lahko sklepamo, da je ta ostala le na papirju in dejansko ni zaživela.²¹⁶ Na ustanovno konferenco, ki je bila 4. junija 1945, je bilo vabljenih 78 Slovencev in 39 Italijanov. Razmerje 2:1 je bilo uveljavljeno pri osnovanju pokrajinskih organov (tudi PNOO), pa tudi v goriškem okrožju, medtem ko je bilo v Trstu ravno nasprotno razmerje 1:2 v korist Italijanov. Drugače je bilo v tržaškem okrožju (v katerega ni bilo vključeno mesto Trst, ampak le okolica), kjer je bilo v okrožnem odboru 50 Slovencev in 15 Italijanov. Za predsednika pokrajinskega odbora je bil izvoljen Bogdan Breclj, za podpredsednika Luigi Petarin in Frane Tončič, politični tajnik je postal Boris Kraigher, organizacijski Eugenio Laurenti, člani France Bevk, Branko Babič, Julij Beltram, Alessandro Destradi, Luigi Piemontesi in Tomo Brejc.

Glavne naloge nove organizacije so bile "očistiti ostanke fašizma, ki si drznejo v naših mestih vršiti atentate", pomoč NOO pri zamenjavi starega oblastnega aparata z novim ter utrjevanje politične enotnosti kot nadaljevanje dotedanje politike OF. Na konferenci so med drugim ugotovili: "Mi smo svoje osvobodilne odbore in svete izvolili na širokih konferencah in imamo vzpostavljeno najbolj demokratično oblast. Izrasla je iz domače zemlje. Odbiti moramo klevete svetovnih listov, ki tej oblasti očitajo, da je importirana." Ustanovitev skupne slovensko - italijanske organizacije naj bi utrdila bratstvo in enotnost "vseh resničnih ljudskih, demokratičnih, antifašističnih in svobodoljubnih sil na tem ozemlju. To je naravna posledica naše dolgoletne osvobodilne vojne."²¹⁷

OF je v SIAU vstopila kot celota in je bila tako SIAU njen neposredni dedič. Konferenca je med drugim ostro napadla tržaški CLNG, ki naj ne bi bil nikoli "organ antifašističnega boja", ampak naj bi bil njegov interes le sejanje narodnostne mržnje in razbijanje enotnosti antifašističnih sil. Poudarili so, da onstran Soče (kjer je bila vzpostavljena zavezniška vojaška uprava, op.a.) ni svobode, medtem ko naj bi v Julijski krajini ljudje javno izražali svoje mišljenje in zahtevali svoje pravice. Ocenjevali so, da jih podpira med šestdeset in sedemdeset odstotki prebivalcev Trsta.²¹⁸ Ob tem naj dodam, da so dejansko lahko javno izražali svoje zahteve le tisti, ki so se strinjali s politiko jugoslo-

216 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, depeša B. Kraigherja B. Kidriču št. 290, 29. maj 1945.

217 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik ustanovne konference pokrajinske SIAZ, 4. junij 1945; Primorski dnevnik, 6. junij 1945.

218 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik ustanovne pokrajinske konference SIAZ, 4. junij 1945.

vanskih oblasti, drugi, n.pr. proitalijansko usmerjeni, pa ne. O tem med drugim priča incident med proitalijanskimi demonstracijami 5. maja 1945, ko je jugoslovanska vojska streljala na demonstrante, ubila štiri ljudi ter jih nekaj deset ranila.²¹⁹

OPOMBE:

- 1) Vsak član SIAU-Ja mora skrbeti, da redno plačuje mesečne prispevke.
- 2) Da skrbno hrani svojo izkaznico.
- 3) Eventuelno izgubo izkaznice je treba takoj naznaniti v svrha nadomestitve.

OSSERVAZIONI:

- 1) Ogni membro dell'UAIS deve aver cura di pagare regolarmente i contributi mensili.
- 2) Di conservare bene la propria tessera.
- 3) L'eventuale smarrimento della tessera deve essere comunicato immediatamente, a scopo di rinnovo.

**SLOYANSKO - ITALIJANSKA ANTIFASISTIČNA UNIJA
ZA JULJSKO KRAJINO IN TRST**

LETO 1946-1947 ANNO

IZKAZNICA
TESSERA **Nº 289983**

**UNIONE ANTIFASCISTA ITALO-SLAVA
PER LA REGIONE GIULIA E TRIESTE**

Primek in ime
Cognome e nome

Ime očeta
Nome del padre

In matere
della madre

Kraj in dan rojstva
Luogo e data di nascita

Poklic
Professione

Stanovanje
Abitazione

Vpisani dne
iscritto dal

Okrug
Rione

Sektor, kraj
Lungo, settore

Podpis - Firma

Pokrajinski tajnik
Segretario Regionale

Izstavljeni odbor
Comitato Emittente

LETO - ANNO 1946

JULIJ LUGLIO	AVGUST AGOSTO	SEPTEMBER SETTEMBRE
OKTOBER OTTOBRE	NOVEMBER NOVEMBRE	DECEMBER DICEMBRE

LETO - ANNO 1947

JANUAR GENNAIO	FEBRUAR FEBBRAIO	MAREC MARZO
APRIL APRILE	MAJ MAGGIO	JUNI GIUGNO
JULIJ LUGLIO	AVGUST AGOSTO	SEPTEMBER SETTEMBRE
OKTOBER OTTOBRE	NOVEMBER NOVEMBRE	DECEMBER DICEMBRE

Izkaznica SIAU

Tik pred umikom jugoslovanske vojske iz Trsta in ostale cone A je bila 8. junija 1945 na trgu Unità v Trstu prva manifestacija, ki jo je uradno organizirala SIAU. Po podatkih v Primorskem dnevniku se je je udeležilo 40.000 lju-

219 E. Maserati, L'occupazione jugoslava, nav. d., str. 98; M. Pacor, nav. d., Confine orientale, str. 330.

di. Manifestanti so zahtevali, da se ohrani svobodno izvoljena ljudska oblasi. Podobna manifestacija je bila 11. junija tudi v Gorici, ki pa naj bi se je udeležilo 20.000 ljudi.²²⁰

SIAU je prvi delovni program sprejela na seji izvršnega odbora 19. junija 1945 in je bil v osnovi enak programu, ki ga je nato sprejel prvi kongres SIAU, zato več o njem kasneje. SIAU je med drugim odklanjala preštevanje in plebiscit, ki ju je večkrat zahtevala proitalijanska stran. Strah pred plebiscitom je bil sicer v nasprotju z večkrat izraženim prepričanjem projugoslovanskih organizacij, da imajo za seboj Slovence in večino italijanskega prebivalstva, predvsem delavstva. Možno je, da v njihovo lojalnost le niso bili tako prepričani, kot so javno izjavljali. Deloma pa je na odklanjanje plebiscita vplival tudi strah pred manipulacijami zaveznških in italijanskih oblasti pa tudi slabe izkušnje, ki smo jih Slovenci imeli s koroškim plebiscitom po prvi vojni. Projugoslovanske organizacije so zato poudarjale, da je bil plebiscit zanje opravljen že med vojno z opredeljevanjem za narodnoosvobodilni boj.²²¹

O vprašanju, kako organizirati projugoslovanske organizacije v conah A in B Julijske krajine, je razpravljal CK KPS na seji 18. julija 1945. Odločili so se za ustanovitev samostojne Komunistične partije Julijske krajine in za enotno protifašistično gibanje v obeh conah Julijske krajine, Antifašistično italijansko slovansko zvezo, kot jo imenujejo. Obe ustanovni konferenci bi pripravili v soglasju s CK KP Hrvaške.²²²

Slovenske in jugoslovanske oblasti so z ustanavljanjem enotnih organizacij za obe coni Julijske krajine dokazovale, da ne priznavajo demarkacijske črte in nove razmejitve. Takšna organizacija, kot so ugotovili na seji predsedstva PO SIAU, na kateri so razpravljali o vprašanju razširitve enotnega aktiva za Istro, Trst in Slovensko primorje, "obenem onemogoča nemogočo rešitev, da bi današnja zona, okupirana po angloameriških četah predstavljala samostojno oblast, kar bi pomenilo smrt za drugi del pokrajine."²²³ Zavzemanje za enotnost območja je bila ena od pomembnejših točk v programu SIAU. Enotna organizacija za celotno Julijsko krajino naj bi bila sprejemljivejša tudi za del sredinskih italijanskih krogov, ki so se težko od-

220 Primorski dnevnik, 10. junij 1945, članek: Trst bo branil in podpiral svojo demokratično izvoljeno oblast; 12. junij 1945, članek: Goriško ljudstvo terja svoje pravice.

221 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 3, zapisnik IO SIAU, 19. junij 1945; Primorski dnevnik, 21. junij 1945; ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 7, poročilo okrožne skupščine SIAU za Goriško, 3. julij 1945.

222 ARS, I, f. CKKPS, šk. 1, zapisi sej CK KPS, 18. julij 1945.

223 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje predsedstva PO ASIZ, 20. julij 1945.

ločili za sodelovanje s projugoslovanskimi organizacijami iz strahu za italijanstvo tega ozemlja.

SIAU, KPJK, Enotni sindikati in ostale množične organizacije so bile tako ustanovljene enotno za vso Julijsko krajino, sedeži njihovih vodstev so bili v Trstu. Tudi PNOO za Slovensko primorje in Trst je kot oblastni organ formalno ohranil svoje pristojnosti na celotnem območju Slovenskega primorja in imel sedež v Trstu. Dejansko pa je svoje pristojnosti v coni B prenesel na poverjenišvo PNOO, ki je imelo sedež v Ajdovščini in je vodilo civilno upravo cone B Slovenskega primorja oziroma Vzhodnoprimskega okrožja. Naj poudarim, da pa PNOO nikdar ni bil pristojen tudi za območje, ki je bilo vezano na oblasti v Zagrebu.²²⁴

SIAU je bila različno urejena, odvisno od tradicije in od tega, kakšna gibanja so na posameznem območju že obstajala. Antifašistična unija je delovala v juniju in juliju 1945 na pokrajinskem nivoju, v okrožjih in morda v kakšnem okraju. OF je ohranila delovanje na povsem slovenskih območjih, medtem ko so na mešanih ustanavljali lokalne odbore SIAU, na italijanskih pa odbore Fronte di liberazione. Problemi so nastali, ker ljudje večkrat niso ločevali nalog političnih organizacij od n.pr. kulturnih in prosvetnih in so marsikje hoteli organizirati enotne organizacije tudi za ta področja, zaradi česar je prihajalo do nesoglasij in nasprotovanj. Izhodišče pa je bilo, da kulturna in prosvetna društva delujejo neodvisno od SIAU in se lahko sama organizirajo tako, kot jim ustreza.²²⁵

Program SIAU je moral biti dovolj širok, da bi bil "sprejemljiv za vsakega demokrata", to je pomenilo za tistega, ki se je zavzemal za ljudsko demokracijo, kot je bila razumljena v socialističnih državah. Obenem je morala SIAU, če je hotela ohraniti svoj vpliv predvsem v coni A Julijske krajine, poleg slovenskega naroda vključiti tudi "vse zdrave res prave demokratične sile in skovati trdno bratstvo." Odbori naj bi bili tako ustanovljeni povsod, torej "odbor v vsak kraj, naselje, vas, v katerem bodo zastopane prav vse skupine in stranke, ki jim je res do prave demokracije in za odločni neizprosni boj proti ostanom fašizma."²²⁶ Priključitve Jugoslaviji zaradi taktiziranja do jeseni 1945 še

224 ARS, I, f. CKZKS, šk. 45, depeše CK KPS CK KPJ, depeša B. Kidriča B. Kraigherju, 5. junij 1945. O delovanju PNOO glej M. Gombač, *Annales* 1996, nav. d., str. 98; F. Perovšek, *Moja resnica*, nav. d., str. 21-78.

225 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje predsedstva PO ASIZ, 20. julij 1945.

226 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 4, tudi f. OOSIAU za tržaško okrožje, m. 1, politično poročilo 2. zasedanja ASIZ za tržaško okrožje, 29. julij 1945; *Primorski dnevnik*, 1. avgust 1945, članek: V silah naroda je naša moč.

niso vključili v program, čeprav je bilo ves čas jasno, da je to eden njenih osnovnih ciljev.

V SIAU naj bi pritegnili predstavnike drugih strank, ki bi nato v SIAU imeli svoje "frakcije", to je posebne konference socialistov, krščanskih demokratov, a tudi duhovščine. Menili so, da bodo poleg tega, da se bo povečal vpliv SIAU, obenem oslabili CLN. Uspelo jim je sicer pritegniti posamezne člane strank, kot n. pr. Luigija Pettarina, ki je bil član krščanskih demokratov, več pa ne. Stranke CLNG so tistim svojim članom, ki so se pridružili SIAU, prepovedale nastopati v imenu matičnih strank, in so bili tako lahko vključeni le kot posamezniki.²²⁷

Ponekje so imeli pri ustanavljanju odborov SIAU težave s Slovenci, ki so bili proti povezovanju z Italijani. Poseben problem je bil jezik, ki so ga uporabljali na sestankih tam, kjer so bili odbori nacionalno mešani. Ker so vsi Slovenci znali italijansko, obratno pa le malokdo, je vodstvo iz oportunitizma pristajalo na uporabo skoraj izključno italijanščine. Tako so n.pr. na sestanku, na katerem je bilo devet Slovencev in en Italijan, govorili italijansko. To pa je pri Slovencih, ki so bili zaradi preteklega nacionalnega zatiranja še posebej občutljivi, še povečalo odpor do skupne organizacije.²²⁸

Odprto je ostalo tudi vprašanje vključevanja duhovščine, predvsem slovenske in hrvaške, medtem ko je bila italijanska v veliki večini proitalijansko usmerjena. Predlagali so enotno organizacijo duhovnikov na obeh straneh črte in pripravo posebne konference za duhovnike, ki naj bi se odločili, ali podpi-
rajo vključitev v Jugoslavijo.²²⁹ V skladu s to usmeritvijo so se opredelili tudi na seji predsedstva PO SIAU 20. julija 1945, na kateri so primorski duhovščini priznali njeno vlogo v boju za slovenstvo in dodali: "Mi jih vabimo ne z namenom, da jih prisilimo, da se politično opredelijo, ampak da jasno obsodijo one izdajalce, ki so sodelovali z okupatorjem... Organizirati je treba tudi italijanski del duhovščine".²³⁰

V con B so na sestanku s tajnikom Poverjenišтва PNOO Francetom Petrovškom 27. septembra 1945 v Ajdovščini predstavniki katoliških duhovnikov iz cone B Slovenskega primorja podali izjavo, s katero so podprli priključitev Primorske Jugoslaviji. Podobno izjavo so že pred tem dali tudi predstavniki Zbora svečnikov svetega Pavla predsedniku PNOO Francetu Bevku 1. sep-

227 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje predsedstva PO ASIZ, 20. julij 1945.

228 ARS, I, f. MOSIAU Trst, m. 3a, poročilo o organizacijskem delu, nedatirano, verjetno konec 1945 ali v začetku 1946.

229 ARS, I, f. CKKPS, šk. 1, zapisi sej CK KPS, 18. julij 1945.

230 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje predsedstva PO ASIZ, 20. julij 1945.

tembra 1945 v Trstu. Po teh izjavah so 30. septembra 1945 v glavni odbor SIAU vključili hrvaškega duhovnika iz Trsta Boža Milanovića. Ta je bil skupaj z Antonom Piščancem, župnikom na Katinari v Trstu, član posebne delegacije Julijske krajine na mirovni konferenci v Parizu poleti 1946. Slovenski duhovniki, naklonjeni politiki SIAU, so ob prihodu komisije izvedencev (razmejitvene komisije) med drugim izdali posebno brošuro z naslovom: Razgovori in članki. Primorska duhovščina za FLRJ. V njej objavljen razglas v prid jugoslovanski rešitvi, je objavil tudi Primorski dnevnik.²³¹

Tudi del duhovščine, ki je bil sicer odločno protikomunističen, kar ne moremo reči za nekatere krščanske socialiste med duhovniki, je zaradi narodnih interesov podprl jugoslovansko rešitev in s tem posredno tudi SIAU. Podprli so n. pr. podpisno akcijo za Jugoslavijo, ki je bila konec avgusta in septembra 1945. Predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je ob tem sporočal Kardelju: "Podpisna akcija je potisnila ob zid tudi del najbolj očitne duhovniške reakcije na Primorskem. Izjavljajo, da podpisovat je treba, toda ti podpisi naj gredo za Jugoslavijo, ne pa za Tita."²³²

Tržaško okrožje

Samo SIAU za tržaško okrožje je bila ustanovljena pred pokrajinsko organizacijo in sicer 3. junija 1945 na zborovanju političnih aktivistov. Na njem so izvolili plenum, v katerem je bilo petdeset Slovencev in petnajst Italijanov. Ti so nato izvolili enajst-članski politični odbor, v katerem je bilo osem Slovencev in trije Italijani. Enako so bili organizirani tudi odbori po okrajih. Na zborovanju so poudarili potrebo po enotnosti, "ki mora vladati med slovenskim narodom in italijansko manjšino, ki bo spadala v okvir Titove Jugoslavije". V odbore SIAU, ki so jih ustanavljali po vaseh, naseljih, ulicah, se naj bi vključevalo "vse antifašistično usmerjeno ljudstvo, bodisi slovensko ali italijansko... Tako bomo dejansko zajeli vse napredno delovno ljudstvo od mož do žena in mladine. Ponovno poudarjamo, to ni nikaka koalicija strank ali narodov, temveč močna enotna fronta vseh antifašistično usmerjenih množic." Sekretar je postal Branko Babič.²³³

231 F. Perovšek, *Moja resnica*, 2. izdaja, str. 317-326; ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 30. september 1945; Primorski dnevnik, 27. februar 1946; N. Troha, *Korespondenca Virgila Ščeka*, nav. d., str. 125.

232 ARS, I, f. CKZKS, depeša zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 28. avgust 1945.

233 ARS, I, f. Okrožni odbor SIAU za tržaško okrožje, m. 1, zapisnik zborovanja političnih aktivistov tržaškega okrožja, 3. junij 1945.

Goriško okrožje

Odbor OF za goriško okrožje je okrajnim odborom OF 16. junija 1945 sporočil, da se je osnoval enoten slovensko - italijanski odbor OF z imenom Okrožni odbor slovensko - italijanske antifašistične zveze (Comitato circondariale dell'unione antifascista italo - slovena). V odboru je bilo šest Slovencev in trije Italijani. Tako osnovani Okrožni odbor SIAU je izšel iz okrožnega odbora OF za Goriško, tako da so se vanj, v okviru sprejetega razmerja med narodom, vključevali Italijani iz mesta Gorice in iz obeh furlanskih okrajev Krmina in Gradišča ob Soči. Odbor ni bil izvoljen na posebni skupščini, ampak je bil imenovan.

Razen Gorice je bila na Goriškem etnična meja med slovenskimi in italijanskimi ter furlanskimi območji jasno začrtana. Temu so prilagodili tudi organizacijo SIAU. V okrajih, kjer so prebivali skoraj samo Italijani, so organizirali protifašistične zveze Italijanov (Fronte di liberazione), ki so jih navadno oživel, kadar so poskušali vzpostaviti OF vzporedno italijansko organizacijo. Po vaseh in okrajih, kjer so prebivali Slovenci, je OF ohranila delovanje. Tako organiziranost so ohranili tudi iz političnih razlogov, ker so se bali protestov in povečanega vpliva tistih krogov med Slovenci, ki so nasprotovali OF. V etnično mešanih krajih so ustanovili skupne odbore, ki so dobili ime protifašistična zveza. Vsi so bili podrejeni Okrožnemu odboru SIAU, katerega prva naloga je bila ureditev odnosov s tistimi, ki so delovali proti OF in SIAU, in ureditev odnosov z zavezniškimi oblastmi.²³⁴

Uspešen sklic okrožne skupščine SIAU je v goriškem okrožju oviral močan vpliv tistih slovenskih krogov, ki so bili izrazito protikomunistični, in obenem odpor Italijanov do jugoslovanskih oblasti, ki so predvsem v Gorici aretirale tudi precej protifašistov. Vodstvo SIAU je zato poskušalo vpliv razširiti tako, da naj bi organizirali odbore SIAU na nižjih ravneh, obenem pa bi na vaških sestankih ter konferencah razlagali smernice okrožnega političnega vodstva in utrjevali slovensko - italijansko bratstvo. Obenem naj bi pritegnili ljudi z raznimi akcijami, ki so bile zanje življenjskega pomena, kot je bila ureditev prehrane prebivalstva, preskrba domov za brezdomce, pomoč repatriirancem in prizadetim.²³⁵

234 N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 40-49; AGM, f. SIAU za Goriško, okrožnica IO ASIZ goriškega okrožja okrajnim odborom, 16. junij 1945.

235 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 19. junij 1945, v katerem zapiše: "V Gorici ni vse najboljše.. Hudič je, ker ima Ozna še vedno nekaj znanih antifašistov, CLN-ovcev aretiranih in to ravno iz Gorice. To nam povzroča večje teža-

Tako je bila za Goriško sklicana skupščina šele 3. julija 1945, in to v Šempasu v coni B, takrat, ko je politično vodstvo ocenilo, da so, kot izjavlja dotedanji tajnik okrožnega odbora OF in nato tajnik okrožne SIAU Julij Beltram, "Italijani in Slovenci že pokazali svojo najboljšo voljo, da prekinejo z nezaupanjem in nadaljujejo z delom za ista načela, za katera so oboji umirali med NOB".²³⁶ Udeležiti so se je morala vsa krajevna tajništva OF, odbori protifašistične zveze in tajniki krajevnih odborov OF iz večjih vasi. Vsi ti so morali pripraviti poročilo, ki je obsegalo politični del, organizacijski del in predloge za bodoče delo. Dnevni red skupščine je obsegal politični in organizacijski referat, volitve in sprejetje resolucije. Tak dnevni red so imeli tudi skoraj vsi nadaljnji sestanki projugoslovanskih množičnih političnih organizacij. Skupščine sta se sicer udeležila tudi člana italijanske komunistične partije Bruno Borghese in krščanske demokracije Luigi Pettarin, ki pa nista mogla nastopati v imenu goriškega CLN. KPI je že pred tem iz CLN izstopila, krščanski demokrati pa so Luigiju Pettarinu odvzeli pravico nastopati v njihovem imenu. Skupščina je opredelila, da se goriški CLN kot celota ne more vključiti v SIAU, ker v njem ni KPI. Lahko pa bi v okrožni odbor SIAU vstopile posamezne stranke, s katerimi so imeli v tem času razgovore o priključitvi, ali pa posamezni njihovi člani. Zanje so v okrožnem odboru pustili tri mesta. Izvolili so nov Okrožni odbor SIAU, predsednik je postal Lambert Mermolja, tajnika Julij Beltram in Bruno Borghese. Izvolili so tudi okrožno komisijo za čiščenje fašistov. Že pri ustanavljanju te komisije pa so ugotovili, da so pri odstranjevanju fašistov iz javnega življenja zaradi ravnanja ZVU ne močni. Tudi kasneje ZVU s komisijo ni sodelovala. Sodelovanje v delu komisije naj bi za njene člane postalo celo nevarno, zato je njeno delo do konca leta 1945 popolnoma zamrlo.²³⁷

Julij Beltram se je v svoji razpravi dotaknil tudi, kot je dejal, "nesramnih in zločinskih laži, s katerimi je sovražna propaganda poskušala oblatiti svetle cilje naše borbe in naših narodov. Tako piše list "La voce d'Italia" v svojem članku na naslovni strani o grozotah in nasilstvih v novih Dachau taboriščih širom po Sloveniji, kjer se preganja in muči 30.000 nasilno odgnanih Italijanov iz Gorice in Trsta. Grozote, ki naj bi se vršile v teh taboriščih, presegajo

ve."; AGM, fasc. 65/IV, okrožnica OO SIAU, 27. junij 1945; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 40, 41.

236 N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 42, izjava Julija Beltrama.

237 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 7, poročilo s skupščine SIAU goriškega okrožja, 3. julij 1945; Primorski dnevnik, 5. julij 1945, članek: Goričani v borbi proti skupnemu sovražniku; 6. julij 1945, članek: V duhu skupnih žrtev; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 42-49, 54.

tiste v zloglasnih nemških taboriščih, kjer so množično umirali ljudje. Nočem tudi trditi, da je v teh taboriščih najboljše in vsega dovolj. Danes nimajo potrebne hrane niti tisti ljudje, ki so v tej borbi vse žrtvovali, vse izgubili. Naravno je, da so prvi ti na vrsti. Nočem niti trditi, da ni bil kdo v začetku pomotoma aretiran ali mobiliziran. Vršile so se tudi razorožitve ljudi, ki so zgrabili za orožje, da skupno z nami preženo okupatorja za vedno iz naše zemlje. Tudi taki primeri so se dogodili. Toda primerjati danes naša taborišča z Dachauom, je zločinsko.”²³⁸ V teh besedah lahko prvič zasledimo javno izrečeno priznanje, da so aretirali in razoroževali tudi protifašiste, priznanje, da so bile tudi krivične aretacije in da je bilo v prvem obdobju po zasedbi veliko anarhije. S tem priznanjem je Beltram verjetno poskušal tudi urediti odnose predvsem z Italijani. Goriška OF je tudi posredovala pri jugoslovanskih oblasteh za zaprte goriške protifašiste, saj so jim obenem te nepojasnjene deportacije onemogóčale vsak dogovor s CLN o skupni upravi okrožja.²³⁹

Prvi kongres Slovensko - italijanske antifašistične unije

Na osnovi usmeritev, ki jih je 18. julija 1945 sprejel centralni komite slovenske partije in na osnovi sklepov izvršnega odbora Slovensko - italijanske antifašistične unije, je bil 12. avgusta 1945 v Trstu sklican prvi kongres Slovensko - italijanske antifašistične unije Julijske krajine, SIAU. Sklicatelj sta bila pripravljalní odbor Slovensko - italijanske antifašistične unije za Primorsko in Trst ter Izvršni odbor enotne narodnoosvobodilne fronte Istre. Na kongresu je bilo od 1200 delegatov navzočih kar 1131 oziroma 94 odstotkov.

Kot je v imenu pripravljalnega odbora v uvodu poudaril njegov predsednik Josip Šestan, je bil osnovni namen ustanovitve enotne organizacije za obe coni Julijske krajine okrepiti projugoslovanske politíčne organizacije, ki jih je demarkacijska črta oslabila, ter združiti ozemeljsko neenotne dele protifašističnega gibanja. Boris Puc je kot predstavnik PNOO oz. civilnih oblasti dejal: “SIAU je rezultat novega duha, ki je zajel slovensko, hrvaško in italijansko ljudstvo Julijske krajine.” Giuseppe Pogassi pa je v imenu MOS Trst poudaril, da je bila ta zemlja “vedno prizorišče bratomorne vojne. Tega ne sme biti, zato moramo vzpostaviti bratstvo.”

238 ARS, I, f. OKPKJK za Goriško, m. 7, poročilo s skupščine SIAU goriškega okrožja, 3. julij 1945.

239 ARS, I, f. AIS, ae 137, intervencija OO OF za goriško okrožje za izspustitev 75 zapornikov, nedatirana.

Po besedah Borisa Kraigherja, ki je imel na kongresu osrednji referat, ustanavljanje enotne organizacije "ne pomeni, da se hoče unija boriti za avtonomijo Julijske krajine v okviru ene ali druge države ali samostojno državo. Gre za to, da dobe gibanja večjo odprtost in udarnost v borbi proti reakciji. Gre za enotnost gibanja in borbe, čuvanje osnovne demokracije pridobitev osvobodilne borbe, za ljudsko suverenost. Očitajo nam, da je SIAU proslovenska, torej protiitalijanska. To je goljufija. Bistvo te trditve je v strahu pred novo ljudsko demokracijo. SIAU mora postaviti most prijateljstva med Jugoslavijo in Italijo, med Italijo in Vzhodom. Drug očitek je enostrankarski sistem in pariteta: tega naj bi uvedla SIAU. Nenni v Italiji predlaga koalicijo vseh strank in osnovo NOO. Ne pozna pa razmer pri nas. Borimo se za enotnost, ki jo skuša reakcija razbiti. Bistvo je v ohranitvi resnične ljudske oblasti."²⁴⁰

Že od konca maja 1945 so projugoslovanske organizacije poskušale doseči sporazum s CLNG o skupni upravi območja in skupnem nastopu proti ZVU. Pogajanja so zaradi nepopustljivosti v stališčih obeh strani propadla.²⁴¹ Tako je za enega svojih glavnih nasprotnikov na svojem prvem kongresu SIAU razglasila tudi CLNG, ki je "odbil vse pobude za sodelovanje in zahteval pariteto v odborih in koalicijo strank", poleg njega pa tisti del duhovščine, ki je "klevetal" projugoslovanske organizacije in postavljajl vprašanje kraških jam, medtem ko je del sodeloval s SIAU, ter jugoslovanske begunce, ki so množično prišli v cono A po umiku jugoslovanske vojske in s katerimi naj bi sodeloval del italijanskega Trsta.²⁴²

Program, ki ga je sprejel kongres, je bil v osnovi enak kot ga je sprejela konferenca junija 1945. Dodali so mu zahtevo, da ostane celotna pokrajina povezana in da odklanjajo vsako njeno delitev. Čeprav se iz taktičnih razlogov niso opredelil do državne pripadnosti, ker so še vedno računali na vključitev določenega dela predvsem Italijanov, ki so sicer nasprotovali priključitvi Jugoslaviji, pa je bilo ves čas jasno, da se niso zavzemali za Italijo, odklanjali pa so tudi rešitev v okviru samostojne države.

Glavni poudarki programa so:

1. Povezanost glavnih mest Trsta, Reke, Pulja, Gorice, Tržiča z Julijsko krajino kot celoto je naravna in gospodarska potreba ter pomeni edino možno

240 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, referat B. Kraigherja na kongresu SIAU, 12. avgust 1945.

241 ARS, I, f. CKKPS, ae 76, razne depeše E. Kardelja B. Kidriču; f. Boris Kraigher, šk. 1, pisma B. Kraigherja CK KPS; f. AIS, ae 170, 171; G. Valdevit, La questione, nav. d., str. 114, 115.

242 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik prvega kongresa SIAU, 12. avgust 1945.

rešitev za življenje tega ozemlja. SIAU zato odklanja vse predloge o razkosa-nju tega ozemlja.

2. Prva dolžnost SIAU je uničenje vseh ostankov fašizma in vsega fašističnega državnega, gospodarskega, prosvetnega in političnega aparata. Pred ljudskimi sodišči se zagovarjajo vsi, ki so odgovorni za protiljudsko delovanje fašizma.²⁴³

3. Dosledna demokracija je temelj za ureditev življenja. Osnova te demokracije je načelo, da si ljudstvo s svobodno izraženo voljo izbira samo oblike svojih organov oblasti. Varovanje, utrditev in nadaljnji razvoj demokratičnih pridobitev NOB je osnovna naloga SIAU. To pomeni čuvanje suverenosti in utrditev organov ljudske oblasti NOO, ljudskega sodstva, narodne zaščite in drugih demokratičnih ustanov.

4. Vsa vprašanja, predvsem socialna, ki presegajo obseg boja za uničenje ostankov fašizma, pušča SIAU odprta do normalnih poveljnih razmer oziroma do končne mednarodne ureditve vprašanja Julijske krajine. Bori pa se za socialno skrbstvo, za zavarovanje osnovnih življenjskih pogojev tistim, ki delajo, in za zaščito in pomoč žrtvam vojne in fašizma, za preganjanje črne borze, špekulacij in dobičkarstva, proti izkoriščanju bede ljudi in težkih poveljnih gospodarskih razmer. Za zaščito ljudstva proti špekulantom priporoča ustanavljanje zadružnih ustanov.

5. Razvijanje najširše ljudske iniciative v podporo naporom organov ljudske oblasti, narodnoosvobodilnih odborov. To je pogoj za hitro premagovanje poveljnih težav in za hitrejši izhod iz gospodarskega kaosa, ki ga je zapustil fašizem kot svojo dediščino. Težave obnove ne smejo predstavljati "zlate jame" za vojne dobičkarje v škodo in na račun bede ljudstva, ampak jih je treba premagovati s skupnimi napori vseh proizvodnih sil, kjer je prva dolžnost vsakega antifašista, da prispeva po svojih močeh, po vseh sposobnostih in z vsem svojim imetjem k najhitrejšemu uspehu.

6. Italijansko slovensko bratstvo je osnova, na kateri je edino mogoče graditi demokracijo. Vse skupine se zato obvezujejo, da bodo narodno vprašanje reševale sporazumno na osnovi narodne enakopravnosti in da bodo odločno pobijali vse, kar bi moglo voditi k razpihovanju socialne mržnje.

7. ZVU mora zagotoviti pogoje za razvoj ljudske oblasti. SIAU meni, da je mogoče samo na osnovi načela, da si ljudstvo samo izbira obliko svoje oblasti in svojo upravo in samoupravo. Zavezniška vojaška uprava mora zavarovati mi-

243 Ta pasus je odgovornost razširil na celotno obdobje fašizma in ne le na vojno in kaznovanje vojnih zločincev, op.a.

ren razvoj v duhu italijansko slovanskega bratstva, zagotoviti uničenje ostankov fašizma in preprečiti provokacije šovinistov in imperialistov, zavarovati mir in demokratični razvoj. Na tej osnovi hoče SIAU podpirati napore ZVU.

8. SIAU zagovarja svobodo vere.

9. Razlike v verskem in ideološkem prepričanju ne morejo ovirati iskrenega sodelovanja vseh antifašističnih sil.

10. Vse stranke in skupine v SIAU se zavezujejo, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.²⁴⁴

Kot smo videli, je bila ena najpomembnejših nalog krepitev programa SIAU tudi krepitev ljudske pobude. Dejansko pa so bile vse akcije skrbno pripravljene in vodene s strani vodstva v Julijski krajini, pomembnejše pa tudi s strani slovenskega vodstva. Ljudje, člani SIAU, so te akcije zavestno sprejemali in v njih sodelovali v veri, da s tem podpirajo tako priključitev Jugoslaviji kot tudi, vsaj velik del njih, vzpostavitev ljudske oblasti.

Kongres je sprejel resolucijo z naslovom Italijanom, Slovencem, Hrvatom, v kateri so poudarili temeljna načela: najširšo demokracijo vseh javnih ustanov in državne uprave, enakopravnost vseh treh narodov, bratstvo in ozemeljsko celovitost Julijske krajine, "ki edina zagotavljajo, da se lahko rešijo vsa vprašanja."²⁴⁵

Kongres je izvolil 116 članski glavni in 24 članski izvršni odbor. Predsednik je postal France Bevk, podpredsedniki Giuseppe Pogassi, Giuglio Smareglia (Italijan iz Pulja), Josip Serat, učitelj, Hrvat iz Buzeta. Funkcija tajnika oz. sekretarja pa je bila tista, ki so jo v množičnih organizacijah prevzemali najvišji partijski funkcionarji, ki so dejansko odločali o politiki in delovanju teh organizacij. Tako je tajnik postal Boris Kraigher.²⁴⁶

Organizacijska struktura SIAU

V poročilu s seje okrožnega odbora SIAU za tržaško okrožje 20. avgusta 1945 med drugim navajajo: "Poglejmo n.pr. OF in Ljudsko fronto v Jugosla-

244 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik kongresa SIAU, 12. avgust 1945.

245 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik kongresa SIAU, 12. avgust 1945.

246 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik kongresa SIAU, 12. avgust 1945; Podatki o imenu Smareglia (ki je v tekstu naveden kot dr. Smareglia) v Cristiana Colummi, Liliana Ferrari, Gianna Nassisi, Germano Trani: *Storia di un esodo. Istria 1945-1956*, Trst 1980 (v nad. *Storia di un esodo*), str. 158, 167.

viji. Tam najdemo naslednje. Izvršni politični organ je osnova, zato mora imeti nadzor nad vsemi pomožnimi organizacijami. Tako je pri nas v SIAU in zato ima iste oblike dela.”²⁴⁷ Organizacijska struktura SIAU je bila tako v osnovi enaka strukturi Ljudske fronte v Jugoslaviji. Razlike so nastale zaradi specifičnosti, kot je bilo etnično mešano območje in tudi dejstvo, da v coni A “ljudstvo ni bilo na oblasti”.

Člani SIAU so bili lahko vsi prebivalci Julijske krajine katerekoli narodnosti in stranke, ki niso delovali v narodovo škodo in ki so sprejemali osnovna načela SIAU. V SIAU so se lahko vključile vse stranke in množične demokratične skupine, četudi so zavzemale svoja neodvisna politična stališča, ki pa načeloma niso bila v nasprotju z osnovnimi načeli SIAU. Včlanili so se lahko tudi vsi strankarsko neopredeljeni protifašisti, ki so se vključevali neposredno v krajevne organizacije. Člani so plačevali redne prispevke, ki jih je določil izvršni odbor in ki so služili za kritje stroškov organizacije. Članarina je bila ena lira na mesec in se je pobirala vsake tri mesece.

Uvedli so posebne izkaznice, ki so jih začeli izdajati avgusta 1945. Spori so bili okrog njihovih oznak, predvsem rdeče peterokake zvezde, ki je bila nato vključena le kot vodni znak. Izkaznico je izdal okrajni odbor SIAU na predlog krajevnega odbora, ta pa na osnovi seznamov protifašistov od dopolnjenega sedemnajstega leta dalje. Okrajni odbori so sezname vodili v posebni knjigi. Izkaznice so bile dvojezične, besedilo je bilo za Slovence najprej v slovenščini in obratno. V tržaškem okrožju so izdajali tudi italijansko - hrvaške izkaznice. Avgusta 1946 so izdali nove članske izkaznice, ki so jim za boljši pregled članstva začeli dodajati tudi kartoteke. Poleti 1945 so začeli izdajati tudi izkaznice drugih množičnih organizacij.

SIAU je bila organizirana v okviru odborov v podjetjih, tovarnah, vaseh, krajih, šolah, ulicah, v okviru poklicnih odborov, društev itd., ki so vsi odgovarjali za svoje delo nadrejenim odborom in končno glavnemu odboru. Odbori so bili praviloma majhni in naj bi zajeli vsako ulično ali vaško celico, pri čemer naj bi se aktivisti prilagajali določenim razmeram v posameznem kraju. Vsaka skupina je bila sestavljena iz po enega predstavnika vsake množične organizacije, ki je bila sestavni del SIAU (mladina, ženske, partizani), ki so odgovarjali vodji, ta pa je bil odgovoren nadrejenim organom. Člani, ki so bili predstavniki posameznih množičnih organizacij, so odgovarjali tudi njim, n. pr. Zvezi antifašistične mladine Julijske krajine. Pred imenovanjem so posameznike preverjali. Nekateri aktivisti SIAU so se bali, da bi postale množične

247 ARS, I, f. OOSIAU za tržaško okrožje, m. 1a, poročilo iz 2. seje OO SIAU, 20. avgust 1945.

organizacije preveč avtonomne, v SIAU pa bi ostali samo starejši moški. Do tega ni prišlo, ampak so ravno prek ostalih množičnih organizacij postali člani SIAU tudi taki, ki so bili ali premladi ali politično neorganizirani, a aktivni na športnem, kulturnem ali kakem drugem področju.²⁴⁸

Najvišji organ SIAU je bil kongres delegatov osnovnih organizacij. Kongres je izvolil glavni odbor SIAU,²⁴⁹ ta pa izvršni odbor. Kongres naj bi sklicevali po potrebi, najmanj pa vsako drugo leto, po sklepu glavnega odbora ali pa na zahtevo ene tretjine krajevnih odborov. GO SIAU je imel sto do stopetdeset članov in je v času med kongresoma reševal vsa načelna politična in organizacijska vprašanja. Izvršilni odbor SIAU je sestavljalo petindvajset do štirideset članov in je izvrševal sklepe in usmeritve kongresa oziroma glavnega odbora. Imel je več komisij, ki so pomagale pri izvrševanju nalog in so mu bile odgovorne. Organizacijska načela je sprejel kongres, nato so bila obvezna za vse odbore na različnih nivojih, krajevnem, okrajnem, okrožnem oz. mestnem in glavnem.

Po kongresu izvoljen Izvršilni odbor Slovensko - italijanske antifašistične unije so nato razširili na seji GO SIAU 30. septembra 1945 na Reki in na seji IO 5. novembra 1945, na kateri so imenovali tudi štiri komisije in sicer za propagando oziroma agitprop, kulturno - prosvetno, epuracijsko oz. komisijo za čiščenje fašistov in komisijo za skrb in obrambo političnih preganjancev. Enake komisije so delovale tudi pri okrožnih in okrajnih odborih SIAU.²⁵⁰

26. januarja 1946 so na seji IO SIAU postavili zahtevo za ustanovitev posebne gospodarsko - juridične komisije strokovnjakov.²⁵¹ Vedeti moramo, da so podobne komisije delovale pri oblastnih organih kot PNOO in MOS Trst in se tako postavlja vprašanje, zakaj naj bi posebna komisija delovala tudi pri politični organizaciji. Res pa je, da po avgustu 1945, ko je ZVU NOO odvzela oblastne funkcije, čestokrat pristojnosti med političnimi in oblastnimi organi niso bile natančno zamejene, saj so bili tudi NOO na različnih nivojih (z izjemo tistih krajevnih odborov, kjer so ohranili tudi svojo oblastno funkcijo) v bistvu politični organi in obenem pogosto imeli tudi enako ali skoraj enako kadrovske sestavo kot odbori SIAU. Ugotovimo lahko, da je bila tudi v coni

248 ARS, I, f. GOSIAU, razne kartoteke in sezname; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 92.

249 Pri imenovanju tega organa niso bili odsledni, včasih ga imenujejo tudi pokrajinski odbor. V nadaljevanju uporabljam navedbo glavni odbor SIAU, GO SIAU, op.a.

250 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, seja GO SIAU, 30. september 1945; zapisnik seje IO SIAU, 29. september 1945; zapisnik seje IO SIAU, 5. november 1945.

251 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 26. januar 1946.

A Julijske krajine, kjer dejanske oblasti niso imeli, vsaj na papirju organizacija (razne komisije, odbori ipd.) pretirano razvejana in preobremenjena s formalnostmi, dejanski učinek pa je bil v primerjavi z njo često pičel. Marsikdaj je bil rezultat njihovega dela le kup raznih poročil, ki so jih morali pošiljati na višje organe.

Posamezni člani odbora so bili zadolženi ali za posamezne množične organizacije ali za komisije. Okrožni odbor SIAU je bil tako sestavljen iz članov, odgovornih za ženske, mladino, partizane, odgovornega za finance (blagajnika), za ljudsko oblast, sindikate, Delavsko enotnost, propagando, odgovorne za posamezne okraje in iz treh članov, ki so delovali na sedežu.²⁵²

Leta 1946 je imel IO SIAU tajništvo, gospodarsko in epuracijsko komisijo ter komisiji, ki sta bili posledica vse večjih konfliktov med obema nasprotnima blokoma v Julijski krajini, pa tudi vse večjih sporov z ZVU - komisijo za antifašistični boj in komisijo, ki je skrbela za politične zapornike. Propagandna oz. agitacijska komisija pa je bila vezana neposredno na partijski agitprop, ki je vodil celotno propagandno delo v coni A. Komisija za antifašistični boj in epuracijska komisija sta bili zelo dejavni ter "so jima množice nudile vso pomoč". Gospodarska komisija, ki naj bi preučevala gospodarske probleme in predlagala konkretne ukrepe, v svojem delu ni bila preveč učinkovita.²⁵³ Februarja 1947 pa so pri IO SIAU delovale komisija za agitprop, organizacijska in zakonodajna komisija, ki sta bili neaktivni, gospodarska, ki naj bi preučila gospodarstvo Trsta, in komisija za žrtve neofašizma in za politične zapornike. Komisija za agitprop je bila, kot smo videli, vezana neposredno na partijski agitprop in je imela razvejano delovanje, predvsem pri pripravi stenčiasov in lokalnih glasil SIAU.²⁵⁴

Vsi člani raznih odborov so bili aktivisti in so imeli kot taki "čast in dolžnost", da delujejo čim bolj aktivno in tako prispevajo k utrditvi SIAU. V primeru nediscipline, nenaravnosti in dejanj, ki so škodovala "dobremu imenu" SIAU, so morali nadrejeni odbori kazensko ukrepati. Najtežja kazen je bila izključitev. Izključeni se je lahko pritožil na GO SIAU.²⁵⁵

252 ARS, I, f. OOSIAU tržaškega okrožja, m. 1a, organizacijsko politično poročilo komisije za agitprop tržaškega okrožja, nedatirano; zapisnik seje OO SIAU, 20. avgust 1945.

253 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisniki sej GO in IO SIAU za leto 1946.

254 Katalog razstave Trst med vzhodom in zahodom, ARS 1992, str. 36, 38; ARS, I, f. GOSIAU, šk. 4, organizacijsko poročilo, februar 1946.

255 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, Osnovna organizacijska načela ASIZ-a, nedatirano.

Delovanje organov SIAU je bilo strogo centralizirano in so bili nižji odbori v vsem podrejeni višjim. V medsebojnih odnosih med nadrejenimi in podrejenimi organizacijami je vladala stroga disciplina. Vsa poročila so se zbirala v glavnem in izvršilnem odboru, kjer je bilo središče odločanja. Obenem je bila SIAU vezana na direktive in politiko partije, o čemer več kasneje. Vsi sklepi, politični in organizacijski, ki so bili sprejeti na območnih konferencah, so morali biti predloženi v potrditev nadrejenemu odboru oz. GO SIAU. Organizacije SIAU so tako delovale po navodilih nadrejenih organov, ki so nižjim sicer priporočali, naj jih prilagodijo konkretnim razmeram, o direktivah naj bi celo vsak član razpravljal, kar pa so zaradi premajhne politične izkušenosti terenskih aktivistov le redko izvedli.²⁵⁶ Ob tem aktivistom SIAU na terenu, pa tudi marsikateremu funkcionarju v okrajnih in okrožnih organizacijah, ni bilo vedno jasno, kakšno organizacijo naj uveljavijo. Obenem niso povsem dobro razumeli nalog ene ali druge organizacije, zato je prihajalo do podvajanja in nejasnosti

Krajevni odbori SIAU so morali vsaka dva tedna pošiljati poročila okrajnim odborom, ki so zbirna poročila nato pošiljali na okrožje. Poročila so vsebovala obširno politično analizo okrožja, okraja, vasi, ki je bila dopolnjena s podrobnim opisom važnejših političnih problemov po posameznih krajih. Na italijanskih in etnično mešanih območjih so podrobno opisovali politično aktivnost CLNG in posameznih strank, ki so delovale v njegovem okviru ali izven njega, in še posebej izpostavili odnose med SIAU in temi strankami. Opisali so vsako delovanje "reakcije", kamor so prištevali tudi duhovščino in izobražence, ter ukrepe SIAU proti takšnemu delovanju. Poročila so vsebovala tudi opis in sklepe važnejših konferenc in sestankov SIAU in ostalih množičnih organizacij. Poročali so tudi o delovanju NOO in o gospodarskih, kulturnih, prosvetnih in socialnih problemih v posameznem kraju, ocenjevali delovanja oblastnih organov, ki so jih postavili za vezniki. Opozarjali so tudi na slabosti in opisovali ukrepe, ki so jih kot politična organizacija sprejeli. Pomemben del poročila je bil opis stanja v sami organizaciji. Navajali so delo odborov, število izdanih izkaznic, opisovali kampanje za vpis. Kljub zahtevam višjih organov poročil iz različnih razlogov, največkrat zaradi kadrovskega zagat, pogosto niso redno pošiljali.²⁵⁷

Zelo so poudarjali množičnost, ker naj bi le z organiziranjem najširših množic "v živo zadeli reakcijo."²⁵⁸ Obenem naj bi s številnim članstvom do-

256 ARS, I, f. OOSIAU za tržaško okrožje, m. 1a, poročilo s 4. seje IO SIAU za tržaško okrožje, 17. oktober 1945.

257 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 4, poročila; šk. 5, dopis GO SIAU OO SIAU za Goriško, 15. november 1945; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 86, 87.

258 Ti izrazi so se ponavljali v številnih poročilih, zapisnikih sej ipd., n. pr. ARS, I, f. GOSIAU, šk. 4, poročila; f. GOKPKJ, ae 207-311, poročila, referati.

kazali, da je bila SIAU edina organizacija, ki je lahko zastopala "interese množic" v Julijski krajini. Ta množičnost naj bi tudi pomenila, da vsi ti ljudje podpirajo priključitev Julijske krajine Jugoslaviji. Zato, da bi ljudi pritegnili v SIAU, so po podjetjih, tovarnah, ulicah, rajonih in vaseh organizirali konference SIAU, pa tudi konference njenih množičnih organizacij.²⁵⁹

Glasilo SIAU v italijanščini je bil *Il Progresso*, ki je dvakrat tedensko izhajal v Trzinu. Primorski dnevnik je iz političnih razlogov ostal glasilo OF in formalno ni bil glasilo SIAU. Kot osrednje glasilo OF v Slovenskem primorju in Trzinu je imel svojo redakcijo tudi v Gorici in posebno stran, namenjeno goriškemu dogodkom. Osrednje slovensko glasilo SIAU v goriškem okrožju je bil *Soški tednik*. Bil je prvi slovenski list, ki je po osvoboditvi začel izhajati na Goriškem in sicer 7. julija 1945. Izhajal je vsako soboto do 12. julija 1947. Za italijanski del prebivalstva goriškega okrožja je nekaj po *Soškem tedniku* začel izhajati tednik v italijanščini "*Fronte unico*". Polemičen do politične orientacije *Soškega tednika* je bil časopis *Slovenski Primorec*, predhodnik *Katoliškega glasu*, ki je izhajal od 29. avgusta 1945 do 31. decembra 1948. V con B so izdajali *Primorsko borbo*, v obeh conah pa še vrsto lokalnih glasil SIAU.²⁶⁰

SIAU je enako kot OF in *Ljudska fronta* delovala kot osrednja množična organizacija, katere sestavni del so bile tudi množične organizacije žensk, mladine, partizanov, pa tudi OF kot množična organizacija Slovencev in njej vzporedno, na italijanskih območjih *Fronte nazionale*. Enotni sindikati so bili ustanovljeni na zasedanju tovarniških in rajonskih odborov *Delavske enotnosti* v Trzinu 8. maja 1945 kot njen neposredni naslednik. Bili so sindikat, ki je temeljil na razredni pripadnosti in proletarskem internacionalizmu, torej na drugačnih osnovah kot SIAU. Ocenjevali so, da bi veliko italijanskih delavcev v primeru, če bi se Enotni sindikati vključili v SIAU, iz njih izstopili, ker so se zanje odločali zaradi komunizma. Veliko nejasnosti je bilo v prvem obdobju glede vključevanja *Delavske enotnosti*, ki jo ponekod, n.pr. v Trzinu (*Monfalcone*), obravnavajo ločeno od Enotnih sindikatov, ki niso bili vključeni v SIAU. Dalj časa pa se DE kot samostojna organizacija ni nikjer ohranila.²⁶¹

Odbori SIAU so bili sestavljeni paritetno, tako glede narodnostne sestave, kakor tudi glede zastopanosti posameznih množičnih organizacij v njih. Jeseni 1945 so bila imenovana ali pa izvoljena vodstva nižjih odborov in člani, za-

259 ARS, I, f. GOKPKJ, ae 221, referat o delu partije v množičnih organizacijah.

260 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 5. november 1945; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 100 do 102.

261 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 19. oktober 1945. Med drugim so predlagali, naj bi se v tovarnah organizirala SIAU prek DE, ki bi se vključila v SIAU.

dolženi za posamezna področja. Volitve so načrtovali sicer že za jesen 1945, ko pa so bile volitve v odbore SIAU le v coni B, medtem ko so bile v coni A šele od maja do septembra 1946. Osnovni namen volitev v odbore SIAU je bil razširitev članstva, izvolitev političnih predstavnikov in "dvig borbenosti in politične zrelosti" članov z osvežitvijo programa SIAU. Na volitve so šli s programom, ki je poudarjal enovitost Julijske krajine, zanikanje njene delitve, priključitev k FLRJ, boj proti ostankom fašizma, utrditve pridobitev NOB in ljudske oblasti, boj za boljše socialne razmere.²⁶²

Volitve so razpisali na osnovi odloka, ki je bil za vsa okrožja skoraj enak. Neposredno in tajno so volili krajevne oz. vaške, ulične, tovarniške odbore ter okrajne odbore. Novoizvoljeni okrajni odbori so nato v mesecu dni izvolili okrožni plenum, ta pa okrožni izvršilni odbor. Volitve so nadzorovale okrožne, okrajne in krajevne volilne komisije, ki so za svoje poslovanje sprejele poseben pravilnik. Volili so lahko ali bili izvoljeni vsi, ki so bili pravilno vpisani v SIAU in so se na voliščih izkazali z izkaznico. Kandidate so predlagale množične organizacije in tudi vsak član. V krajevni odbor so izvolili pet do sedem odbornikov. V okrajni plenum je volila vsaka vas ali ulica in sicer od 50 do 300 vpisanih članov po enega, 300 do 600 po dva in nato na vsakih 300 še enega odbornika. V tovarniških odborih so volili na vsakih sto članov enega odbornika. Tako so imeli tovarniški odbori prednost, saj je tu manjše število članov izbiralo enega predstavnika. Predsednik in tajnik sta bila voljena neposredno.²⁶³ Na Goriškem so bile volitve odborov SIAU 26. maja 1946, v tržaškem okrožju pa avgusta in septembra 1946. Za tržaško okrožje so bile razpisane sicer že 24. junija, a so bile zaradi splošne stavke julija 1946 odložene. Za mesto Trst so razpisali volitve septembra 1946.²⁶⁴ Višji organi SIAU v coni A so bili glavni odbor SIAU kot osrednji organ za obe coni, njegov izvršilni odbor, okrožna odbora za goriško in tržaško okrožje in v funkciji okrožnega odbora mestni odbor SIAU Trst.

Ohranjeni so podatki o volitvah odborov SIAU v goriškem okrožju. Tam je bila udeležba na volitvah 85,5 odstotna, če pa so prišteli še upravičeno odsotne ter polovico neupravičeno odsotnih,²⁶⁵ so dobili število 94,05%. Najviš-

262 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 7, volitve v SIAU na Goriškem, poročilo, 26. maj 1946; f. MOSIAU Trst, m. 2, referat v zvezi z bodočimi volitvami komisije za agitprop SIAU, 26. junij 1946.

263 ARS, I, f. MOSIAU Trst, m. 2, pravilnik za volitve odborov SIAU; f. OKKPJK za Goriško, m. 7, pravilnik za volitve odborov SIAU.

264 Primorski dnevnik, 28. in 29. maj 1946; 1. september 1946.

265 Tako štetje so zagovarjali zato, ker je bil velik del prebivalstva še vedno odstoten, največ mobiliziran v JA, op.a.

ja udeležba je bila v okraju Komen (91,2 oz. 94,7%), najmanjša pa v Gorici (79,2 oz. 89,6%).²⁶⁶

Od goriškega okrožja iz časa jugoslovanske zasedbe Julijske krajine so bili v cono B vključeni črniški, ajdovski, čepovanski, idrijski, cerkenski in deli tolminskega, kanalskega in bovškega okraja. Goriško okrožje je v coni A od junija 1945 do februarja 1947 imelo devet okrajev in sicer Bovec, Kobarid, Kanal, Brda, Gorica, Miren, Komen, Krmin (Cormons), Gradišče ob Soči (Gradisca d'Isonzo). V okrajih Bovec, Kobarid, Kanal, Miren, Komen so okrajni odbori SIAU nastali že poleti 1945. To so bili dejansko odbori OF, ker so bili ti okraji skoraj povsem slovenski. Težje je bilo v nekaterih drugih slovenskih krajih, predvsem na Kobariškem, ter v Gorici. Tam je bilo nasportovanje novim slovenskim oblastem precej močno. Krmin in Gradišče ob Soči sta bila furlanska okraja, ki sta segala do meje med Avstro - Ogrsko in Italijo iz leta 1915. Okraj Krmin je bil do avgusta 1945 v okviru okraja Brda, v Krminu pa je bil samo krajevni odbor SIAU, prek njega pa se je dejavnost razširila na celoten okraj. Članov SIAU tam ni bilo veliko in zato tudi niso ustanovili krajevnih odborov SIAU. Tako je kljub nazivu tamkajšnji odbor do 31. decembra 1945 dejansko deloval kot razširjeni krajevni odbor. V letu 1946 se je število članstva povečalo na 979 in so organizirali okrajne in krajevne odbore. Tudi Gradišče ob Soči je imelo podobno strukturo in konec leta 1945 955 članov. Ustanovili so tudi slovensko - italijansko oziroma italijansko žensko in mladinsko zvezo, kljub temu da se furlanske žene v veliki večini niso vključevale v politično življenje.²⁶⁷

Tržaško okrožje je imelo najprej štiri in nato, ko sta iz tržiškega nastala dva, pet okrajev. Okraj Tržič (Monfalcone) je bil razdeljen na šest rajonov. Najtežje je bilo vzpostaviti organizacijo v centru mesta, kjer je prevladoval italijanski srednji sloj, ter v nekaterih vaseh, n.pr. Doberdobo, kjer je bilo močno domobranstvo. Drugače pa je bilo v Tržiču veliko delavstva in je že med vojno delovala močna organizacija Delavske enotnosti. Komisija za agitprop je tako novembra 1945 ocenjevala, da je "politični nivo delavskih množic v Tržiču zelo visok."²⁶⁸ V okraju Milje je bilo sprva malo članov SIAU, ker je bil tam še vedno močan vpliv proitalijanskih članov KPI, predvsem so-

266 ARS, I, f. OKKPKJ za Goriško, m. 7, statistični pregled rezultatov volitev v krajevna tajništva in okrajne plenimo SIAU goriškega okrožja, 26. maj 1946.

267 N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 54, 55, 75.

268 ARS, I, f. OOSIAU za tržaško okrožje, m. 1a, poročilo komisije za agitprop o politični organizaciji SIAU, 15. november 1945; politično organizacijsko poročilo okrožja Trst, komisije za agitprop SIAU, 5. oktober 1945.

delavcev med vojno ubitega sekretarja tržaške federacije KPI Luigija Frausina. Po vključitvi novih ljudi in prenovitvi pa se je organizacija SIAU okrepila. V okraju Sežana so imeli težave pri vzpostavitvi organizacije, ker je bil okraj precej velik. To pomanjkljivost naj bi, kot preberemo v poročilu, po drugi strani "nevtralizirala politična zrelost prebivalstva, ki so večinoma kmetje (razen v Dutovljah, Tomaju in Lokvah, kjer je bila reakcija dokaj močna). Dutovlje so se izboljšale, delno tudi Lokve. Samo Tomaj je ostal brez našega gibanja zaradi propagandnega vpliva tamkajšnjega župnika."²⁶⁹ V okraju Nabrežina je bilo organizacijo nekoliko težje vzpostaviti, ker je bil okraj vse do konca vojne okupiran. Tako je šele po osvoboditvi prišlo do številnejšega vključevanja ljudi v množične organizacije. V poročilu oktobra 1945 lahko preberemo: "V množicah v teh vaseh se opazi še vedno prehod iz neorganizirane v disciplinirano množico... Tudi italijansko slovenskega bratstva še niso razumeli in sprejeli."²⁷⁰

Mesto Trst je bilo razdeljeno na pet mestnih okrajev (rajonov) in na okrajni odbor Opčine. Ta je obsegal krajevne odbore Sveti Križ, Opčine, Prosek, Trebče, Padriče, Gropada, Bazovica, Konkovelj, Bani in Kontovel. Ker je bilo odborov veliko in okrajni oz. rajonski odbor ni mogel imeti pregleda nad delom vseh, se je vsak mestni okraj oziroma rajon delil na dva ali več sektorjev. Poleg sektorskih so bili ustanovljeni ulični in tovarniški odbori. Občasno se v Trstu navajajo le štirje okraji, tako tudi v poročilu o organizacijskem delu iz konca leta 1945. Takrat je delovalo v prvem okraju 24 odborov s po 15 do 20 člani, v drugem okraju 39 odborov s po 30 do 40 člani, v tretjem 15 odborov s po 25 do 30 člani in v četrtem 34 odborov s po 20 do 25 člani.²⁷¹ Vsak okrajni odbor je imel referenta za kulturo, ki je skrbel za delovanje kulturnih krožkov oziroma društev (circoli di cultura). Predlagali so, naj vsako kulturno društvo izvoli delegata, ki bo član okrajnega kulturnega odbora, katerega član bi bil tudi referent za kulturo SIAU. S tem naj bi preprečili, da bi v kulturnih krožkih pridobila vpliv "reakcionarna politika". Aktivnost odborov SIAU je bila velika v predmestjih Trsta, medtem ko

269 ARS, I, f. OOSIAU za tržaško okrožje, m. 1a, politično organizacijsko poročilo okrožja Trst, komisije za agitprop SIAU, 5. oktober 1945.

270 ARS, I, f. OOSIAU za tržaško okrožje, m. 1a, politično organizacijsko poročilo okrožja Trst, komisije za agitprop SIAU, 5. oktober 1945. Tekst navajam tudi zaradi značilnega komunističnega izražanja o množicah, masah ipd., op.a.

271 ARS, I, f. PNOO, m. 3, poročilo javnega tožilca za mesto Trst javnemu tožilcu za Slovensko primorje in Trst S. Peterinu, 23. avgust 1945; f. MOSIAU Trst, m. 3a, dopis MO SIAU Trst rajonskim odboru SIAU, nedatirano; poročilo o organizacijskem delu, nedatirano, verjetno konec 1945 ali v začetku 1946.

Scheda elettorale

Nel comitato U.A.I.S. del reparto I off. 6 della
Fabbrica C.R.D.A.

ELEGGO:

PER SEGRETARIO:

Boz Olivo
Macorin Luigi
Terzan Antonio

MEMBRI:

Monfè Alberto
Leghissa Giovanni
Milan Ferruccio
Dilli Melchiorre
Biaziz Antonio
Munari Francesco
Vidotto Giovanni
Pacor Emilio
Piergentili Nello
Mininel Giuseppe
Cecchet Martino
Medeot Luigi

Nel plenum eleggo:

Croci Giusto
Selaunich Giovanni
Semolich Giuseppe
Stabile Volmeo
Montanari Federico
Del Bene Rodolfo

Il votante deve sottolineare i nomi dei candidati per i
quali vota.

so imeli zaradi prevlade italijanskega meščanstva velike težave z organizacijo v središču.²⁷²

Koliko je bilo vseh članov SIAU v arhivih ni podatkov. Ohranjeni so vpisni listi članov, a ne vseh, in sezname za posamezna obdobja in območja. V SIAU so v skladu s tradicijo v Italiji uvedli posebne izkaznice. Ob njihovi izdaji so poskušali tudi ugotoviti število članstva, ki ga tudi takratno vodstvo ni natančno poznalo, a jim to verjetno ni uspelo. Število članov bom poskušala ugotoviti posredno in je zato le okvirno.

Vključevanje v SIAU je potekalo v več etapah, večinoma ob akcijah za vpis. Prva takšna akcija je bila ob izdaji prvih izkaznic SIAU julija 1945, naslednja ob zbiranju podpisov za Jugoslavijo konec avgusta in septembra isto leto in nato ob volitvah v odbore SIAU leta 1946. Eno od meril, po katerih lahko opredelimo število članov, je tudi število ljudi, ki so v Julijski krajini podpirali priključitev Jugoslaviji, kar je bila, formalno od septembra 1945, dejansko pa ves čas, osrednja programska točka SIAU. Velika večina tistih, ki so konec avgusta in v začetku septembra 1945 podpisali posebno izjavo za priključitev Julijske krajine Jugoslaviji, je bila dejansko, če že ne formalno, tudi članov ali simpatizerjev SIAU. Ob tem moramo upoštevati, da število zbranih podpisov Slovencev ni bilo povsem identično s pripadnostjo SIAU, saj so podpisovali tudi nekateri, ki sicer SIAU niso bili naklonjeni, vendar je bilo njihovo število majhno.²⁷³ Za Italijane, ki so podpisali izjavo za priključitev Jugoslaviji, pa lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da so bili tudi člani SIAU.

Zbranih je bilo naslednje število podpisov:

Goriško okrožje:

okraj	Slovenci	Italijani	slovenski volilni upravičenci	italijanski volilni upravičenci	podpisi Slovencev	podpisi Italijanov
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Gorica	27.206	21.544	12.149	9.734	11.803 (97,15%)	1262 (12,96%)
Kanal	5.973	74	3.850	42	3.537 (87,19%)	42 (100%)
Bovec	2.982	45	1.698	18	1.697 (99,99%)	12 (68,4%)

272 ARS, I, f. MOSIAU Trst, m. 3a, poročilo o opravljenem delu SIAU in političnem položaju v Trstu, 3. avgust 1945.

273 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 30. avgust 1945.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Miren	10.167	150	6.341	48	6.292 (96,8%)	48 (100%)
Komen	8.943	20	5.345	12	5.312 (99%)	12 (100%)
Krmin	650	8.750	330	4.420	155 (46,9%)	2.013 (45,54%)
Kobarid	5.901	7	4.060	7	2.623 (65%)	7 (100%)
Gradišče ob Soči	512	15.605	257	7.996	63 (24,5%)	3.633 (45,55%)
Kojsko- Brda	7.080	76	5.056	62	4.889 (96%)	62 (100%)
Goriško okrožje	69.434	46.146	39.086	22.339	36.371 (93%)	7.091 (31%)

Mesto Trst:

Opčine: vsi prebivalci 12.000, volilnih upravičencev 7920, zbranih podpisov Slovencev 4.982, zbranih podpisov Italijanov 125 (skupaj 64,6%).

Trst skupaj (celotno mesto): prebivalcev 262.000, upravičencev 165.660, zbranih podpisov Slovencev 24.786, zbranih podpisov Italijanov 32.427, podpisi drugih 157, skupaj 57.370.

Tržaško okrožje:

Podatki niso popolni, število volilnih upravičencev je le deloma znano. Skupaj je bilo v tržaškem okrožju zbranih 31.151 podpisov in sicer:

Okraj Nabrežina: slovenskih volilnih upravičencev 2.939, italijanskih volilnih upravičencev 460, zbranih podpisov Slovencev 2.852 (96,9%), zbranih podpisov Italijanov 195 (42,3%).

Okraj Sežana: slovenskih volilnih upravičencev 4.759, italijanskih volilnih upravičencev 8, zbranih podpisov Slovencev 4.674 (97,9%), zbranih podpisov Italijanov 8.

Okraj Milje, Dolina: zbranih podpisov Slovencev 5.006, italijanskih podpisov 2.540.

Okraj Tržič: zbranih podpisov Slovencev 1.289, zbranih podpisov Italijanov 9.587.

Po teh podatkih je bilo na celotnem območju cone A zbranih 79.960 podpisov Slovencev in 51. 973 podpisov Italijanov, skupaj 131.933.²⁷⁴ Po drugem viru je bilo v coni A zbranih 127.000 podpisov (74.978 Slovencev, 51.848 Italijanov in 174 drugih) ter v okraju Trbiž 348, v Beneški Sloveniji 248 in pri odredu Jugoslovanske armade na Krasu 459.²⁷⁵

Naslednji izračuni nam potrjujejo, da lahko te številke vzamemo kot skoraj enako številu članov ali vsaj simpatizerjev SIAU.

V organizacijskih poročilih iz poletja 1946 poročajo o 75.000 članih SIAU v coni B, 42.000 članih v goriškem okrožju, 30.000 članih v tržaškem, medtem ko podatkov za mesto Trst ni. Če število članov SIAU na Goriškem primerjamo s številom zbranih podpisov za Jugoslavijo - 43.462, pridemo do skoraj enakih števil. Podatki so podobni tudi za tržaško okrožje in sicer 30.000 in 31.151.²⁷⁶

Število članov SIAU v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja (ki je obsegala le mesto Trst z okoliškimi občinami) lahko izračunamo iz števila delegatov na ustanovnem kongresu SIAU za STO, ki je bil v Trstu 26. in 27. oktobra 1947. V poročilu navajajo, da so volili po enega delegata na sto vpisanih. Za kongres je bilo izvoljenih 1063 vseh delegatov, od tega 776 iz cone A. Iz tega sledi, da naj bi bilo brez goriškega in dela tržaškega okrožja, ki so bili priključeni Jugoslaviji ali pa so ostali v Italiji, takrat 77.600 članov SIAU.²⁷⁷ Če to število primerjamo s številom zbranih podpisov na tem območju - 72.913, vidimo, da je izračun precej točen.

Na Goriškem naj bi bilo v času volitev v odbore SIAU, to je maja 1946, vključenih 41.489 članov in sicer 36.189 Slovencev in le 5.300 Italijanov. Vodstvo je ocenjevalo, da je celotno število članov, kakor tudi število italijanskih članov, prenizko in naj bi do konca leta organizacijo razširili na 50.000 članov, med njimi 7.000 Italijanov. Tako je novembra in decembra 1946 potekala široka kampanja za vpis v SIAU in sicer v okviru dvomesečnega tekmovanja z naslovom: "S Titom do zmage". V to akcijo se je vključilo 5.397 ljudi.²⁷⁸ Mladinska organizacija naj bi imela v goriškem okrožju okrog 10.000

274 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, nedatirana, rokopis.

275 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 2. Navedeni so tudi podatki za slovenski del cone B in sicer so zbrali 93.679 podpisov, od teh 89.211 Slovencev (95%) in 4.439 Italijanov (23,9%) ter 47 drugih.

276 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 4, organizacijska poročila, nedatirana.

277 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik I. kongresa SIAU za STO, 26. in 27. oktober 1947. Na kongresu je bila nato samo polovica delegatov, ker so morali število zmanjšati.

278 N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 88, 89.

članov, od teh komunistična mladina, oziroma, kot jo imenujejo v poročilu, Skoj 2.500 članov, Zveza primorskih partizanov pa je imela 7.000 članov. V mestu Gorica je bilo 3.150 članic ženske organizacije in 3.000 članov Zveze antifašistične mladine, od teh 425 Skoja.²⁷⁹

Ko so avgusta 1946 izdali nove izkaznice SIAU je bilo v goriško okrožje poslanih 34.600, kar je bilo enako številu evidentiranih članov in je manjše od števila članov pred volitvami maja 1946, kar je lahko že posledica sklepa o ustanovitvi STO in prehoda dela goriškega okrožja z Gorico pod Italijo. Razdeljenih pa je bilo do dneva poročila le 18.658 in sicer je bilo v Gorici evidentiranih 7.999 in dotlej izdanih 3.414, v okrajih Miren evidentiranih 5.300, izdanih 4.633, Komen evidentiranih 3.500 in izdanih 1.091, Kanal evidentiranih 3.000 in izdanih 2.850, Kobarid evidentiranih 3000, izdanih 2.547, Bovec evidentiranih 1.500, izdanih 1.178, Trbiž evidentiranih 500, izdanih 79, Brda evidentiranih 5.200, izdanih 1.644, Gradišče evidentiranih 2.000, o izdanih ni podatkov, Krmin evidentiranih 2.000, izdanih 976, Benečija 169 izdanih ter okrožni aktivisti 101.²⁸⁰

Podatek o številu članstva je ohranjen tudi v protestni noti ob zasedbi Ljudskega doma v Gorici 6. novembra 1946, ki so jo poslali konferenci zunanjih ministrov 18. novembra 1946. V njej so navedli, da je v Ljudskem domu delovalo dvaintrideset organizacij, ki so imele naslednje število članov: SIAU 56.000, ASIŽŽ 18.000, ZAMJK 16.000, ZPP 8.000, Prosветna zveza 8.000. Delovalo je tudi devetdeset kulturnoprosvetnih društev, deset zadrug, 2.700 članov združenja političnih preganjancev, 6.000 članov pionirske organizacije, 17.000 članov Rdečega križa Slovenije in to od 120.000 prebivalcev.²⁸¹ Te številke so najbrž pretirane, saj se je članstvo različnih organizacij med seboj prekrivalo in ga ne bi smeli, kot so naredili v protestni noti, seštevati. Tako so bile n.pr. članice ASIŽŽ tudi članice SIAU, isto je veljalo za veliko večino mladine, partizanov itd.

SIAU naj bi stroške za svoje delovanje večinoma pokrivala iz članarine. Izkaznice SIAU, izdane avgusta 1945, so bile vredne dve liri, nove avgusta 1946 pa deset lir. Članarina je znašala dvanajst lir letno, od julija 1946 pa

279 ARS, I, f. GOKPJK, ae 206, zapisnik sestanka organizacijskih tajnikov in kadrovskih referentov KPJK, 14. junij 1946.

V okviru KPJK je delovala tudi, enako kot Skoj v okviru KPJ, Zveza komunistične mladine Julijske krajine. Zanj so velikokrat uporabljali kar izraz Skoj, ki je bil sinonim za komunistično mladino in so pozabili na dejanski pomen kratice, op.a.

280 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 1, pregled izdanih izkaznic SIAU.

281 N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., str. 90, 91.

štiriindvajset lir. Najprej so članarino pobirali za posamezna tromesečja, od julija 1946 pa vsake pol leta. Vedno pa je bilo mogoče članarino plačati tudi po mesecih. Denar se je delil po naslednjem ključu: 20% krajevni, 20% okrajni, 20% okrožni in 40 % glavni odbor. Dokler niso začeli izdajati izkaznic naj bi n.pr. okrožni odbor za Goriško razpolagal s pičlimi sredstvi, od časa do časa je bil zadolžen. Osebni dohodki profesionalnih aktivistov so bili vseskozi nizki.²⁸²

Te trditve so deloma v nasprotju s podatki v zapisniku organizacijskih sekretarjev junija 1946, kjer govorijo o pretiranem birokratskem aparatu, a res le v osrednjih organih. Zaposlenih, ne le v SIAU, ampak predvsem v KPJK (iz dokumenta ni razvidno, ali so všteti tudi zaposleni v PNOO), je bilo v coni A v letu 1946 kar 175 in so za njihove plače in druge stroške potrebovali 1.500.000 okupacijskih lir mesečno. Število zaposlenih so poskušali zmanjšati s premestitvami. Stroške so krili z zbiranjem prispevkov (500.000 lir) in kar 1.000.000 lir iz dotacije. Iz dokumenta sicer ni razvidno od koga, sklepamo pa lahko, da je denar prihajal iz Jugoslavije.²⁸³ Del stroškov za delovanje SIAU je tako prek KPJK krila Jugoslavija. Podrobna analiza financ ni izdelana, v arhivih pa najdemo podatke, da je ta pomoč nedvomno prihajala.²⁸⁴ Prav tako je proitalijanska stran, v tem obdobju sicer nekaj manj, nato pa vse več, dobivala denarno pomoč iz Italije.

282 N. Nemec. SIAU na Goriškem, nav. d., str. 93; R. Uršič, *Attraverso Trieste*, nav. d., str. 445-485.

283 ARS, I, f. GOKPJK, ae 206, zapisnik okrožnih organizacijskih sekretarjev in kadovskih referentov, 14. junij 1946.

284 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, depeše B. Kraigherja CK KPS in obratno; f. GOKPJK, finančni arhiv; f. GOSIAU, finančni arhiv.

VI. KOMUNISTIČNA PARTIJA JULIJSKE KRAJINE - PARTITO COMUNISTA DELLA REGIONE GIULIA

Ustanovitev samostojne partijske organizacije

V Julijski krajini so vse od leta 1941 na slovenskih, pa tudi na etnično mešanih območjih, kot je bil n.pr. Trst, vzporedno z organizacijami italijanske ustanavljali organizacije slovenske partije. KPS (KP Hrvaške v Istri in na Reki) je imela ob koncu vojne v Julijski krajini odločilni vpliv tudi med italijanskimi komunisti, predvsem v Trstu in Tržiču, nekaj manj v Gorici in na Koprskem. Ustanovljeni so bili posamezni skupni odbori, n.pr. v Trstu, takoj po koncu vojne tudi v Gorici, formalno pa obe partijski organizaciji takrat še nista bili združeni. Tik pred koncem vojne je tako v Trstu deloval Mestni komite KP Trst, tudi Enotni mestni komite KP, praviloma brez opredelitve državnega ali narodnostnega imena. Če se je ime že pojavilo, je bilo MK KPS Trst.²⁸⁵ Na pokrajinski ravni je deloval Oblastni komite KPS za Slovensko primorje. Delovala sta tudi okrožna komiteja KPS za tržaško in goriško okrožje.

Organizacijska struktura partije je ostala enaka tudi v času jugoslovanske zasedbe. Tako sta v Julijski krajini formalno še vedno obstajali obe partiji, italijanska in slovenska oziroma jugoslovanska. Dejansko pa je bila, kot preberemo v poročilu CK KPS CK KPJ, ki ga je podpisala Lidija Šentjunc, "na Primorskem je že dalj časa prisotna organizacijska enotnost partijskih organizacij in zagotovljeno sprovajanje naše linije, sprejete naše organizacijske oblike enotne antifašistične zveze slovenskih in italijanskih antifašističnih organizacij."²⁸⁶ Te trditve so nekoliko pretirane in predvsem ne veljajo za istrska obalna mesta.²⁸⁷ Maja 1945 so v pismu MK KP Trst federaciji KPI v Benetkah

285 ARS, I, f. GOKPJK, ae 1-26.

286 ARS, I, f. CKZKS, šk. 3, poročilo CKK PS CK KPJ, avgust 1945. Original dokumenta je v AJ, CK KPJ V, KXXI/14; ARS, I, f. GOKPJK, ae 1-26, Združeni okrožni komite KPS-KPI Trst.

287 ARS, I, f. CKZKS, fasc. Okrajni komite Koper; Paolo Sema: *El mestro de Piran*. Ricordando Antonio Sema, la vita, la famiglia, l'insegnamento tra l'Istria e Trieste a cavallo di due guerre, Aviani editore 1996 (v nad. P. Sema: *El mestro de Piran*), str. 181-258.

med drugim poudarili, da je za Tržačane združitev z Jugoslavijo naravna pot za zvezo z zaledjem. Trstu naj bi "Tito in njegova Partija" zagotavljala avtonomno upravo ter obenem branila in varovala vse, kar je italijanskega. Tako lahko, kot je menil mestni partijski komite, Trstu "najbolj odločen, demokratičen in progresiven značaj zagotavlja samo Titova Jugoslavija."²⁸⁸

Ko je Palmiro Togliatti v skladu s politiko KPI, ki je že od jeseni 1944 soglašala z jugoslovansko zasedbo, ne pa tudi s priključitvijo Julijske krajine, 30. aprila 1945 Titove čete pozdravil kot osvoboditeljice, so se nanj zgrnile obtožbe, da je pristal na priključitev Trsta k Jugoslaviji. Obtožbe so bile vsaj delno neutemeljene, saj je vodstvo KPI ves čas zahtevalo razreševanje mejnih vprašanj na mirovni konferenci. So pa nedvomno merile na razdvojenost KPI, saj se je le-ta obenem strinjala z vzpostavitev ljudske oblasti in upala na čim večji vpliv komunizma v Italiji. Da bi se izognila sporom v italijanski vladi, katere članica je bila, je KPI podprla sprejem dveh sklepov, predlaganih na seji vlade 3. maja 1945, in sicer o nespornosti dejstva, da je Trst italijanski, in o tem, da jugoslovanska vojaška zasedba Julijske krajine močno prejudicirala reševanje problemov, ki naj bi jih na izrecno zahtevo Združenih narodov reševali v miru.²⁸⁹

KPS se je hitro zavedla spremembe v politiki vodstva KPI, ki je bilo deloma posledica protijugoslovanske propagande, predvsem pa notranjepolitičnega položaja v Italiji. Z vodstvom KPI, ki je poskušalo uskladiti svoje ideološke internacionalistične pozicije z interesi narodne stranke, so se vse bolj razhajali tudi komunisti v Julijski krajini, tako Slovenci kot velik del Italijanov, ki so odkrito podpirali priključitev Jugoslaviji. Nesoglasja so dosegla višek na 5. kongresu KPI konec leta 1945, ko je Palmiro Togliatti ostro napadel projugoslovanska stališča tržaških italijanskih komunistov in delavcev sploh.²⁹⁰

KPS je imela tik po koncu vojne neposredne stike s partijskimi organizacijami v Furlaniji, pa tudi s partijskimi organizacijami v garibaldinskih enotah v Furlaniji in z vodilnimi kadri v diviziji Garibaldi Natisone. Te organizacije naj bi bile zaveznik v jugoslovanskih zahtevah po priključitvi, česar pa večinoma niso sprejemale.²⁹¹ Enega od vzrokov za njihovo nasprotovanje je Boris

288 ARS, I, f. CKZKS, šk. 35, poročilo MK KP Trst, nedatirano.

289 Marco Galeazzi: Togliatti in vprašanje Julijske krajine 1941-1947, zbornik Trst 1941-1947, Koper 1988, str. 231-251 (v nad. M. Galeazzi, zbornik Trst 1941-1947), str. 241; E. Maserati, *L'occupazione jugoslava*, nav. d., str. 158-160; Jože Pirjevec: *Jugoslavija 1918-1992*, Koper 1995 (v nad. J. Pirjevec; *Jugoslavija*), str. 155-183.

290 ARS, I, f. GOKPKJ, ae 401, referat P. Togliattija na 5. kongresu KPI.

291 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, depeše B. Kraigherja CK KPS, maj, junij 1945. B. Kraigherje v depeši CK KPS 2. junija 1945 zahteval pooblastilo, ki naj bi ga dal P.

Kraigher našel v mnenju italijanskih komunistov, da slovenska stran preveč poudarja slovenske narodne oznake in slovenstvo. Ker se je to dogajalo tik pred umikom jugoslovanskih oblasti iz cone A, je slovensko partijsko vodstvo zahtevalo, da je treba nesoglasja razrešiti in paziti, da se spor ne bi prenesel na teren. V Trstu so začeli izobešati tudi rdeče zastave in italijansko tricolore z zvezdo. Obenem naj bi CK KPJ posredoval pri CK KPI, vendar je Kardelj dvomil v uspeh posredovanja, ker je Togliatti sam, kot je zapisal Kradelj v depeši Kidriču 5. junija 1945, "približno tako mislil in je v tem smislu že interveniral pri nas. Glede Trsta ne imejte nobenih iluzij."²⁹²

Vodja italijanskih komunistov Palmiro Togliatti je 16. maja 1945 v partijskem glasilu *Unità* izjavil, da usode "julijskega mesta" - Trsta ni dovoljeno "kompromitirati z enostranskimi izjavami in akcijo" in se zavzel za neposredna pogajanja z Jugoslavijo. Ta predlog o neposrednih pogajanjih je bil stalnica njegove politike tudi v naslednjih dveh letih. Poskušal se je izogniti nevarnosti delitve Evrope na dve interesni področji, ki pa je že potekala. Marco Galeazzi meni, da je, glede na to, da je bila Italija nesporno v zahodni sferi, takšno stališče imelo negativne posledice za KPI in za perspektive demokratične revolucije v Italiji.²⁹³

Partijska organizacija v Julijski krajini je med jugoslovansko zasedbo maja 1945, v skladu z navodili vodstva KPS, taktizirala in politiko prilagajala trenutnim mednarodnim razmeram in odnosom na terenu. Tako so bili n.pr. takrat, ko so zahodni zavezniki najbolj pritiskali na jugoslovanske oblasti, da se umaknejo iz Trsta, pripravljeni soglašati tudi z obstojem KPI na spornem območju. To taktiziranje lahko razberemo tudi iz podnaslovov, ki jih je imelo tržaško partijsko glasililo *Il Lavoratore* v tem kratkem času. Prve tri številke so imele podnaslov *Glasililo KP Trsta (Organo del PC di Trieste)*, od 8. junija *Glasililo KPI (Quotidiano del PCI)*, od 13. junija do združitve v KPJK avgusta 1945 pa *Glasililo tržaške federacije KPI (Organo della Federazione di Trieste del PCI)*.²⁹⁴

Vprašanje, kakšna partijska organizacija naj obstaja na območju con A in B Julijske krajine, ki je bilo formalno sicer še vedno del Italije, so razrešili z

Togliatti, da bi lahko B. Kraigher predstavljal tudi CK KPI. V naslednji depeši isti dan poroča o tem, da je štab divizije javno nastopal za CLN in demokratično Italijo, in je tako obstajala nevarnost za osnovanje posebne KPI, ki bi bila nasprotna jugoslovanskim organizacijam.

292 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša B. Kidriča B. Kraigherju št. 138, 3. junij 1945; ae 77, depeša B. Kidriča E. Kardelju št. 53, 3. junij 1945; ae 76, depeša E. Kardelja B. Kidriču št. 56, 5. junij 1945.

293 M. Galeazzi, zbornik *Trst 1941-1947*, nav. d., str. 242.

294 E. Maserati, *L'occupazione jugoslava*, nav. d., str. 157; *Il Lavoratore*, maj - avgust 1945.

ustanovitvijo avtonomne partije. Takšno rešitev je predlagala KPI v upanju, da se bo s tem zmanjšal vpliv KPS, ki je takrat skoraj povsem obvadovala tamkajšnjo partijsko organizacijo. Obenem se je KPI z ustanovitvijo samostojne stranke, ki ne bi bila v njeni pristojnosti, poskušala otresti kritik drugih italijanskih strank o odgovornosti KPI za delovanje italijanskih komunistov v Julijski krajini. Z ustanovitvijo posebne partijske organizacije, a za obe coni Julijske krajine, se je strinjal tudi CK KPS.²⁹⁵ V Trstu je bila 5. avgusta 1945 partijska konferenca, na kateri so razložili vzroke za enotno partijsko organizacijo, ki so bili podobni kot razlogi za ustanovitev enotne SIAU.²⁹⁶

Uradne razloge za ustanovitev samostojne partije je na ustanovnem kongresu predstavil Boris Kraigher. Poudaril je, da vzrok za ustanovitev posebne partijske organizacije ni bila državna opredelitev in se niso zavzemali za Julijsko krajino kot samostojno državno enoto, ampak je bil v tem, da se je na ozemlju, ki je bilo v mednarodnem pogledu sporno, ustanovilo enotno politično vodstvo: "Treba je zagotoviti popolno enotnost tako ljudstva kot v vrstah komunistov... Ustanovitev Komunistične partije Julijske krajine pomeni, da se utrjuje enotnost naših vrst, ni to nezaupnica ne KPI ne KPJ in je narejena v soglasju z obema. Ustanovitev KPJK je garant za enotnost in monolitno komunistično partijo, ki nikakor ne more biti federacija, ampak mora biti v njej strogo očuven princip demokratičnega centralizma, ki lahko proti poskusom reakcije edini osigura uspešnost Partije. Vsak član mora biti aktivist v eni od partijskih organizacij in na delu med množicami. Komunistična partija mora odstraniti vse, kar slabi njeno enotnost."²⁹⁷

295 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 25. junij 1945. Poroča o obisku odposlanca CK KPI, ki je potrdil, da se bo KPI v Italiji zavzemala za: "1. tržaško prebivalstvo ima vso pravico, da se odloča tako, kot se sedaj odloča, 2. italijanski antifašisti so dolžni podpirati tržaško in primorsko borbo za ljudsko demokracijo in civilno oblast. Ercolijev odposlanec je mnenja, da bi bila najprimernejša oblika avtonomna partija, ker bi s tem odpadla marsikatera odgovornost italijanske Partije."; f. CKKPS, šk. 1, zapisi sej CK KPS, 18. julij 1945.

296 ARS, I, f. GOKPJK, ae 90, zapis konference, 5. avgust 1945. V poročilu o referatu na konferenci najdemo pri razlagi položaja v Jugoslaviji nekatere zanimive trditve kot to, da so organi oblasti v Jugoslaviji sestavljeni iz samih komunistov, da ima partija neomejeno oblast, da mora Šubašić delati to, kar hoče Tito ipd. S takimi trditvami so hoteli m.dr. prepričati italijanske komuniste, ki so bili v večini prosovjetsko usmerjeni, da v Jugoslaviji, h kateri naj bi se priključila Julijska krajina, vlada čisti komunizem. Rudi Uršič, ki je naveden kot referent, zanika resničnost povzetka, ki naj bi ga napisal obveščevalec Ozne, R. Uršič, izjava avtorici.

297 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, referat B. Kraigherja na kongresu KPJK, 13. avgust 1945, pomotoma priložen zapisniku kongresa SIAU, 12. avgust 1945. Referat ima naslov: Zakaj posebna partija.

Ustanovni kongres KPJK je bil le dan po združevalnem kongresu SIAU, 13. avgusta 1945 v Trstu. Stranka je imela dvojezični (oz. trojezični) uradni naziv: Komunistična (Komunistička) partija Julijske krajine - Partito comunista della Regione Giulia. Ob tem je zanimivo, da se ni uveljavil "uradni" italijanski naziv za območje - Venezia Giulia, ampak so prevzeli neposredni prevod iz slovenščine. Na kongresu je bilo navzočih 496 delegatov iz obeh con.

Razprava je bila deloma pod vtisom razprav na kongresu SIAU in je tekla predvsem o tem, kaj so naloge partije in kaj SIAU. Ugotavljali so, da je bil kongres SIAU vse preveč "partijski" in je preveliko enačenje SIAU s partijo odbijalo del članstva, vse tiste, "ki programa partije niso razumeli". Partija naj bi dajala SIAU samo pomoč in vodila tako politiko in medsebojne odnose, ki ne bi izključevali tistih slojev, ki so tudi veliko prispevali k boju proti fašizmu. Kritizirali so politiko partije, ki je preveč poudarjala - v skladu s svojim programom - pomen in vlogo delavstva, medtem ko so bili zapostavljeni ostali sloji, predvsem slovenski kmetje in izobraženstvo. To pa sta bila sloja, ki sta bila nosilca slovenskega osvobodilnega boja na Primorskem. Ob tem pa v razpravah niso, v skladu s takratnimi usmeritvami, izpostavljali vprašanja pripadnosti Julijske krajine, ampak so ga postavljali le kot vprašanje rešitve interesov treh narodov.

Dom pristaniških delavcev, sedež KPJK in SIAU

Kongres je sprejel naslednje glavne naloge partijskega delovanja: organiziranje delavskih množic okrog partije, "edine stranke delavskega razreda, ki lahko privede do popolne zmage", krepitev "medsebojne ljubezni med narodi", prizadevanje za to, da bi postala KPJK vodilna oz. najmočnejša stranka v pokrajini. Zaradi prehodnega položaja, v katerem je bila pokrajina v času priprav na mirovno konferenco, ni sprejel programa, izdelali naj bi le konkretni akcijski program. Glasilo KPJK je postal "Il Lavoratore". Osrednjega partijskega glasila v slovenščini ni bilo, šele v času Informbiroja je ponovno začelo izhajati Delo, ki ga je izdajala providalijevska struja.

V glavni odbor²⁹⁸ za razliko od GO SIAU članov niso volili po narodnostnem ključu, ampak "po sposobnostih". S to utemeljitvijo so tudi zavrnilo očitke, da je v odboru preveč Slovencev. V odbor so vključili tudi predstavnike mladine, žensk in Enotnih sindikatov. V glavni odbor KP Julijske krajine so bili izvoljeni: Boris Kraigher kot sekretar ter člani Ermanno Solieri, Dušan Diminić, Giorgio Jaksetich, Ivan Regent, Dina Slatich (Zlatic), Francesco Nefat, Julij Beltram, Alessandro Destradi, Branko Babič, Rudolf Uršič, Giusto Masasarotto, Anton Ukmar, Vittorio Marcovich, Emilio Semilli in Jurij Šestan. Kraigher je ostal sekretar KPJK do 17. julija 1946, ko je bil premeščen v Ljubljano, njegovo funkcijo pa je prevzel Branko Babič, ki jo je opravljal vse do ukinitve KPJK septembra 1947²⁹⁹

Organizacijska struktura KPJK

Glavni odbor KPJK je imel posebno delegacijo za cono A, v kateri so bili njegovi člani s tega območja, medtem ko sta za cono B ostala komiteja v Labinu in v Ajdovščini v funkciji okrožnih komitejev. V politbiroju je cono B zastopal Franc Perovšek, ki so ga kooptirali na seji GO KPJK 16. avgusta 1945 v Opatiji. Na tej seji so izvolili tudi ostale člane politbiroja in razdelili zadolžitve članom glavnega odbora. V politbiro so bili izvoljeni: Boris Kraigher kot sekretar, Ermanno Solieri, Franc Perovšek, Dušan Diminić, ki je bil zadolžen za Istro, in

298 Podobno kot pri SIAU tudi v KPJK ni doslednosti pri uporabi nazivov za vodstvene organe. Za glavni odbor so uporabljali tudi naziv pokrajinski odbor pa tudi centralni komite ali centralni odbor, v tekstu uporabljamo termin Glavni odbor KPJK, GO KPJK, op.a.

299 ARS, I, f. GOKPJK, ae 31, tudi f. Boris Kraigher, šk. 1, zapis ustanovnega kongresa KPJK, 13. avgust 1945; f. GOKPJK, ae 107, zapisnik seje GO KPJK, 16. avgust 1945; Il Lavoratore, 14. in 15. avgust 1945, povzetki referatov kongresa KPJK; f. Boris Kraigher, šk. 2, odstopna izjava B. Kraigherja na funkcijo sekretarja KPJK, 16. julij 1946.

Dina Zlatič, ki je bila zadolžena za žensko organizacijo. Imenovali so več komisij in sicer komisijo za SIAU, organizacijsko, sindikalno, kadrovsko, prosvetno, žensko, finančno in gospodarsko komisijo, ter komisijo za agitprop. Zadnji so bile podrejene tudi komisije za propagando pri množičnih organizacijah, tako da je imel ves tisk in agitacija enotno vodstvo. V gospodarsko komisijo naj bi pristopile "naše gospodarske ustanove". Jugoslavija je v coni A, največ v Trstu, ustanovila nekatera podjetja in ustanove, katerih glavna naloga je bila skrb za gospodarsko sodelovanje med Trstom in Jugoslavijo, z njimi pa so tudi poskušali okrepiti gospodarske pozicije Jugoslavije v Trstu. Kljub temu pa je Boris Kraigher ugotavljal, da je šla večina menjave "na črno" in ne prek uradnih ustanov. Na seji glavnega odbora KPJK 16. avgusta 1945 so ustanovili tudi politično šolo za vse Italijane Julijske krajine, torej tudi iz cone B, medtem ko sta šoli za Slovence in Hrvate pri CK KPS oziroma CK KPH ostali "kot baza politične izobrazbe."³⁰⁰

Ob partijski organizaciji je delovala posebna organizacija Komunistične mladine Julijske krajine in sicer na organizacijskih in programskih osnovah Skoja in je bila tudi povezana s Pokrajinskim komitejem Skoja za Slovenijo. Njena glavna naloga je bila, da je s pomočjo partije vodila delovanje Zveze antifašistične mladine Julijske krajine.³⁰¹

Statut KPJK, ki je bil sprejet avgusta 1945, je bil narejen po vzoru statuta jugoslovanske partije. V njem so opredelili, da je član partije tisti, ki je sprejemal program dela, se povezal v eni od partijskih organizacij, se podrejal partijskim direktivam in plačeval članarino. Izdali so dvojezične članske izkaznice, in sicer en tip za Istro (italijansko - hrvaške) in drugega za Slovensko primorje in Trst (italijansko - slovenske). Dolžnost člana partije je bila, da se je podredil strogi disciplini in da je aktivno delal v političnem življenju partije in države. Ob tem je moral izpolnjevati partijsko politiko, skrbeti za svojo marksistično izobrazbo in za izobrazbo na področju, na katerem je delal.³⁰² Kazni, ki so jih izrekli organi KPJK, so bile opomin, ukor, strogi ukor, ukor pred izključitvijo, izključitev z možnostjo povratka in končna izključitev. O kazni so morali obvestiti glavni odbor. Ko je bila 24. maja 1946 ustanovljena kontrolna komisija, je bila možna pritožba nanjo, dotlej pa na višje partijske organe.³⁰³

300 ARS, I, f. GOKPJK, ae 107, zapisnik seje GO KPJK, 16. avgust 1945; f. Boris Kraigher, šk. 1, depeše B. Kraigherja CK KPS.

301 ARS, I, f. GOKPJK, ae 388, osebni arhiv Borisa Kraigherja, dopis PK Skoja B. Kraigherju, 7. avgust 1945.

302 ARS, I, f. GOKPJK, ae 369, direktive za člane KP, poslane okrožnim komitejem, nedatirano.

303 ARS, I, f. GOKPJK, ae 248, načrt organizacije dela v KPJK, nedatirano, avgust 1946; šk. 3, zapisnik seje GO KPJK, 24. maj 1946.

Osnova organizacije je bila partijska celica, saj, kot preberemo v poročilu o organizacijski strukturi konec avgusta 1946, "prek nje je Partija povezana s širokimi masami delovnega ljudstva. Brez te povezave ne more biti avantgarda delavskega razreda. Moč Partije je odvisna od moči celice."³⁰⁴ Celice so ustanavljali v ulicah, tovarnah, vaseh. Če je bilo članov več, je bila razdeljena na skupine. Sekretar in vodje skupin so tvorili celični biro. Višji organi so bili okrajni odbor, ki ga je sestavljalo pet do sedem članov, okrožni odbor, ki je imel devet do enajst članov in glavni odbor. V mestih so bili namesto okrajnih ustanovljeni rajonski odbori, ki so se delili na sektorske odbore in nato na celice. Najvišji organi KPJK so bili kongresi in konference. Kongres je bil pristojen za izdelavo programa in strategije, sprejemal je tudi statut. Konferenca ni sprejemala daljnoročnih programov in so jo sklicali ob pomembnih dogodkih in v primeru, če se kongres ni mogel sestati in je takrat obnavljala njegovo funkcijo. Plenum so sestavljali člani glavnega odbora in okrožni ter okrajni sekretarji.

Posebena organa sta bila biro, v katerem so bili sekretarji (celični biro in naprej), in aktiv, kjer so bili vsi člani ustreznega odbora in sekretarji nižjih organizacij. Tako so n.pr. aktiv okrajnega odbora sestavljali vsi člani odbora in sekretarji v okraju. Naloge aktivov so bile študij direktiv in iskanje najboljših načinov za njihovo realizacijo. Sklicali so jih vedno, kadar so razpravljali o pomembnih dogodkih, n.pr. ob spremembi politične linije, ob pomembnih akcijah. Biro pa so sklicevali zaradi nadzora in prenosa direktiv z višjih na nižje organe.

Partijske celice so imele sestanke enkrat tedensko, na katerih so sodelovali tudi kandidati in člani ZKM JK, ki pa niso imeli pravice glasovanja. Največkrat so razpravljali o aktivnosti na posameznih področjih in razlagali direktive. Študijski sestanki so bili vsakih deset do štirinajst dni, skrbeli pa naj bi za "dvig kulturne in politične ravni". Dnevni red sestankov je bil okvirno predpisan in sicer: 1. politično poročilo, 2. pregled sklepov, poročilo sektorjev, 3. kritika in avtokritika, 4. nove direktive, 5. razno.³⁰⁵

Komunistična partija Julijske krajine je bila organizirana po vzoru KPJ kot kadrovska partija, medtem ko je bila organizacija KPI drugačna in je od članstva terjala manj discipline. Takšen način organiziranosti KPJK je sprožil polemike med KPJK in KPI in tudi med KPS in KPI. Kaj so razumeli z opredelitvijo "kadrovska partija" lahko razberemo iz naslednjega odlomka iz referata o organizacijskih principih partijskih organizacij: "Naša Partija je kadrov-

304 ARS, I, f. GOKPJK, ae 248, Načrt organizacijskega delovanja v partiji, avgust 1946.

305 ARS, I, f. GOKPJK, ae 248, Načrt organizacijskega delovanja v partiji, avgust 1946.

ska, ko komunistična partija ni dodatek komunistični parlamentarni frakciji, ampak vodi vse aktivnosti v politični akciji. Zakaj ne pristajamo na masovno Partijo: obstoj širokega demokratičnega gibanja, enotnega, ki združuje leve politične struje. Tega je treba razširiti, zato so potrebni kadri. To nam bo zagotovilo revolucionarno vodstvo, ki bo preprečilo, da ne bo Partija parlamentarna skupina, da bi bila zgolj dodatek, priponka parlamentarne skupine.”³⁰⁶ Velik poudarek je bil na “železni disciplini, ki pa ni slepa poslušnost”. Zahtevali so strogo izvajanje demokratičnega centralizma, aktivni član pa naj bi ob novi smeri, ki jo je utrdilo vodstvo, “v konkretizaciji pokazal svojo inovativnost”. To bi jim prineslo občutek, da soodločajo, dejansko pa je o vsem odločalo vodstvo. V referatu o organizacijskih principih lahko preberemo: “Železna disciplina pa ni možna brez enotnosti volje, enotnosti akcije vseh članov. To pa ne izključuje boj mnenj v Partiji, ampak predpostavlja kritiko in boj mnenj znotraj Partije. Disciplina ne sme biti slepa, ampak zavestna. Ko pa je z bojem mnenj sprejeta odločitev, se morajo zanjo boriti vsi člani.”³⁰⁷

Kljub temu da so se opredelili za kadrovske partije, so veliko napora vložili v povečanje števila članstva. Vendar pa so morali biti novi člani preverjeni in podrejeni strogi disciplini. V razpravah so večkrat poudarjali boljše organizacijo partije, ki je bila njihov cilj v organiziranju in ravni komunistične zavesti, h kateri naj bi partija težila.³⁰⁸ Pri sprejemanju novih članov so bili “liberalni” do delavcev, kmetov in partizanov, medtem ko so bila uveljavljena strožja merila za inteligenco in druge sloje. Najbolj previdni pa so bili z bivšimi člani drugih strank. Poseben problem je bilo vključevanje žensk, ki jih je bilo med članstvom le deset procentov. V pregledu letnega dela partije je vodstvo ugotavljalo, da je struktura članstva KPJK sicer ustrezala akcijskemu programu, ki ga je morala komunistična partija izvršiti, medtem ko pa posamezni oddelki

306 ARS, I, f. GOKPJK, ae 309, referat o organizacijskih principih partijskih organizacij, nedatirano, leto 1947.

307 ARS, I, f. GOKPJK, ae 309, referat o organizacijskih principih partijskih organizacij, nedatirano, leto 1947.

308 Boljševizacija partije pomeni sprejemanje/ uveljavljanje vseh temeljnih načel leninistične boljševiške partije v pogledu politike in organizacijsko - političnih načel pri graditvi komunistične stranke ter metod njenega delovanja. Z njo naj bi se dosegla idejna, organizacijska ter akcijska enotnost, s tem pa revolucionarna doslednost. Obsegala je uvajanje stroge partijske discipline in centraliziranosti, boj proti idejnopoličnim razhajanjem (proti t.i. desnim/ oportunističnim in levim/ sektaškim odklonom), poudarjanje čuta globoke privrženosti partiji, poudarjanje pomena množičnega dela članov partije oziroma pomena pridobivanja vpliva nad množicami, zavračanje reformnih konceptov, ki se pojavljajo zunaj partije itd. Glej članek S. Žujovića: Borimo se za čistočo i boljševizaciju komunističke partije, *Proleter*, I. 17, št. 16, december 1942.

niso dobro delovali. Članstvo je izvajalo politično linijo, ki je bila, po oceni vodstva poleti 1946, urezna in dodelana, problem pa je bil v organizacijskem sistemu. Ta je bil pomankljiv, ker niso imeli enotnega načrta. Enoten organizacijski sistem je bil sicer opredeljen s statutom, se pa očitno ni izvajal v skladu z navodili.³⁰⁹

Podatki o organizacijski strukturi in številu članstva KPJK niso ohranjeni. Ohranjeni pa so podatki za posamezna območja in različna časovna obdobja. Junija 1946 so v coni A delovale naslednje organizacije KPJK:

Goriško okrožje:

Tam je deloval okrožni komite s sekretarjem, ki je bil odgovoren tudi za kadre, organizacijskim sekretarjem, odgovornim tudi za mladino in ženske. Posamezni člani okrožnega komiteja so bili odgovorni za agitprop, za množične organizacije, partizane, finance, SIAU, za mesto Gorica in obenem za sindikate. Okrajni odbori so imeli manj članov in je bil posameznik odgovoren za več področij. Pri okrožnem komiteju so delovale komisije za agitprop, finančna, ekonomska, kulturna, sindikalna in ženska komisija. Mladina je imela poseben komite. V okrajih je deloval samo agitprop. Sestanki so bili dvakrat mesečno. Imeli so tudi tedenske študijske sestanke.

Gorica: Septembra 1945 je bilo v mestu samo 55 Slovencev, ki so bili člani partije, ostali so bili Italijani. Severni kvart je imel eno ulično celico s 35 člani, ki je bila razdeljena v dve grupi, nato celico železničarjev z 59 člani v štirih grupah, ki pa je bila pod vplivom CLN in so bili člani povezani v Julijskih sindikatih (Sindacati Giuliani). Vzhodni kvart je imel ulično celico s 56 člani v petih grupah. Zahodni kvart je imel celico SAFOG z 94 člani v petih grupah, SELVEG s 16 člani, ulično z 29 člani, v predilnici pa je bilo nekaj kandidatov. Južni kvart je imel celico s 6 člani v ustanavljanju in sicer v livarni Prinčič. V mestni celici je bilo 25 članov, sami Slovenci, ki so delali v mestnem merilu.

V okoliških vaseh so bile partijske celice v desetih vaseh. Vanje je bilo vključenih 119 komunistov, ki so bili vsi Slovenci, razen v Ločniku, kjer je bilo 20 Italijanov, in v Podgori, kjer je bila celica narodnostno mešana. V ostalih štirih vaseh so bili le kandidati. Posamezniki so bili obenem člani KPJK in ZKM JK.³¹⁰

309 ARS, I, f. GOKPJK, ae 150, seja pokrajinskega aktiva KPJK, 16. junij 1946; ae 247, referat o položaju v KPJK leto dni po ustanovitvi, avgust 1946; ae 268, referat Razmišljanja o kadrih, nedatirano, 1946.

310 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 1a, organizacijsko poročilo MK KPJK za Gorico, 29. september 1945; isto, poročilo ZKM, nedatirano.

Februarja 1946 je Okrožni komite KPJK za Goriško ocenjeval, da je parti-
jo treba "očistiti in politično dvigniti", ter da je potrebna radikalna revizija
članstva. Takrat je bilo v okrožju okrog 1900 članov in sicer:

V okraju Brda je imel okrajni komite sedem članov in dva kandidata. Delo-
valo je 22 celic s 192 člani, od katerih je bilo 107 moških, nato 17 kandidatov, 25
aktivov komunistične mladine s 317 člani. V štirih vaseh partijskih celic ni bilo.

V okraju Miren je imel okrajni komite sedem članov in dva kandidata.
Delovalo je 311 članov, od tega 147 moških, ter 32 kandidatov. V zadnjem
času so sedem članov izključili.

V okraju Komen je imel okrajni komite prav tako sedem članov in dva kan-
didata. Delovalo je 29 celic z 248 člani, in 462 članov komunistične mladine.

V okraju Kanal je imel okrajni komite pet članov in dva kandidata. Delo-
valo je 192 članov, od tega 105 moških, ter 32 kandidatov, 170 članov komu-
nistične mladine v 19 aktivih in šest študijskih skupin.

V okraju Kobarid je imel okrajni komite šest članov. Delovalo je 17 celic
s 139 člani, ter 22 aktivov komunistične mladine s približno 200 člani. V tem
okraju je bil glede na število prebivalstva najmanjši odstotek članstva.

V okraju Bovec je imel okrajni komite pet članov. Delovalo je osem celic
s 122 člani, 5 kandidatov in 144 članov komunistične mladine.

V okraju Gradišče ob Soči je imel okrajni komite sedem članov. Delovalo
je 30 celic s 174 člani, in 392 kandidatov.

Za mesto Gorica je ohranjeno nedatirano poročilo. Takrat je v mestu delo-
val mestni komite z osmimi člani. Članov partije je bilo 477, med njimi 367
moških. Njihova poklicna struktura je bila naslednja: 309 delavcev, 65 kme-
tov, 30 obrtnikov, 51 nameščencev, 13 izobražencev, 9 trgovcev. Kandidatov
partije je bilo 112.³¹¹

Za goriško okrožje so ohranjeni podatki tudi za 1. oktober 1946 in sicer
je bilo v Gorici 452 članov, v Gradišču ob Soči, kjer je bil upad članstva v
primerjavi s februarjem 1946 največji, 116 članov partije, v Krminu, za ka-
terege v poročilu iz februarja 1946 ni podatkov, 154 članov, v Komnu 297,
Mirnu 321, Brdih 258, Kanalu 208, Kobaridu 177, Bovcu 128. Skupaj je v
okrožju tako oktobra 1946 delovalo 2161 članov in 693 kandidatov v 176
celicah. Večina članov je bila delavcev in okrog štiristo kmetov.³¹²

311 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 1a, poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK, 1. fe-
bruar 1946; prav tam, zapisnik seje okrajnih organizacijskih referentov, 11. februar 1946.
V zapisniku ni podatkov za mesto Gorica. F. OKKPJK za Goriško, m. 1b, organizacijsko
poročilo MK KPJK za Gorico, nedatirano.

312 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 1b, poročilo o tekmovalnem načrtu organizacije KPJK,
5. oktober 1946.

V Benečiji, ki je bila formalno del goriškega okrožja, partijskih celic ni bilo. Obstajal je okrajni komite KPJK za Benečijo. V Benečiji, ki ni bila vključena v cono A, ampak v Videmsko pokrajino, je delovala KPI. Le ta je člane množično sprejemala v partijo in ob tem naj ne bi preverjali njihove preteklosti. Kljub temu da je bil ustanovljen okrajni komite, sta na območju Benečije novembra 1945 delovala le dva člana KPJK in sicer za zahodno Benečijo v Kobaridu in za vzhodno Benečijo v Brdih.³¹³

Tržaško okrožje:

Okrožni komite je imel dvanajst članov in sicer: političnega in organizacijskega sekretarja, odgovorne za kadre, za agitprop, mladino, ženske, SIAU, sindikate, ljudsko oblast, za Tržič (Monfalcone), ladjedelnico Tržič in za Ogglej. Delovali sta komisija za agitprop in kulturna komisija. V okrožju je bilo pet okrajnih komitejev. Tržič je bil razdeljen na dva rajona.

V tržaškem okrožju so sprejeli malo novih članov. Tako naj bi jih od aprila do junija 1946 sprejeli okrog sto. Junija 1946 je bilo v okrožju 83,05% članov moških. Med člani je bilo 75,3% delavcev (mednje so všeti tudi polproletarci), 14,8% kmetov, 4,65% obrtnikov, 3,85% uslužbencev in 1,4% inteligence. Za tržaško okrožje sem uspela dobiti podatke o številu članov le za Tržič. Tam je bilo decembra 1946 v 87 celicah 814 članov, od tega 751 moških, ter 978 kandidatov.³¹⁴

Mesto Trst:

Mestni komite je deloval kot okrožni in je imel trinajst članov in sicer: političnega in organizacijskega sekretarja, odgovorne za kadre, ljudsko oblast, sindikate, ženske, agitprop, mladino, SIAU ter tri predstavnike tovarn. Delovale so sindikalna komisija, ki je bila najprej mestna, nato pa je delovala na pokrajinskem nivoju, kadrovska, finančna komisija in komisija za agitprop. V ustanavljanju je bila komisija za proslave.³¹⁵

V Trstu so delovale obratne, tovarniške in ulične celice. Ohranjen je seznam članov partije, verjetno že po ustanovitvi KP Svobodnega tržaškega

313 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 5, poročilo Ok.k KPJK za Benečijo OK KPJK za Goriško, 28. november 1945.

314 ARS, I, f. MKKPJK Trst, m. 4, poročilo s sestanka organizacijskih sekretarjev, junij 1946; prav tam, statistični pregled partijskih organizacij, november, december 1946.

315 ARS, I, f. GOKPJ, ae 206, zapisnik sestanka okrožnih organizacijskih sekretarjev in kadrovskih referentov, 14. junij 1946.

ozemlja, torej po 3. septembru 1947. V njem namreč poleg Trsta navajajo tudi okraje Nabrežina in Milje, ki sta bila do ustanovitve KPSTO del tržaškega okrožja in ne mesta Trsta. V tem poročilu za prvi rajon, ki je vključeval tudi Opčine, Kontovel, Prosek in Bane, navajajo 10 tovarniških celic z 253 člani, 6 uličnih celic s 152 člani, 11 vaških celic, od teh 6 na Opčinah s 134 člani. Skupaj je bilo v prvem rajonu 539 članov in 82 kandidatov. V drugem rajonu je bilo 10 tovarniških celic s 446 člani, 13 uličnih celic s 238 člani in 4 vaške celice in sicer v Bazovici, Gropadi, Padričah in Trebčah z 61 člani. Skupaj je bilo v drugem rajonu 995 članov in 389 kandidatov. V tretjem rajonu je bilo 8 tovarniških celic s 610 člani, 6 uličnih s 263 člani, skupaj 873 članov in 307 kandidatov. V četrtem rajonu so bile 3 tovarniške celice z 222 člani, 11 krajevnih in sicer v Škedenju, Kolonkovcu, Sv. Ani, Banjolah, Borštu, Domju, Dolini, Logu, Mačkovljah, Prebenegu, Ricmanju s 345 člani. Skupaj je bilo v četrtem rajonu 567 članov in 178 kandidatov.

V Nabrežini, ki je bila do poletja 1947 v tržaškem okrožju, sta bili dve tovarniški celici z 20 člani, 19 vaških z 201 članom, skupaj 221 članov in 30 kandidatov. V Miljah so bile 4 tovarniške celice z 240 člani, ena ulična z 99 člani, 18 vaških z 270 člani, skupaj 609 članov in 169 kandidatov.

V Trstu in okolici je bilo torej v času, ko je bilo pisano poročilo, verjetno po septembru 1947, 3.873 članov, 1.155 kandidatov, ki so delovali v 137 celicah. V okviru MK KPJK so takrat delovale tri komisije in sicer kadrovska komisija, finančna komisija in komisija za agitprop. Imeli so šest rajonskih komitejev.³¹⁶

Aprila 1946 je bilo v petih rajonih mesta Trst 2520 članov in 980 kandidatov. Po podatkih iz novembra in decembra 1946 je bilo v Trstu po rajonih 3379 članov partije, v Nabrežini 161, torej skupaj 3540, od tega le 360 žensk, ter 1394 kandidatov.³¹⁷

316 ARS, I, f. MKKPJK Trst, m. 3, poročilo MK KPJK Trst, nedatirano, verjetno 1947; f. GOKPJK, ae 37-59, gradivo ustanovnega kongresa KPSTO, 31. avgust - 3. september 1947.

317 ARS, I, f. MKKPJK Trst, m. 4, Statistični pregled partijskih organizacij november, december 1946.

VII. DELOVANJE SIAU IN KPJK

Odnosi med KPI, KPJ oz. KPS in KPJK

Vodstvo italijanske partije je kmalu spoznalo, da se z ustanovitvijo samostojne KPJK razmerje sil v partiji ni spremenilo in da je KPS ohranila odločilni vpliv na sicer formalno avtonomno organizacijo. Svoj vpliv na KPJK so poskušali okrepiti z nekaterimi akcijami. Ena od teh je bil poskus, da bi v italijansko konzulto vključili predstavnika tržaških komunistov. Ker je slovenska partija temu nasprotovala, so nato vključili člana KPI, ki je bil doma iz Julijske krajine Giordana Pratolonga.³¹⁸ Nasprotovanje slovenskega vodstva večjemu vplivu KPI v Julijski krajini in ustanovitvi samostojne KPI na spornem območju moramo v veliki meri pripisati strahu, da bodo jugoslovanski pogajalci na mirovnih pogajanjih izgubili pomemben argument, in sicer, da jih v projugoslovanskih zahtevah podpira tudi velik del italijanskih prebivalcev. Zavedali so se, da je imel velik del tržaških komunistov KPI za svojo matično organizacijo in bi se zato v veliki meri odločali zanjo.³¹⁹

Nov vir nesoglasij med KPI in KPS oz. KPJ ter KPJK je bil sprejem resolucij KPJK in SIAU konec septembra 1945, v katerih sta zahtevali priključitvi Jugoslaviji. Direkcija KPI je zahtevala preklic tega sklepa GO KPJK in pristanek na to, da se vprašanje Trsta reši po načelih, ki jih je sprejela londonska konferenca poleti 1945. Slovensko partijsko vodstvo je zahteve KPI v soglasju s Kardeljem odklonilo. V odgovor je Palmiro Togliatti odklonil konferenco obeh vodstev, dokler italijansko vodstvo ne bi sprejelo dokončnega stališča glede Trsta, predvidoma na skorajšnjem partijskem kongresu.³²⁰

318 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 4. oktober 1945.

319 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 14. september 1945.

320 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 4. oktober 1945; R. Janhuba, Italija po drugi svetovni vojni, Delo (tržaško), št. 1, 1950; J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d. str. 113. Dokument KPI je podpisalo celotno vodstvo KPI. ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo L. Šentjure B. Kraigherju, 5. oktober 1945.

Spor med KPI in KPJ oz. KPJK je izbruhnil tudi zaradi predvidene vključitve Julijskih sindikatov (Sindacati Giuliani) v članstvo italijanske konfederacije dela, ki je bila pod vplivom KPI. Vodstvo projugoslovanskih Enotnih sindikatov naj bi, da bi preprečilo načrtovano vključitev, Julijske sindikate sistematično prikazovalo kot sindikat, ki razbija enotnost delavstva v Julijski krajini, KPI pa so obtožili linije socialdemokratstva. To naj bi bilo nasprotovanje ne le KPJ, ampak tudi Sovjetski zvezi. Italijanska partija se je najprej uklonila zahtevam KPJ in se je nekaj časa upirala vključitvi Julijskih sindikatov v italijansko konfederacijo, a ne za dolgo. Julijski sindikati so bili nato sprejeti v konfederacijo januarja 1946, to je po petem kongresu KPI.³²¹

**Sedanje stoletje je
stoletje, ki nujno
vodi h komunizmu.**

Marx - Engels - Lenin - Stalin - Tito - Togliatti

Propagandni listič KPJK (slovenski - roza)

321 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo L. Šentjura B. Kraigherju, 20. november 1945; prav tam, pismo B. Kraigherja CK KPS, 29. november 1945.

Il secolo attuale è il secolo in cui necessariamente si va verso il comunismo.

Marx - Engels - Lenin - Stalin - Tito - Togliatti

Propagandni listič KPJK (italijanski - moder)

Decembra 1945 je KPI zahtevala, da se poleg Borisa Kraigherja izvoli ali imenuje še en sekretar KPJK, Italijan, ki naj bi bil neposredni predstavnik italijanske partije. Kot je menil Kidrič v pismu Kardelju decembra 1945, bi to pomenilo, da se je ustanovila v KPJK legalna frakcija KPI: "Vse kaže, da so na tem zelo zainteresirani tudi Angleži, ki bi nam v tem primeru KPJK enostavno prepovedali."³²² Zahtevo po še enem sekretarju KPJK je KPI nato nekoliko omilila in naj bi v skladu s sporazumom med tremi partijami postavili generalnega podsekretarja.³²³ Do izpolnitve te zahteve ni prišlo.

322 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 21. december 1945.

323 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 23. december 1945.

Novo razmerje med KPI in KPJ (KPJK) je nastopilo z govorom Palmira Togliattija na 5. kongresu KPI, kjer je kritiziral tržaški proletariat zaradi njegove podpore priključitvi Jugoslaviji: "Razumemo občutke tržaškega delavstva. Oni vidijo, kako zmeden je položaj Italije. Vidijo, da težijo nekateri med nami k obnovitvi fašizma, mislijo, da bo Trst, če ga bo jutri vodil italijanski prefekt, moral spet prenašati požiganje delavskih domov in demokratičnih časopisov in vsakršno nasilje, ki ga pozna izpred dvajsetih let. Vse to razumemo. Razumemo zmedenost tržaškega delavstva: popolnoma naravno je, da ne zaupajo več Italiji. Ne moremo pa pristati, da bi se ta zmedenost spremenila v separatistična stališča. Delavski razred ne more na ta način reševati svojih problemov in po tej poti ne more prispevati k reševanju problemov demokracije. Narodnega elementa ni mogoče zanikati, kakor ni mogoče zanikati, da imamo pripadnost Trsta k Italiji za življenjsko vprašanje naroda. Delavski razred ne sme misliti, da lahko reši vprašanje zmage socializma tako, da se odtrga od narodne skupnosti."³²⁴ Boris Kraigher, ki je imel s Togliattijem razgovor, je menil, da je njegovo stališče načelno nepravilno, a zaradi trenutne politične situacije v Italiji konkretno politično neizbežno.³²⁵

Izjave voditelja italijanske partije so močno odmevale med tržaškimi komunisti in italijanskim delavstvom v Trstu sploh in vzbudile "čudne občutke". Njegova stališča so obravnavali najvišji partijski organi KPJK in izpostavili, da so "resna zadeva" in da bi lahko bila ena neposrednih posledic ta, da bi Italijanska konfederacija dela priznala kot svoje člane Julijske sindikate. To se je tudi dejansko zgodilo in je oslabilo moč KPJK in Enotnih sindikatov. Obenem so takšna Togliattijeva stališča okrepila "slovenski nacionalizem", saj so vodilni v KPJK, da bi omilili njihov odmev med tržaškimi italijanskimi komunisti, poudarjali, da so se izrekli za Jugoslavijo kot komunisti in ne kot nacionalisti.³²⁶

Potem ko ni uspel poskus razširiti vodstvo KPJK z vodilnim italijanskim komunistom, je vodstvo KPI maja 1946 v Trstu osnovalo svoj informacijski urad, ki ga je vodil star tržaški komunist Giordano Pratolongo. GO KPJK je

324 ARS, I, f. GOKPJK, ae 401, slovenski prevod govora P. Togliattija na 5. kongres KPI, december 1945; M. Galeazzi, zbornik Trst 1941-1947, nav. d., str. 242, 243.

325 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša E. Kardelja J. Brozu, 4. januar 1946.

326 ARS, I, f. GOKPJK, ae 110, zapisnik seje GO KPJK, 5. januar 1946; ae 144, zapisnik seje pokrajinskega aktiva KPJK, 7. januar 1946; izjave so obravnavali tudi okrožni odbori, n.pr. MK KPJK Trst 9. januarja 1946, f. MKKPJK Trst, m. 3, zapisnik seje MK KPJK Trst, 9. januar 1946.

njegovo ustanovitev sprejel kot poskus razbitja enotnosti partije v Julijski krajini. Najpomembnejše naloge urada so bile: povezava in obveščanje CK KPI o položaju v Julijski krajini in dajanje informacij o položaju v Italiji. Izdajali so svoj tednik, ki se je sprva imenoval *Notiziario italiano*, kasneje *Informatore del popolo*.³²⁷

Informacijski urad je v okviru naročnikov tednika *Informatore del popolo* zbiral svoje privržence, med katerimi so bili predvsem nekdanji člani KPI, ki so jih iz KPJK izključili zaradi "oportunizma", to je nestrinjanja s projugoslovanskimi stališči. Tako je v okviru krožka Prijateljev *Informatore del popolo* nastajala vzporedna partijska organizacija, ki bi lahko ogrozila enotnost komunističnega gibanja v Trstu, in, kot so zapisali v poročilu o informacijskem uradu, povzročila frakcije v demokratičnem gibanju. Zato je vodstvo KPJK poskušalo doseči njegovo ukinitve, kar pa mu do ustanovitve KPSTO ni uspelo.³²⁸

Dne 7. aprila 1947 sta CK KPJ in CK KPI sprejela sporazum o sklicu kongresa ali konference KPJK z nalogo, da se ustanovi nova KP Svobodnega tržaškega ozemlja za območje, ki je prišlo v njegov okvir (Trst z zaledjem, koprski in bujski okraj). KPI in KPJ sta se zavezali, da bosta njuni organizaciji prenesli pristojnosti, ki bodo zahtevane, na KPSTO, obe partiji pa bosta na kongresu navzoči kot gosta. KPSTO naj bi sprejela tudi nov program. V sporazumu je KPI zagotavljala določeno avtonomijo partijskih organizacij na tistih območjih Julijske krajine, ki so v skladu z mirovno pogodbo ostali v Italiji (Gorica, zahodni del Goriške). Komunisti na tem območju naj bi bili organizirani v okviru KPI, ki pa bi zagotavljala demokracijo in svobodo slovenski manjšini. KPJ je tudi pozdravila zahteve KPI po avtonomiji Furlanije, ki so ji priključili Gorico in Tržič.³²⁹

KPSTO je bila nato ustanovljena na kongresu, ki je bil od 31. avgusta do 3. septembra 1947 v Trstu. Z njeno ustanovitvijo je KPJK prenehala obstajati. Tudi v okviru KPSTO je slovenska partija v prvem obdobju ohranila svoj primat, sekretar je postal dotedanji sekretar KPJK Branko Babič. Vendar se je

327 ARS, I, f. GOKPJK, ae 116, zapisnik seje GO KPJK, 6. maj 1946; f. AIS, ae 232, gradivo o informacijskem uradu KPI, nedatirano; f. GOKPJK, ae 411, zapisnik razgovora med B. Kraigherjem, B. Babičem, G. Jaksetichem, G. Pellegrinijem in G. Prato-longom, 7. maj 1946; f. CKZKS, šk. 46, depeša CK KPS CK KPJ, 8. maj 1946.

328 ARS, I, f. GOKPJK, ae 300, ae 410, načrt delovanja informacijskega urada KPI v Trstu po srečanju med P. Togliattijem in J. Brozom, 4. december 1946; ae 300, sporazum med KPI in KPJ o ustanovitvi samostojne KPSTO, 7. april 1947.

329 ARS, I, f. GOKPJK, ae 300, sporazum med KPI in KPJ o ustanovitvi samostojne KPSTO, 7. april 1947.

obenem "italijanski" del KPSTO okrepil, predvsem po vrnitvi Vittorija Vidalija v Trst 12. junija 1947. Vidali je bil pred tem kar štiriindvajset let v azilu, nazadnje v Mehiki. Ob vrnitvi je v govoru poudaril, da mora KP STO delovati za združitev delavskega razreda na sindikalnem in političnem polju, za združitev vseh Slovencev, Italijanov in Hrvatov v enotni demokratični blok, si prizadevati, da bo STO cona miru, reda, dela, gospodarskega napredka, ki bo imela dobre odnose z demokratično Italijo in novo Jugoslavijo.³³⁰ Drastično se je spremenilo razmerje sil po objavi resolucije Informbiroja junija 1948. Takrat je velika večina ne le italijanskih, ampak tudi slovenskih tržaških komunistov resolucijo podprla. Nastali sta dve vzporedni partiji, "Babičeva" in "Vidalijeva", vendar je prva, kar so pokazale tudi občinske volitve v občinah v coni A leta 1949, skoraj povsem izgubila svoj vpliv.

Odnos med KPJK (KPS) in SIAU

Bogdan Novak navaja, da so ključno pozicijo v Trstu, Gorici, Pulju in na Reki po nemškem umiku prevzeli pomembni komunisti, ki so zvesto izvajali ukaze CK KPS, CK KPH in CK KPJ. Zmaga narodnoosvobodilnega boja je bila tudi zmaga komunizma, kar je privedlo do vzpostavitve revolucionarnega komunističnega režima, podobnega, kakršen je bil uveden v Sovjetski zvezi. Novak meni, da sta bili osnovni karakteristiki tega režima preganjanje meščanskih sovražnikov in vzpostavitev kontrole partije v vse pore življenja. V Julijski krajini komunisti niso bili prepričani, ali bodo lahko ohranili nadzor nad njo, zato se jim je mudilo.³³¹

Te njegove trditve v osnovi držijo, v nekaterih segmentih pa politika slovenske partije v Julijski krajini ni bila tako premočrna niti tam, kjer je ostala jugoslovanska zasedbena oblast. Ob tem ne smemo zanemariti dejstva, da je bila jugoslovanska vojaška uprava v svojem delovanju omejena z mednarodnimi pravnimi določili za zasedbena območja. Obenem je v Julijski krajini slovensko vodstvo poskušalo pridobiti vpliv med vsemi sloji prebivalstva, za razliko od Jugoslavije tudi med velekapitalističnimi in ostalimi meščanskimi krogi, zato so bili ukrepi jugoslovanskih oblasti manj "komunistični". Prvi kriterij je bil, kakor sem že omenila, sprejemanje priključitve Julijske krajine Jugoslaviji, šele potem so bile na vrsti ideološke in narodnostne opredelitve.

330 ARS, I, f. GOKPJK, ae 302, govor V. Vidalija ob prihodu v Trst, 12. junij 1947.

331 B. Novak, Trieste, nav. d., str. 175.

Podobno kot v prvem obdobju po prevzemu oblasti v Jugoslaviji, tudi v vodstvu projugoslovanskih organizacij v Julijski krajini niso bili samo komunisti, ampak se je vsaj na videz poskušala ohranjati ljudskofrontna, predvsem v Trstu pa tudi narodnostna sestava. Vprašanje pa je, koliko so lahko imeli ti ljudje samostojen, od partije neodvisen vpliv. Vsi ti nekomunisti so obenem priznavali vodilno vlogo, ki jo je KPS med vojno postopoma prevzela tudi zaradi svoje dobre organiziranosti in nespornih zaslug pri organiziranju protifašističnega boja. Vodilni komunisti so bili večkrat obremenjeni s predsodki do članov slovenskih narodnih organizacij na Primorskem, n.pr. do članov organizacije TIGR. Med jugoslovansko zasedbo Julijske krajine maja 1945 so bili aretirani tudi nekateri znani slovenski protifašisti v Primorju in so bili posamezniki zaprti več mesecev.³³² Sumljivi so bili tudi nekateri pristaši OF, ki pa so odklanjali komunistično ideologijo. Kljub temu je, kot piše Nadja Maganja, "entuziazem za gibanje, ki je raztrgalo suženjske okove in upanje na priključitev Jugoslaviji, preseglo te težave in so se nekateri aretiranci vključili v SIAU in prevzeli tudi nekatera pomembna mesta."³³³

Lahko rečemo, da je bila v Julijski krajini podpora politiki nove Jugoslavije dvojna. Poleg Slovencev, ki so jo podpirali zaradi nacionalnih in deloma tudi socialnih (ideoloških, razrednih) razlogov, so jo zaradi socialnih (ideoloških, razrednih) razlogov podpirali italijanski delavci. Da njihova podpora ni bila le posledica projugoslovanske propagande, vidimo iz števila vključenih Italijanov v SIAU in KPJK, pa tudi iz nekaterih poročil n.pr. vodstva KPI. Tako je Palmiro Togliatti novembra 1945 poudaril: "Trst je italijanski. Dolžnost italijanske vlade je, da brani italijanski značaj tega mesta, tako da išče sporazum z jugoslovanskimi narodi. Šoviniistična protijugoslovanska kampanja je znak, da je ta politika propadla. Rezultat tega je, da se danes velika večina italijanskega delavstva v Trstu izreka za Jugoslavijo."³³⁴

Kot smo videli, je bila SIAU ustanovljena na predlog vodstva projugoslovanskih organizacij v Julijski krajini, v katerem so imeli odločilno besedo komunisti, in po sklepu CK KPS. Pri njeni ustanovitvi so se zgledovali po Ljudski fronti v Jugoslaviji oz. slovenski OF, ustanovljena pa je bila v veliki meri

332 N.pr. Venceslav Tuta, na 2. tržaškem procesu obsojen na trideset let; Rado Bednařik; Josip Rustja iz Gorice, Jože Dekleva, Karl Ferluga, Roman Pahor. Frane Tončič, ki so ga že med okupacijo sumili anglofilstva, se je rešil pred aretacijo, ker je bil nedosegljiv, v N. Maganja, *Nascita del movimento autonomo*, nav. d., str. 130, 131.

333 N. Maganja, *Nascita del movimento autonomo*, nav. d., str. 131; n.pr. Frane Tončič, Karl Ferluga, op.a.

334 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1. Citat je povzet po slovenskem prevodu v mesečnem poročilu Tanjuga iz Rima, 10. november 1945.

zato, da bi ob drugih prizadevanjih omogočila uresničitev načrtov jugoslovanskega vodstva. Tako kot OF je bila enotno množično gibanje in ne koalicija organizacij ali strank, ki so jo sestavljale. Ker pa se je v SIAU vključila celotna OF, ki je imela svoje organizacije in tradicijo, je vprašanje, koliko so se tradicije OF v SIAU ohranile. Razmerja so bila odvisna od sestave forumov in so se razlikovala v posameznih krajih in območjih.

Odnose med SIAU in KPJK oziroma odvisnost prve od druge lahko razberemo iz nekaterih zapisnikov partijskih forumov, del katerih navajam. Tako so partijski organi sprejemali sklepe o nalogah in delovanju SIAU, pa tudi o njenem programu. Na seji GO KPJK 16. avgusta 1945 so sprejeli sklep, da se 23. avgusta 1945 skliče na sedežu SIAU seja IO SIAU. Na isti seji so v akcijski program KPJK vključili tudi pripravo protestne note v imenu SIAU Attleeju. Na seji GO KPJK 24. septembra 1945, kjer so med drugim sprejeli resolucijo za priključitev Jugoslaviji, so sprejeli tudi sklep, da "se bo v nedeljo 30. septembra vršila seja GO ASIZ-a na Reki, v soboto popoldne pa seja IO, ki pripravi dnevni red za glavno sejo." Oktobra 1945 so na sestanku GO KPJK sklenili, da se mora SIAU prigrasiti oblastem kot stranka s svojim programom, da se začne izdajati časopis SIAU in teoretična revija v italijanščini. Na isti seji so sprejeli sklep o sklicu kongresa ASIŽZ 18. novembra 1945 in pooblastili Antona Ukmarja in Branka Babiča, da se dogovorita z vodstvom mladine za sklic kongresa.³³⁵

Razmerje med partijo in množičnimi organizacijami lahko razberemo v partijskem referatu, v katerem neznani avtor med drugim navaja: "Namen množičnih organizacij v splošni politični borbi je pokazati, kakšno vrednost predstavlja moč enotne volje v borbi združenih množic, ker:

1. združuje v sebi vse množice z enakim političnim mišljenjem
2. se nudi Partiji možnost, da prek njih spozna dejanske težnje in potrebe množic
3. uvaja Partija prek množičnih organizacij svojo linijo in vpliv
4. Partija je kadrovska partija, množične organizacije so izpitna komisija bodočih članov Partije."

V referatu so izpostavljene tudi napake v delu množičnih organizacij, ki so bile posledica nepravilnega dela odgovornih v partiji.³³⁶

335 ARS, I, f. GOKPJK, ae 107, zapisnik seje GO KPJK, 16. avgust 1945; ae 108, zapisnik seje GO KPJK, 24. september 1945; ae 109, zapisnik seje GO KPJK, nedatiran, oktober 1945.

336 ARS, I, f. GOKPJK, ae 221, referat o delu partije v množičnih organizacijah, nedatiran, januar 1946, nepodpisan.

Enak odnos je imela partija do drugih množičnih organizacij, do Antifašistične slovansko - italijanske ženske zveze (ASIŽZ) in do Zveze antifašistične mladine Julijske krajine (ZAMJK), zaradi posebnega pomena, ki ga je za partijo imelo delavstvo, pa predvsem do sindikalnih organizacij. Tako je v akcijskem programu KPJK, ki so ga opredelili na sejo GO KPJK 16. avgusta 1945, zapisano: "1. PO sklene, da v teku poldruga meseca skliče mladinski in ženski kongres. 2. KMJK ostane, kot je, mora pa voditi antifašistično mladino Julijske krajine s pomočjo partije." Pri GO KPJK je delovala sindikalna komisija, ki naj bi se n.pr. sestala 21. avgusta 1945. Na isti seji GO KPJK 16. avgusta 1945 pa so med drugim sklenili: "Radi važnosti vodstva v strokovnih organizacijah in radi sektarskega duha v delavskih vrstah določi se poklicati na ta sestanek glavni aktiv sindikatov."³³⁷

Formalno je bila KPJK sestavni del SIAU, člani KPJK so bili obenem člani SIAU in je bila ena od najpomembnejših njihovih zadolžitev prav delovanje v SIAU. Razmerje med KPJK in SIAU je bilo podobno razmerju med KPS in OF v povojnem času v Sloveniji, ko je bila odvisnost med njima še izrazitejša, kot je bila med vojno. Takrat je OF kljub vodilni vlogi partije bila še vedno organizacija različnih političnih skupin, KPS pa njen sestavni, čeprav res "najbolj enakopraven" del. Razen maloštevilnih independentistov in partije so bile v SIAU vključene samo množične organizacije, ne pa stranke ali politične skupine. Včasih, n.pr. v raznih peticijah ipd., je KPJK nastopala kot del SIAU, včasih pa ločeno. Tako se je kot član delegacije za pogajanja s CLNG, poleg SIAU ločeno pojavil tudi član KPJK.³³⁸ Dejstvo je, da ni bil položaj partije v SIAU enak položaju ene od množičnih organizacij. Bila je dejansko nad SIAU, saj je le ta, vsaj v važnejših vprašanjih, delovala po njenih direktivah.

Poleg stališč do slovenskega narodnega vprašanje je bil prav odnos med partijo in SIAU vzrok za razcep v vrstah SIAU. Prva večja nesoglasja so bila po sprejemu sklepov o ustanovitvi STO in so se okrepila po uveljavitvi sklepov mirovne konference septembra 1947, medtem ko je dotlej namera, da se ne oslabijo jugoslovanski pogajalci na mirovni konferenci, brisala razlike. Največji spor je med vodilnimi člani SIAU nastal ravno okrog vprašanja, ali je SIAU samo orodje partijske politike ali samostojna organizacija. Spor je izbruhnil v času, ko se je tudi zunaj SIAU začela formalizirati opozicija SIAU in to med tistimi Slovenci, ki so že dotlej nasprotovali SIAU, a zaradi odprtih mejnih vprašanj niso stopili v odkrito opozicijo. Januarja 1947 je bila v Go-

337 ARS, I, f. GOKPJK, ae 107, zapisnik seje GO KPJK, 16. avgust 1945.

338 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 21. marec 1947.

rici ustanovljena Slovenska demokratska zveza (SDZ), 25. aprila isto leto pa je izšla prva številka njenega tednika Demokracija.³³⁹

Vprašanje razmerja med partijo in SIAU je v času priprav na ustanovitev STO sprožil odvetnik Josip Ferfolja, član IO SIAU in tudi predstojnik sodnega odseka MOS Trst. Dne 25. junija 1947 je na seji IO SIAU predstavil dokument z naslovom: O aktualnih problemih naše politične situacije. Njegovi pogledi in razprava, ki je sledila, so značilni za medsebojna razmerja v SIAU v tistem času in opozarjajo na najbolj odprta vprašanja v teh odnosih. Razprava na seji je tudi dober prikaz, kako so razmišljali predvsem partijski funkcionarji, zato jo bom podrobneje prikazala.

Ferfolja se je spraševal, ali je IO SIAU res najvišji organ ali je samo instrument partije. Ob tem je sprejemal tudi zadnje, ker "Partija vodi človeštvo proti socialistični državi kot prvi etapi na poti v komunizem", a je obenem menil, da ta odnos ne sme biti popolnoma nekritičen in se ne sme spremeniti v slepo poslušnost. Ugotavljal je, da so bili člani IO SIAU razen enega, do nedavnega sami komunisti.³⁴⁰ To je bilo mogoče opravičiti, bilo pa je taktično narobe in so zato SIAU tudi ves čas napadali. Poleg tega je bila OF uradno sicer del SIAU, a po 1. maju 1945 popolnoma pasivna. Menil je, da tudi ni dobro, da je bil sekretar KPJK obenem sekretar SIAU. V svoji aktivnosti bi moral imeti IO SIAU več iniciative, biti bolj avtonomen, da bi lahko prevzel popoln nadzor nad javnim življenjem na bodočem STO. Z razširitvijo SIAU položaj partije ne bi bil okrnjen, ampak je bilo treba delovanje prilagoditi konkretnim dejstvom in ne iti v skrajnosti. Svojo kritiko je umestil v priprave na STO, v katerem bi moral biti poudarek na parlamentarnem delu, da bi tako jugoslovanske organizacije po volitvah v STO obdržale večino v parlamentu. Ker je SIAU izgubljala vpliv tako med Italijani kot med Slovenci, je bila po mnenju Ferfolje, ta večina vsaj vprašljiva.

Posebno vprašanje je bil odnos SIAU do slovenske opozicije okrog Demokracije. Svaril je pred tem, da se vsakdo, ki "bere Demokracijo", razglaš

339 Stranka je bila ustanovljena v Gorici 17. januarja 1947 in sicer kot paritetna koalicija med katoliško in liberalno strujo. V Trstu je bila ustanovna skupščina SDZ šele 21. decembra 1947. V prvi številki Demokracije je bil objavljen program SDZ, katerega osnovno gibalno je bil protikomunizem in odklanjanje političnega monopola. SIAU so očiteli monopol, nasilje, bojkot sodelovanja z ZVU in politiko bratstva, N. Maganja, *Nascita del movimento autonomo*, nav. d., str. 35-53.

340 Na seji GO SIAU 30. marca 1947 so bili v IO SIAU izvoljeni Oskar Ferlan, Josip Ferfolja in Angel Kukanja, formalno namesto B. Kraigherja, D. Diminića in ing. Boglionija, ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 30. marec 1947; Primorski dnevnik, 1. april 1947. Edini nekomunist v IO SIAU je bil do 30. marca 1947 Frane Tončič.

za sovražnika. Ena glavnih napak, ki se je pokazala predvsem v coni B, pa je bila po Ferfoljevem mnenju, sla po oblasti, "zato morajo vodilni ljudje poleg sposobnosti imeti tudi etiko! Vladajoči sloji morajo biti glavni zastopniki ljudstva. Tehnična in strokovna pomankljivost ali nevednost se maskirajo z brutalnostjo, sektaštvom in birokratizmom (sekvestri in izvrševanje agrarne reforme v Istri, izvajanje ljudske oblasti s strani tajne policije)."³⁴¹

Sledila je dolga razprava, ki se je nadaljevala na seji IO 4. julija 1947 in je tekla večinoma v tipičnem "boljševističnem duhu". V njej je poleg sekretarja Babiča sodelovala večina članov IO. Večina razpravljalcev je ostajala na šablonah in na zanikanjih dejstev, kakor so jih zanikali v odnosu do nasprotnikov, kar Ferfolja ni bil, na majavih dokazih, nepripravljenosti sprejeti kritiko, ki je bila dobronamerna. V ilustracijo naj navedem odlomek iz razprave Branka Babiča: "Glede SIAU kot inštrumentu Partije: nobena organizacija ni inštrument Partije. Biti inštrument pomeni egoistične interese, ki nimajo nič s kolektivom. Partija se bori za skupne interese širokih množic. Tako govoriti pomeni ne razumeti problema in podpirati stvari, ki jih proglašajo nasprotniki. Govoriti o posebnih nekomunistih pomeni govoriti o osebah, ki so protikomunistične."³⁴² Zahteva po večjem nekomunističnem zastopstvu naj bi bila nedemokratska, ker je zahtevala delitev na osnovi komunist - nekomunist. Ali kot je navajal Giorgio Jaksetich: "SIAU je sprejela program, na katerega pa ni bilo osnovnih pripomb. Določila ga je KP oziroma posamezni komunisti v IO in GO. Vsa SIAU pa ga sprejema in prenaša med množico. Tu pa ni komunistov in antikomunistov, ampak so delavci, ženske itd., ki so prežeti z idejo bratstva. KP bo imela v kratkem kongres. Na osnovi programa so povabljeni vsi. ... Imeli smo dvoje volitve na osnovi demokracije. Zahteva za večjo nekomunistično zastopstvo je nedemokratska, ker zahteva delitev na osnovi komunist - nekomunist. Sestava je rezultat realnega razmerja sil. S tem bi šli proti realnim interesom ljudi. Gre se tu samo za manever, da se pride v ospredje."³⁴³ Partija bi morala ohraniti svojo vodilno vlogo zaradi položaja, zaradi tradicije, zaradi interesov, ki jih je predstavljala. Tako je Rudi Uršič dejal: "Logično je, da so komunisti v vodstvu demokratičnega gibanja. Tu nimamo celic, so pa tiisti, ki so vodili boj za nacionalno enakopravnost, demokracijo v osnovi. Vsi smo bili v boju, ne smemo pa pozabiti, da so ga komunisti začeli in vodili in

341 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 3, referat J. Ferfolje na seji IO SIAU, 25. junij 1947.

342 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 3, zapisnik seje IO SIAU, 25. junij 1947.

343 Ta navedba bi bila točna, če bi člane vodstva izbirali in bi bili izbrani najsposobnejši, ki so bili lahko samo komunisti ali pa nobeden, ne pa pri kadrovske politiki, ki je bila strogo dirigirana, op.a.

da so znali voditi vse ljudstvo. Samo tisti, ki delajo proti ljudskim interesom, so šli iz tega tabora, ker niso hoteli priznati hegemonije KP. Tudi danes, kjer smo v posebnih situacijah, moramo videti to. Ni volilni boj, čist in enostaven. Ne moremo iz revolucionarne faze v fazo, ki vse to zanika. Naša vloga štiti ne le demokracijo tu, ampak Slovence v celoti, ker zanje izven tega ni zmage in zagotovljenih pravic. SIAU je sad novih pogojev v svetu, kjer so široka gibanja nujno pod vodstvom KP.”

Zanimivo je, da je bil Leopoldo Gasparini kot predstavnik italijanskih komunistov ravno nasprotnega mnenja kot Josip Ferfolja. Njega je motila proslovenska usmeritev SIAU in menil je, da je bila KPJK pod nadzorom SIAU, da je le “filijala Slovanov”. Italijanski delavci, predvsem tisti, ki so bili blizu komunističnemu gibanju, naj bi obtoževali komuniste iz Julijske krajine, da služijo SIAU, to je Slovanom.³⁴⁴

Strinjali pa so se, da je treba oživiti delo OF. Ta bi morala sklicati posebno skupščino in postati politična organizacija nasproti Slovenski demokratski zvezi, v katero so se vključevali ljudje, ki so bili popolnoma na liniji antikomunizma. Zanje je bil komunizem zločin proti človeštvu. Ali kot je dejal Babič: “Skušajo razbiti skupno slovensko in italijansko fronto. Če bomo šli po tej poti, bomo odprli vrata nasprotnikom. Nihče se ne more bolj boriti za slovenske nacionalne pravice kot OF in komunisti v OF. Sem komunist, sem pa tudi Slovenec. Problem enotnosti slovenskega naroda je tudi problem italijanskih tovarišev.”

Ob teh pa je bilo slišati manj odklonilna mnenja, medtem ko je Ferfoljeva stališča večinoma podprl le Frane Tončič, ki je med drugim dejal: “OF je združevala 99% Slovencev in 100% Slovencev v Julijski krajini, različne plasti. Buržoazija se je pridružila ne iz socialnih razlogov (sprememba družbenega reda), ampak, ker je v gibanju videla nacionalno osvoboditev. Tudi danes v SIAU imamo pravi proletariat, ki sodeluje iz socialnih interesov, pa tudi široke množice, ki imajo, poleg tega, da sprejemajo družbeno revolucijo tudi svoj nacionalni interes. V tem smislu piše tudi Lavoratore. Če on kot organ KP govori o nacionalnem vprašanju, je zato, da se med našimi pristaši vidi tudi ta nacionalni moment. Babič je kot član KP na pogajanjih s CLN bolj kot jaz poudaril ta nacionalni motiv. Vsi različni sloji hočejo v SIAU videti branilca svojih interesov. Če tega ne bodo našli, bodo poiskali drugo organizacijo. Od tu izhaja potreba, da v vodstvo potegnemo predstavnike vseh struj.”

344 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 3, zapisnik seje IO SIAU, 4. julij 1947, ki je bila nadaljevanje seje 25. junija 1947.

Na sestanku nato niso sprejeli nobenih sklepov. Po nekaterih novih nesporezljivih se je Josip Ferfolja skupaj s Franom Tončičem dokončno razšel s SIAU aprila 1948.³⁴⁵

Narodnostno vprašanje v SIAU in KPJK

Kot sem že omenila, je politika slovensko - italijanskega bratstva poskušala združevati obe ključni opredelitvi, na osnovi katerih so se ljudje odločali za eno ali drugo državo, to je narodno in socialno (razredno). Med vojno, ko je obstajala resnična nevarnost, da bi slovenski protikomunisti, če bi OF in KPS zapostavili slovensko narodno vprašanje, lahko dobili prevladujoč vpliv med primorskimi Slovenci, sta na Primorskem obe v prvo vrsto postavili rešitev slovenskega narodnega vprašanja. Da pa bi ohranili tudi naklonjenost Italijanov, sta hkrati taktizirali.

Po vojni je vodstvo projugoslovanskih organizacij reševanje slovenskega narodnega vprašanja vsaj deloma podredilo zahtevam, ki so jih postavljali tisti Italijani, ki so bili naklonjeni priključitvi Jugoslaviji. Menilo je namreč, da mu je podpora Slovencev zagotovljena že s tem, ker je zahtevalo priključitev Jugoslaviji. Da bi okrepili položaj jugoslovanskih pogajalcev na mirovni konferenci, pa je bilo treba pridobiti tiste, ki so imeli možnost izbire. Te Slovenci zaradi slabih izkušenj z Italijo niso imeli, imeli pa so jo tisti italijanski sloji, ki so dali prednost razredni opredelitvi pred narodnostno. Tako odločitev slovenskega vodstva je še okrepila reakcija tržaškega italijanskega delavstva ob jugoslovanski zasedbi celotne Julijske krajine maja 1945, ko so n.pr. zahtevali rdeče namesto slovenskih zastav z zvezdo. Njihove zahteve so obenem s poudarjanjem slovensko oz. slovansko - italijanskega bratstva tako dobile prvo mesto tudi v dejavnosti SIAU. Nasprotovanje vodstva KPI politiki KPJK in SIAU je gornje usmeritve še okrepilo.

Zaradi obtožb, da je projugoslovansko gibanje nacionalistično, sta KPJK in SIAU delali v odnosih z Italijani preveč kompromisov. V svojem zaključnem govoru na ustanovnem kongresu KPJK 13. avgusta 1945 je tako Ivan Regent postavil vprašanje priključitve Julijske krajine Jugoslaviji predvsem na razredno osnovo, ko je dejal: "Ne smemo gledati na nacionalne probleme z nacionalnega vidika, pač pa moramo poskusiti, da jih rešimo iz nacionalnega in proletarskega vidika. Jugoslovanski problem, ki smo ga obudili, ni iz nacionalnega vidika, ampak iz vidika ljudske oblasti in nič drugega. Mi dobro ve-

345 N. Maganja, *Nascita del movimento autonomo*, nav. d., str. 122-124.

mo, da ko smo se izjavili svoječasno za Jugoslavijo, smo to storili zato, ker je tam oblast v rokah ljudstva. Radi tega ni res, da manj ljubimo italijanski narod, na katerega se čutimo posebno navezani, posebno na IKP... Mi nismo proti italijanskemu ljudstvu, ampak proti italijanski demokraciji. Smo pa prepričani, da kakor smo se izjavili za vstop v Jugoslavijo, to je s politične strani, zato da tu uživamo dobrine ljudske oblasti, ker je ta v okviru države, kjer je oblast v ljudskih rokah, če se bo jutri Italija nahajala v istem položaju, bomo ravno tako navdušeni nad združitvijo z njo. Vračam se na argument, da rečem vsem onim, ki še ne razumejo, da so se proletarci, da se je delavski razred, da se je ljudstvo Julijske krajine izreklo za Jugoslavijo ne iz nacionalnega vidika, ampak iz vidika političnega prepričanja, da bo moglo bolje živeti, kjer je oblast v njegovih rokah... Morali se bomo boriti na dveh frontah, v notranjosti

Manifestacija Slovencev za priključitev Trsta k Jugoslaviji 7. oktobra 1945. Sprevod mlekaric.

proti vsem ekstremističnim levičarskim in desničarskim strujam. V komunistični partiji ne sme biti frakcij, ne superkomunizma ne podkomunizma, ampak ena sama realna politika Partije, ki upošteva vladajoče pogoje vsakega posameznega ljudstva. Morali se bomo boriti tudi proti reakciji in vsem našim zunanjim nasprotnikom.”³⁴⁶ Govor, ki je bil posledica razmerja sil in poskus

346 ARS, I, f. GOKPJK, ae 31, tudi f. Boris Kraigher, šk. 1, zapisnik 1. kongresa KPJK, 13. avgust 1945.

ohranitve vpliva med italijanskimi komunisti, ki so jim očitali preveliko zavzemanje za slovensko narodno vprašanje, je postavil razmerja, pa tudi razvoj v Julijski krajini na internacionalistično osnovo in tako deloma zanikal bistvo boja Slovencev v Primorju - boja za narodnostne pravice in priključitev matični državi. Vprašanje je, kako bi se opredeljevali italijanski komunisti v primeru, če bi v obeh državah ostal t.i. reakcionarni režim.

Tak odnos do vprašanja priključitve Jugoslaviji je bil postavljen tudi zaradi stališč CLNG, ki je dajal prednost italijanstvu in med drugim očital italijanskim komunistom izdajstvo narodnih interesov in podporo slovenskemu nacionalizmu, kar pa so ti zanikali. Tako je eden najvidnejših italijanskih komunistov v KPJK Leopoldo Gasparini na seji GO SIAU 30. septembra 1945 poudaril, da je mogoča obramba italijanstva samo z ljudsko in demokratično vlado. "Ker ta v Jugoslaviji obstoji, smo za Federativno demokratično Jugoslavijo". Druga predstavnica italijanskih komunistov Maria Bernetič pa je izjavila: "Želimo priključitev Trsta k naprednemu delu, kjer vlada demokracija. To pa je Jugoslavija. Nismo antiitalijani, ampak samo proti, ker je v Italiji reakcija... Mi vsi ostali smo tudi ponosni, da smo Italijani. Proglašajo nas za protinarodne, tako je bilo tudi med borbo."³⁴⁷

Vprašanje Julijske krajine je predvsem vodstvo KPJK razen kot nacionalno vse bolj postavljalo kot socialno (razredno, ideološko) vprašanje predvsem v Trstu, kjer so se zavedali številčne premoči Italijanov. S sklicevanjem na narodnostne pravice niso mogli zahtevati Trsta, posebno ker zahodne sile niso sprejemale argumentov o slovenski etnični meji, v okvir katere naj bi po načelu, da mesto pripada svojemu zaledju, sodila tudi etnično mešana mesta.

Na sestankih, na katerih so bili navzoči Italijani, so uporabljali samo italijanščino, ker Italijani slovenskega jezika niso znali. Pri imenu unije so privzeli izraz slovanska, kar je bil izraz italijanskih nacionalističnih krogov. Zašli so tudi v take ekstreme in n.pr. podpirali dvojezične kulturne sekcije. Tu so se uprli člani odborov sami z argumentom, da se kultura ne more združevati v italijansko - slovensko mešanico. Ob tem pa je tudi ZVU zaradi vključevanja Italijanov v upravne službe, vse bolj izpodrivala slovenščino iz sodišč in uradov.³⁴⁸

Takšna politika je vplivala na razpoloženje med tistimi slovenskimi člani SIAU, ki so se ji priključili zaradi svojega narodnostnega in ne ideološkega prepričanja. Prihajalo je do sporov, nekateri so se od SIAU oddaljili.

347 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 30. september 1945.

348 ARS, I, f. GOKPJK, ae 152, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 21. avgust 1946.

Razen manifestacije tržaških in okoliških Slovencev oktobra 1945, ki je bila organizirana v času priprav na prihod zavezniške komisije, je bila stavka proti prepovedi Primorskega dnevnika decembra 1945 po koncu vojne prva večja akcija, v kateri so se na neki način zavzeli tudi za obrambo slovenskih narodnostnih pravic, če kot tako vzamemo obrambo slovenskega časnika. Vendar je bila ta stavka v osnovi posledica nesoglasij glede šolskega vprašanja. Poglavitni spor z ZVU glede slovenskih šol pa ni bil zaradi pouka slovenščine, ampak zaradi šolskih programov in nameščanja učiteljev iz vrst slovenske politične emigracije.

Razmere do pomladi 1946

Delovanje vseh projugoslovanskih organizacij je potekalo usklajeno in voden. Odločilno besedo pri sprejemu sklepov je imel sekretar GO KPJK, ki je bil tudi sekretar GO SIAU in podpredsednik PNOO za Slovensko primorje in Trst. Do junija 1946 je to funkcijo opravljal Boris Kraigher, nato pa Branko Babič. Svoje odločitve je sekretar usklajeval s slovenskim vodstvom, predvsem s CK KPS in konkretno z Borisom Kidričem ter kasneje z Lidijo Šentjunc. Pomembnejše odločitve pa so sprejeli šele, ko jih je potrdil Edvard Kardelj, ki je bil vodja jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci in ključni jugoslovanski politik o vprašanju Slovenskega primorja in slovenskih mej. Na ta način so bili sprejeti in usklajeni tudi programi in delovanje KPJK in SIAU, pa tudi PNOO in njemu podrejenih oblastnih organov, prirejanje manifestacij, stavk in drugih akcij, pa tudi politika projugoslovanskih organizacij do ZVU in italijanskih strank in organizacij.

Kot smo videli, je bil program SIAU potrjen na kongresu 12. avgusta 1945. Njeno delovanje je bilo poleg boja za priključitev Jugoslaviji, to točko so v program vključili šele 30. septembra 1945, in boja proti ostankom fašizma, usmerjeno v obrambo oziroma ohranitev organov ljudske oblasti v coni A. Ta naloga je bila v ospredju vse od vzpostavitve con A in B Julijske krajine in ZVU v coni A, predvsem pa po 11. avgustu 1945, ko je ZVU objavila splošni ukaz, s katerim je NOO odvzela oblastne pristojnosti.

KPJK posebnega programa ni sprejela. Sprejela je le akcijski program delovanja partije ter množičnih organizacij, v katerem je bil poudarek na ohranitvi in okrepitvi vpliva projugoslovanskih organizacij v coni A. Izhodišče delovanja je bilo, da na območju Julijske krajine ni treba vzpostaviti ljudske oblasti, ampak jo samo obnoviti, saj je v času jugoslovanske zasedbe že obstajala.

Naloge so bile: oster nastop proti vsem, ki so kršili narodno oblast in narodnostne demokratične pravice, sabotiranje vseh poskusov ZVU in odklanjanje funkcij, mobilizacija množic za zaščito njihovih pravic, tajne volitve z možnostjo nadzora, zahteva za volitve v con B pod kontrolo PNOO, razkrinkanje zavezniške oblasti in njihovega antidemokratskega značaja, organiziranje protestnih shodov, pošiljanje protestnih deputacij itd. KPJK je odklanjala vse vsiljene zakone in v akcijskem programu poudarila: "Uradno nihče ne sprejme nobene funkcije, treba pa je poslati nekoliko ljudi v njihove aparate."³⁴⁹

Po vzpostavitvi ZVU je bila prva večja akcija projugoslovanskih organizacij zbiranje podpisov za priključitev Jugoslaviji. Akcijo so izvedli po nalogu Edvarda Kardelja v sklopu priprav na konferenco v Londonu, kjer naj bi jugoslovanska delegacija s temi podpisi podprla svoje zahteve po priključitvi vsega slovenskega etničnega ozemlja. Podpisi naj bi na konferenci predstavljali voljo ljudstva, da zavarujejo narodne pravice Slovencev in da za Italijane zagotovijo socialne pravice in narodno enakopravnost. Uspehi akcije naj bi vplivali tudi na ZVU, ki naj bi bila odtlej bolj pripravljena na popuščanja pri vprašanju ljudske oblasti.

PNOO za Slovensko primorje in Trst je 24. avgusta 1945 izdal navodila in enoten obrazec v dveh jezikih. Podpisovali so volilni upravičenci, starejši od osemnajst let. Akcijo so morali izvesti hitro in sicer prek krajevnih narodnoosvobodilnih odborov in s sodelovanjem množičnih organizacij. Tako sta pole s podpisi podpisala predsednik in tajnik krajevnih organizacij, ki sta tudi potrdila njihovo pristnost. Prvotni rok, do katerega naj bi zbrali podpise, je bil 30. avgust, a so ga podaljšali do 15. septembra 1945.³⁵⁰ Kot je Kardelju poročal predsednik slovenske vlade Boris Kidrič, je v Trzinu (Monfalcone) do 30. avgusta podpisalo osemdeset odstotkov volilnih upravičencev, v nekaterih furlanskih vaseh sto odstotno, prav tako v večini slovenskih krajev. Slab rezultat je bil dosežen v Vipavi in Ajdovščini, ki sta bili v con B, in v breginjskem kotu kobariškega okraja. Podpisovali so tudi Slovenci, ki so sicer nasprotovali takratnim slovenskim oblastem, ker "ti podpisi naj gredo za Jugoslavijo, ne pa za Tita."³⁵¹

Izidi pa niso bili tako ugodni, kot so v začetku pričakovali. Tako so v Trstu pričakovali 100.000 podpisov, zbrali pa so 57.113 podpisov, od teh 32.427

349 ARS, I, f. GOKPJK, ae 107, zapisnik seje GO KPJK, 16. avgust 1945, akcijski program KPJK.

350 ARS, I, f. PNOO, m. 3, dopis PNOO okrožjem, 24. avgust 1945.

351 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 30. avgust 1945; prav tam, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 28. avgust 1945.

podpisov Italijanov in 24.786 Slovencev. V coni A pa je bilo zbranih 79.960 podpisov Slovencev in 51.973 podpisov Italijanov, skupaj 131.933³⁵² Obenem je tudi SIAU nasprotna stran sprožila protiakcijo, ki je imela določene uspehe. Podpisna akcija je slabše uspela tudi zaradi velikega števila odsotnih volilnih upravičencev, ki so ga ocenjevali med petnajst in dvajset odstotki. Dosti popisovalcev je bilo aretiranih. Ob tem naj bi ZVU vsako projugoslovansko propagando imela za grožnjo in ljudje niso podpisovali, ker so se bali posledic. "Povsod odgovarjajo, da če bi bilo glasovanje tajno, bi že šli z nami, tako pa se boje za posledice," je poročal Kidrič Kardelju.³⁵³

Podpise so zbirali tudi v Benečiji in v trbiškem okraju, kjer pa so aktiviste, kot je poročal sekretar goriškega okrožja Julij Beltram, preganjali in zapirali, povečal pa se je tudi pritisk na slovenski živelj.³⁵⁴ Rezultati akcije zbiranja podpisov bi morali ostati tajni, dokler jih ne bi jugoslovanska delegacija predložila svetu zunanjih ministrov na konferenci v Londonu. Kardeljeva urgencia je bila prepozna, saj je bila akcija že široko predstavljena v javnosti.³⁵⁵

Kljub temu da pogajanja med CLNG in SIAU poleti 1945 niso uspela, sta obe organizaciji skupni interes našli v nasprotovanju politike ZVU pri reševanju ekonomskih problemov, ki so bili veliki predvsem v največjih industrijskih središčih Trstu in Trzinu. Tam je ZVU nameravala dovoliti množične odpuste delavstva. Potem ko je ZVU izdala odredbo o odpustih tisočev delavcev, je IO SIAU 21. septembra 1945 izdal razglas z naslovom: Prebivalstvu Trsta in Julijske krajine. Isti dan je bil sestanek predstavnikov SIAU in itali-

352 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 30. avgust 1945; prav tam, depeša B. Kidriča E. Kardelju, nedatirana. V depeši so navedeni podatki za celotno cono A, ki sem jih že navedla v poglavju o številu članstva v SIAU.

353 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 28. avgust 1945; f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 6. september 1945; prav tam, pismo B. Kraigherja CK KPS, 7. september 1945.

354 ARS, I, f. GOKPIK, ,ae 388, osebni arhiv Borisa Kraigherja, poročilo J. Beltrama B. Kraigherju, 5. september 1945; f. OKKPIK za Goriško, m. 3, poročilo javnega tožilca za Goriško M. Šlibarja javnemu tožilcu za Slovensko primorje in Trst S. Peterinu, 5. september 1945; poročilo o zbiralni akciji podpisov za priključitev Jugoslaviji v trbiškem okraju.

355 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezne vlade, šk. 1, depeša E. Kardelja B. Kidriču, 29. avgust 1945; Primorski dnevnik, 31. avgust 1945, članek: Za svobodno, Titovo Jugoslavijo; ob zbiranju podpisov za pripadnost Julijske krajine in Trsta Jugoslaviji; 1. september 1945, članek: Primorsko ljudstvo odloča. ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 30. avgust 1945; depeša E. Kardelja B. Kidriču, 31. avgust 1945; depeša E. Kardelja B. Kidriču, 7. september 1945; f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 30. avgust 1945.

janskih strank v CLNG o novonastalem položaju.³⁵⁶ Poslali so peticijo ZVU, v kateri so podprli skupno akcijo Enotnih in Julijskih sindikatov, da se ukrep prekliče in ustanovi conski gospodarski svet.³⁵⁷

Oba sindikata sta nato organizirala skupno splošno stavko, ki je bila 24. in 25. septembra 1945. Bila naj bi dokaz volje boriti se za red na ekonomskem in socialnem področju. Zajela je vsa industrijska središča v coni A in se je zaključila z veliko manifestacijo v Trstu, na kateri je sodelovalo, po nepreverjenih podatkih Primorskega dnevnika, 150.000 manifestantov. Predstavniki strank, vključenih v CLNG, ter KPJK in OF so v soglasju s sindikati podpisali skupno izjavo. V njej so ugotovili, da je protestna stavka dokazala politično zrelost vseh demokratičnih sil v regiji in poudarili skupno voljo, da se na ekonomskem in socialnem področju z legalnimi sredstvi nadaljuje boj v korist delavcem. Pozvali so sindikalne organizacije, naj nadaljujejo pogajanja z ZVU.³⁵⁸

V skupno akcijo pa je, v ozračju sumničenja in medsebojnega nerazumevanja, šla vsaka stran s svojimi političnimi načrti in računi. Boris Kraigher je v imenu GO KPJK za stavko izdal naslednja navodila: "1. reakcionarji CLN hočejo dati stavki predvsem protiangleški značaj, da je slab položaj vzrok ločitve od "madre Italia", hočejo s tem zaostriti naše odnose z ZVU ravno v času konference in odvrniti delavce od glavnega problema, to je pripadnosti Jugoslaviji. Potrebno je razkrinkati ta manever in med stavko organizirati mitinge z resolucijami solidarnosti s stavko, v prvi vrsti pa, da je ključ rešitve v priključitvi Jugoslaviji. Bodite pazljivi, da bo stavka disciplinirana, imeti mora

356 Časopisje je že pred tem obširno pisalo o težkem položaju delavstva, n.pr. Primorski dnevnik, 15. september 1945, članek: Poslabšanje položaja delavnih ljudi v Trstu; 19. september 1945, članek: Napetost med industrialci in delavci - o nameravanih masovnih odpustih; 20. september 1945, članek: Delavsko ljudstvo na braniku svojih življenjskih pravic - sestanek poverjenikov ES industrijskih metalskih delavcev tržaških podjetij. Odpustili so že 3400 delavcev CRDA; 26. septembra 1945, članek: Na braniku življenjskih pravic delavnega ljudstva. CRDA = Cantieri riuniti dell'Adriatico (Združene jadranske ladjedelnice).

357 ARS, I, f. GOES, m. 1, dopis vodstva Julijskih sindikatov Enotnim sindikatom, 21. september 1945; Primorski dnevnik, 22. september 1945, članek: Pismo ZVU - zakoniti predstavniki strank Pd'A, DC, PL, PS v sestavi CLN in KPJK in OF kot osnovnih organizacij SIAU protestirajo proti ukrepu o odpustih delavcev; Enoten nastop vseh političnih organizacij Julijske krajine.

Pd'A = Partito d'azione (Stranka akcije); DC = Democrazia cristiana (Krščanska demokracija); PL = Partito liberale (Liberalna stranka); PS = Partito socialista (Socialistična stranka).

358 Primorski dnevnik, 26. september 1945; ARS, I, f. GOSIAU, šk. 3, izjava političnih strank pokrajine, 25. september 1945.

karakter stavke za Jugoslavijo in proti italijanski reakciji. V nobenem primeru pa ne sme biti protiangleški.³⁵⁹ Projugoslovanskim organizacijam je na nek način ustrezal čim slabši položaj v coni A, saj naj bi tako lažje dokazali slabosti kapitalizma in zahtevali ljudsko oblast.

GO KPJK je prav med skupno stavko 24. septembra 1945 sprejel resolucijo, Primorski dnevnik jo je objavil 28. septembra, o priključitvi Jugoslaviji. Podoben sklep je 30. septembra sprejel tudi GO SIAU.³⁶⁰ Ti sklepi so pomenili dokončen prelom pogajanj s CLNG in so zaostriili tudi odnose z državnim vodstvom KPI.

Sklepa so sprejeli po nastopih jugoslovanskih predstavnikov na londonski konferenci. Edvard Kardelj, ki je na konferenci govoril 18. septembra 1945, je v govoru zahteval bivše avstro - ogrsko ozemlje, "na katerem žive Jugosllovani in je bilo po prvi svetovni vojni odstopljeno Italiji v nasprotju z načelom narodov do samoodločbe." Obenem je za mesto Trst predlagal status ene od federativnih jugoslovanskih republik.³⁶¹ Kardelj je jugoslovanske predloge podrobno predstavil na tiskovni konferenci, ki jo je imel 21. septembra 1945 na jugoslovanskem veleposlaništvu v Londonu. Tako naj bi imel Trst kot sedma republika poleg demokratičnih državljanskih pravic tudi svoj parlament, v katerem bi bila zaradi narodnostne sestave prebivalstva zagotovljena italijanska večina, lastno ustavo, zagotovljeno udeležbo v zveznih organih, svobodno luko, v upravi katere bi imele pravico vpliva vse zainteresirane države.³⁶²

V skladu z odločitvami jugoslovanske vlade so na seji GO KPJK 24. septembra 1945 sprejeli naslednje stališče: "Napoveduje se nam mednarodna komisija, imenovana od zunanjih ministrov, ki bo prišla na lice mesta ugotavljati stanje. Ob prihodu komisije moramo pri nas ustvariti tako stanje, da bo komisija videla, da je celotna Julijska krajina za Jugoslavijo. Naša partija ne more tega dovoljno pokazati, če ostane še naprej na dosedanji liniji. Medtem ko smo na kongresu postavljali borbo za zmago demokracije, danes se pa to doseže samo s priključitvijo Julijske krajine Jugoslaviji. Vprašanje pripadnosti Julijske krajine je treba ob prihodu komisije postavljati kot vprašanje nacio-

359 ARS, I, f. GOKPJK, ae 362, navodila B. Kraigherja v imenu GO KPJK za stavko, september 1945.

360 ARS, I, f. GOKPJK, ae 108, zapisnik seje GO KPJK, 24. september 1945; f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 30. september 1945.

361 J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d., str. 134; J.B. Duroselle, Le conflit, nav. d., str. 99, 100.

362 Več o tem je pisal Nečak Dušan: Jugoslovanski odnos do vprašanja Trsta (junij september 1945), zbornik Trst Trieste 1945, Trst 1985, str. 45-57 (v nad. D. Nečak zbornik Trst-Trieste 1945), str. 45-56.

nalne pravičnosti. V coni A se borba za narodno oblast postavlja v drugo vrsto. Izjava bo okrepila pozicije revolucije.”³⁶³ V resoluciji se je KPJK opredelila, v skladu s Kardeljevim nastopom, tudi za Trst kot sedmo republiko. V posebno federativno enoto naj bi bil vključen samo Trst in ne ostala Julijska krajina, ker, kot zapišejo: “Za federalno enoto je potrebna teritorialna in nacionalna kontinuiteta, ki pa ni možna v Julijski krajini, kjer so med seboj narodnosti pomešane.”³⁶⁴ Trditev ne vzdrži kritike, ker je bil tudi Trst etnično mešano ozemlje, kjer je živelo veliko Slovencev, pa tudi pripadnikov drugih narodov. Obenem je Jugoslavija priznala n.pr. federativni status BiH, ki je bila prav tako nacionalno mešana.

Resolucijo je z nekaterimi spremembami, ki pa niso spremenile njene vsebine in so bile narejene bolj zato, da ne bi preveč spominjala na partijsko, sprejel tudi GO SIAU in jo vključil v program SIAU. Obenem so sprejeli izjavo o narodnih jamstvih, s katero so zagotavljali italijanskemu prebivalstvu vse pravice.³⁶⁵ S sprejemom te točke so postavili ostro ločnico med tistimi, ki so sprejemali priključitev Jugoslaviji in tistimi, ki so bili proti. Dotlej so se, v času po umiku jugoslovanskih oblasti iz Trsta, ne pa tudi maja 1945, lahko vključevali tudi tisti, ki so sicer podpirali gibanje, niso pa bili naklonjeni jugoslovanski rešitvi. Odtlej je bila ta opredelitev prvi pogoj za sodelovanje v gibanju, tako da se je razdelitev med dvema taboroma ponovno ostreje začrtala.

SIAU in KPJK sta v pričakovanju komisije izvedencev, kar je bil eden od sklepov konference v Londonu jeseni 1945, okrepila propagando za priključitev Jugoslaviji. Povečali naj bi tudi moč in vpliv SIAU, vendar bi pri tem morali paziti, da ne bi delali nepotrebnih težav KPI. Z geslom boja za demokratično oblast so KPJK in množične organizacije nadaljevale politiko nesodelovanja z zavezniškimi oblastmi. Vodstvo je bilo tudi proti sprejemanju kompromisov z drugimi strankami, poskušali pa so z nekaterimi obdržati povezave in se pogajati na osnovi zahteve za priključitev Jugoslaviji in za demokratično oblast. Projugoslovanske organizacije so poskušale razbiti ali vsaj oslabiti stranke v proitalijanskem bloku. Tako so hoteli izrabiti n.pr. sodelovanje t.i. Smidlichenove struje za to, da bi oslabili socialiste. Boris Kraigher je na seji pokrajinskega partijskega aktiva 20. novembra 1945 v svojem političnem poročilu o položaju v Italiji in odnosih z Jugoslavijo iz-

363 ARS, I, f. GOKPJK, ae 108, zapisnik seje GO KPJK, 24. september 1945.

364 Primorski dnevnik, 28. september 1945; ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 30. september 1945.

365 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 3, zapisnik seje IO SIAU, 29. september 1945; šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 30. september 1945; Primorski dnevnik, 1. oktober 1945.

postavil: "Situacija v Italiji in odnosi z Jugoslavijo se posebno odražajo v Julijski krajini. Ko sprejemamo našo dejavnost, se moramo zavedati, da je osnovni problem problem priključitve Jugoslaviji. Reakcija poskuša zato razbiti CLN in iz njega izločiti KPJK in vključiti KPI, da bi tako formirala nacionalni blok in forsirajo Wilsonovo linijo. Sta dve možnosti - neofašizem ali demokratična vlada. Naša naloga je borba za ljudsko oblast in ne popustiti socialistični liniji kompromisov. Pristajamo na razširjanje odborov ljudske oblasti, a samo s tistimi, ki so pripravljeni delati z našimi pogoji (linijo). Ne pristajamo pa na kompomisno oblast. Nismo ekstremisti, ki ne pristajamo na noben kompromis, delali bomo kompromise, ki bodo okrepili demokratične sile, ne pa tiste, ki bodo okrepili reakcijo. Sodelovanje z drugimi strankami - kooptacija v nekatere komiteje, ki pa ne pomenijo likvidacije naše oblasti, ki ne bi imela več odločilne moči... Ne moremo prepovedati aktivnost drugih strank. Moramo pa razviti največjo aktivnost, da razkrinkamo vse, ki so sodelovali s fašizmom. Moramo druge stranke ali pa vsaj njihove funkcionarje vključiti v SIAU."³⁶⁶ Okrepili so prizadevanja za enotnost sindikatov in agitacijo za samoodločbo narodov. Partija je morala dvigniti ideološko raven članstva in "boljševizirati partijsko organizacijo".³⁶⁷

Akcijski program delovanja SIAU je bil podoben akcijskemu programu podobnih organizacij v Sloveniji. Organizirali so proslave, mitinge, zborovanja, konference, tudi v podjetjih, na ulicah, tudi vsake posamezne množične organizacije posebej, z razliko, da so vanj vključili tudi pripravo stavk, ki jih v Jugoslaviji ni bilo. V pričakovanju prihoda komisije izvedencev je bilo takšnih akcij še več. Njihov vsebinski poudarek je bil na Trstu kot sedmi republiki, na slovensko - italijanskem bratstvu, vprašanih šol, ljudske oblasti, osnovanju glasila SIAU. Dne 25. oktobra 1945 je bila 2. konferenca aktiva SIAU za Slovensko primorje in Trst, na kateri so pregledali delo okrožij. Konec oktobra je bilo zborovanje Antifašistične slovansko - italijanske ženske zveze za goriško okrožje, 1. novembra pokrajinska konferenca Zveze antifašistične mladine Julijske krajine, na kateri so se združile mladinske organizacije. Organizirali so številne manifestacije, n.pr. festival dela 23. oktobra 1945, veliko manifestacijo tržaških Slovencev za Jugoslavijo, organizirali pošiljanje protestnih not na razne naslove, ZVU, Svetu zunanjih ministrov, londonski konferenci, note podpore jugoslovanskim ob-

366 ARS, I, f. GOKPJK, ae 142, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 20. november 1945. Narcisio Smidlichen je bil vodja Republikanske socialistične stranke (Partito repubblicano socialista), ki je sodelovala s SIAU, op.a.

367 ARS, I, f. GOKPJK, ae 109, zapisnik seje GO KPJK, nedatiran, oktober 1945.

lastem. Da bi manifestirali slovenski značaj tržaških predmestij, so organizirali festival Slovenske prosvetne zveze. So pa manifestacije, ki so imele izrazit proslovanski značaj, oteževale položaj Italijanov, članov SIAU, ki so jih kot narodne izdajalce napadali proitalijanski krogi.³⁶⁸

Prvi večji spopad med protitalijanskimi in projugoslovanskimi organizacijami je bil ob veliki italijanski manifestaciji ob obletnici vkorakanja italijanskih čet v Trst po koncu 1. svetovne vojne 3. novembra 1945, na kateri so sodelovali tudi Italijani iz osrednje Italije. Napovedane so bile tudi teroristične akcije OSI.³⁶⁹ SIAU je pripravila protidemonstracije, med katerimi je prišlo do incidenta, v katerem je bilo pet pripadnikov projugoslovanskih organizacij ranjenih. Protidemonstracije naj bi bile tako goreče tudi zaradi udeležbe OSI. Kraigher je komentiral: "Baš to daje naši akciji večjo udarnost, ker vidi vse ljudstvo v tej organizaciji zarodek novega fašizma."³⁷⁰ Primorski dnevnik je italijanske manifestacije imenoval fašistične. V projugoslovanski tisk se je tako, po vmesnem času taktiziranja in poskusa dogovora s CLNG, vrnil besednjak iz časov jugoslovanske zasedbe, ko je bila vsaka manifestacija za Italijo označena za fašistično, in ljudje, ki so pri tem sodelovali, za fašiste.³⁷¹ Med temi dogodki se je prvič zgodilo, da projugoslovanske sile niso več popolnoma obvladale ulic. V pismu CK KPS 3. novembra 1945 je Boris Kraigher med drugim zapisal: "Današnje fašistične demonstracije nam ni uspelo razbiti. Naše mase, ki so bile številčno brez dvoma v prednosti, niso pokazale zadostne borbenosti. Tako je fašistom vendarle uspelo, da so imeli na Piazza Unità v zaščiti močnega kordona dva govora in da so v zaščiti tega kordona napravili povorko v mestu, čeprav je masa na obeh straneh demonstrirala proti njim. Okrog 300 aretiranih, ranjenih in obstreljenih in policijska preiskava na sedežu PNOO. Policija in Angleži so sodelovali pri trganju jugoslovanskih in rde-

368 Primorski dnevnik, 16. oktober 1945, naslov članka o konferenci aktiva SIAU: Ponesimo besedo bratstvo med množice; 23. oktober 1945, naslov članka ob festivalu dela: Delavske množice Julijske krajine so nerazdružljive; 25. oktober 1945, naslov članka: Ustvarjajmo bratsko sožitje med vsemi narodi; ARS, I, f. GOSIAU, zapisnik 2. konference aktiva SIAU, 25. oktober 1945; ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja L. Šentjuru, 5. oktober 1945, v katerem je poudaril: "Če se bodo stvari s to komisijo še dolgo vlekle, nima smisla, da preveč forsiramo z manifestacijami slovanskega značaja Trsta in Gorice, ker je jasno, da s tem izgubljam pri italijanskem prebivalstvu."; ARS, I, f. GOSIAU, šk. resolucije SIAU.

369 OSI = Ora e sempre Italia, tudi Organizzazione segreta italiana, neofašistična organizacija v Italiji.

370 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 2. november 1945.

371 Primorski dnevnik, 4. november 1945, članek o profašističnih demonstracijah: Dovolj izzivanj.

čih zastav, trganju Stalinovih in Titovih slik." Obe strani sta se tako vse bolj radikalizirali.³⁷²

Italijanske demonstracije so bile še bolj silovite zaradi odmeva dogodkov v Kopru konec oktobra 1945, kjer so izbruhnile demonstracije proti uvedbi jugolire. Slovenske oblasti so svoje ljudi pozvale na protidemonstracije, med katerimi sta bila ubita dva proitalijanska manifestanta, več ranjenih in uničenih več trgovin.³⁷³ Proitalijanske demonstracije so bile tudi v Gorici, ki se jih je udeležila tudi "slovenska reakcija." Jugoslovanska vlada je po dogodkih v začetku novembra 1945 poslala noto trem zavezniškim vladam.³⁷⁴

V spopadih z demonstranti in pri aretacijah je sodelovala Civilna policija, ki jo je ZVU ustanovila za nadzor nad prometom in javnim redom konec oktobra 1945. Civilna policija je postala eden glavnih nasprotnikov članov SIAU. Do incidenta je prišlo najprej decembra 1945, ko so v gostilni Nuovo mondo ubili dva protifašista. Največji pa je bil v Škednju marca 1946, ko so civilni policisti streljali na demonstrante.

Že pri teh demonstracijah, še bolj pa v tistih leta 1946, je bilo opaziti vedno večjo naklonjenost ZVU italijanskim zahtevam. Ta naklonjenost se je pokazala tudi pri vprašanjih epuracije in delovanju posebnega porotnega sodišča. Sodišče je oprostilo tržaškega župana iz časa nemške okupacije Cesara Pagninija. Kot je zapisal Kraigher v pismu CK KPS konec novembra 1945, v katerem je poročal o oprostitvi Pagninija, je javni tožilec na procesu med drugim izjavil, da "mora kot Italijan in antifašist, kljub dolžnostim tožilca, prevzeti funkcijo branilca". Kraigher nadaljuje: "... na tej osnovi organizirati krepko kampanjo za obsodbo kolaboracionizma CLN in GC. Vprašanje Pagninija bomo postavili kot vprašanje kolaboracionizma, ki pomeni za Trst isto kot vsi quislingi v drugih državah. Izkoristili bomo izjave olajševalnih prič za obtožbo njihove kolaboracije. Mislim, da je celi stvari treba dati značaj mednarod-

372 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 3. november 1945; f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 5. november 1945. V njem je med drugim navedeno: "CLN se je radikaliziral. Zbirajo fonde za borbo v Julijski krajini, organizirajo obojene skupine."

373 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 5. november 1945. Demonstracije naj bi "reakcionarji uprizorili, da bi povzročili medsebojno borbo in šovinistično mržnjo. Reakcija skuša prikazati Jugoslavijo kot žarišče neredov na Balkanu." IO SIAU je obenem obsodil ekstremizem na svoji strani: "Podvzeti moramo stroge ukrepe proti vsem, ki so povzročili pogrome proti fašistom, ki se nagibajo k ekstremizmu, s čemer bi koristili reakciji, predvsem v razmerah volitev v Jugoslaviji."; Primorski dnevnik, 1. november 1945, članek: Obračun s fašističnimi izzivači.

374 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 5. november 1945; f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša J. Brileju, 8. november 1945.

nega škandala, kot primer neofašističnih sil v obrambo kolaboracionizma.” SIAU je nato poslala ZVU spomenico o delu izrednih sodišč in zahtevala obnovo dela ljudskih sodišč.³⁷⁵

ZVU je v coni A sicer vzpostavila star italijanski šolski sistem, o obenem odprla tudi slovenske šole. Te so odprli 8. oktobra 1945 v vseh občinah, kjer so bile 1. junija 1914, in v občinah, v katerih je bilo najmanj petindvajset učencev v premeru štirih kilometrov. Postavila je šolskega referenta Johna Simonija, ki je imenoval posebne svetovalce za italijanske in slovenske šole.³⁷⁶ CLNG, ki je sodeloval v upravi ZVU, je dobil vse pristojnosti glede italijanskega šolstva. V prosvetnih odsekih PNOO za Slovensko primorje, v MOS Trst in v okrožnih NOO so že med jugoslovansko zasedbo delovali referenti za slovensko in italijansko šolstvo. Tako je MOS Trst obravnaval tudi vprašanje italijanskih šol ter izpostavil, da epuracija med italijanskimi učitelji ni bila izvedena.³⁷⁷

Pri vzpostavitvi slovenskih šol pa je prihajalo do nesoglasij med projugoslovanskimi organizacijami, predvsem prosvetnim odsekom PNOO in ZVU. To področje je bilo eno tistih, okrog katerega so bila ta nesoglasja največja in tudi najbolj odmevna. To ni bil konflikt zaradi obrambe jezikovnih pravic Slovencev, ampak je bil predvsem ideološki, saj je področje šolstva eno tistih, nad katerim je vsaka stran hotela imeti prevladujoč vpliv.

Oba višja šolska nadzornika, za goriško in za tržaško področje, sta bila Italijana. Tako so bili slovenski šolski nadzorniki odgovorni njima, kar je povzročilo številne proteste Slovencev. PNOO je predlagal ZVU, naj šole vodijo njegovi prosvetni odseki, ZVU pa naj ima samo vrhovno nadzorstvo. V goriškem okrožju naj bi imenovali slovenskega nadzornika in šestčlansko komisijo. PNOO pa se je strinjal z imenovanim nadzornikom za tržaško okrožje Vittorijem Rubinijem, ki je bil italijanski antifašist. Veliko sporov je bilo tudi glede učnega programa, ki je bil za slovenske in italijanske šole, to je šolski program pred 8. septembrom 1943, razen tistih delov, ki so inspirirali fašizem. Natisnili so tudi slovenske učbenike, kjer pa so izpustili “prokomunistične tekste”.³⁷⁸

375 Primorski dnevnik, 28. november 1945, članek: Nacifašistični župan oproščen. Primorski dnevnik, 30. november 1945. Primorski dnevnik je o procesu proti Pagniniju pisal še 1. in 2. decembra 1945; ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, konec novembra 1945; f. MOSIAU Trst, m. 3a, nota IO SIAU Alfredu C. Bowmanu, 1. december 1945.

376 Uradni list Zavezniške vojaške uprave, l. 1, št. 8.

377 ARS, I, f. MOS Trst, m. 2a, zapisnik seje MOS, 12. oktober 1945.

378 ARS, I, f. PNOO, m. 4, poročilo prosvetnega odseka PNOO tajništvu PNOO o razgovorih z zavezniki o zadevi šolstva, 18. avgust 1945; m. 3, spomenica o stališču primorskih Slo-

Deloma zaradi pomanjkanja kvalificiranih slovenskih učiteljev, deloma pa zato, ker je poskušala šolo odtegniti vplivu projugoslovanskih (komunističnih) organizacij, je ZVU pričela zaposlovati slovenske politične emigrante.³⁷⁹ To je povzročilo številne napetosti med njo in Slovenci, ki so večinsko podpirali OF oziroma SIAU. Res je, da veliko učiteljev, ki so poučevali še v času vojne v partizanskih šolah, pa tudi v času jugoslovanske zasedbe, dejansko ni imelo primerne izobrazbe. Da pa to ni bil edini razlog odpustov, ampak je bilo merilo tudi politično prepričanje, oziroma, da je bil namen ZVU izriniti iz slovenskih šol "komunistično ideologijo", vidimo iz tega, da so odpustili tudi nekatere, ki so imeli vse potrebne kvalifikacije in tudi prakso.³⁸⁰ Tako je Alfred C. Bowman v nekem razgovoru dejal Dušanu Hreščaku, da so pri imenovanju učiteljev izbrali kompromis in imenovali del ljudi iz tabora SIAU in del iz nje nasprotnega. SIAU je zahtevala odstavitve imenovanih inšpektorjev za slovenske šole, ki so bili "fašistični agitatorji" in sicer Antona Kacina in Srečka Barage.³⁸¹

Tudi zaradi odklonitve učiteljev, ki so bili naklonjeni SIAU, je bilo tako decembra 1945 v 533 italijanskih šolah 28.027 učencev in 1.740 učiteljev, to je eden na 10,4 učenca, v 105 slovenskih šolah 11.802 učencev in le 203 učitelji, to je le en učitelj na 58,1 učenca. Nižji slovenski srednji šoli sta bili dve in sicer v Gorici in Trstu s 1003 vpisanimi in 50 učitelji. Višje srednje šole so bile štiri, v Trstu realna gimnazija in trgovska akademija, v Gorici pa klasična gimnazija in učiteljske, s 380 vpisanimi in 32 profesorji. Ustanovljene so bile z okrožnico višjega častnika za civilne zadeve št. 7, 8. oktobra 1945. Isti dan so bile z okrožnico št. 8 ustanovljene slovenske in hrvaške ljudske šole in sicer v občinah, kjer so obstajale 1. junija 1914 in v občinah, kjer je bilo v od-

vencev glede imenovanja šolskega poverjenika v Gorici referentu za šolstvo pri ZVU, nedatirana; B. Novak, Trieste, nav. d., str. 210.

379 Za okrožna nadzornika je ZVU v začetku septembra imenoval Antona Kacina v Gorici in Vladimirja Žitka v Trstu. Za Žitkom je nato postal nadzornik Edvard Mizerit. Referent za slovensko šolstvo pri ZVU je postal Srečko Baraga, Alojzij Geržinič: Boj za slovensko šolstvo na Primorskem za delovanja dr. Srečka Barage pri ZVU, Buenos Aires 1983 (v nad. A. Geržinič, Boj za slovensko šolstvo na Primorskem), str. 27, 28, 48.

380 Primorski dnevnik, 1. marec 1946, članek: Za čigavo varnost gre. Odpusti slovenskih šolnikov. ZVU je n.pr. odpustila ravnatelja nižje srednje šole v Trstu Antona Penka, ker, kot piše A. Geržinič, je bil "ofar in pod njegovim vodstvom je šola zašla v nered." Prav tako je bil odpuščen ravnatelj nižje srednje šole v Gorici Peter Martinc, ker, tako Geržinič: "Kot strupen sovražnik ZVU je na šolo nastavljal komuniste, nekvalificirane moči.", A. Geržinič, Boj za slovensko šolstvo na Primorskem, nav. d., str. 49.

381 ARS, I, f. GOSIAU, m. Primorski dnevnik, poročila o suspenziji Primorskega dnevnika, december 1945.

daljenosti štirih kilometrov vsaj 25 otrok, ki so želeli obiskovati slovensko ali hrvaško ljudsko šolo.³⁸²

Pred odprtjem slovenskih šol so v odborih SIAU razpravljali o šolskem vprašanju in zahtevali pravico odločanja o metodah učenja, pa tudi o tem, kdo lahko uči. Najbolj aktivno se je v šolsko kampanjo v tem času vključil Primorski dnevnik.³⁸³ MOS Trst je šolsko vprašanje obravnaval na sejah 12. in 15. oktobra 1945 in sprejel posebno resolucijo, v kateri je izjavil, da lahko le resnična ljudska in napredna demokracija da deželi šolo, ki bo obnovljena tako v programu, kot v načinu učenja in ki jo bo vrnila k njeni pravi vzgojni funkciji. Zahtevali so ustanovitev roditeljskih svetov in obžalovali imenovanje ljudi, "ki zaradi svoje politične preteklosti ne morejo uživati zaupanja slovenskega prebivalstva."³⁸⁴ Zaradi izrazite večinske podpore, ki sta jo imela OF oz. SIAU med Slovenci v coni A Julijske krajine so postali roditeljski sveti sredstvo pritiska glede šolske politike na ZVU.³⁸⁵

Primorski dnevnik je 24. novembra 1945 objavil članek "Zgodba se nadaljuje", v katerem je obravnaval vprašanje slovenskih šol. V nepodpisanem članku je med drugim zapisano, da je "vse višje vodstvo slovenske zavezniške šole, ki ga je izbral in imenoval gospod Simoni nacistično, fašistično in domobransko" in da tudi izgleda, "kakor da Simoni hoče zavestno in z vztrajnim delom fašistizirati, to je prepojit slovensko srednjo šolo s fašističnimi elementi".³⁸⁶ ZVU se je na te trditve ostro odzvala. Polkovnik Alfred Bowman je 1. decembra 1945 v razgovoru z urednikom Primorskega dnevnika Dušanom Hreščakom (ki pa je nastopil službo po 24. novembru), zahteval preklic trditve v spornem članku, sicer bo časnik prepovedal. Hreščak je preklic odklonil. Primorski dnevnik je bil zato 6. decembra 1945 začasno ukinjen

382 Okrožnica št. 7 o ustanovitvi slovenskih srednjih šol; Okrožnica št. 8 o ustanovitvi slovenskih in hrvatskih ljudskih šol, 8. oktober 1945, objavljeni v Uradnem listu ZVU, št. 12, 15. februar 1946, in Glasu zaveznikov, 5. februar 1946; B. Novak, Trieste, str. 209; A. Geržinič, Boj za slovensko šolstvo na Primorskem, nav. d., str. 47, 48.

383 ARS, I, f. MOSIAU Trst, m. 3, okrožnica IO SIAU vsem antifašističnim odborom, 12. september 1945; Primorski dnevnik, 12. september 1945, članek: Zavezniki, dovolite, da sodelujemo z vami; 14. september 1945, članek: Program ZVU glede slovenskih šol; 16. september 1945, Slovensko šolsko vprašanje v Primorju; 18. september 1945, Seja šolnikov v Trstu; 6. oktober 1945, Slovensko šolstvo v Trstu.

384 ARS, I, f. MOS Trst, m. 7b, resolucija MOS, 16. oktober 1945; m. 2a, zapisnika sej MOS, 12. in 15. oktober 1945.

385 Primorski dnevnik, 27. oktober 1945, članek: Hočemo to, kar nam pripada, sestanek roditeljskih svetov Trsta in okolice.

386 Primorski dnevnik, 24. november 1945.

z obrazložitvijo, da je prepoved disciplinska in ne politična. PNOO za Slovensko primorje in Trst je nato 7. decembra poslal vrsto protestov, v katerih so prepoved postavili v isti kontekst kot prepovedi delovanja Narodne zaščite in ukinitve pristojnosti narodnoosvobodilnim odborom. Ukrep, ki ga je sprejela ZVU, naj bi bil ukrep proti temeljnim človečanskim pravicam, proti svobodi tiska, "kakršnih smo bili deležni samo za časa najhujšega fašističnega in nacističnega režima."³⁸⁷

O prepovedi je na seji 12. decembra 1945 razpravljala pokrajinski partijski aktiv skupaj s predstavniki okrožij. Sklenili so organizirati proteste pred sedeži ZVU in protestno stavko. V Gorici so aretirali trideset ljudi, ki so protestirali pred sedežem ZVU. Obsojeni so bili na do tri mesece zapora. Dne 13. decembra so po raznih tržaških tovarnah delavci stavkali četrt ure. Protesti so se začeli širiti tudi na deželo.³⁸⁸

Dne 15. decembra 1945 je bila enodnevna splošna stavka proti prepovedi Primorskega dnevnika. Po verjetno pretiranih ocenah naj bi v njej sodelovalo okrog 180.000 delavcev, ni pa zajela mesta Trsta razen pristanišča in obrobja. Ob stavki je v vodstvu Enotnih sindikatov prišlo do razcepa, ker italijanski člani stavke niso imeli za svojo in so obtožili vodstvo Enotnih sindikatov in KPJK, da sta proslovenski. Menili so, da bi se morali sindikati ukvarjati z ekonomskimi akcijami, medtem ko je bila ta stavka povsem politična. Zaradi nesoglasij in sporov pri organizaciji stavke in o vlogi Enotnih sindikatov kot organizatorjev, je prišlo do razčiščevanja v vodstvu KPJK. To je na seji 21. decembra 1945 obsodilo "anarholiberalistične elemente, ki se bore za rdečo zvezdo, internacionalistično pojmovanje delavskega razreda in ne razumejo borbe za nacionalne pravice."³⁸⁹ V nedatiranem poročilu o vlogi partije in sindikatov, pa so poudarjali, da ni komunistov - sindikalistov in komunistov - članov SIAU, ampak so bili vsi samo komunisti. "Če se bojimo, da množice ne bodo sledile politični stavki pomeni, da se imamo za premagane. Da je bila stavka šele deset dni po prepovedi in to brez večje agitacije pomeni, da so komunisti pozabili, da so predvsem agitatorji. To, da se je bilo potrebno dogovoriti z Julijskimi sindikati in drugimi strankami, ni izgovor. Ne moremo prema-

387 ARS, I, f. GOSIAU, m. Primorski dnevnik, poročilo o suspenziji Primorskega dnevnika, december 1945; Il Lavoratore, 7., 8. in 12. december 1945.

388 ARS, I, f. GOKPJK, ae 143, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 12. december 1945; Primorski dnevnik, 29. december 1945, članek: V Gorici so sodili udeležencem demonstracij zaradi ukinitve Primorskega dnevnika; ARS, I, f. GOSIAU, m. Primorski dnevnik, poročilo o suspenziji Primorskega dnevnika, december 1945.

389 ARS, I, f. GOKPJK, ae 204, seje raznih organov KPJK, zapisnik seje sindikalne komisije, 21. december 1945.

gati sovražnika, če se z njim pogajamo. Vsaka politična stavka je bitka v dolgi vojni proletariata za zmago.”³⁹⁰

ZVU je nato s PNOO in vodstvom založbe Primorskega dnevnika sklenila dogovor, da bo Primorski dnevnik, pa tudi ostali časopisi, objavil posebno pojasnilo. V njem naj bi poudarili: če je sporni odlomek povzročil napaden vtis, da je bila napadena ZVU ali njeni častniki, to poročilo umikajo in obžalujejo. ZVU pa naj bi objavila pojasnilo, da prepoved ni bila politična. Primorski dnevnik je pojasnilo objavil, ZVU pa ne. Suspenz je preklicala 23. decembra 1945.

Projugoslovanske organizacije so v tem času organizirale proteste zaradi cenzure, pa tudi zaradi grožnje, da bo ZVU prepovedala tudi izhajanje časopisa *Il Lavoratore* in sicer zaradi njegovega pisanja o civilni policiji ob umoru antifašista pri Sv. Jakobu. Proteste so organizirali tudi, ko so v tržaškem radiu odpravili dvojezičnost in namesto nje uvedli dnevno slovensko uro. To pa je, kot je zapisal Boris Kraigher, “pomenilo, da stavljajo slovensko prebivalstvo iz enakopravnega v manjšinski položaj.”³⁹¹

Posamezni člani SIAU so sprva sprejeli funkcije v šolski upravi ZVU, a so zaradi njene politike kasneje odstopili. Najpomembnejši vzrok za odpovedi je na seji GO SIAU 27. januarja 1946 izpostavil Zorko Jelinčič, tudi načelnik šolskega odseka pri PNOO: “Učiteljem se ne dopušča vzgoje mladine v demokratičnem duhu. ZVU vrši epuracijo in za enega kolaboracionista epurira tri naše.”³⁹² Prosvetni referent za slovenske šole pri ZVU in ravnatelj slovenske gimnazije v Trstu Srečko Baraga je bil pred narodnim sodiščem v Ljubljani kot vojni zločinec v odsotnosti obsojen na smrt. Ocenjujem, da je bila obsodba predvsem politično dejanje, in naj bi pokazala, kakšne ljudi celo na vodilna mesta zaposluje ZVU. Le - ta je takoj izjavila, da obsodbe ne priznava.³⁹³

Dijaki slovenskih srednjih šol v Trstu so 12. februarja 1946 stavkali in zahtevali odstranitev profesorjev - političnih emigrantov. Zaradi stavke so slovenske srednje šole v Trstu zaprli in odpustili dva slovenska profesorja in šest učiteljev. Na to so odgovorili s protestno stavko goriški dijaki. Nasprotja so se

390 ARS, I, f. GOKPJK, ae 218, poročilo Partija in sindikati, nedatirano.

391 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 23. december 1945.

392 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik 2. seje GO SIAU, 27. januar 1946; Primorski dnevnik, 26. januar 1945, članek: Nujnost demokratizacije slovenskih srednjih šol.

393 ARS, I, f. GOKPJK, ae 388, osebni arhiv Borisa Kraigherja, pismo B. Kraigherja CK KPS, 22. februar 1946. Obširno o obsodbi Barage piše A. Geržinič, *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem*, nav. d., str. 77-95, ki objavlja tudi Baragov lastni življenjepis.

zaostrovala in 24. februarja je prišlo med slovenskimi in italijanskimi študenti v Trstu do preteprov.³⁹⁴

Dne 9. marca 1946 je prišlo zaradi obešanja zastav do incidenta na eni od slovenskih srednjih šol v Trstu. Civilna policija je vdrla v šolo in aretirala nekatere dijake. ZVU je ponovno za določen čas zaprla slovenske šole v Trstu, ker so se dijaki pridružili splošni stavki zaradi uboja demonstrantov v Škednju 12. marca 1946. Zaradi tega ukrepa je delegacija staršev 13. marca pri referentu za šolstvo ZVU Johnu Simoniju vložila protest. Protest zaradi zaprtja slovenskih šol je objavil tudi PNOO za Slovensko primorje in Trst. Nadaljevali so se tudi odpusti slovenskih profesorjev.³⁹⁵

ZVU je 20. marca izdala novo uredbo glede slovenskih šol. Ponovno so izpostavili vprašanje slovenskih učbenikov. Ti niso smeli imeti vsebine, ki bi propagirala Titovo Jugoslavijo, kar je privedlo do novih protestov.³⁹⁶ V naslednjem obdobju do podpisa mirovne pogodbe in njene uveljavitve so se občasno pojavljali protesti predvsem zaradi emigrantskih učiteljev, ki pa niso prerasli v večje akcije ali stavke.

Vprašanje internacionalizacije Julijske krajine

Prvi predlogi o tem, da bi Trst (z okolico) postal neodvisno in demilitarizirano območje pod mednarodnim nadzorom, so bili že na londonski konferenci jeseni 1945, ki pa je sprejela samo sklep o ustanovitvi komisije izvedencev za vprašanje meje. Decembra 1945 so na moskovski konferenci sprejeli proceduro za pripravo mirovne pogodbe z Italijo, ki je bila, za razliko od stališč na potsdamski konferenci, enaka kot za pogodbe z vzhodnimi državami. To je bila posledica spremenjenih stališč Sovjetske zveze v novih pogojih hladne vojne. Svet namestnikov zunanjih ministrov je nato izdal navodila za

394 Primorski dnevnik, 12. februar 1946, članek: Kako je z epuracijo belogardističnih profesorjev. Včeraj so napovedali tržaški študentje na slovenskih zavodih protestno stavko; 13. februar 1946, članek: Tržaški slovenski študentje stavkajo; 14. februar 1946, članek: Za enakopravnost naše šole; 16. februar 1946, članek: O našem šolstvu. Skrajni Čas, komentar k dijaški stavki; 27. februar 1946, članek: Šovinistična provokacija, izpadi italijanskih študentov.

395 Primorski dnevnik, 23. februar 1946, članek: Neutemeljen odpust treh profesorjev; 14. marec 1946, članek: Šole so last ljudstva; 15. marec; ARS, I, f. GOSIAU, šk. resolucije SIAU.

396 Uradni list ZVU, uredba št. 89; Primorski dnevnik, 11. april 1946; 17. april 1946, članek: Za slovensko knjigo gre - o slovenskih učbenikih.

delovanje komisije izvedencev in 2. marca 1946 sprejel njeno sestavo.³⁹⁷ Dejstva, da bo Trst verjetno internacionaliziran, sta se vsaj že februarja 1946 zavedali tako italijanska kot jugoslovanska vlada in je prva, kljub uradnemu zanikanju, iskala povezavo s predstavniki projugoslovanskih organizacij v Trstu. Italijanska stran naj bi vzdrževala znosne stike z drugo stranjo in po nalogu predsednika italijanske vlade Alcida De Gasperija utirala pot sporazumu, ker je menila, kot je poročal Kidrič Kardelju konec februarja 1946, "češ da je situacija za Italijo zelo slaba. Istra in Slovensko primorje sta izgubljena, Pulj da bo kvečjemu internacionaliziran, Trst verjetno internacionaliziran"³⁹⁸

O vprašanju internacionalizacije Trsta z okolico so razpravljali tudi v Julijski krajini. Takšno rešitev so podpirale independentistične stranke in organizacije, ki so imele ustanovitev neodvisne države tudi v svojih programih, medtem ko sta bili obe najmočnejši politični grupaciji, tako proitalijanska kot projugoslovanska, odločno proti njej. Tisti, ki so bili za ustanovitev neodvisne države, so imeli različne poglede na to, kaj naj bi poleg Trsta obsegala. Po maksimalnem predlogu naj bi vključevala celotno Julijsko krajino z Reko in Zadrom, po minimalnem samo Trst z okolico.³⁹⁹

Projugoslovanske organizacije so idejo o internacionalizaciji odločno odklonile, ker naj bi bila le poskus, kot je zapisala Lidija Šentjunc novembra 1945, utrjevati pozicije "tujega imperializma, naperjenega proti Jugoslaviji in italijanskemu narodu, najbolj pa proti ljudstvu na tem teritoriju samemu."⁴⁰⁰ GO SIAU je na seji 30. septembra 1945 sprejel stališče, da bi internacionalizacija cele ali dela Julijske krajine naredila iz teh krajev "kolonijo zahodnih imperialistov". Proti predlogu o internacionalizaciji so postavili predlog o Trstu kot sedmi jugoslovanski republiki. Za njegovo popularizacijo sta SIAU in KPJK pripravili posebno kampanjo. Na seji GO KPJK je Rudi Uršič v razpravi med drugim poudaril: "Razprave o avtonomiji so zelo razširjene in s

397 J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d., str. 140, 145.

398 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 27. februar 1946.

399 Neodvisni gibanji Fronta za neodvisnost svobodne Julijske države (Fronte dell'indipendenza per il Libero stato Giuliano) in Gibanje za neodvisnost Julijske dežele (Movimento per l'indipendenza della regione Giulia) sta se 3. oktobra 1945 združili v Fronto za neodvisnost Julijske dežele (Fronte dell'indipendenza della Regione Giulia). V gibanju za neodvisnost so bili predvsem mali in srednji trgovci, razne avtomne skupine, ki jih je združevalo geslo Trst Tržačanom. Družilo jih je sovraštvo do italijanske države, pa tudi do Slovanov in nostalgija za Avstrijo. V tem času so bili njegovi člani skoraj izključno Italijani, po sprejetju sklepa o STO, pa tudi Slovenci, ki se niso strinjali s politiko SIAU, ARS, I, f. AIS, ae 208, obveščevalno poročilo, 21. oktober 1945; f. GOKPJK, ae 145, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 11. januar 1946.

400 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo L. Šentjunc B. Kraigherju, 17. november 1945.

kampanjo moramo popularizirati, da se ustanovi Trst kot 7. republika. Samo z ljudsko oblastjo lahko dosežemo podružbljenje industrije in bank.”⁴⁰¹

SIAU in KPJK sta pri zavračanju internacionalizacije izhajali iz dejstva, da je bilo devet desetih zemlje na tem območju v rokah Slovencev, medtem ko so bili Italijani sicer številni, a so imeli malo zemlje. Internacionalizacija tudi ni bila potrebna za to, da bi obranila italijanstvo. Boris Kraigher je v referatu o tem, kaj pomeni predlog o internacionalizaciji, med drugim poudaril: “Trst bo dobil v FLRJ najširšo avtonomijo, republiko, kjer bo ljudstvu zagotovljena vsa svoboda in enakopravnost. Ogrožena pa bo svoboda in enakopravnost protidemokratskim in profašističnim silam, ki so za Italijo.” Internacionalizaciji so nasprotovali tudi iz ekonomskih razlogov, dopuščali pa so internacionalizacijo dela tržaške luke v Jugoslaviji. Kraigher zaključil: “Internationalizacija pomeni utrjevanje mednarodne in domače reakcije, razbijanje osnovnih načel demokratičnega bloka.”⁴⁰² Sporazum z Italijo je bil po mnenju projugoslovanskih organizacij možen le, če bi bil to sporazum med dvema demokracijama. Edino rešitev pred intervencijo tujih sil pa so videli v delovanju SIAU in Trstu kot sedmi republiki v Jugoslaviji.⁴⁰³

V tej smeri so potekale tudi vse nadaljnje razprave v različnih projugoslovanskih organizacijah. Problem internacionalizacije zanje ni bil le lokalni problem, ampak problem vsega demokratičnega gibanja. Menili so, da bi sprejetje sklepa o internacionalizaciji pomenilo poraz naprednega gibanja v svetu in slavlje imperialističnih sil, konec ljudske oblasti, nekaznovanje fašističnih zločincev, obnovo narodnega sovraštva, obnovo ostankov fašizma, diktaturo “klerofašizma kolonialnega tipa” itd. Tako je Eugenio Laurenti na seji GO SIAU 27. januarja 1946 izpostavil, da bi internacionalizacija Trsta pomenila “za nas smrt. Dokaz je tuja uprava tu. Propadle bi ladjedelnice. Vsa vojna bremena hočejo zvaliti na breme ljudstva.” Ali Alessandro Destradi: “Internationalizacija bi pomenila gospodarsko, prosvetno, politično in socialno suženjstvo. Vsak pošten delavec si želi le vključitev v 7. republiko.”⁴⁰⁴ Kot vidimo, so se med pojasnili pojavili vsi argumenti, ki so jih uporabljali, da bi ljudi prepričali v pravilnost svojih stališč. Eden od dokazov naj bi bil tudi ta,

401 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 30. september 1945; f. GOKPJK, ae 143, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 12. december 1945.

402 ARS, I, f. GOKPJK, ae 225, referat Borisa Kraigherja Kaj pomeni predlog o internacionalizaciji, januar 1946. Referat je bil objavljen v Primorskem dnevniku, 15. januar 1946, in v Il Lavoratore, 17. januar 1946.

403 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 27. januar 1946.

404 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 27. januar 1946.

da imajo zavezniki sami dosti industrije in naj bi uporabili Trst za svoje trgovsko središče. To pa bi povzročilo, da bi tisoči tržaških delavcev izgubili delo. Ob odklanjanju predloga o internacionalizaciji je bila večina propagande usmerjene v to, da pokažejo, kakšna je pravična rešitev in kaj pričakujejo od komisije izvedencev. Razprave so uvrstili tudi v kontekst razprav o novi jugoslovanski ustavi.⁴⁰⁵

Komisija izvedencev Sveta zunanjih ministrov in dogajanje ob njenem obisku

ZVU je v okviru delitev interesnih sfer vedno bolj uveljavljala svojo izključno pravico odločati v coni A in jugoslovanskim oblastem puščala vse bolj proste roke v coni B. To pa je obenem pomenilo, da je ZVU v coni A vse bolj podpirala proitalijanske sile, večal pa se je spor med njo in nasprotno, projugoslovansko stranjo, ki se je v večjem obsegu prvič pokazal ob obisku komisije izvedencev. Zavezniki so KPJK, Enotne sindikate in SIAU vse bolj sprejemali kot silo, ki jim je bila vsiljena od zunaj in ki je bila popolnoma podrejena KPS in KPJ, pa tudi kot neke vrste grožnja.⁴⁰⁶ Ob soočenju s projugoslovanskim blokom so vse bolj uporabljali silo in represijo. Aretacije, brutalnost v spopadih z demonstranti, šikaniranje sodelavcev SIAU so predvsem "navadni" ljudje, ki so se že pred vojno in med njo iskreno borili proti fašizmu in za priključitev Jugoslaviji, občutili kot veliko krivico.

Na seji glavnega odbora SIAU 27. januarja 1946 je Boris Kraigher ugotavljal, da se jim za plačilo, ker so pritegnili Italijane v skupen boj proti okupatorju in fašizmu in s tem preprečili poskuse maščevanja nad vsem italijanskim narodom, očita nacionalizem, Italijanom, ki sodelujejo s SIAU, pa izdajstvo "samo zato, da lahko reakcija svojo krivdo zakrinka pod masko potrebnega razsodnika." Postopek proti jugoslovanskim aktivistom je kršil načela atlantske listine. "Ljudje so toliko bolj prizadeti, ker morajo prenašati to nenaklonjenost, nevhvaležnost in krivičnost v imenu demokracije, za katero so se borili." Tisti, ki je razdelil ozemlje, obravnava "naše ljudstvo enako kot posamezne dele Nemčije in Avstrije in huje kot Italijo, kakor da ne bi bilo antifaši-

405 ARS, I, f. MKKPJK Trst, m. 2a, zapisnik seje MK KPJK Trst, 19. januar 1946; f. GOKPJK, ae 146, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 16. januar 1946; ae 245, referat o vprašanju internacionalizacije Trsta in problemi v zvezi z njo, nedatiran; f. GOSIAU, šk. 3, zapisnik seje IO SIAU, 26. januar 1946.

406 G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 130, 131.

stične borbe, predvsem Slovencev in Hrvatov.”⁴⁰⁷ Boris Kidrič je v depeši, poslani Kardelju, zapisal: “Stare partizane, ki nosijo kak komad angleške uniforme, recimo sviter, dobljen v naši vojski za časa NOV, obsojajo zaradi posesti angleškega vojnega plena. Bivše partizane in garibaldince pozivajo kot dezerterje v italijansko vojsko, jih lovijo z italijansko policijo. V Sežani so vrgli na cesto poslednji okrajni NOO. Hvalijo Italijane predvsem z namenom in na način, da bi čim bolj demoralizirali naše... V vsakem pogledu se opaža še močnejše kot prej koncentracija in enoten postopek italijanske reakcije in angleških oblasti.”⁴⁰⁸ Ker je število aretiranih aktivistov naraščalo, je SIAU ustanovila posebno komisijo za pomoč političnim pregnancem.

Prva dva meseca leta 1946 sta tekla v znamenju priprave na prihod komisije izvedencev. Obe strani sta, na osnovi opredelitve za priključitev k eni ali drugi državi, poskušali združiti čim več ljudi. Projugoslovanske organizacije so zahtevale priznanje suverenosti kot osnovne pridobitve protifašističnega boja. Sprejele so stališče, da je ustanovitev A in B cone le začasen ukrep in da ga sprejemajo le toliko, kolikor hočejo vojne uprave podpirati utrditev demokratičnih pridobitev. Osnova za državno pripadnost je bil zanje sklep GO SIAU 30. septembra 1945, s katerim so opredelili priključitev vse Julijske krajine Jugoslaviji.⁴⁰⁹

Pred prihodom komisije so s slavloloki, zastavami, napisi na hišah, itd. poskušali že po zunanjem videzu krajev prepričati komisijo v upravičenost svojih zahtev. Obenem so pripravljali zborovanja, manifestacije. Priprave so tekle v neposredni povezavi in s pomočjo, tudi materialno, Ljubljane in Beograda. Pri tem jih je v coni A ovirala tudi ZVU, kar je med ljudmi povzročilo le še večji odpor do nje, pa tudi do prozahodne politike.⁴¹⁰ Med obiskom komisije je jugoslovanske zahteve podprl tudi marsikateri Slovenec, ki je bil sicer jugoslovanskim oblastem nasproten. Predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je poročal: “Našo spomenico duhovnikov so v coni B razen treh podpisali vsi duhovniki, v coni A nad 90%, namreč v tržaškem okrožju skoraj vsi, v goriškem je abstinirala najreakcionarnejša grupa.”⁴¹¹

407 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik 2. seje GO SIAU, 27. januar 1946.

408 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša B. Kidriča E. Kardelju, nedatirana.

409 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik 2. seje GO SIAU, 27. januar 1946.

410 ARS, I, f. CKZKS, šk. 35, razna poročila A. Vratuše ob prihodu komisije izvedencev, merac, april 1946; depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 2. februar 1946.

411 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 27. februar 1946. Primorski dnevnik je Spomenico slovenskih duhovnikov Julijske krajine objavil 27. februarja 1946.

V okvir priprav na prihod komisije lahko umestimo tudi volitve v okrajne in kvartne odbore SIAU 10. februarja 1946 v Trstu, prvi kongres antifašističnih žensk Julijske krajine 18. februarja 1946, spomenico slovenske duhovščine, konferenco antifašističnih žensk cone A Julijske krajine 6. marca 1946, propagandno pa jih je podpiralo celotno projugoslovansko usmerjeno časopisje.⁴¹² Pripravili so tudi ljudi, ki naj bi bili informatorji oz. bi poročali komisiji izvedencev. Ti ljudje naj bi se "spontano javljali" in dajali pojasnila o številu Slovencev in Italijanov, kdaj so se naselili, delu šol. Morali so biti iz vseh družbenih slojev in kot dokaze navajati bolj ekonomske in manj politične razloge za priključitev Jugoslaviji.⁴¹³

Manifestacija ob prihodu mednarodne razmejitvene komisije v Trst (marec 1946)

Na prihod komisije izvedencev so se intenzivo pripravljali tudi proitalijanski krogi. Vodili so tudi propagando za začasno preselitev iz cone B v Trst in v cono A, kjer so pripravljali tudi prostore za sprejem beguncev. Te izselitve naj bi italijanska vlada uporabila kot dokaz, da je jugoslovanska uprava spre-

412 O tem je obširno poročal Primorski dnevnik.

413 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša Ozne za Jugoslavijo, 3. marec 1946. Ta navodila so veljala za cono B, so pa v vskladu z njimi delovali tudi v coni A, kjer so zaradi razmerja moči uspeli.

menila narodnostni značaj Julijske krajine in da je moralo pobegniti prek 50.000 ljudi. Obenem pa so se v Julijsko krajino priselili "Slovani" iz Jugoslavije. Dokaz za propagando italijanskih oblasti je intervencija Palmira Togliattija, v kateri je tako politiko obsodil in jo imel za absurdno in protinarodno. Ponovno se je okrepila kampanja o fojbah in jugoslovanskih deportacijah maja 1945 ter o položaju v coni B. Jugoslovanska stran je ugotavljala: "Reakcija pripravlja v Trstu precej člankov, v katerih hoče prikazati Tita kot novega fašista in jugoslovansko demokracijo kot novo diktaturo."⁴¹⁴

Komisija izvedencev, ki so jo sestavljali predstavniki ZDA, Velike Britanije, Francije in Sovjetske zveze, je delovala v Julijski krajini med 9. marcem in 5. aprilom 1946. Obiskala je samo narodnostno mešane kraje in ni odhajala v italijanska središča, razen v Trst in Pulj. Ugotavljali so stanje po popisih prebivalstva iz let 1910, 1921, 1945, številčno razmerje slovanskega in italijanskega prebivalstva, ekonomske in zemljepisne posebnosti. Pri svojem delu naj bi zahtevala izjave tistih oseb, za katere je menila, da ji lahko nudijo informacije. Komisija na terenu ni delala zaključkov.⁴¹⁵

V vmesnem času, preden se je komisija, ki je iz Trsta odšla v Istro, ponovno vrnila v cono A, je bila naloga tamkajšnjih aktivistov SIAU predvsem "ohranitev borbenega razpoloženja mas s težiščem izjav za Jugoslavijo z vseh mogočih sestankov, mitingov in pripravljanjem informatorjev, hkrati pa izogibanje drobnih provokacij, ki jih žele Angleži", temeljita priprava "večje masovne obrambne akcije, se pravi dolgotrajnejšega štrajka za primer, če bi Angleži želeli poseči po PNOO-ju ali ukreniti druge ukrepe hujšega terorja, česar spričo sedanjih znakov ni izključeno."⁴¹⁶ Ker ZVU ni sprejemala več njegovih protestov in je z njim prekinila stike, se je PNOO obrnil s pozivi na vlade zavezniških držav, naj vojaška uprava razpusti Civilno policijo in s tem prepreči fašistične provokacije. Ker pa je bilo ravnanje ZVU posledica politike vlad, ki so jo imenovala, je bilo seveda pošiljanje takih protestov zaman. Obenem naj bi organizirali kampanjo proti delovanju predstavnika KPI in njegovih sodelavcev, ki so bili "največja nevarnost za borbeno enotnost mas".⁴¹⁷ Komisiji

414 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 27. februar 1946; prav tam, depeša Ozne za Jugoslavijo, 3. marec 1946; f. CKZKS, šk. 46, depeša B. Kraigherja CK KPS, 25. februar 1946; prav tam, depeša L. Šentjura B. Kraigherju, nedatirana; f. MKKPJK Trst, m. 3, prepis intervjuja P. Togliattija v Unità, 7. november 1946;

415 J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d., str. 145, 146.

416 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 14. marec 1946.

417 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 14. marec 1946.

izvedencev so pošiljali tudi dokaze o delovanju ZVU proti njim in organizirali široko projugoslovansko kampanjo v časopisju. Ljudje, ki so pričali pred komisijo, so dobili točna navodila, kaj morajo govoriti predvsem o gospodarski in etnični strani vprašanja in o nemoralnosti ločitve od Jugoslavije.⁴¹⁸

Komisija je kljub protestom italijanskih oblasti in dejstvu, da Benečija ni bila v okviru cone A, 30. marca 1946 odšla tudi na to območje. Med njenim obiskom so jugoslovanski informatorji poročali o povečanem terorju v teh krajih. Kot je poročal Kraigher, je sovjetska delegacija svetovala Jugoslovanom, naj ne zaostrijo vprašanja terorja v Benečiji, da se ne bi postavilo tudi vprašanje jugoslovanskega "terorja v Istri". Ob tem je dodal: "Meni se zdi to stališče zelo nevarno. Kakršenkoli ukrep je sedaj že prepozen. Vendar mislim, da je še vedno nujno potrebna neka direktna razjasnitev teh vprašanj, da stvari ne bodo postavljene boječe z ozirom na Istro in da bo naše stališče glede terorja v Benečiji in Kanalski dolini postavljeno z zadostno ostrino."⁴¹⁹

Dan po prihodu komisije, 10. marca 1946, je v Škednju prišlo do najhujšega incidenta med Civilno policijo ZVU in ljudmi, ki so zagovarjali priključitev Jugoslaviji. Na stopnicah pred cerkvijo so se zbrali ljudje, da bi obranili jugoslovansko zastavo, ki je visela na zvoniku in so jo hoteli pripadniki Civilne policije sneti. Po začetnih zapletih se je množici približal tovorni avtomobil s civilnimi policisti, domačin, član CP je ustrelil z brzostrelko v zrak, takoj nato pa so začeli streljati v množico. Na mestu sta obležala dva mrtva in dvaindvajset ranjenih. Proces proti civilnim policistom, obtoženim uboja v Škednju, je bil 17. julija 1946 v Trstu.⁴²⁰

V protest proti nasilju v Škednju je bila v dneh od 11. do 13. marca 1946 v Trstu splošna stavka, ki so se ji pridružili tudi slovenski učitelji in dijaki, zaradi česar je ZVU odredila zaprtje slovenskih šol in nekatere učitelje odpustila. Manifestacij, ki so bile po pogrebu 12. marca, se je po pisanju Primorskega dnevnika udeležilo 150.000 ljudi. V Trstu naj bi bila stavka popolna, zaprte so bile tudi trgovine in lokali. Zaradi solidarnosti s Tržačani je bila isti dan velika protestna demonstracija proti ravnanju Civilne policije tudi v Gorici, na kateri so zahtevali, naj se Civilna policija razpusti. Protest

418 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo L. Šentjura B. Kraigherju, 13. marec 1946; f. GOKPJK, ae 388, osebni arhiv Borisa Kraigherja, pojasnila in navodila B. Kraigherja o odgovorih na vprašanja članov komisije izvedencev.

419 ARS, I, f. GOKPJK, ae 388, osebni arhiv B. Kraigherja, pismo B. Kraigherja CK KPS, 1. april 1946.

420 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, Tanjugovo poročilo iz Trsta, 10. marec 1946; Primorski dnevnik, 12. marec 1946; 18. julij 1946.

proti škedenjskim dogodkom sta vložila PNOO za Slovensko primorje in Trst in jugoslovanska vlada. Zaradi pisanja lista o škedenjskih dogodkih je bil proti uredniku časopisa *Il Lavoratore* Leopoldu Gaspariniju med 21. in 29. marcem 1946 proces pred zavezniškim sodiščem in je bil obsojen na 100.000 lir globe.⁴²¹

Po dogodkih v Škedenju so bile v vsej coni A množične demonstracije ene in druge strani, ki so prerasle v nasilje. Organizirali so atentate in bombe napade predvsem na sedeže projugoslovanskih organizacij. Dne 15. marca 1946 so streljali na člana jugoslovanske vojne misije majorja Cundra.⁴²² V Pulju je bila 22. marca proitalijanska demonstracija, na kateri so nastopali s komunističnimi zastavami in katere so se udeležili tudi garibaldinci. Medsebojni spopadi so se okrepili ne le v Trstu, ampak tudi v drugih mestih, razbijali so okna, vpadali na sedeže organizacij, prišlo je do pretepov med zagovorniki priključitve Jugoslaviji in tistimi, ki so zahtevali ohranitev Italije, pa tudi do pretepov projugoslovanskih demonstrantov s policijo. Dne 25. marca je bilo v teh spopadih trideset ranjenih in sto aretiranih, 26. marca šestdeset ranjenih in sto petdeset aretiranih. Na italijanskih demonstracijah so postavljali tudi zahteve, naj zahodni zavezniki zasedejo ne le cono B, ampak tudi Dalmacijo. Projugoslovanska stran je tudi sama odgovorila z nasiljem, velikimi manifestacijami in delavskim pohodom v središče mesta 1. in 2. aprila 1946.⁴²³

421 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 13. marec 1946, v kateri je poročal tudi o ravnanju sindikatov in med drugim navaja: "Julijski sindikati so ostro nastopili proti štrajku, vendar brez vsakega uspeha. Pellegrini se je ostro in barabsko angažiral za likvidacijo štrajka."; depeša B. Kidriča E. Kardelju, 14. marec 1946; Primorski dnevnik, 13. marec 1946, članek: S priključitvijo Jugoslaviji bomo rešeni; Primorski dnevnik, 22. do 30. marec 1946.

422 ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 16. marec 1946; J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d., str. 147.

423 Primorski dnevnik, 27. marec 1946; ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša L. Šentjunc E. Kardelju, 25. marec 1946. V njej med drugim piše: "V Gorici je bilo včeraj veliko pretepanje. Fašisti so vodili in demolirali Bevkovo stanovanje, fizično napadli Bevkovo ženo. Na mnogih mestih vdirajo v stanovanja in razbijajo slovenske izložbe. Tudi v Trstu je bilo včeraj razbitih mnogo izložb. Klicali so naš okrožni odbor in mu sporočili, da jih bodo klicali na osebno odgovornost, če manifestacije ne preprečijo."; prav tam, depeša zvezni vladi, nepodpisana, 29. marec 1946: "Svojo bando oborožujejo Angloameričani s kiji, palicami, noži, tudi strelnim orožjem. Uporabljajo najhujše fašistične bandite. Forsirajo notorno fašistične metode: pretep, razbijanje lokalov, stanovanj. V sredo (27. marca 1946, op.a.) so njihove bande nosile obešenega Tita."; f. GOKPJK, ae 388, osebni arhiv B. Kraigherja, pismo B. Kraigherja CK KPS, 1. april 1946; J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d., str. 147; Primorski dnevnik, 3. in 4. april 1946.

Josip Broz Tito je 1. aprila 1946 v zvezni skupščini ostro napadel obnašanje zaveznikov v Trstu in Gorici, ker naj bi le - ti podpirali naraščajoče oživljanje fašizma in provokativno vdirali z letali v zračni prostor Jugoslavije. Zaprti aktivisti SIAU so pričeli v Trstu gladovno stavkati, v goriških zaporih pa so napovedali splošno stavko. Proti večjemu številu zaprtih protifašistov je bila 8. aprila pred vojaškim sodiščem ZVU razprava. Obtoženi so bili raznih kaznivih dejanj v zadnjih manifestacijah v Trstu in Gorici.⁴²⁴

Po teh dogodkih je vodstvo projugoslovanskih organizacij sklenilo, da deloma spremenijo način delovanja, ker so se zavedali, da pritiskov niso sposobni več dolgo vzdržati. Odslej naj ne bi organizirali več toliko stavk in manifestacij, ampak bi predvsem delovali na političnem področju. Ponovno so poudarili boj proti fašizmu in ostankom fašizma. Spremenjena politika pa je bila verjetno vsaj deloma tudi že posledica tega, da so se jugoslovanske oblasti vse bolj zavedale razmerja moči v mednarodni politiki in realnosti ustanovitve internacionalnega ozemlja v Julijski krajini.⁴²⁵

Odločitev o ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja

Komisija izvedencev je 28. in 29. aprila 1946 izmenjala stališča o petem delu svojega poročila - priporočilu o italijanski meji. Predlogi so se razlikovali, zato je komisija sklenila, da vsaka delegacija ločeno predloži svoja stališča namestnikom zunanjih ministrov. V tem času, od 25. aprila 1946 naprej, je potekalo tudi zasedanje Sveta zunanjih ministrov v Parizu, ki je obravnavalo mirovno pogodbo z Italijo. Jugoslovanska delegacija je nastopila 3. maja in kritično razčlenila poročila komisije izvedencev. Edvard Kardelj je opozoril, da so predlogi treh zahodnih sil v nasprotju z dejanskim stanjem, medtem ko se je vodja italijanske delegacije Alcide De Gasperi zavzel za ameriški predlog, ki je bil za Italijo najbolj ugoden in zavrnil vse ostale.⁴²⁶

V Pariz je 13. maja 1946 prišla posebna delegacija PNOO, ki sta jo vodila predsednik PNOO in GO SIAU France Bevk in predsednik MOS Trst Giu-

424 Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1981, str. 354; Primorski dnevnik, 2., 6., 9. in 10. april 1946.

425 ARS, I, f. GOKPKJ, ae 112, zapisnik seje GO KPJK, 5. april 1946; ae 91, zapisnik konference KPJK, 14. april 1946; Primorski dnevnik, 17., 18. in 19. april 1946. Konferenca KPJK je tudi sprejela resolucijo, v kateri so se zavzeli za pravično rešitev tržaškega vprašanja, s katero bo zagotovljen gospodarski razvoj.

426 J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d., str. 148-151.

seppe Pogassi.⁴²⁷ Delegacija je s predstavniki držav udeleženk navezala številne osebne stike, razpečevala propagandno gradivo, pisali so članke v časopisje, imeli tri tiskovne konference in sedem minutno oddajo v francoščini. Tiskali so tudi svoj bilten, v katerem so prikazovali razmere in novice iz Julijske krajine in razložili svoje poglede. Francosko javno mnenje naj bi jim bilo precej naklonjeno, poleg komunistov predvsem katoliki in radikali. Manj stikov so imeli s socialisti, ki so bili proti Sovjetski zvezi. Francoski katoliki naj bi dotlej ne imeli podatkov o preganjanjih slovenskih in hrvaških duhovnikov za časa fašizma, zato naj bi šele tedaj razumeli, zakaj so slovenski in hrvaški duhovniki za Jugoslavijo. Delegacija je bila v Parizu ves čas zasedanja in je odmor med dvema sejama, ki je bil od srede maja do srede junija 1946, izkoristila za propagandno delovanje zunaj Francije.⁴²⁸

Na nadaljevanju zasedanja je 2. julija 1946 svet zunanjih ministrov sprejel kompromisni predlog francoskega zunanjega ministra Georges-a Bidaulta, po katerem bi Jugoslavija dobila ozemlje vzhodno od črte, ki so jo predlagali francoski strokovnjaki, območje zahodno od nje pa bi razdelili. Severni del bi dobila Italija, tudi Gorico in Tržič, iz južnega dela pa bi se ustanovilo Svobodno tržaško ozemlje. Za njegovo neodvisnost in nedotakljivost bi jamčil Varnostni svet OZN, kateremu bi predložili v odobritev tudi statut. Varnostni svet bi po posvetovanju z Jugoslavijo in Italijo tudi določil guvernerja. Zakonodajna in izvršna oblast v STO bi bila vzpostavljena na demokratičnih osnovah, predvsem na splošni volilni pravici. Kljub temu da je jugoslovanska delegacija predlog takoj zavrnila, je bil sprejet soglasno, torej tudi s soglasjem Sovjetske zveze. Tako je jugoslovanski odpor postal odvečen. Jugoslavija je sicer dala še nekatere predloge, a bolj zaradi tega, da bi svojim ljudem v Julijski krajini dokazala, da jih še vedno podpira in da ni popustila. Vendar se je jugoslovansko vodstvo obenem zavedalo, da so s francosko črto dosegli maksimum.⁴²⁹

Mirovna konferenca zavezniških in pridruženih sil z Italijo se je začela v Parizu 29. julija 1946 in je trajala do 15. oktobra. Podkomisija osmih držav (štiri velesile, Jugoslavija, Poljska, Nizozemska in Avstralija) je 3. oktobra 1946 z dve tretjinsko večino sprejela francosko različico statuta STO. Jugoslavija je bila proti in se tudi ni udeležila zaključnega zasedanja 16. oktobra. Njeno uradno stališče je bilo, da se ne morejo z večino izglasovati življenjski

427 Primorski dnevnik, 16. in 17. maj 1946; M. Gobmač, *Annales* 1996, nav. d., str. 108.

428 ARS, I, f. GOKPJK, ae 276, poročilo delegacije na zasedanju sveta zunanjih ministrov in na pariški mirovni konferenci; M. Gombač, *Annales* 1996, nav. d.

429 J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d., str. 157, 158.

problemi nekega naroda. Od 4. do 12. decembra 1946 je bilo nato sklepno zasedanja Sveta zunanjih ministrov v New Yorku, ki je potrdilo prejšnje določbe. Varnostni svet OZN je 10. januarja 1947 potrdil statut STO in 10. februarja isto leto je bila v Parizu podpisana mirovna pogodba zavezniških in pridruženih sil z Italijo, pa tudi z Madžarsko, Romunijo, Bolgarijo in Finsko. Prvi člen sporazuma o začasni ureditvi je predvideval nadaljevanje statusa quo v mejah obeh con Svobodnega tržaškega ozemlja, dokler guverner ne bi začel opravljati svojih nalog. Konec avgusta 1947 so sporazum ratificirale tudi ZSSR, Jugoslavija, Romunija in Bolgarija. Če Jugoslavija sporazuma ne bi ratificirala, bi se vojna uprava ohranila v celotni coni A Julijske krajine.

Dogajanje v Julijski krajini v času mirovne konference

Ljudje v Julijski krajini so pozorno spremljali dogajanje na zasedanjih Sveta zunanjih ministrov in na mirovni konferenci. Oboji, tisti, ki so zahtevali ohranitev Italije, in tisti, ki so zahtevali priključitev Jugoslaviji, so upali, da bodo z akcijami na terenu lahko vplivali na sklepe v Parizu. Vendar pa so imeli na sklepe velikih sil vse manj vpliva. Maja in junija 1946, to je pred sprejetjem sklepa o ustanovitvi STO, je projugoslovanska stran ocenjevala, da se razmere obračajo zanj ugodno. Pri tem so se zanašali na podporo Sovjetske zveze. Okrožni aktivi SIAU so sprejeli sklepe za okrepitev kampanje, ki naj bi dokazovala pripravljenost in zahtevo ljudi v Julijski krajini, da se priključijo Jugoslaviji. Da bi vplivali na stališča na konferenci, so prirejali zborovanja, pošiljali telegrame, proteste, pozdrave, peticije. Delovanje političnih organizacij, ki so podpirale jugoslovansko rešitev, so morali okrepiti tudi zaradi okrepitve proitalijanskih organizacij, tudi zato, ker so le-te imele vse večjo podporo ZVU.⁴³⁰ Vpliv in podporo SIAU naj bi okrepile tudi volitve v odbore SIAU, ki so takrat potekale v goriškem okrožju. Kot so ocenjevali, so uspele tudi med Italijani v Trzinu in zahodno od Gorice v Gradišču ob Soči. Uspeh so pripisali tudi dejstvu, da so bile to prve tajne volitve po obdobju fašizma.⁴³¹

Za projugoslovanske organizacije je bilo vprašanje boja za Jugoslavijo tudi ekonomsko vprašanje, kot je bil boj proti odpuščanju delavcev, proti preganjanju kolonov. Trst bi v Jugoslaviji postal svobodno mesto, alternativa temu

430 ARS, I, f. GOKPJK, ae 116, zapisnik seje GO KPJK, 6. maj 1946; ae 117, zapisnik seje GO KPJK, 14. maj 1946; ae 118, zapisnik seje GO KPJK, 24. maj 1946; G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 150.

431 ARS, I, f. CKZKS, šk. 46, depeša B. Kraigherja E. Kardelju, 30. maj 1946.

pa je bila, po mnenju SIAU, da bi Trst postal "točka pritiska zunanjih imperialistov, ki ga bo ekonomsko uničil." Tudi v jugoslovanskem Trstu bi bila zaščitena privatna lastnina in svobodna trgovina, "kar pa mora biti prikazano tako, da ne bo odvrnilo delavcev."⁴³²

ZVU je 11. aprila 1946 ponovno za tri mesece dovolila odpuste delavcev, a so podjetniki smeli odpustiti največ 20% zaposlenih 31. decembra 1945. Dne 13. aprila je bilo množično sindikalno zborovanje, vprašanje ekonomskega položaja delavcev pa je bilo izpostavljeno tudi med množičnimi manifestacijami ob prvem maju.⁴³³ Odpusti delavcev so predvsem v večjih delavskih središčih, kot sta bila Trst in Tržič, povzročili veliko zaskrbljenost in je delavstvo zahtevalo protiukrepe, med njimi tudi zahtevo po splošni stavki. Za njeno izvedbo so bile potrebne temeljite priprave, pa tudi finančna sredstva in pomoč v hrani, ocenjevali so, da skupaj v višini 80 do 100 milijonov lir. To so nato dobili iz Jugoslavije kot pomoč jugoslovanskih sindikatov tržaškim. Akcija je bila nujna tudi zato, ker bi v primeru odpustov italijanski delavci iskali možnost zaposlitve v Jugoslaviji, njihov odhod pa bi oslabil projugoslovanske organizacije v coni A. Italijanska stran je poskušala zaposliti delavce v Benečiji in drugje v Italiji, kar bi privedlo do podobnega. Akcija se je povezovala tudi z akcijami kmetov kolonov, ki so jih zemljiški posestniki preganjali z njihove najemne zemlje, pa tudi z ekonomskimi akcijami meščanskih slojev, ki so jim dvigali najemnine za stanovanja, takse za elektriko, vodo itd.⁴³⁴ Prvi množični odpusti naj bi se začeli 1. julija 1946, ko naj bi samo v ladjedelnicah, kjer so pred tem že odpuščali, tako da jih je ostalo le še petnajst tisoč, odpustili še sedem do osem tisoč delavcev.⁴³⁵

Stavka proti odpustom in težkemu ekonomskemu položaju delavstva pa se je zaradi dogodkov konec junija 1946 spremenila v izrazito politično z osnovno parolo boja proti neofašizmu. Že dogodki ob prihodu komisije izvedencev marca 1946 so pokazali, da sta obe nasprotni strani vedno bolj nepopustljivi. V CLNG je ključno vlogo prevzela krščanska demokracija, medtem ko sta bili Stranka akcije in socialisti, podobno kot v Italiji, vedno bolj izrinjeni. Začela so prevladovati gesla, ki so prikazovala boj za Italijo predvsem kot boj med civilizacijo in barbarstvom, med mestom in vasjo, med zahodnimi svobošči-

432 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 31. maj 1946.

433 Primorski dnevnik, 12., 13. april 1946, 1. in 3. maj 1946.

434 ARS, I, f. CKZKS, šk. 46, depeša B. Kraigherja E. Kardelju, 30. maj 1946.

435 ARS, I, f. CKZKS, šk. 46, depeša B. Kraigherja B. Kidriču, nedatirana.

nami in komunističnim zatiranjem.⁴³⁶ Projugoslovanska stran je odgovorila z enakimi shemami, kot so bile revolucija - reakcija, napredek in perspektiva - kapitalizem v krizi.

V Italiji se je po zamenjavi na čelu vlade, ki jo je decembra 1945 prevzel Alcide De Gasperi, spremenila njena politika, saj je poprejšnjega predsednika Ferruccia Parrija, ki je bil še vezan na tradicije CLN, zamenjal krščanski demokrat, katerega stranka je bolj gradila na protislovanstvu in nacionalizmu. To je vplivalo tudi na ravnanje italijanskih strank v Julijski krajini. V isti kontekst so sodile tudi direktive italijanskih tajnih služb in nekaterih italijanskih vojaških vrhov, ki so pritiskale na CLN in ga radikalizirale. Temu se je pridružilo delovanje paravojaških enot v vzhodni Furlaniji in zahodno od Soče, v Trstu pa so delovale avtonomne paravojaške skupine. Junija 1946 je v pričakovanju končnih odločitev glede usode Julijske krajine prišlo do porasta nasilja italijanskih skrajnežev, ki naj bi bil, kot meni Giampaolo Valdevit, reakcija na proslovansko agresijo in v osnovi obramben.⁴³⁷ Z njegovo oceno se ne morem strinjati, saj je bilo delovanje projugoslovanskih organizacij s strani ZVU kontrolirano in omejeno ves čas po njeni vzpostavitvi, ves čas pa je prihajalo tudi do nasilja nad ljudmi, ki so bili za Jugoslavijo in do številnih njihovih aretacij, kar pa ni v enaki meri veljalo za drugo stran.

Napetost je ob začetku četrtega zasedanja Sveta zunanjih ministrov 26. junija 1946 še narasla. Na dan solidarnosti z istrskimi begunci 29. junija 1946 je bila na trgu Unità v Trstu velika manifestacija, ki ji je sledila jugoslovanska protimanifestacija.⁴³⁸ Naslednji dan bi morala v Trst priti karavana kolesarjev Giro d'Italia, kjer so ji pripravljali tudi svečan sprejem. Karavano kolesarjev so projugoslovanske sile ustavile pri Tržiču in ob tem je prišlo do incidentov. V Trstu, kjer so kolesarje pričakovali, je tudi zaradi prihajajočih netočnosti o mrtvih in ranjenih prišlo do divjanja italijanskih desničarjev z napadi na stavbe, v katerih so imele sedež projugoslovanske organizacije, in na njihove časopisne hiše. Zavezniška civilna policija je bila pri tem pasivna. Projugoslovanske organizacije so pripravile stavko in vložile proteste, tudi z zahtevo, da se razpusti CLNG "z obtožbo, da so oni organizirali fašistične bande in da so odgovorni za barbarsko požiganje in uničevanje naših zgradb."⁴³⁹ Jugoslovanska stran je nato razglasila splošno stavko, ki je bila tako ravno v času, ko so v

436 G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 131, 132; podrobneje v *Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale, 1945 - 1975*, Trst 1977 (v nad. *Nazionalismo e neofascismo*).

437 G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 133 - 135, 150.

438 Primorski dnevnik, 30. junij 1946.

439 ARS, I, f. CKZKS, šk. 46, depeša B. Kraigherja CK KPS, 1. julij 1946.

L'UNIONE

+++++

G I O R N A L E M U R A L E M E N S I L E

ORGANO DELL'UNIONE ANTIFASCISTA ITALO SLAVA DEL MONFALCONESE

Anno I MONFALCONE 25 NOVEMBRE 1946 N.1

Iniziamo la pubblicazione di questo modesto giornale con l'intento di mantenere una più stretta unione degli organi dell'UADS cioè fra il centro di Monfalcone, le fabbriche ed i villaggi del Distretto.

Sceglieremo dai giornali murali locali, gli articoli più interessanti e significativi, in modo da far conoscere vicendevolmente gli avvenimenti, locali, troverete inoltre articoli di carattere culturale, educativo, sportivo ecc.

Leggiamo e scriviamo per la nostra emancipazione.

" L'emancipazione del proletariato deve essere opera del proletariato stesso " Carlo Marx.

Confidiamo nell'indulgenza dei lettori che (per mancanza di esperienza, ma più che altro per mancanza di tempo) questo primo numero del giornale, è stato compilato in modo così semplice ed incompleto.

Lo daremo una veste migliore nei prossimi numeri, con disegni ed altre innovazioni.

La Redazione .

Morte al fascismo

Libertà ai popoli

Parizu sprejeli sklep o ustanovitvi STO. ZVU je 3. julija razglasila stavko za ilegalno in hotela aretirati stavkovni odbor, ki se je pred aretacijo umaknil iz Trsta.⁴⁴⁰ Obenem je zavrla pošiljanje živeža stavkajočim v cono A, ker je menila, da stavka ni bila le zaradi nasilja italijanske strani, ampak uperjena tudi proti njej sami.⁴⁴¹

Ker je bila stavka v času odločitev o usodi Julijske krajine, je v njeno dogajanje še bolj aktivno kot sicer ob podobnih akcijah projugoslovanskih organizacij posegel CK KPS. Zahteval je, da odločitve ZVU o prepovedi stavke še bolj izkoristijo za večjo bojno moralo in kot nov dokaz, da Britanci ščitijo fašiste in boj proti fašistom razglašajo za protizakonit. Dali so navodila, naj stavkovni odbor nadaljuje z delom in naj vodstva vseh projugoslovanskih organizacij pripravijo manifestacije solidarnosti s stavkajočimi. Stavka je bila popolna v Trziču, Gorici in Miljah, medtem ko v Trstu ni sodelovalo središče mesta.⁴⁴²

Med stavko se je nadaljevalo nasilje obeh strani. Po prvih navdušenih ocenah jugoslovanske strani o poteku stavke, so se pojavile tudi drugačne, ki so kazale, da ne bo dosegla svojih ciljev. Projugoslovanskim organizacijam je uspelo organizirati demonstracije, s katerimi so stavko zaključili in v katerih naj bi sodelovalo sto tisoč ljudi. Demonstracij ZVU kljub nasilju ni uspelo razbiti. V tem času je prišlo tudi do incidenta na demarkacijski črti pri Kobaridu, ko sta bila ubita dva jugoslovanska vojaka.⁴⁴³

Splošna stavka julija 1946 je bila največja stavka projugoslovanskih organizacij in je imela predvsem politični značaj ter je odmevala v Julijski krajini in širše. Stavkovne zahteve so se med stavko spreminjale, še posebej potem ko je prišlo do sklepa o ustanovitvi STO v Parizu. Tako je z zahtevami za Jugoslavijo dobila tudi zunanjepolitični pomen. Ni pa dosegla nobenih konkretnih rezultatov, kar je negativno odmevalo med prizadetimi ljudmi. To občutje so poskušali preprečiti s poudarjanjem funkcije "tržaškega prebivalstva kot avantgarde v borbi mas proti fašizmu".⁴⁴⁴

440 Proces proti stavkovnemu odboru je potekala šele novembra 1948, po resoluciji IB, Primorski dnevnik, november 1948.

441 ARS, I, f. CKZKS, šk. 46, depeša L. Šentjunc CK KPJ, 5. julij 1946; G. Valdevit, La questione, nav. d., str. 152.

442 ARS, I, f. CKZKS, šk. 46, depeša M. Marinka CK KPJ, 5. julij 1946; prav tam, depeša L. Šentjunc CK KPJ, 5. julij 1946.

443 ARS, I, f. CKZKS, šk. 46, depeša L. Šentjunc CK KPJ, nedatirana; prav tam, depeša M. Marinka CK KPJ, 9. julij 1946; f. GOSIAU, šk. 7, m. stavka 1. do 12. julij 1946, pripombe h generalni stavki; Primorski dnevnik, 16. julij 1946.

444 ARS, I, f. GOKPJK, ae 121, zapisnik razgovora med člani GO KPJK in predstavniki CK KPS, 14. julij 1946 v Koprju.

Po oceni ZVU je projugoslovanska stran s stavko hotela dokazati, da zavezniki v coni A niso sposobni vzdrževati red in da je zato, predvsem v lokalni upravi, potrebna močnejša navzočnost jugoslovanske strani. Stavka naj bi bila po njenem tudi poskus jugoslovanskega nacionalizma, ki ga je podpirala Moskva, in so jo obravnavali v sklopu kombinacije zunanje in notranje grožnje navzočnosti ZVU.⁴⁴⁵

Prilagoditev politike SIAU in KPJK ustanovitvi STO

Sredi leta 1946 je tržaško vprašanje prešlo v fazo, ko se je vzpostavila še tesnejša povezava med lokalnim dogajanjem in mednarodnim položajem. ZDA so se le navidezno zavzemale za STO, medtem ko je bila glavna usmeritev njihove politike ohranitev ZVU, ki je bila po njenem mnenju pomembna za ohranitev stabilnosti ne samo na tem območju, ampak v celotni Evropi.⁴⁴⁶ Ker nobena stran s sklepi v Parizu ni bila zadovoljna, je prišlo do ponovnih poskusov neposrednega dogovora in tajnih pogajanj med Italijo in Jugoslavijo. V ta okvir sodijo pogajanja med Fernandom Gandusijem in Borisom Kraigherjem, stiki med posameznimi predstavniki jugoslovanske in italijanske vlade avgusta in septembra 1946 v okviru konference in nato ob ratifikaciji mirovne pogodbe v začetku oktobra 1946 in srečanje med Palmirom Togliattijem in Titom v začetku novembra 1946, ki pa ni bilo na pobudo italijanske vlade, ampak Togliattija osebno.⁴⁴⁷

Potem ko je bil sprejet sklep o ustanovitvi STO, je jugoslovanska stran poskušala ohraniti svoj vpliv med prebivalci Julijske krajine tako, da je bila proti ustanovitvi STO in je nadaljevala kampanjo za spremembo takšne rešitve. Edvard Kardelj je ob vrnitvi iz Pariza 6. julija 1946 v Ljubljani izjavil, da jugoslovanski narodi pariških sklepov ne morejo sprejeti, ker dajejo Italiji Gorico, staro kulturno in gospodarsko središče Slovencev. Ti sklepi naj bi bili v nasprotju z najosnovnejšo pravičnostjo in jih Jugoslavija, glede na vlogo v poslednji vojni, ni zaslužila. Soglasje Sovjetske zveze k ustanovitvi STO so poskušali prikazati kot nujo, sicer pa naj bi jim bila podpora Sovjetske zveze še vedno brezprizivno zagotovljena. "Sovjetska zveza je pokazala," tako Kardelj, "jasno razumevanje za naše težnje in priznala upravičenost naših zahtev.

445 G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 153, 154.

446 G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 158-171.

447 G. Valdevit, *La questione*, nav. d., str. 160.

Tudi dejstvo, da so poslednji sklepi prinešeni kot sklep konference četvorice, nikakor ne pomeni, da je Sovjetska zveza spremenila svoje mnenje glede upravičenosti naših zahtev. Toda težko razume težnjo dveh malih narodov po osvoboditvi in združitvi svet, ki je svojo eksistenco vezal na zatiranje drugih narodov.⁴⁴⁸

Kljub temu da je bila odločitev o STO takorekoč dokončna, so v Julijski krajini, pa tudi jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci, nadaljevali akcije z zahtevo, naj bosta Trst in Julijska krajina vključena kot 7. republika v FLRJ. Odločitev o tem naj bi bila v veliki meri odvisna od tega, kako bodo znali to rešitev prikazati. Zunanja izvedba političnih akcij projugoslovanskih organizacij je ostala enaka, še vedno so prirejali konference, množična zborovanja, pošiljali resolucije itd., spremenili pa so se vsebinski poudarki, ki naj bi bili odtlej postavljeni tako, da so sklepi konference samo formalni in da se dejanski boj še le pričnjal.⁴⁴⁹

Od sredine avgusta 1946 so vodilni ljudje v KPJK in SIAU začeli ljudi pripravljati tudi na dejstvo, da bo STO ustanovljeno. Osrednje politično vprašanje je postalo vprašanje statuta STO, za katerega so bili predlogi, vloženi na konferenci, popolnoma nasprotni, predvsem v tistem delu, ki je opredeljeval vlogo guvernerja in skupščine ter vladnega sveta. Kot je dejal Bole na konferenci delegatov cone A Julijske krajine 15. septembra 1946: "STO ni izraz volje prebivalstva Julijske krajine in Trsta. Hočejo mu dati nenaravne meje. Predlogi statuta so vse drugačni - oropati hočejo Trst osnovnih demokratičnih pravic. Osnova teh (reakcionarnih) predlogov pomeni ustvaritev prepada med prebivalstvom. Povsem drugačni pa so predlogi statuta demokratičnih držav."⁴⁵⁰

Projugoslovanske organizacije so izhajale iz tega, da bi svobodni statut dejansko predstavljal sedmo republiko v Jugoslaviji. Spremeniti so morale tudi svoje poglede na internacionalizacijo območja, ki so jo dotlej odklanjale kot poskus zahodne imperialistične politike, saj je vodstvo ugotovilo, da bi bilo nadaljnje poudarjanje priključitve Jugoslaviji kot edine možne rešitve ne-realno. Poleg poskusov, da bi vplivali na določila statuta STO, je bila politična akcija projugoslovanskih organizacij v tem obdobju usmerjena v dokazo-

448 ARS, I, f. Edvard Kardelj, šk. 8, izjava E. Kardelja, 6. julij 1946. Dne 17. julija 1946 je imel E. Kardelj govor pred ljudsko skupščino, Primorski dnevnik, 18. julij 1946.

449 ARS, I, f. GOKPJK, ae 280, politično poročilo o mirovni konferenci, 14. avgust 1946; ae 281, poročilo Pariška mirovna konferenca in naloge agitacijsko propagandne komisije, 15. avgust 1946.

450 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik konference delegatov cone A SIAU, 15. september 1946.

vanje, da pa je treba predvsem Tržič (Monfalcone) in Gorico ter ostala slovenska območja vključiti v Jugoslavijo, obenem pa zagotoviti slovenski izhod na morje.⁴⁵¹ Na seji partijskega aktiva 14. septembra 1946 so poudarili, da je v bodočem STO najpomembnejše: "1. Italijansko - slovansko bratstvo - to je osnova (tudi bratstvo med delavci in kmeti). 2. Borba proti neofašizmu in ostanom fašizma. 3. Neodvisnost ozemlja glede statuta in ustav. 4. Borba za sindikalno enotnost, kontrola tovarn, velekapitala. Komunisti nikoli ne bomo opustili boja za priključitev Jugoslaviji. Po marksističnem gledanju ta predel pripada Jugoslaviji (pri tem nas podpirajo vse komunistične partije). Za zaveznike med narodi lahko poskrbi le SIAU. Močne so struje, ki vidijo edino prohodnost Trsta v neodvisnosti. Problem pa je v tem, kdo ima v rokah oblast in ne le v svobodnem mestu, kjer imajo zunanje sile odločilen vpliv. Borili se bomo za Jugoslavijo na osnovi enakopravnosti narodov."⁴⁵²

Taka sprememba politike SIAU in KPJK je bila nujna, če so hoteli obdržati vpliv med ljudmi. Poskus, da bi v zameno za ukinitvev STO in vključitev Trsta v Italijo dobili Gorico, kot sta se dogovorila Palmiro Togliatti in Tito novembra 1946, je bil odraz realnega gledanja jugoslovanske politike na tržaško vprašanje, saj so se zavedali, da je Trst za Jugoslavijo izgubljen.

Politične usmeritve SIAU in drugih projugoslovanskih organizacij so tako od septembra 1946 temeljile na slovansko - italijanskem bratstvu, boju proti ostankom fašizma, proti šovinizmu, za narodno enakopravnost, za čim bolj ugoden statut in ustavo STO, ki bi zagotavljala pravico do dela, obrambo krajevne delovne sile, zaščito industrije, financ, trgovine, pomorstva in njegovo okrepitev, sindikalno enotnost in zavezništvo "najnaprednejših gibanj v območju SIAU". V STO naj bi izvedli volitve v ustavodajno skupščino na osnovi priznanja državne volilne pravice vsem, ki so bili pet let pred vojno, torej leta 1936, na tem območju. Skupščina bi bila dvodomna, vlada bi odgovarjala poslancem. Zahtevali so enake pravice narodov, svobodo vere, tiska in organiziranja, ločitev cerkve od države, vrnitev pravic političnim pregnancem, tesne stike z Jugoslavijo, Italijo in ostalimi, ter ekonomski, carinski, denarni sporazum z Jugoslavijo, ki bi omogočal obnovo dežele.⁴⁵³

Postavljalo se je tudi vprašanje ekonomskih možnosti STO, v povezavi z njimi pa tudi političnega vpliva v njem. Svoje ekonomske pozicije bi lahko

451 ARS, I, f. GOKPJK, ae 286, politični pregled, 7. oktober 1946.

452 ARS, I, f. GOKPJK, ae 153, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 14. september 1946.

453 ARS, I, f. GOKPJK, ae 296, Akcijski program partije in SIAU po pariški mirovni konferenci, nedatirano, januar 1947.

projugoslovanske sile okrepile le, če bi zmagale na volitvah v skupščino STO, saj bi z volilno zmago pridobile takšen vpliv, da bi lahko povečali trgovinsko menjavo z Jugoslavijo in počasi izbrisali povezave Trsta z Italijo. Izid teh prizadevanj naj bi bil predvsem odvisen od načina volitev in od tega, kdo bo dobil volilno pravico. Ali kot je dejal Drago Pahor na konferenci delegatov SIAU cone A Julijske krajine 15. septembra 1946: "ZVU ne obnavlja industrije, Trst hočejo prepustiti bedi. Če hočemo resnično svobodo, se moramo boriti ne le za politično, ampak tudi za ekonomsko oblast."⁴⁵⁴

V novih usmeritvah so bile tudi zahteve, ki so bile posledice razcepa med slovenskimi člani SIAU, pa tudi snovanja opozicije med Slovenci. Takšna je bila zahteva, da se morajo boriti proti poskusom razbitja OF v STO, v kar je sodilo predvsem objavljane lista Demokracija, pa tudi proti nevarnosti, ki jo je predstavljala možna povezava nove slovenske opozicije SIAU s krogi slovenske politične emigracije. Zahtevali so reviziji procesov proti vojnim zločincem, prepoved njihovega bivanja v STO, izključitev emigrantov iz javnih služb. Uprava, sodstvo, policija itd. v STO naj bi bile demokratično sestavljene iz domačinov. Vprašanje priključitve Jugoslaviji je postalo načelno vprašanje, parola za mobilizacijo množic pa je odtlej bila: če že internacionalizacija, pa takšna, da je v interesu ljudskih množic.⁴⁵⁵

Ker so uradi še vedno poslovali samo v italijanščini, je konferenca delegatov cone A poslala resolucijo na mirovno konferenco, v kateri so v imenu Slovencev in večine italijanskega prebivalstva protestirali proti krivičnim predlogom in zahtevali resnično demokratični statut in enakopravnost jezikov. Ali kot je dejal Frane Tončič: "Naša NOB je vzknila iz nacionalne borbe. Gre za enakopravnost! 1. enakopravnost jezika, saj je še vedno samo italijanščina v uradih. Italijanska reakcionarna javnost se bo morala navaditi na to, da ne bodo užaljena njena ušesa."⁴⁵⁶

KPJK naj bi se reorganizirala kot enotna partija na vsem STO, podobno kot je bila dotlej enotna za Julijsko krajino. Pri svoji politiki pa se je še naprej opirala na jugoslovansko partijo, kajti, kot je ugotavljal pokrajinski partijski aktiv, "ta je zmagala, z ostalimi (italijansko n.pr.) pa imamo lahko prijateljske

454 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik konference delegatov cone A SIAU, 15. september 1946; f. GOKPJK, ae 155, zapisnik pokrajinskega partijskega aktiva, 17. januar 1947.

455 ARS, I, f. GOKPJK, ae 292, poročilo o političnem položaju po podpisu mirovne pogodbe, 16. februar 1947; ae 299, poročilo: O potrebi prilagoditi politično akcijo stvarnim dejstvom - program po sprejetju STO, nedatirano; f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 8. september 1946.

456 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik konference delegatov cone A SIAU, 15. september 1946.

odnose.”⁴⁵⁷ Tako so novi KPSTO ustanovili na kongresu, ki je bil v Trstu od 31. avgusta do 3. septembra 1947. Podobno naj bi se reorganizirala tudi SIAU, ki naj bi odtlej delovala s perspektivo ustanoviti široko demokratično ljudsko gibanje Italijanov in Slovencev. SIAU in partija sta nato v STO delovali v okrožjih Koper, Buje in Trst. Na območju, ki je po mirovni pogodbi pripadlo italijanski državi, to je v delu goriškega in tržaškega okrožja, pa so ustanovili okrožni odbor, ki je do uveljavitve mirovne pogodbe sodil pod GO SIAU, sodeloval pa naj bi tudi z italijanskimi demokratičnimi strankami.⁴⁵⁸

Srečanje med Palmirom Togliattijem in Josipom Brozom Titom novembra 1946

Odnosi med vzhodom in zahodom so bili v vedno večji krizi, zato je bilo vse manj možnosti, da bi lahko vprašanje razmejitve med Italijo in Jugoslavijo rešili, za kar se je zavzemal predvsem Palmiro Togliatti, v neposrednih pogajanjih med obema državama. KPI je menila, da bi sporazum med državama omogočil, kot je poročal Togliatti CK KPI, “da se ustvari v Trstu vladavina demokracije in svobode, pod vodstvom tržaškega prebivalstva in z izključitvijo angloameriških oboroženih sil in njihovega vpliva, pa naj bodo meje te male mednarodne države kogarsize bodi”⁴⁵⁹ To je bil čas, ko je Italija že povsem prešla v zahodno sfero, konec zavezništva strank italijanskega CLN, ko so italijanske komuniste in tudi socialiste postopoma izrinjali iz vlade, iz katere sta KPI in SSI istopili maja 1947. V tem ozračju je dozorela Togliattijeva odločitev, da bo šel v začetku novembra 1946 v Beograd na pogovore z Josipom Brozom Titom.⁴⁶⁰

Bistvo njunih dogovorov je bil predlog, da se določila o STO izločijo iz mirovne pogodbe, tako da bi Italija dobila Trst, ki bi mu jamčila demokratični statut, ki bi Tržačanom dovoljeval vodenje mesta na demokratičnih načelih, Jugoslavija pa bi dobila Gorico, ki je po predlogu mirovne pogodbe pripadla Italiji. Togliatti je takoj po pogovorih v intervjuju, ki ga je objavila Unità 7.

457 ARS, I, f. GOKPJK, ae 155, zapisnik pokrajinskega partijskega aktiva, 17. januar 1947.

458 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 9. februar 1947; f. GOKPJK, ae 37-59, gradivo 1. kongresa KPSTO, 31. avgust - 3. september 1947.

459 Poročilo P. Togliattija CK KPI, 18. september 1946, v M. Galeazzi, zbornik Trst 1941-1947, nav. d., str. 245.

460 M. Galeazzi, zbornik Trst 1941-1947, nav. d., str. 245.

novembra 1946 (objava pogovorov naj bi bila dogovorjena v Beogradu), menil, da je Titov predlog lahko dobra osnova za končno rešitev, ki bi odpravila žarišče nesporazumov. Italijanom, ki bi ostali v okviru Jugoslavije, bi le-ta zagotovila vse narodnostne pravice. V predlogih je bilo dosti nedorečenosti, kot je bilo n.pr. vprašanje tržaškega koridorja. To nedoročenost je izrabila italijanska vlada, ki je predlog takoj zavrnila.⁴⁶¹

Izidi srečanja med Titom in Togliattijem so odmevali v Julijski krajini, kjer ljudje niso bili obveščeni o razgovorih in je objava Togliattijevega intervjuja jugoslovansko stran postavila v čudno luč. Jugoslovanska politika se je že ob umiku iz cone A zavedala, da je zelo verjetno, da Trsta in dela Julijske krajine ne bodo dobili in je zato na "njegov račun" poskušala v pogajanjih iztržiti čim več. To je lahko dosegla tudi tako, da je poskušala doseči čim večjo podporo na tem območju, da bi bila nato "žrtev", ki jo je morala prispevati, večja. Dejstvo, da Trst ne bo pripadel Jugoslaviji, je postalo jasno, ko v času naraščajoče hladne vojne in mirovnih pogajanj podpora Sovjetske zveze jugoslovanskim zahtevam ni bila več brezrezervna, gotovo pa ne zadostna, dokončno pa po sklepu o ustanovitvi STO 3. julija 1946. Že 16. junija 1946 je slovensko vodstvo iz Trsta odpoklicalo Borisa Kraigherja, enega ključnih funkcionarjev KPS, ki ga je nadomestil Branko Babič, ki ni sodil v vodilno slovensko partijsko ekipo. V tem okviru je bil predlog dogovora s Togliattijem, če bi bil realiziran, dejansko maksimum, ki bi ga lahko Jugoslavija iztržila v Julijski krajini.

Kakor je bila ta politika vodstev realna, pa jo je bilo težko predstaviti ljudem, ki teh ozadij niso poznali. Poznali so le programe projugoslovanskih organizacij, kjer je bila na prvem mestu boj za priključitev Jugoslaviji, v katero so iskreno upali in verjeli. Zanje so bili predlogi srečanja Tito - Togliatti dokaz, da so bili v svojih prizadevanjih izigrani. Kot takšne so jih občutili predvsem Slovenci in je objava tega predloga, skupaj s sprejetjem sklepa o ustanovitvi STO, pospešila začetni razcep v dotlej skoraj enotnem gibanju.

Beograjska Borba je že 8. novembra 1946 objavila članek, v katerem so zagotavljali, da je Jugoslavija poskušala zagotoviti maksimalne demokratične svoboščine za tržaško prebivalstvo in preprečiti, da bi Trst postal baza angloameriškega imperializma za prodor na vzhod, ki bi sejal nerazumevanje med italijanskim in jugoslovanskimi ljudstvi. STO naj bi tako imel položaj ameriške kolonije, zato naj bi bilo za Trst bolje, da pride v okvir Italije, ki bi mu, v skladu z dogovori, zagotavljala demokracijo in svoboščine. Dogovor so prika-

461 ARS, I, f. MKKPJK Trst, m. 3, prepis članka iz Unità, 7. november 1946; J. Jeri, Tržaško vprašanje, nav. d., str. 181.

zali kot udarec proti načrtom reakcije in kot zagotovilo za ohranitev kulturnega in ekonomskega razvoja Trsta. Trst naj bi postal točka, ki bi združila FLRJ z demokratičnimi silami italijanskega naroda.

Tisti, ki so v Julijski krajini podpirali projugoslovansko rešitev, so pojasnilo težko razumeli, saj so jim dotlej tudi Italijo prikazovali kot bazo imperializma in revizionizma. Italija je bila za aktiviste SIAU, na osnovi propagande, ki so jo sami razširjali, reakcionarna, imperialistična, fašistična. Kako naj bi jim sedaj ta Italija dala demokratični statut in samoupravo? Aktivisti SIAU in KPJK so prve dni pričali o velikem razočaranju, o stališču, da so bili prodani, izigrani, pri čemer ni bilo razlike med Slovenci in Italijani. Ljudje so izgubili zaupanje v vodstvo. V poročilih takoj po objavi dogovora lahko preberemo: "Ljudje so besni, člani partije so nekateri disciplinirani in ubogajo, niso pa prepričani in bo potrebna močna propaganda. Za ljudi so sprejemljive le etnične meje. Na železniški postaji napis Tito venduto. Med Slovenci je izjava naredila porazen vtis, gre se tudi za ekonomski in socialni program. So tudi izjave, da je Tito prodal delavce." Na vaseh so bili zmedeni in so se spraševali, ali je bilo potrebnih toliko žrtev, da se ponovno priključijo k Italiji. Prav tako kot Slovenci so tudi nekateri Italijani odklonili sporazum: "V Trstu je marsikak Italijan raje v STO kot v Italiji"⁴⁶²

Takoj po objavi Togliattijevega intervjuja so sklicali sestanke vseh političnih forumov, ki bi pripravili akcije prepričevanja ljudi. Pojasnila ljudem naj bi bila v okviru razlag, objavljenih v Borbinem članku. Predvsem Slovencem, ki so bili še posebno prizadeti, naj bi razlagali, da bodo v zameno za STO dobili Gorico, Tržič, prost izhod na morje, v Trstu pa demokratično upravo s samostojnim statutom. Ljudem naj bi razložili, da so ti pogovori odprli možnost, da bo problem Trsta rešen na demokratičen način med dvema vladama.⁴⁶³ Hita politična akcija, ki ji je pomagala tudi zavrnitev predlogov s strani italijanske vlade, je dala določene rezultate. Tako so iz 5. rajona v Trstu že 11. novembra 1946 poročali: "Množice, ki sledijo SIAU so bile v prvem trenutku zmedene, ko pa so jim pojasnili, so razumeli, da je bil sporazum sprejet res v interesu ljudi, ne pa barantanje s Trstom."⁴⁶⁴

462 ARS, I, f. GOKPJK, ae 256, poročilo o razpoloženju med ljudmi po srečanju med J. Brozom in P. Togliattijem, 9. november 1946; f. MKKPJK Trst, m. 4, poročilo 4. okraja mestnega agitpropa, 12. november 1946; f. GOKPJK, ae 259, poročilo o položaju po srečanju med J. Brozom in P. Togliattijem, 13. november 1946; ae 260, poročilo o razmerah v Tržiču po srečanju med J. Brozom in P. Togliattijem, 13. november 1946; ae 263, poročilo o odmevih srečanja med J. Brozom in P. Togliattijem, 18. november 1946.

463 ARS, I, f. MKKPJK Trst, m. 3, zapisnik seje MK KPJK, 12. november 1946.

464 ARS, I, f. GOKPJK, ae 257, poročilo o razpoloženju med ljudmi po srečanju med J. Brozom in P. Togliattijem v 5. okraju (Opčine), 11. november 1946.

Mirovna pogodba in njena uveljavitev

Ker sta obe strani poudarjali, da dotlej sprejeti sklepi niso dokončni in da jih je do podpisa mirovne pogodbe še mogoče spreminjati, so se v Julijski krajini nadaljevale manifestacije, demonstracije in tudi nasilje enih in drugih. Nemiri so v coni A ponovno dosegli vrhunec ob obletnici italijanskega vkorakanja v Trst po koncu prve svetovne vojne 4. novembra 1946, ko so projugoslovanske organizacije napadle poseben vlak CLN, katerega člani so odhajali na vojaško pokopališče v Redipuglio. Toda tudi z vlaka so metali bombe, ubili enega in ranili šest ljudi.⁴⁶⁵

Nasilje in pritiski so se povečali predvsem v Gorici, ki je po mirovni pogodbi ostala v Italiji. ZVU je 6. novembra 1946 sprejela ukrep o zasedbi Ljudskega doma v Gorici. Dne 14. in 15. novembra so ameriški vojaki skupaj z nemškimi ujetniki odvažali iz Ljudskega doma arhive in knjižnico, zastave, slike voditeljev Jugoslavije, jih polili z bencinom in zažgali. Okrožni odbor SIAU za Goriško je poslal na sklepno zasedanje Sveta zunanjih ministrov v New York zahtevo po vrnitvi Ljudskega doma.⁴⁶⁶ Na območjih, ki naj bi prišli pod Italijo, se je krepilo sovraštvo, ne le proti Slovencem, ampak tudi proti ostalim sodelavcem SIAU, zato so morali tamkajšnje ljudi povezati in uskladiti njihovo delovanje. Jugoslovanski krogi so bili v nasprotju z italijanskimi, proti izseljevanju svojih ljudi, kajti "ljudje so na svoji zemlji. Tu gre za ohranitev narodnostnega ozemlja." SIAU je poskušala organizirati akcijo tudi za vrnitev "esulov", dali pa bi tudi koncesije italijanskim prebivalcem istrskih mest, s čimer bi jih vzpodbudili k vrnitvi. Dne 23. februarja 1947 so razpustili PNOO za Slovensko primorje in Trst, kar so utemeljili s podpisom mirovne pogodbe, s čimer se je Julijska krajina razdelila na tri dele, kar mu je onemogočilo izvrševanje nalog.⁴⁶⁷

Obdobje po podpisu mirovne pogodbe 10. februarja 1947 do uveljavitve sklepa o vzpostavitvi STO in razmejitvi ostalih območij med Jugoslavijo in Italijo 15. septembra 1947, je del dogajanj, ki so že zaznamovala delovanje STO. Pomenil je prilagajanje novi ozemeljski razdelitvi in je po svojem poteku, pa tudi načinu delovanja bliže kasnejšemu kot predhodnim dogajanjem.

465 Primorski dnevnik, 5. november 1946; 10. november 1946, komunike PNOO za Slovensko primorje in Trst o izpadih italijanskih šovinistov dne 4. novembra 1946.

466 Primorski dnevnik, 16. november 1946; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., kronologija.

467 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 9. februar 1947; f. GOKPJK, ae 155, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 17. januar 1947; ae 156, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 31. januar 1947; f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 7. februar 1947.

V Julijski krajini so projugoslovanski krogi poskušali prikazati podpis mirovne pogodbe 10. februarja 1947 ko poraz "imperialističnih in konzervativnih krogov", ker naj bi ti poskušali pripraviti novo vojno in s tem ustaviti razvoj za stoletja. Podpis sporazuma naj bi omogočil normalizacijo mednarodnih odnosov in s tem ljudem kruh, mir in delo. Ker je bila alternativa sporazumu vojna, so Sovjetska zveza in njeni zavezniki sprejeli kompromisni mir. Podpis mirovne pogodbe so poskušali prikazati tudi kot poraz italijanske strani, ki naj bi jo predvsem prizadel konec boja za ozemeljsko pripadnost in je zato v njej prišlo do razcepa.⁴⁶⁸

Dejansko se je boj za ozemlja nadaljeval vse do podpisa londonskega memoranduma oktobra 1954, na nek način pa vse do osimskih sporazumov leta 1975. Res je Jugoslavija z novo razmejitvijo priključila dve tretjini slovenskega narodnega ozemlja, ni pa dobila vsega, predvsem pa ne velikih mest, Trsta in Gorice. Pri poudarjanju razcepa v italijanskih vrstah so pozabili, da je do enakega razcepa prišlo tudi v SIAU, kjer se je ustvarila opozicija med Slovenci.

Po podpisu mirovne pogodbe so se politične sile v bodoči coni A STO delile na skupino proitalijanskih strank in gibanj, med katerimi je bila poleg strank bivšega CLNG najpomembnejša leta 1946 ustanovljena Lega nazionale, ki je bila osnovana kot nepolitična organizacija. Njen primarni cilj je bil "skrb za krepitev ogroženega italijanstva", je pa v takratnih razmerah delovala izrazito politično. Delovala so neodvisna gibanja in projugoslovanske organizacije s SIAU in KPJK oz. KP STO.

Obramba italijanstva je bila za projugoslovanske kroge enaka obrambi pridobljenih položajev na gospodarskem in upravnem področju. Pomemben moment je bila tudi vzgoja v sovraštvu proti Slovanom, v ideji rasne nadvlade, kar je bilo zaradi prevlade komunizma v projugoslovanskih krogih še stopnjevano. Tudi vloga neodvisnih gibanj naj bi bila politika imperialističnih interesov, ki hočejo narediti iz STO trgovinsko bazo za zahod.⁴⁶⁹

13. februarja 1947 je prišlo do terorističnih napadov na slovenske šole, v katerih so sodelovali tudi študentje, italijanski priseljenci z Reke, iz Pulja in Istre. O novem položaju je razpravljal pokrajinski partijski aktiv na seji 15. februarja 1947. Ugotovili so, da so se vse do zadnjega borili za Jugoslavijo: "Sedaj pa bomo imeli na eni strani Jugoslavijo in na drugi Italijo, ki je še vedno ostala na imperialističnih pozicijah, zato se borba nadaljuje v istem

468 ARS, I, f. GOKPKJ, ae 292, poročilo o političnem položaju, 16. februar 1947.

469 ARS, I, f. GOKPKJ, ae 301, referat: Dve leti po koncu vojne, nedatiran, 1947.

smislu. Razlika je le v tem, da bo STO ostajal nekaj časa in je združitev z Jugoslavijo sedaj ne več dnevna, ampak dolgoročna usmeritev.”⁴⁷⁰

Ker so si, kot smo videli že v razpravah okrog statuta STO, projugoslovanske organizacije prizadevale za čim večji uspeh na bodočih volitvah in za vpliv v upravi STO, se je spremenil odnos teh organizacij do sodelovanja z ZVU v novi upravi. Dotlej so tako sodelovanje odklanjale, kar je privedlo do številnih nesoglasij z ZVU, pa tudi do prevlade vpliva Italijanov v upravi. V skladu z novo usmeritvijo so poskušali pritegniti v svoje vrste zaradi širitve števila svojih volilcev, malo buržoazijo, trgovce, obrtnike. Spremembo politike so obrazložili: ”Osnovnih načel se ne sme pozabiti, ker pa se je odmaknila perspektiva zmage revolucije, se bo konkretna akcija spremenila.”⁴⁷¹

Ponovno je postalo aktualno vprašanje sporazuma s strankami bivšega CLNG,⁴⁷² s katerimi naj bi se sporazumeli v interesu neodvisnosti in boljših življenjskih pogojev STO, torej v skupno fronto proti zavezniški oblasti. Pomembna je bila predvsem povezava z Neodvisno fronto, s katero so imeli odtlej več skupnih programskih točk. Enotna fronta vseh strank naj bi temeljila na zahtevah po čim večji politični in ekonomski enotnosti STO, za demokratizacijo celotnega političnega življenja, na boju proti oživitvi fašizma, na enakopravnosti narodov, zahtevah za mir, za resnično bratstvo Slovencev in Italijanov, za takšno ustavo, ki bi ustrezala demokratičnim načelom in bi zagotavljala popolno oblast ljudstva, za prijateljske odnose med Jugoslavijo in Italijo, za sindikalno enotnost, enotno mladinsko in žensko gibanje, sodelovanje na kulturnem področju, na zahtevah po reviziji procesov proti vojnim zločincem in za reorganizacijo sistema epuracije ter za priznanje državljanstva vsem, ki so tu rojeni.⁴⁷³

Ponovno se je pokazalo, da so pripravljeni na sodelovanje le v primeru, če bi se ostali prilagodili in sprejeli program SIAU, ”ki je odraz interesov velike večine STO”.⁴⁷⁴ Pri teh pogajanjih sta ponovno obe strani nastopili s svojih apriornih stališč, sodelovanje da, a le na naših osnovah in programu, zato v sporazumevanju ponovno niso uspeli in pričakali uveljavitev sklepa mirovne konference 15. septembra 1947 vsak na svojih izključujočih si stališčih.

470 ARS, I, f. GOKPJK, ae 158, zapisnik pokrajinskega partijskega aktiva, 15. februar 1947; ae 301, referat Dve leti po koncu vojne, nedatiran, 1947.

471 ARS, I, f. GOKPJK, ae 158, zapisnik pokrajinskega partijskega aktiva, 15. februar 1947.

472 CLNG je 1. marca 1947 prenehal z delovanjem. Posamezne stranke so se vključile v italijanske kot njihovi sestavni deli razen socialistov, ki so ustanovili posebno stranko za Julijsko krajino oz. STO, op.a.

473 ARS, I, f. GOKPJK, ae 292, poročilo o političnem položaju po podpisu mirovne pogodbe, 16. februar 1947.

474 ARS, I, f. GOKPJK, ae 307, poročilo Perspektive in naloge naše borbe.

VIII. MNOŽIČNE ORGANIZACIJE V OKVIRU SIAU

Sestavni del SIAU so bile tudi množične organizacije posameznih slojev prebivalstva, kot so ženske, mladina ter Zveza primorskih partizanov, medtem ko so bili Enotni sindikati samostojna organizacija, ki je delovala na nekoliko drugačnih, razrednih osnovah. Za delovanje teh organizacij so bili zadolženi posamezniki v okviru odborov SIAU, pa tudi v okviru KPJK, ki so tem organizacijam prenašali direktive in usmerjali njihovo delovanje v skladu s politiko, ki sta jo vodili SIAU in KPJK. Tako so te organizacije postajale čista transmisija krovnih organizacij, predvsem partije. Tudi pristojnosti ene ali druge organizacije niso bile jasno razmejene, zato je bilo njihovo delo slabo in so bile v bistvu le stranske organizacije SIAU. Jeseni 1946 so jim zato sklenili dati večjo avtonomijo v njihovem delovanju.⁴⁷⁵

Antifašistična slovansko - italijanska ženska zveza (ASIZŽ) - Unione donne antifasciste italo - slave (UDAIS)

Množične ženske organizacije so bile po zgledu Slovenske protifašistične ženske zveze v Julijski krajini ustanovljene ločeno za slovenske in italijanske ženske in so delovale že med vojno. Njihova medvojna dejavnost je bila predvsem preskrba partizanskih borcev, organiziranje političnega in kulturnega življenja po vaseh, pa tudi mobilizacija žensk za partizansko vojsko.

Po vojni je delovala predvsem na socialnem področju, skrbela za vojne sirote, zapornike, organiziranje samopomoči, skrbela za počitniške kolonije, oskrbo mladine na delovnih akcijah, organiziranje pomoči stakajočim, zaprtim, oskrbovanje raznih delegacij ter pošiljanje resolucij in pozdravnih pisem. Skrbela je za izobraževanje žensk v šiviljskih, kuharskih in gospodinjskih tečajih. Vključene so bile v vse prosvetne in kulturne dejavnosti. Njihovo glasilo je

475 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 8. september 1946.

bila Naša žena oziroma Donna. Aktivno so se članice udeleževale tudi političnega življenja in na so na sestankih obvezno obravnavale tudi aktualni politični položaj in druga vprašanja.

Prve skupne organizacije slovenskih in italijanskih žensk so nastale že v času jugoslovanske zasedbe Trsta. 27. maja 1945 je bila konferenca antifašistk v Trstu, 31. maja pa konferenca slovenskih tržaških aktivistk. 22. julija 1945 je bila okrožna konferenca antifašistične ženske zveze za tržaško okrožje, 6. avgusta pa druga konferenca Mestnega odbora Trst, na kateri je tisoč dve sto delegatk izvolilo skupno slovensko - italijansko vodstvo. Okrajne konference so bile junija in julija 1945, vendar ne povsod. Ponekod so tekale samo priprave nanje, n.pr. v Gorici, kjer organizacije skupne slovensko - italijanske konference ni dopuščala politična klima zaradi deportacij.⁴⁷⁶ Konference so se nadaljevale tudi jeseni 1945 in pozimi 1945 /46. Na konferencah so obravnavali politični program, ki je bil v glavnih točkah enak programu SIAU, govorili pa so tudi o zapostavljenosti žensk v preteklosti in njihovi novi vlogi v času ljudske demokracije, kar so si pridobile med vojno. O vprašanju organizacij žensk, pa tudi mladine, so razpravljali tudi na konferenci KPJK 14. aprila 1946.⁴⁷⁷

Prvi kongres antifašističnih žena Julijske krajine je bil šele 17. februarja 1946. Na njem so sprejele program, ki je ponavljal osnovne usmeritve SIAU. V 6. točki pa poudarja: "Že v času NOB si je žena Julijske krajine pridobila enakopravnost. Za tega delj se ASIŽŽ bori zato, da se ženi dajo polne pravice in možnosti; da to enakopravnost lahko izkoristi v državnem, socialnem, gospodarskem in političnem življenju. ASIŽŽ skrbi za kulturni in politični napredek cone." V 7. točki so poudarile pomembnost "pravilne vzgoje v demokratičnem duhu", zato je morala ASIŽŽ nadzirati šolske programe in učiteljstvo: "Sokrivci zločinov, izvršenih nad našim ljudstvom in domovino, ne smejo in ne morejo biti vzgojitelji naše mladine." Naslednje točke so poudarjale naloge na področju socialnega skrbstva, zaščite materinstva in družine. V glavni odbor so izvolile 21 Slovenk, 19 Italijank in 17 Hrvatice. Predsednica je postala Milena Bizjak, tajnice Slovenka Zmaga Pipan, Italijanka Loretta Burlini in Hrvatica Dina Zlatić, članice Slovenki Maria Bernetič in Justa Sluga, Italijanke Etta Jacoucich, Ersilia Rismondo

476 Primorski dnevnik, 22. junij 1946; 28. maj in 1. junij 1944; 26. julij 1945; 7. avgust 1945; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., poglavje ASIŽŽ, neoštevilčeno.

477 ARS, I, f. GOASIŽŽ, m. 1, zapisnik sestanka okrožne konference ASIŽŽ za tržaško okrožje, 14. februar 1946.; f. GOKPJK, ae 91, zapisnik konference KPJK, 14. april 1946; Primorski dnevnik, 17., 18. in 19. april 1946.

in Ada Guetti, ter Hrvatici Lea Raner in Silva, katere priimek ni ugotovljen.⁴⁷⁸

Organizacija je bila enaka organizaciji SIAU. Imele so okrajna tajništva, krajevne odbore, okrožno vodstvo in GO Antifašistične slovansko - italijanske ženske zveze. Sestanki krajevnih oz. vaških odborov so bili redni, največkrat štirinajstdnevni, včasih tudi ločeni za gospodinje, delavke in druge, da so lahko razpravljali o specifičnih problemih. Postavljali so tudi vprašanje sprejema žensk v KPJK, predvsem v delavskih krajih, pri čemer so se morali boriti proti pomislekom, da ženske niso za politično delo.⁴⁷⁹

Ženske so sodelovale v manifestacijah, demonstracijah in stavkah, ki so jih organizirale projugoslovanske organizacije. Dne 21. junija 1946 so tržaške ženske v organizaciji ASIŽZ demonstrirale zaradi težkega gospodarskega položaja in proti predvidenim množičnim odpustom delavstva.

Zveza antifašistične mladine Julijske krajine (ZAM JK) - Unione gioventù antifascista della Regione Giulia (UGARG)

Zveza antifašistične mladine Julijske krajine je nastala kot naslednica Zveze slovenske mladine in podobne italijanske organizacije. Poleg SIAU je bila z njo tesno povezana Zveza komunistične mladine Julijske krajine, ZKM JK ali, kakor se v dokumentih pogosto citira, ker je kratica izgubila svoj prvotni pomen, Skoj, ki ji je ZAM JK služila kot kadrovska baza. Partijski organi so ugotavljali, da je skrb za "dvig" novih članov iz vrst mladine slaba, da se komunistična mladina preveč zapira vase in da je ozka pri sprejemanju novih članov.⁴⁸⁰

Slovenska in italijanska mladinska organizacija cone A sta se združili na konferenci 2. septembra 1945. 1. novembra 1945 je bilo v Trstu predkongresno zborovanje Zveze antifašistične mladine Julijske krajine, na katerem so sodelovali zastopniki mladinskih protifašističnih organizacij Trsta, Istre, Reke, Pulja, Mladinske fronte v Gradiški in okolici, Zveza antifašistične mladine

478 Primorski dnevnik, 19. februar 1946.

479 ARS, I, f. GOASIŽZ, m. 1, zapisniki sej GO; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., poglavje ASIŽZ, neoštevilčeno; ARS, I, f. GOKPJK, ae 221, referat o delu partije v množičnih organizacijah, nedatirano, januar 1946.

480 ARS, I, f. GOKPJK, ae 91, zapisnik konference KPJK, 14. april 1946; Primorski dnevnik, 17., 18. in 19. april 1946.

iz Gorice združili v ZAM JK kot sestavnega dela SIAU. V pripravljalni odbor za pripravo kongresa so bili izvoljeni, kot jih opredeljujejo v Primorskem dnevniku: "Vlado Šestan, Slovenec iz Istre, Francesco Gasperini, Italijan, predsednik tržaške antifašistične mladine, Berto Černjak, Hrvat, predsednik istrske mladine, Fani Ložar, Slovenka iz Gorice, Marica Maslo, Slovenka, članica okrožnega odbora ZMS za vzhodno okrožje, Luigi Germelli, Italijan, predsednik UGAF-a (Unione gioventù antifascista Fiume), Eraldo Sgubin, Italijan iz Krmina, Sergio Giadresi, Italijan, Ivan Milevoj, Hrvat iz rudnika Raše, Silvano Bacichi, Italijan iz Tržiča."⁴⁸¹ Prva konferenca ZAM JK za goriško okrožje cone A, na kateri se je zbralo dvestopetdeset predstavnikov slovenske in italijanske mladine, je bila 13. januarja 1946.⁴⁸²

Osnovna naloga mladine je bila enotnost v boju za priključitev Jugoslaviji, ki naj bi jo dosegli z bratskim sožitjem slovenske, italijanske in furlanske mladine. V okviru ZAM JK so organizirali posamezne sekcije in sicer posebej za delavsko mladino, študente, mlade kmete in pionirje. Ustanovili so posebne komisije, ki so imele nalogo študirati in določiti naloge za vsako posamezno področje. Tako so mlade delavce v tovarnah spodbudili k akciji za izboljšanje plač in izenačenje mladih delavcev s starejšimi v skladu z zahtevo za enako delo enako plačilo. Med študenti je bil poudarek na boju za epuracijo šol, predvsem fašističnih profesorjev in organiziranje podpor med študenti. Med mladimi kmeti so z organiziranjem posameznih tečajev hoteli dvigniti raven izobrazbe. Gojili so precej tudi šport, ki naj bi bil kolektivna fizična vzgoja, in so bili proti profesionalizmu. Delo v teh komisijah pa je bilo precej neorganizirano.⁴⁸³ Mladinska organizacija je ustanavljala igralske skupine, pevske zборе, nogometna moštva in košarkarske ekipe, v katere so povezali precej mladine, ki se jim drugače ne bi priključila. Glasilo je bila Mladina oz. Giuventù. V času od 2. do 9. junija 1946 so organizirali poseben teden mladine Julijske krajine. Posebno pozornost so namenili organiziranju mladine v mladinske delovne brigade, ki so odhajale na delovne akcije v Jugoslavijo predvsem na železniške proge Brčko - Banoviči, Šamac - Sarajevo in tudi druge t.i. udarniške akcije.⁴⁸⁴

481 Primorski dnevnik, l. 1, št. 97, 5. september 1945; isti, l. 1, št. 147, 2. november 1945. Unione gioventù antifascista Fiume = Mladinska protifašistična zveza Reke.

482 N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., poglavje ZAMJK, neoštevilčeno.

483 ARS, I, f. OOSIAU tržaškega okrožja, m. 1, zapisnik okrožne skupščine, 24. oktober 1945; zapisnik zborovanja ASIZ tržaškega okrožja, 29. julij 1945, poročilo Sergia Morija v imenu mladine; f. GOKPJK, ae 221, referat o delu partije v množičnih organizacijah, nedatirano, januar 1946.

484 Primorski dnevnik, 31. maj 1946, 7. in 8. junij 1946; ARS, I, f. GOZAMJK, m. mladinske delovne brigade.

Zveza primorskih partizanov (ZPP)

Zveza primorskih partizanov je nastala 1. oktobra 1945 v okviru SIAU kot odgovor na snovanje podobne italijanske organizacije. Skrbela je za povezanost partizanov, ki so se že vrnili ali so se vračali iz vojske, vanjo pa so vstopali tudi terenski aktivisti. Vsaka vas, ki je imela najmanj dvajset partizanov, je oblikovala svojo zvezo, sicer pa so se povezovali borci dveh ali več vasi. Po ustanovitvi ZPP se odbori na terenu niso takoj oblikovali in so se volitve v krajevne in okrajne odbore ZPP zavlekle v konec leta 1945 in začetek 1946. V okviru krajevnih in okrajnih odborov ZPP sta delovali dve komisiji - gospodarsko finančna in komisija za prenos posmrtnih ostankov padlih borcev.⁴⁸⁵ Skrbeli so tudi za svojce padlih, poizvedovali za borci, pomagali svojcem pri iskanju grobov, skrbeli za bolniško nego in zdravniško pomoč borcem, sodelovali na manifestacijah in demonstracijah. Veliko skrb so posvečali političnemu delu, pri katerem so bile njihove akcije usklajene s politiko SIAU.⁴⁸⁶

Enotni sindikati Julijske krajine (ES) - Sindacati unici (SU)

Enotni sindikati so bili nasledniki Delavske enotnosti, prve organizacije, v kateri so sodelovali tako Slovenci kot Italijani in so bili ustanovljeni na zasedanju odborov Delavske enotnosti 8. maja 1945. Pokrajinski oz. glavni odbor so izvolili 8. julija 1945 na konferenci, ki se je je udeležilo devetdeset delegatov. Sprejeli so program, v katerem so se zavzeli za aktivno udeležbo pri obnovi porušene industrije, vsestransko podporo organom ljudske oblasti, prijateljsko sodelovanje med Slovenci in Italijani in skrb za izboljšanje gmotnih razmer delavcev.⁴⁸⁷

Prvo zborovanje skupščine Enotnih sindikatov za Trst, ki naj bi imeli enaintrideset tisoč organiziranih članov, je bilo 16. julija 1945. Glavni odbor ES so po zgledu partije in SIAU razširili s predstavniki obeh con Julijske krajine na zborovanju 15. septembra 1945, predsednik je postal Antonio Juraga, podpredsednik Emilio Semilli, tajniki Ivan Bukovec, Mario Ubaldini in Josip Mateš.⁴⁸⁸

485 ARS, I, f. GOZPP, m. 1, zapisniki sej GO; N. Nemec, SIAU na Goriškem, nav. d., poglavje ZPP, neoštevilčeno.

486 ARS, I, f. GOZPP, m. 1, zapisniki sej; statut ZPP.

487 Primorski dnevnik, 10. julij 1945.

488 Primorski dnevnik, 17. julij 1945; 16. september 1945.

Osnovne točke programa so bile enotnost vseh sil dela v okviru ES in prek njih okrepitev bratstva italijanskega in slovenskega ljudstva. Kot smo že omenili, osnovni cilj ni bilo le izboljšanje ekonomskih pogojev delavcev, ampak tudi ohranitev in utrditev ljudske oblasti: "Enotni sindikati niso ena od osnovnih organizacij SIAU, ampak so organizacija delavcev, ki se priključuje politiki SIAU in ki se bori za bratstvo med Slovenci in Italijani."⁴⁸⁹ Enotni sindikati se niso vključili v SIAU, ker so imeli drugačne osnove povezovanja, delavsko enotnost in internacionalizem, in so zato računali na vključitev tudi tistih italijanskih delavcev, ki priključitve Jugoslaviji niso podpirali.

V GO KPJK je delovala posebna sindikalna komisija, ki je povezovala GO KPJK z GO ES in skrbela za izvajanje partijske linije med delavstvom. Njeni nalogi sta bili voditi partijsko politiko v sindikatih in sindikalno politiko partije: "Komunisti morajo imeti v sindikatih poseben položaj".⁴⁹⁰ Sindikalna komisija je na osnovi svojega vedenja o splošnem političnem položaju in politični usmeritvi KPJK, o življenjskih pogojih delavcev in splošnih ekonomskih pogojih osnovala linijo sindikalne aktivnosti, ki jo je izvajala med komunisti, člani sindikatov.⁴⁹¹

ES so bili zaradi neposrednega nadzora, ki ga je nad njimi imela partijska organizacija v con A Julijske krajine, skoraj izključno pod jugoslovanskim vplivom in so bili politična organizacija. "Razredna borba ne more biti apolitična. Če menimo, da je sindikat apolitičen, pomeni, da izdamo demokracijo, pomeni biti sluge kapitalistične reakcije. To trdijo socildemokrati, ki v sindikatih ne vidijo najmočnejšega sredstva za mobilizacijo delavskih mas v borbi z lastniki. Sindikati morajo biti posebno politično gibanje, ki zbira v svojih vrstah vse delavske množice, ker imajo vsi delavci skupne interese in probleme. Te množice ne morajo pozabiti, kaj je fašizem povzročil delavcem, zato mora imeti sindikalno gibanje v svojih programih borbe proti ostankom fašizma, proti vojnim hujskačem. Program je odvisen tudi od interesov delavskih množic, njihove narodnosti, politične in verske opredelitve."⁴⁹²

Sindikalno delovanje se je okrepilo predvsem poleti 1946 v akciji proti odpravi moratorija na odpuste delavstva, kar sem že obravnavala ob sicer politični stavki julija 1946. Sindikati so menili, da je treba povečati napore za povezavo delavstva in kmetov, okrepiti odbor brezposelnih, ki se morajo os-

489 ARS, I, f. GOES, m. 3a, poročilo Naloge sindikalne partijske komisije.

490 ARS, I, f. GOES, m. 3a, poročilo Naloge partijske sindikalne komisije.

491 ARS, I, f. GOES, m. 3a, poročilo Naloge partijske sindikalne komisije.

492 ARS, I, f. GOKPJK, ae 340, referat Partija in sindikati, nedatirano.

novati v vseh mestih. Organizirali in okrepili naj bi delovanje oskrbovalnih zadrug, ker je prišlo do padca kupne moči. Izpostavili so boj proti odpustom in za preprečitev decentralizacije industrije.⁴⁹³

Predstavitve Enotnih sindikatov na festivalu dela v Trstu 21. oktobra 1945.

Avgusta 1946 je bilo v coni A v ES včlanjenih 85.744 zaposlenih, od tega v Trstu 43.360. V podjetjih je delovalo 428 tovarniških odborov. Razdeljeni so bili na posebne sekcije in sicer kategorije kovinarji, železničarji, prevoz, občinske službe, les, kultura, banke in zavarovalnice, inteligenca, hoteli in restavracije, stavbe, živila, mešani, higiena, obutev in obleka, kmetje, pristaniški delavci, grafiki, kemiki, elektrika, cementna industrija, kamnoseštvo.⁴⁹⁴

Stranke CLN so 20. junija 1945 ustanovile Julijske sindikate - Sindacati giuliani, ki so se kasneje zaradi nasledstvenih pravic imenovali tudi Delavska zbornica - Camera del lavoro. Januarja 1946 so se Julijski sindikati, po neuspelih intervencijah jugoslovanske strani pri vodstvu KPI, vključili v italijansko konfederacijo dela, CGIL, Confederazione generale italiana del lavoro. V Julijskih sindikatih je imela prevladujoč vpliv krščanska demokracija, vodil

493 ARS, I, f. GOKPJK, ae 150, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 16. junij 1946.

494 ARS, I, f. GOES, m. 2, organiziranost Enotnih sindikatov v coni A, avgusta 1946.

jih je don Edoardo Marzari, krščanski demokrat in predsednik enega od medvojnih odborov CLNG.

Po zgledu ES, ki so uspeli široko razvejati svojo mrežo odborov, so Julijski sindikati konec leta 1945 v okviru "resurgence of italianità" pričeli ustanavljati Notranje komisije konfederalne delavske zbornice (Commissioni interne della camera confederale del lavoro). Z njihovim ustanavljanjem in s širjenjem svojega vpliva so uspeli predvsem med zaposlenimi v pomorskih zavarovalniških družbah, bankah in zavarovalnicah, torej povsod tam, kjer ni bilo delavstva, ampak nameščenci, ki so se vključevali v proitalijanski tabor.⁴⁹⁵

Obenem z vključevanjem Julijskih sindikatov v okvir CGIL se je postavilo tudi vprašanje vključevanja druge sindikalne organizacije v jugoslovanske Enotne sindikate, kamor pa naj bi se vključevali samo slovenski delavci, če bi do teh vključitev sploh prišlo. Kajti vključitev Julijskih sindikatov v italijansko konfederacijo je imela tudi konkretno politično konotacijo, s tem so priznavali ingerence Italije na tem območju, čemur so se hotele nasprotno sile na vsak način izogniti. Taka delitev bi tudi povzročila razcep ne le na področju sindikatov, ampak tudi na področju narodnosti in razbitje slovensko - italijanskega bratstva.⁴⁹⁶

Problem vključitve Julijskih sindikatov v italijansko konfederacijo, ki je bila pod vplivom KPI, je povzročil, kot smo omenili, nesoglasja tudi med KPI in KPJK kot tudi med KPI in KPJ. Enotni sindikati so poskušali vključitev odvrniti s kampanjo za razkritje dejanskih namenov, kajti na CGIL naj bi pritiskale druge italijanske stranke, zato je bila KPI v dilemi. "KPJK mora prikazati, da bi njihovo priznanje pomenilo zmago reakcije. Enotnost sindikatov je lahko samo na razredni osnovi, to pa so lahko samo ES. Vztrajati je treba na delavski enotnosti in na slovansko - italijanskem bratstvu in prikazati to kot vmešavanje italijanskega sindikalnega gibanja v Julijsko krajino."⁴⁹⁷

Do sporov je, zaradi forsiranja tudi političnega in ne le ekonomskega boja s strani vodstva Enotnih sindikatov, prišlo tudi med njihovim članstvom, predvsem med tistimi, ki so se vanje vključili iz "razrednih ekonomskih pozicij delavskega razreda".⁴⁹⁸ Ta razkol se je predvsem pokazal med stavko proti

495 Darko Darovec: Enotni sindikati, diplomatska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1989 (v nad. D. Darovec, Enotni sindikati), str. 2.

496 ARS, I, f. GOES, m. 3a, poročilo Naloge partijske sindikalne komisije, nedatirano.

497 ARS, I, f. GOKPJK, ae 142, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 20. november 1945.

498 ARS, I, f. GOKPJK, ae 142, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 20. november 1945.

prepovedi izhajanja Primorskega dnevnika, ki je bila politična in deloma, čeprav ne prvenstveno, tudi v zaščito interesov slovenskega naroda. KPJK je člane, ki so tej stavki nasprotovali, razglasila za oportuniste in za tiste, ki ne razumejo partijske usmeritve. Pri tej svoji obsodbi so se oprli na opredelitve sindikalnega kongresa v Parizu, da ne more biti sindikalno delovanje zunaj vsakdanjega boja za mir, demokracijo, okrepitev demokratičnega bloka v svetu, uničenje ostankov fašizma, za vzpostavitev in okrepitev ljudske oblasti. Boj proti Julijskim sindikatom je bil po njihovem v bistvu boj proti ostankom fašizma.⁴⁹⁹ Po končani stavki ob prepovedi Primorskega dnevnika decembra 1945 zaradi odnosov med vodstvi KPJK oz. KPS in KPI še niso ukrepali proti t.i. oportunistom. Po petem kongresu KPI, ko se je le ta odkrito opredelila za italijanski Trst in po vključitvi Julijskih sindikatov v CGIL, pa so se odnosi zaostрили. ES so nastopili z dokazom, da je CLN z Julijskimi sindikati razbila sindikalno enotnost.⁵⁰⁰

Sindikalno enotnost je podpirala tudi mednarodna sindikalna organizacija, kar je pomenilo dodatne pritiske na oboje. Obe strani sta se zavedali, da je vprašanje sindikalne enotnosti možno samo v širšem okviru političnega življenja v coni A Julijske krajine in izboljšanja odnosov med Italijani in Slovenci, oziroma bolje med projugoslovanskimi in proitalijanskimi silami. Enotnost sindikatov se je razbijala ne le na strankarski osnovi, ampak so tudi v ločevanju sindikatov uspešno uporabljali narodna čustva. Tako naj bi proitalijanska stran pritiskala na Italijane, člane ES, poskušala razpuščati tovarniške odbore in izsiljevati delavce, naj izstopijo, tudi z grožnjami z odpusti itd.⁵⁰¹

Kljub nasprotjem, ki so občasno prišla do vrelišča, so se nadaljevala prizadevanja za sindikalno združitev. Tu je bila zelo aktivna CGIL, ki je dala pobudo za sodelovanje obeh sindikatov, kar je bil tudi del strategije KPI, ki je tako poskušala pritegniti italijansko delavstvo.⁵⁰² Za sodelovanje se je predvsem zavzemala že omenjena proitalijanska struja v Enotnih sindikatih na čelu s predsednikom MO ES Trst Ernestom Radichem. Do sporazuma ni prišlo, pač pa so se odnosi še bolj zaostрили po protestni stavki ob škedenjskih dogodkih marca 1946, ko naj bi se med stavko Julijski sindikati pokazali "kot izda-

499 ARS, I, f. GOKPJK, ae 340, referat Partija in sindikati, nedatirano.

500 ARS, I, f. GOKPJK, ae 218, referat o odnosu med partijo in sindikati, nedatirano, januar 1946.

501 ARS, I, f. GOES, m. 3b, zapisnik seje med predstavniki Enotnih in Julijskih sindikatov ter KPI, 12. februar 1946.

502 ARS, I, f. GOES, m. 3b, zapisnik razgovora med predstavniki Enotnih in Julijskih sindikatov ter KPI, 12. februar 1946.

jalski, izjavljali, da udeležba v stavki ni bila spontana, ampak vsiljena,” in pa v demonstracijah konec marca isto leto, “ko se je reakcija hotela skriti za rdečo zastavo”,⁵⁰³ s čimer je mišljena vloga predstavnika KPI Giacoma Pellegri-nija in njegovih pristašev v proitalijanskih demonstracijah, kar je privedlo do nadaljnega poslabšanja odnosov med partijami, ki sta se borili za vpliv v Julij-ski krajini. Nekateri Italijani, bivši člani KPI, niso bili, zaradi občutka poveza-nosti z matično partijo, pripravljeni na soočenje z njo in bi v primeru odkrite-ga spora med KPJK in KPI verjetno stopili na stran zadnje. Rezultat tega je bilo poglobljanje nasprotij znotraj KPJK, kar je privedlo do izključitve dveh glavnih predstavnikov t.i. proitalijanske struje in vodilnih sindikalnih funkcionarjev v Trstu, že omenjenega Radicha in Ubaldinija. Vprašanje njunih izklju-čitev so postavili v okvir vprašanja socilademokratskih tendenc in boljševiza-cije partije.⁵⁰⁴

Nesoglasja v tržaškem sindikalnem gibanju je večkrat poizkušala reševati tudi svetovna sindikalna federacija, ustanovljena leta 1945 v okviru OZN. V Trstu ji je uspelo ustanoviti osrednjo komisijo za sindikalno združitev - Com-missione centrale d'intesa sindacale, CCIS, ki je delovala od novembra 1946 do oktobra 1947, to je do ustanovitve ES STO.⁵⁰⁵ Njena ustanovitev je bila v času, ko so bile odločitve o prihodnosti ozemlja znane in ko sta obe strani poizkušali najti modus vivendi v kasnejši skupni državi. Razcepljenost in nes-porazumi so se kljub temu nadaljevali, pariški sporazum se je prikazoval tudi kot da bo “predstavljal za lokalno demokratično gibanje, za Partijo in Enotne sindikate, za demokratične množice eno najmočnejših orožij v borbi proti re-sničnim sovražnikom te združitve (reakciji v Julijskih sindikatih), tako da bo-do oni oportunisti in reakcionarji. To bo njihovim masam odprlo oči in bodo nadaljevale našo razredno borbo.”⁵⁰⁶

503 ARS, I, f. GOKPJK, ae 149, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 17. maj 1946.

504 ARS, I, f. GOKPJK, ae 149, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva, 17. maj 1946.

505 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 2, poročilo o sporazumu med Enotnimi sindikati in Delavsko zbornico, ki je bil 21. oktobra 1946 podpisan v Parizu, in o delovanju komisije, nedatira-no, nepodpisano.

506 ARS, I, f. MKKPJK Trst, m. 3, zapisnik sestanka MK KPJK, 6. november 1946.

IX. ZAKLJUČEK

Julijska krajina je bila v zgodovini območje, kjer sta se srečevala slovan-ski in romanski svet, ob naraščanju vloge Trsta kot največjega pristanišča Av-strije, pa je sem segel tudi germanski vpliv. Bila je sicer narodnostno mešana, vendar so Italijani večinoma živeli v mestih, medtem ko so bili na podeželju, razen v Istri, skoraj samo Slovenci in Hrvati. Ne smemo pa pozabiti, da je bil Trst pred prvo svetovno vojno največje slovensko mesto.

Vse do leta 1918 je bila Julijska krajina vključena v večnarodno državo. Njeni narodi so težili k priključitvi matični državi kot Italijani ali pa poskušali doseči samostojnost ali večjo avtonomijo v okviru obstoječe države, kot Slo- venci in Hrvati.

Ko je ob znanjo zmagovitem koncu prve svetovne vojne Italija zasedla in priključila celotno Julijsko krajino, je kot izrazito enonarodna država, z nera- zumevanjem za pravice manjšin, začela raznarodovanje, ki ga je fašizem še stopnjeval. Zatiranje je povzročilo, da sta se manjšini socialno homogenizira- li, saj so zaradi izganjanja predvsem izobražencev in uničenja gospodarskih korenin Slovenci in Hrvatje v Julijski krajini večinoma delavci ali revni kmet- je. To je obenem pomenilo, da so bili blizu levim političnim strujam.

Italijanski nacionalizem je bil tam zaradi dolgoletnega Risorgimenta moč- nejši kot drugje v Italiji in so Italijani skoraj v celoti, če ne aktivno podpirali, pa vsaj tolerirali fašizem. Delna izjema je bilo delavstvo, ki mu je fašizem, ta- ko kot manjšini, ukinitelj njegove organizacije in pozaprli ali pregnali vodje. V Julijski krajini sta tako nastala sinonoma italo - fašizem in slavo - komunizem, ki sta narodno pripadnost izenačila z ideološko, kar je imelo posledice tudi v medvojnem in povojnem dogajanju.

V času vojne so nastala zavezništva, ki so se nadaljevala v povojni čas in so temeljila na opredelitvi za priključitev eni ali drugi državi. Nastajalo so na osnovi narodnih in socialnih oz. razrednih opredelitev, pri čemer je pri nekate- rih slojih prevladala prva ali druga možnost, pa tudi obe.

Primorski Slovenci so med vojno ter v času do podpisa mirovne pogodbe z Italijo v veliki večini podprli OF in njeno naslednico SIAU, ker so v njej vi-

deli edino pomembno silo, ki si je prizadevala za priključitev Primorske s Trstom Jugoslaviji. Prevladal je odpor do države, ki jih je dvajset let zatirala. Ker je večina slovenskega naroda na Primorskem pripadala revnim slojem, se je narodnostni opredelitvi pridružila tudi razredna, zavzemali so se za državo, v kateri je bila vzpostavljena ljudska oblast. Pri ostalih, ki so komunizmu sicer nasprotovali, pa je prevladala narodnostna komponenta, hoteli so se združiti z državo, v kateri je živela večina slovenskega naroda, in so se šele nato spraševali, kakšna je. Tako se je OF, največ po kapitulaciji Italije, priključil tudi večji del t.i. primorske sredine.

Nemški okupator je za razliko od Italijanov zaradi političnih razlogov Slovencem na Primorskem priznal nekatere narodnostne pravice, n.pr. slovenske šole, zato je del Primorcev pristajal na sodelovanje z njim, predvsem v okviru Slovencega narodnostno varnostnega zbora. Po vojni, ko je možnost prozahodne oblasti v Jugoslaviji propadla, pa opozicije SIAU med primorskimi Slovenci skoraj ni bilo. Obstajala je v nekaterih območjih, predvsem na tistih območjih Goriške, kjer je bilo pred tem močno domobranstvo, in med ozkimi krogi. A tudi zadnji v ključnih trenutkih, kot so bili zbiranje podpisov za priključitev Jugoslaviji avgusta in septembra 1945 in prihod komisije izvedencev marca 1946, niso javno nasprotovali SIAU. Pri tem moramo izvzeti politično emigracijo iz Slovenije. Organizirana opozicija predvsem katoliških in liberalnih krogov med Slovenci se je pojavila šele po odločitvah o ustanovitvi STO in po koncu mirovne konference, ko je postalo jasno, kakšna bo prihodnja meja in so prišla v ospredje ideološka in druga nesoglasja.

Italijani, z izjemo delavstva, so do prihoda Nemcev vsaj v veliki večini pasivno sprejemali fašizem in jih ni zanimal osvobodilni boj, ki se je bil v njihovi neposredni bližini, niti niso bili proti okupaciji delov Slovenije. Po nemški zasedbi so v kolaboracijo z okupatorjem takoj pristali fašisti in krogi velikega kapitala, ki so zasedli ključne položaje v upravi območja, medtem ko je fašiste okupator izrabljal za izvajanje represije nad sodelavci osvobodilnega gibanja, tako italijanskega kot slovenskega. Del Italijanov, predvsem inteligenca in malomeščanski krogi, se je poleg delavcev odločil za aktivni odpor. Prek KPI so se povezovali tudi s slovenskim osvobodilnim gibanjem, so pa, razen komunistov, hoteli ohranitev rapalske meje in so pristajali zgolj na priznavanje manjšinskih pravic ostalima narodoma. Kljub občutku ogroženosti zaradi "slovanske nevarnosti" so odklonili ponujeno sodelovanje s kolaborantskimi krogi za skupen nastop proti jugoslovanski osvobodilni vojski, ker so se zavedali, da bi to pomenilo tudi soočenje z zavezniki, katerih sestavni del je ta vojska bila. Kot protifašisti so bili po koncu vojne ravno ti krogi edini

verodostojni nasprotnik priključitve Jugoslaviji v Julijski krajini, če seveda ne upoštevamo mednarodnih razmer, ki so bile odločilne, in tudi glavni nosilec proitalijanske politike. Zaradi nedorečenosti položaja Julijske krajine v prvih povojnih letih, se je njihova politika radikalizirala in vse bolj prehajala pod vpliv desnih ekstremističnih krogov. Na to je vplivalo tudi spremenjeno razmerje sil v sami Italiji, kjer se je dotedanja močna leva struja v CLN umaknila predvsem krščanski demokraciji.

Italijansko delavstvo je vključitev v italijansko državo doživljalo drugače kot ostali krogi. Ker je bila fašistična represija usmerjena predvsem proti levim delavskim strankam in organizacijam, je bila njihova vez z Italijo, ki so jo doživljali le v času fašizma, slaba in je pri njih razredna zavest prevladala nad narodno. Že med vojno so se aktivno prek komunistov in v okviru odborov Delavske enotnosti povezali s slovenskim osvobodilnim gibanjem, ki je že takrat poleg rešitve slovenskega narodnega vprašanja imel za cilj tudi ustvaritev ljudske oblasti. Ta njihova odločitev za priključitev Jugoslaviji kot deželi, v kateri je bila ljudska oblast, je ostala tudi v času Zavezniške vojaške uprave v Julijski krajini in so večinoma podprli politiko SIAU in t.i. slovensko - italijanskega bratstva.⁵⁰⁷

V Julijski krajini sta v času vojne nastajala dva tabora, ki sta bila po njenem koncu v času boja za meje jasno med seboj ločena in vse bolj radikalna. Poleg njiju je bil sicer tabor neodvisnih, ki se je zavzemal za Julijsko krajino kot neodvisno državo, ki pa pred ustanovitvijo STO ni imel večjega političnega vpliva. Odločilna za priključitev enemu ali drugemu taboru je bila zahteva za priključitev Italiji ali Jugoslaviji, zato smo ju poimenovali proitalijanski in projugoslovanski tabor.

V proitalijanskih strankah in organizacijah so bili samo Italijani in so bile sestavljene iz ljudi različnih političnih usmeritev, ki jim je bila skupna narodnostna opredelitev, tako da je tu le ta skoraj povsem prevladala. Tega tabora ne moremo enačiti s protikomunističnim, ker so bile vanj vključene tudi nekatere leve stranke in stranke, ki so bile v Italiji v tistem času koalicijsko povezane s KPI. Njihovo nasprotovanje projugoslovanskemu bloku ni bilo nasprotovanje komunizmu, čeprav se je tudi občasno pojavljalo a le v okviru t.i. slavo komunizma, ampak nasprotovanje tistim, ki so bili proti italijanskemu Trstu in Julijski krajini.

V projugoslovanskih strankah in organizacijah so bili vključeni tako Slovenci in Hrvati, kakor tudi Italijani, predvsem delavci. Opredelitve ljudi, ki so

507 Iz podatkov o številu članstva v KPJK in SIAU vidimo, da je bila ta njihova podpora dejansko velika in ne le parola projugoslovanskih organizacij, kar nam potrjujejo tudi izjave nekaterih italijanskih politikov in predvsem Togliattijev govor na 5. kongresu KPI decembra 1945, op.a.

podpirali projugoslovansko politiko so bile tako narodnostne, ki so prevladale med Slovenci in Hrvati, kjer se je del odločal tudi zaradi socialne preobrazbe, in večinoma socialne oz. razredne, ki so prevladale med Italijani.

Opredelitev, da je sovražnik vsakdo, ki je proti Jugoslaviji, se je izrazito ostro postavila ob osvoboditvi in v času jugoslovanske zasedbe Trsta. Jugoslovanske oblasti so sicer govorile o fašistih in protifašistih, vendar je bil kot fašist pojmovan vsakdo, ki je bil nasproten jugoslovanski oblasti in ki ni sprejemal jugoslovanske vojske kot osvoboditeljice iz kakršnihkoli razlogov.⁵⁰⁸ Zato aretacije, ki so jih jugoslovanske oblasti izvajale v Julijski krajini, niso bile proti Italijanom kot narodu, niti proti t.i. razrednim sovražnikom, saj poleg italijanskega delavstva niso zajele tudi kapitalističnih krogov, ampak so bile proti nasprotnikom priključitve. Pri tem moramo posebej obravnavati aretacije ljudi, ki so si svoje roke dejansko umazali s krvjo in pa aretacije nekaterih tudi slovenskih protifašistov, ki so bili novi oblasti in komunizmu domnevno nevarni zaradi svoje prozahodne usmeritve. Večina pa je bila kmalu izpuščena in so se nekateri aktivno vključili v delovanje SIAU.

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja in kasneje jugoslovanske oblasti je poskušalo obe opredelitvi združiti v okviru politike slovensko (slovansko) - italijanskega bratstva v skupnem boju za priključitev Jugoslaviji. Tako politiko je zahtevala predvsem KPJ in prek nje KPS, ki je s pomočjo italijanskih komunistov in prek njih delavstva poskušala razširiti vpliv komunizma čim dlje v Italijo. Ko je postalo jasno, da bo Italija vključena v zahodno sfero, pa je politika bratstva pridobivala vpliv med Italijani na območjih, ki so sodila v okvir jugoslovanskih ozemeljskih zahtev. S pristajanjem dela Italijanov na priključitev Jugoslaviji so poskušali okrepiti svoj položaj na prihodnjih mirovnih pogajanjih, saj je v okviru jugoslovanskih zahtev (slovenska etnična meja) živelo precej Italijanov, največ v Trstu. Vpliv pa jim je uspelo pridobiti le med delavstvom s sklicevanjem na vzpostavitev ljudske oblasti, ne pa, razen posameznikov, med ostalimi italijanskimi krogi. Tu moramo izvzeti pristajanje italijanskih kapitalističnih krogov na sodelovanje z jugoslovanskimi oblastmi v času jugoslovanske zasedbe Julijske krajine, kar dokazuje, da poleg delavstva, ki so ga obtoževali izdajstva narodnih interesov, tudi kapital nima domovine.

Pri snovanju politike italijansko slovenskega bratstva so naleteli na težave tudi med Slovenci. Pri njih je bil močan odpor do sodelovanja z Italijani kot narodom zaradi njegovega vsaj pasivnega sprejemanja fašizma in nasilja nad manjšino. Med vojno, ko je bila velika nevarnost, da bi zaradi zapostavljanja

508 ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CKKPS Obkom KPS št. 89, 29. april 1945.

slovenskega narodnega vprašanja s strani OF močnejše prevladal vpliv protikomunističnih slovenskih krogov, je OF narodno vprašanje postavljala kot glavno in je zaradi tega tudi dobila odločujoč vpliv med primorskimi Slovenci, kar ji je omogočilo osvoboditev Primorske.

Za pridobivanje in ohranjanje vpliva med italijanskim delavstvom so morali pri zavzemanju za slovensko vprašanje delati kompromise, ki so se predvsem odrazili kot občasno ostajanje pri načelnih opredelitvah, brez konkretnih ozemeljskih. V ospredje je razredna opredelitev prišla zlasti po koncu vojne, v času boja za meje in delovanja ZVU, ko jim je bila slovenska podpora skoraj povsem zagotovljena že z zahtevo za priključitev Jugoslaviji. Ohraniti so morali vpliv med tistimi, ki so imeli možnost izbire, to je bil predvsem italijanski proletarijat. Tako odločitev je okrepila reakcija tržaškega italijanskega delavstva ob jugoslovanski zasedbi, ko so n.pr. zahtevali rdeče namesto slovenskih zastav z zvezdo, pa tudi nasprotovanje vodstva italijanske partije jugoslovanski priključitvi Trsta. Poudarjenje opredelitve za Jugoslavijo kot državo, v kateri je bila izvedena socialna preobrazba, je bilo postavljeno v ospredje tudi zaradi stališč CLN, ki je v prvo vrsto postavljal italijanstvo in med drugim očital italijanskim komunistom in proletariatu izdajstvo narodnih interesov, SIAU pa slovenski nacionalizem. Kot nasprotje nacionalnih interesov pri opredeljevanju za priključitev so postavljali v ospredje druge kriterije tudi zaradi številčne premoči Italijanov v nekaterih območjih, predvsem pa v Trstu. Pri tej svoji politiki je SIAU delala preveč kompromisov, kar je bil eden od vzrokov, da so po koncu mirovne konference nekateri slovenski krogi šli v opozicijo proti njej.

SIAU, ki je bila nosilec projugoslovanske politike v coni A Julijske krajine, je bila ustanovljena po sklepu CK KPS, po vzoru Ljudske fronte v Jugoslaviji oz. slovenske OF, za izvedbo načrtov jugoslovanskega vodstva v pokrajini. Bila je množična organizacija, ki ni bila osnovana na osnovi koalicije organizacij, ki so bile njen sestavni del, ampak kot enotno množično gibanje, v katerem je KPJK imela odločilen vpliv. Vse važnejše odločitve so bile sprejete v soglasju s slovenskim vodstvom, ključne tudi z Edvardom Kardeljem, ki je bil glavni jugoslovanski pogajalec na mirovnih pogajanjih. Lahko rečemo, da sta bili KPJK in SIAU neposredni izvajalec jugoslovanske politike v coni A Julijske krajine, kakor so bile tudi proitalijanske organizacije povezane s politiko italijanske vlade, ki pa v prvem obdobju zaradi posledic vojne niso imele take moči kot jugoslovanska stran. Ena od stalnic politike projugoslovanskih organizacij je bila tudi odklanjanje vsakega sodelovanja z Zavezniško vojaško upravo v okviru boja za ponovno vzpostavitev organov ljudske

oblasti. Krogi, ki so kasneje prešli v opozicijo proti SIAU, so ji poleg prevladujočega vpliva komunistov, očitali kot največjo napako in vzrok za slabitev slovenskega položaja v Julijski krajini ravno to politiko. Vprašanje pa je, koliko bi bila tudi drugačna politika uspešna v kontekstu hladne vojne, ko je opredelitev za italijanski in jugoslovanski Trst postala tudi opredelitev za ali proti komunizmu.

Dogajanje v Julijski krajini je postajalo vse bolj povezano z dogodki v mednarodni politiki v okviru nastajajočih blokov. Če v lokalnih okvirih opredelitev za ali proti Jugoslaviji ni bila prvenstveno ideološka, je taka postala v mednarodni politiki, predvsem potem, ko se je aktivno vključila Sovjetska zveza s svojo podporo jugoslovanskih zahtev. Negativnemu odnosu zahodnih sil do tega, da bi Trst pripadel Jugoslaviji, ki je bil razviden vse od leta 1941, se je pridružila nova razsežnost, ko je italijanski Trst postal sinonim za zahodni prodor proti vzhodu, jugoslovanski Trst pa je postal sinonim, v okviru t.i. domino theory za prodor komunizma na zahod. Želje in zahteve ljudi na eni in drugi strani so bile drugotnega pomena in sta jih oba tabora izrabljala za medsebojna izsiljevanja, dejanskega vpliva na odločitve pa niso imeli, kakor ga niti nista imeli obe prizadeti državi. Te so sprejemali v okviru velesil, ki so tudi zaradi ohranjanja statusa quo sprejele odločitev za ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja. Jugoslovanske oblasti so se kmalu zavedle, dejansko že ob umiku iz cone A, dokončno pa po sprejemu sklepa o internacionalizaciji, da Trsta ne bodo dobile. V zameno za svoj pristanek so poskušale iztržiti čim več, v kar sodi predvsem poskus dogovora med Palmirom Togliattijem in Titom novembra 1946, po katerem se je predvsem drastično pokazalo, kako so bile zahteve in čustvovanje ljudi v Julijski krajini dejansko izrabljeni v okviru t.i. visoke politike. Šele po jugoslovanskem sporu z Informbirojem, ko je prenehal odločilen vpliv Sovjetske zveze v Jugoslaviji in je tržaško vprašanje izgubilo razsežnost spopada med dvema blokoma, se je odprla možnost, da se vprašanje razreši s kompromisom.

X. VIRI IN LITERATURA

Viri:

Arhivsko gradivo o problematiki Slovensko oz. Slovansko - italijanske antifašistične unije, Komunistične partije Julijske krajine in drugih nanju vezanih množičnih organizacij, ki so delovale v coni A Julijske krajine, hranijo v Sloveniji predvsem Arhiv Republike Slovenije (ARS) v Ljubljani ter Goriški muzej v Novi Gorici. Največ gradiva o delovanju SIAU in drugih političnih organizacij je v fondih ARS priključenega Zgodovinskega arhiva CK ZKS (Referat za dislocirano arhivsko gradivo I - ARS, I), ki hrani tudi dele gradiva oblastnih organizacij, n.pr. Mestnega osvobodilnega sveta (MOS) Trst in del gradiva Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PNOO) za Slovensko primorje in Trst. Večina gradiva t.i. organov ljudske oblasti pa je v ARS, v fondih bivšega arhiva Inštituta za novejšo zgodovino (Referat za dislocirano arhivsko gradivo II - ARS, II). Goriški muzej (AGM) hrani gradivo SIAU za goriško okrožje. Nekaj gradiva je tudi v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici. Pokrajinski arhiv Koper in Pokrajinski muzej Koper pa hranita gradivo za cono B Julijske krajine, ki je v raziskavi nisem zajela. Gradivo arhiva Ministrstva za notranje zadeve (AMNZ) zajema čas do konca vojne, medtem ko povojnega gradiva Ozne in drugih organov, n.pr. Narodne zaščite, ki so delovali na obravnavanem območju, v arhivu skoraj ni.

V Italiji je gradivo o vprašanjih cone A Julijske krajine v Osrednjem državnem arhivu (Archivio centrale dello Stato) v Rimu, v Zgodovinsko - diplomatskem arhivu italijanskega zunanjega ministrstva (Ministero degli esteri, Archivio storico - diplomatico), v arhivu Inštituta Gramsci v Rimu ter v deželnih in pokrajinskih arhivih. Precej gradiva je zbral Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja Furlanije - Julijske krajine (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia) v Trstu. Gradivo je tudi v nekaterih privatnih arhivih ter v arhivih slovenskih manjšinskih organizacij.

Gradivo o delovanju diplomacije, dogajanju na mirovnih pogajanjih in o delovanju Zavezniške vojaške uprave, med katerim so tudi poročila o dogaja-

nju na terenu in o delovanju političnih organizacij, je predvsem v britanskem Public Record Office in v National Archives v Washingtonu.

V raziskavi sem uporabila gradivo Arhiva Republike Slovenije, referata za dislocirano arhivsko gradivo I (citirano ARS, I) in sicer v fondih:

GO SIAU: Glavni odbor Slovansko - italijanske antifašistične unije

GO KPJK: Glavni odbor Komunistične partije Julijske krajine in Centralni komite Komunistične partije Svobodnega tržaškega ozemlja

GO ES: Glavni odbor Enotnih sindikatov

GO ASIŽZ: Glavni odbor Antifašistične slovansko - italijanske ženske zveze

GO ZAMJK: Glavni odbor Zveze antifašistične mladine Julijske krajine

OO SIAU za Tržaško okrožje: Okrožni odbor Slovansko - italijanske antifašistične unije za Tržaško okrožje

MO SIAU Trst: Mestni odbor Slovansko - italijanske antifašistične unije Trst

OK KPJK za Tržaško okrožje: Okrožni komite Komunistične partije Julijske krajine za Tržaško okrožje

OK KPJK za Goriško: Okrožni komite Komunistične partije Julijske krajine za Goriško okrožje

MK KPJK Trst: Mestni komite Komunistične partije Julijske krajine Trst

PNOO: Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst

MOS: Mestni osvobodilni svet Trst

AIS: Arhiv informacijske službe in protifašističnega boja, zbirka

CK KPS: Centralni komite Komunistične partije Slovenije 1941 - 1945

CK ZKS: Centralni komite Komunistične partije Slovenije, Zveze komunistov Slovenije 1945-1990

Obkom KPS za Slovensko primorje: Oblastni komite Komunistične partije Slovenije za Slovensko primorje

OK KPS pri Obkom KPS: Okrožni komiteji pri Oblastnem komiteju KPS za Slovensko primorje

Boris Kraigher, osebna zbirka

Edvard Kardelj, osebna zbirka

Boris Kidrič, osebna zbirka

Pri citiranju gornjih fondov in zbirk se, tudi v okviru enega fonda, pojavljajo različne oznake, n.pr. arhivske enote, škatle, mape, kar je posledica tega, da so nekateri fondi ali pa njihovi deli na različni stopnji arhivske obdelave.

Poleg navedenih fondov sem uporabila gradivo iz fondov Arhiva Republike Slovenije, referata za dislocirano arhivsko gradivo II (ARS, II), gradivo v fondih

arhiva Ministrstva za notranje zadeve (AMNZ) ter gradivo arhiva Goriškega muzeja (AGM). Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja hrani nekatere dokumente, pomembne za raziskavo, ki pa se nahajajo tudi v fondih bivšega zgodovinskega arhiva CK ZKS, n. pr. zapisniki sej MOS Trst iz leta 1945, spomenice prebivalstva, popisni listi akcije zbiranja podpisov za Jugoslavijo avgusta in septembra 1945.

Časopisje:

V obravnavanem obdobju je v coni A Julijske krajine izhajalo več dnevnikov ter tednikov. Velika večina tiska je bila neposredno vpeta v politično dogajanje in so bili dejansko glasila posameznih strank ali pa skupin. V nadaljevanju navajam pregled časopisja:

Caleidoscopo, proitalijanski tednik.

Il Canguro, prokomunistični tednik.

La Coda del Diavolo, tednik organizacije Uomo qualunque.

Il Corriere di Trieste, glasilo neodvisnih organizacij, izhajal od 21. junija 1945.

Delavsko kmečka enotnost, sindikalno glasilo v slovenščini, izhajal od 1945 - 1948, najprej kot tednik, nato dvotedensko.

Demokracija, tednik Slovenske demokratske zveze, izhajala od 15. aprila 1947.

L'Eco, tednik Narodne lige (Lega nazionale, LN), izhajal je od 7. aprila 1946.

El Merlo, satirični list s protijugoslovansko vsebino.

L'Emancipazione, tednik Stranke akcije (Partito d'azione, Pd'A), izhajal od septembra 1945, od julija 1947 tednik Republikanske stranke akcije (Partito repubblicano d'azione, PRd'A).

Fronte unico, izhajal na Goriškem kot tednik projugoslovanski organizacij.

Glas zaveznikov, glasilo Zavezniške vojaške uprave (ZVU) od 19. junija 1945 do 1. marca 1947. Izhaja tudi v italijanščini kot *Giornale alleato*.

Il Giornale di Trieste, proitalijanski dnevnik, naslednik dnevnika *Il Piccolo*. Izhajal je od marca 1947 do oktobra 1954, ko se je preimenoval ponovno v *Il Piccolo*.

Glas mladine, glasilo Zveze antifašistične mladine Julijske krajine (ZAMJK), izhajal od 1946 do 1950, najprej kot tednik, nato kot mesečnik.

Grido dell'Istria, glasilo istrskega Narodnoosvobodilnega odbora (Comitato di liberazione nazionale, CLN), izhajal v Trstu od julija 1945.

L'Idea Liberale, tednik liberalne stranke (Partito liberale, PL), izhajal od 26. septembra 1945.

L'Informatore del Popolo, glasilo Informacijskega urada KPI, izhajal od junija 1946.

Il Lavoratore, glasilo Komunistične partije Julijske krajine (KPJK), izhajal od junija 1945.

Ljudski tednik, glasilo OF v letih 1946 - 1951.

Il Messaggero Veneto, prodesničarski list, ki je posegal tudi na območje Julijske krajine s posebno tržaško stranjo.

Mlada svoboda, tedenska priloga Primorskemu dnevniku, namenjena mladini.

La Nostra Vigilia, tajno glasilo CLN Giuliano med jugoslovansko zasedbo maja 1945.

Il Nostro Avvenire, glasilo italijanskih partizanov v slovenskih enotah. Po prihodu jugoslovanskih enot v Trst od 4. maja 1945 je postal dnevnik. Izhajal do 8. junija 1945.

L'Ora Socialista, glasilo socialistične stranke (Partito socialista), izhajalo od septembra 1945.

L'Osservatorio del CLN, uradno glasilo CLNG v času ilegale med jugoslovansko zasedbo.

Primorski dnevnik, glasilo OF na Primorskem, izhaja kot naslednik Partizanskega dnevnika od 13. maja 1945.

Il Progresso, projugoslovanski tednik, izhajal v Tržiču.

La Prora, tednik krščanske demokracije (Partito della democrazia cristiana, PDC).

La Rinascita Giuliana, glasilo CLNG, izhajalo kratek čas od 10. junija 1945.

Slovenski Primorec, tednik katoliške struje, izhajal v Gorici od 29. avgusta 1945.

Soški tednik, glasilo OF za Goriško, izhajal od 7. julija 1945.

Teden, katoliški tednik v Trstu, izhajal od 8. maja 1947 do 19. avgusta 1948.

Trieste Libera, glasilo Paulinove neodvisne skupine.

Trieste Sera, glasilo Fronte za neodvisnost svobodne Julijske države (Fronte dell'indipendenza per il libero stato giuliano, FILSG). Izhajal je sredah in sobotah od 20. marca 1946.

L'Unità Operaia, tednik Enotnih sindikatov, izhajal v Trstu ob nedeljah.

L'Uomo Qualunque, glasilo istoimenskega gibanja.

Venezia Giulia, tednik Julijskega odbora (Comitato Giuliano) v Rimu, izhajal od 1946.

La Vita Nuova, tednik škofijskega odbora Katoliške akcije v Trstu. Izhajal tudi med vojno kot edino glasilo, ki ni bilo v zavezništvu z nacisti.

La Voce Giuliana, glasilo krščanske demokracije v času jugoslovanske zasedbe.

La Voce del Popolo, glasilo SIAU v italijanščini.

La Voce Libera, dnevnik strank, vključenih v CLN Giuliano. Izhajal od 23. junija 1945 do 31. julija 1949, vendar od leta 1947 samo kot glasilo republikanske stranke akcije in socialistov. Svoj pomen je izgubil po začetku izhajanja *Giornale di Trieste*.

Žena - Donna, glasilo Antifašistične slovansko - italijanske ženske zveze.

Literatura:

O problematiki Julijske krajine med leti 1945-1947 so izšla števila dela. Večina del obravnava mednarodno raven dogajanja in t.i. visoko politiko. Precej manj je del, ki obravnavajo lokalno dogajanje, izšla pa so večinoma v Italiji. V nadaljevanju navajam pregled literature, ki sem jo uporabila v raziskavi.

Apih Elio: *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918-1943*, Bari 1966

Babič Branko: *Primorska ni klonila; Spomini na vojna leta*, Koper, 1982

Beltram Julij: *Tukaj je Jugoslavija*. Goriška 1945/47, Koper 1982

Biber Dušan: *Britanska in ameriška politika o italijansko - jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni*, razprava v zborniku *Trst Trieste 1945*, ciklus predavanj, Trst 1985, str. 7-27

Biber Dušan: *Kako do virov o "fojbah"?* Raziskavam prof. Sama Pahorja na rob, Naši razgledi, 15. januar 1988

Blasina Paolo: *Vescovo e clero nella diocesi di Trieste - Capodistria 1938-1945*, Trst 1993

Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli - Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale, Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione, knjige 1-4, Videm 1986-1991

I cattolici isontini nel XX secolo, vol. III: *Il goriziano fra guerra, resistenza e ripresa democratica (1940-1947)*, Gorica 1987

Cernigoi Claudia: Operazione foibe a Trieste. Come si crea una mistificazione storica: dalla propaganda nazifascista attraverso la guerra fredda fino al neoirredentismo, Videm 1997

Coceani Bruno: Mussolini, Hitler, Tito alle porte orientali d'Italia, Bologna 1948

Colja Katja: Mestni osvobodilni svet in Zavezniška vojaška uprava, Jadranski koledar 1997, Trst 1997, str. 100-105

Colummi Cristiana, Ferrari Liliana, Nassisi Gianna, Trani Germano: Storia di un esodo. Istria 1945-1956, Trst 1980

Cox Goefrey: The Race for Trieste, London 1977

Darovec Darko: Enotni sindikati, diplomatska naloga, Filozofska fakuleta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1989

De Castro Diego: La questione di Trieste, Trst 1954, razširjena izdaja z enakim naslovom, ki sem jo uporabljala, je izšla v Trstu 1981

Deželak Vida: Organizacijski razvoj KPS, magistrska naloga, Ljubljana 1985

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, Ljubljana 1962-1989

Dokumenti o spolnoj politici FLRJ, 1945, Beograd 1984

Duroselle Jean Baptiste: Le conflit de Trieste 1943 - 1954, Bruxelles 1966

Ferenc Tone: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, knj. 2 in 3, Ljubljana 1985, 1990

Ferenc Tone: Kako so bili usmrčeni, podatki iz jugoslovanskih virov o Italijanih, ki so bili maja 1945 deportirani v Ljubljano, Primorski dnevnik, 7. avgust 1990

Ferenc Tone: Slovensko narodnoosvobodilno gibanje in Furlanija 1942-1943, Borec, l. 28, 1986, št. 1, str. 2-32

Fogar Galliano: Sotto l'occupazione tedesca nelle provincie orientali, Videm 1968

Fogar Galliano: Foibe in deportacije v Julijski krajini, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, l. 25, 1985, št. 1, str. 95-111 (prevod razprave iz Qualestoria, l. XI, 1983, št. 3)

Fogar Galliano: Vidiki in problemi položaja Julijske krajine 1943-1945, zbornik Trst 1941-1947, str. 89 - 105

Foibe. Il peso del passato. Venezia Giulia 1943-1945, uredil Giampaolo Valdevit, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia, Marsilio, Benetke 1997

Galeazzi Marco: Togliatti in vprašanje Julijske krajine 1941-1947, zbornik Trst 1941-1947, Koper 1988, str. 231-251

Geržinič Alojzij: Boj za slovensko šolstvo na Primorskem za delovanja dr. Srečka Baraga pri ZVU, Buenos Aires 1983

Godeša Bojan: Kdor ni z nami je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom, Ljubljana 1995

Gombač Metka: Autonomia e decentramento della politica jugoslava alla fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: il Comitato di liberazione nazionale per il Litorale sloveno e Trieste, Annales, št. 8, Koper 1996, str. 87-110

Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucije 1941-1945, Beograd 1985-1989

Jeri Janko: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961

Kacin Wohinz Milica: Slovenci in Hrvati v Julijski krajini med vojnama: Narodno politična in kulturna podoba, zbornik Trst 1941-1947, Koper 1988, str. 17-29

Kacin Wohinz Milica: Prvi antifašizem v Evropi, Koper 1990

Kersevan Alessandra: Porzus. Dialoghi sopra un processo da rifare, Videm 1995

Maganja Nadja: Trieste 1945/1949: Nascita del movimento autonomo sloveno, Trst 1994

Maserati Enio: L'occupazione jugoslava di Trieste, maggio - giugno 1945, Videm, 1. izdaja 1963, 2. izdaja 1966

Mikuž Metod: Pregled zgodovine NOB na Slovenskem, knj. 4, 5, Ljubljana 1973

Mikuž Metod: Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje 1941-1945, Zgodovinski časopis, l. 12/13, 1958-1959, št. 1, str. 7-50

Mrakar Boris: Domobranstvo na Primorskem, Ljubljana 1982

Mrakar Boris: Odnosi med slovenskimi in italijanskimi kolaboracionisti na Primorskem, zbornik Trst 1941-1947, str. 61 -75, Koper 1988

Mrakar Boris: O političnih programih slovenske kontrarevolucije 1941 - 1945, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, l. 22, 1982, št. 1-2, str. 211-223

Mrakar Boris: Goriška sredina, Prispevki za novejšo zgodovino, l. 37, 1997, št. 2, str. 325-350.

Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-1975, zbornik, Trst 1977

Nečak Dušan: Jugoslovanska begunska vlada in problem meja na Slovenskem, Slovenski upor 1941, Ljubljana 1991, str. 201-215

Nečak Dušan: Jugoslovanski odnos do vprašanja Trsta (junij - september 1945), zbornik Trst Trieste 1945, Trst 1985, str. 45-57

Nemec Nastaška: SIAU na Goriškem, diplomatska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1988

Nemec Nastaška: La ricerca storica sulle deportazioni in maggio 1945, Nuova iniziativa isontina, Gorica, dec. 1994, str. 62-68; isto, maj 1995, str. 36-42; isto, 1996, str. 36-42;

Nemec Nastaška: Kako priti fojbam do dna?, Oko, št. 78-88, Nova Gorica, 24. oktober 1996 - 11. februar 1997

Novak Alojzij: Črniška kronika, Gorica 1992, uredil Boris Mlakar

Novak Bogdan C.: Trieste 1941 - 1954, Milano 1973, več ponatisov, zadnji 1996

Pacor Mario: Confine orientale. Questione nazionale e resistenza nel Friuli - Venezia Giulia, Milano 1964

Pahor Samo: Openska Bršljanovca in bazoviški šoht, Naši razgledi, 25. december 1987

Pallante Pierluigi: Il PCI e la questione nazionale. Friuli - Venezia Giulia 1941 - 1945, Videm 1980

Perovšek France: Moja resnica, Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani, Ljubljana 1995, 2. izdaja 1997

Pirjevec Jože: Jugoslavija 1918-1992, Koper 1995

Pirjevec Jože: Sklep sekretariata Izvršnega komiteja Komunistične internacionale št. 688, z dne 15. septembra 1940, Prispevki za novejšo zgodovino, l. 37, 1997, št. 2, str. 117-122

Primorski biografski leksikon, Gorica 1974-1994

Prunk Janko: Slovenski narodni programi, Ljubljana 1986

Prunk Janko: Slovenski narodni vzpon, Ljubljana 1992

Pupo Raul: Venezia Giulia 1945. Immagini e problemi, Gorica 1992

Quarantotti Gambini Pier Antonio: Primavera a Trieste, 1. izdaja Milano 1951, 2. izdaja Trst 1985

Repe Božo: Liberalizem v Sloveniji, Ljubljana 1992

Sala Teodoro: Crisi finale nel Litorale adriatico 1944/45, Videm 1962

Schiffner Carlo: La missione storica del CLNG, v reviji Trieste, l. 1955, št. 7

Sema Paolo: El maestro de Piran. Ricordando Antonio Sema, la vita, la famiglia, l'insegnamento tra l'Istria e Trieste a cavallo di due guerre, Aviani editore 1996

Slovenski primorje in Trst, zbornik, Beograd 1953

Spazzali Roberto: Foibe, un dibattito ancora aperto, Trst 1990

Spriano Paolo: Storia del Partito comunista italiano, 4. in 5. del, Torino, 1975

Tavčar Marko, Pelikan Egon, Troha Nevenka: Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947, zbirka Viri, Ljubljana 1997

Troha Nevenka: Trst med vzhodom in zahodom (katalog razstave), Arhiv republike Slovenije, Ljubljana 1992

Troha Nevenka: Stališča Komunistične partije Slovenije (Komunistične partije Jugoslavije) in Komunistične partije Italije o Julijski krajini v letih 1941-1947, Prispevki za novejšo zgodovino, l. 33, 1993, št. 1, str. 147-161

Troha Nevenka: Aretacije, deportacije in usmrtnitve v Julijski krajini, Razgledi, št. 17 (1024), 16. september 1994, str. 11-13, št. 18 (1025), 30. september 1994, str. 18-19.

Troha Nevenka: Odnosi med jugoslovanskim oziroma slovenskim in italijanskim antifašističnim gibanjem v času med napadom na Jugoslavijo in kaptulacijo Italije (april 1941 - september 1943), revija Borec, št. 526-528, 1994, str. 73-104

Troha Nevenka: Uprava v Slovenskem primorju 1918-1954 (pregled), Arhivi, l. 20, 1997, št. 1-2, str. 88-102

Ursini - Uršič Rodolfo: Attraverso Trieste. Un rivoluzionario pacifista in una città di frontiera, Rim 1996

Valdevit Giampaolo: La questione di Trieste 1941/1954. Politica internazionale e contesto locale, Milano 1986

Vidmar Cvetko: Oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju, Goriški letnik, 8/1981, str. 173-222

Vinci Anna Maria: Trst 1943-1945. Problem kolaboracionizma, zbornik Trst 1941-1947, Koper 1988, str. 75-99

XI. SEZNAM KRATIC

AGM	Arhiv Goriškega muzeja
AMNZ	Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije
ARS	Arhiv Republike Slovenije
ASIU, ASIZ	Antifašistična slovensko - italijanska unija, Antifašistična slovensko - italijanska zveza
ASIŽZ, UDAIS	Antifašistična slovansko - italijanska ženska zveza, Unione donne antifasciste italo - slave
AVNOJ	Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije
CK KPS	Centralni komite Komunistične partije Slovenije
CLN	Comitato di liberazione nazionale, Odbor narodne osvoboditve
CLN AI	Comitato di liberazione nazionale Alta Italia, Odbor narodne osvoboditve severne Italije
CLNG	Comitato di liberazione nazionale Giuliano, Odbor narodne osvoboditve Julijske krajine
DFJ	Demokratska federativna Jugoslavija
ES, SU	Enotni sindikati, Sindacati unici
FLRJ	Federativna ljudska republika Jugoslavija
GC	Guardia civica, Mestna straža
GO KPJK	Glavni odbor Komunistične partija Julijske krajine
GO SIAU	Glavni odbor Slovansko - italijanske antifašistične unije
IO SIAU	Izvršilni odbor Slovansko - italijanske antifašistične unije
JA	Jugoslovanska armada
KAO, CAC	Koordinacijski antifašistični odbor, Comitato antifascista di coordinazione
KNOO	Krajevni narodnoosvobodilni odbor
KPI, PCI	Komunistična partija Italije, Partito comunista italiano
KPJ	Komunistična partija Jugoslavije

KPKJ, PCRG	Komunistična partija Julijske krajine, Partito comunista della Regione Giulia
KPS	Komunistična partija Slovenije
KPSTO, PCTLT	Komunistična partija Svobodnega tržaškega ozemlja, Partito comunista del Territorio libero di Trieste
MOS, CLT	Mestni osvobodilni svet (Trst), Comitato di liberazione triestino
NKOJ	Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije
NOS	Narodni osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo
NOV in POS	Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije
NZ	Narodna zaščita
Obkom KPS	Oblastni komite Komunistične partije Slovenije (za Slovensko primorje)
OF	Osvobodilna fronta
OZN	Organizacija združenih narodov
OZNA	Organizacija za zaščito naroda
Pd'A	Partito d'Azione, Stranka akcije
PK KPS	Pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije (za Primorsko)
PNOO	Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst
PO OF	Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte (za Primorsko)
SDZ	Slovenska demokratska zveza
SIAIO, CEAIS	Slovensko - italijanski antifašistični izvršilni odbor, Comitato esecutivo antifascista italo - sloveno
SIAU, UAIS	Slovansko (Slovensko) - italijanska antifašistična unija, Unione antifascista italo - slava (slovena)
SLS	Slovenska ljudska stranka
SNOS	Slovenski narodnoosvobodilni svet
SNVZ	Slovenski narodno varnostni zbor
STO	Svobodno tržaško ozemlje
VOJA	Vojna (Vojaška) uprava Jugoslovanske armade

ZAMJK, UGARG	Zveza antifašistične mladine Julijske krajine, Unione gioventù antifascista della Regione Giulia
ZKMJK, UGCRG	Zveza komunistične mladine Julijske krajine, Unione gioventù comunista della Regione Giulia
ZPP	Zveza primorskih partizanov
ZVU	Zavezniška vojaška uprava

XII. KAZALO OSEBNIH IMEN

- Alexander Harald 48, 64, 71
Ascoli Graziadio 7
Apih Elio 16
Attlee Clement R. 126
Avbelj Viktor, Rudi 40
Babič Branko 24, 28, 33, 43, 79, 84,
110, 123, 126, 129, 130, 134, 169
Bacichi Silvano 178
Baraga Srečko 144, 147
Bebler Aleš, Primož 17, 40
Bednařik Rado 125
Beltram Julij, Janko 52, 79, 86, 87,
110, 136
Benčič Drago 53
Bernetič (Bernetti) Maria, Marina 42,
133, 176
Bevk France 24, 51, 53, 79, 83, 90,
157
Bianco Vincenzo, Vittorio 29, 30,
32, 33, 42
Bidault Georges 158
Bizjak Milena 176
Bole 165
Borghese Bruno 86
Bowman Alfred C. 65, 66, 72, 73,
143, 144, 145
Boglioni, ing. 128
Brecelj Bogdan 50, 53, 79
Brejc Tomo 79
Brilej Jože 142
Broz Josip, Tito 15, 16, 21, 24, 25,
32, 48, 61, 70, 71, 106, 108, 122,
123, 135, 154, 156, 157, 164, 166,
168, 169, 170, 190
Bukovec Ivan 179
Burlini Loretta 176
Cernigoi Claudia 60
Churchill Winston 24, 71
Coceani Bruno 19, 21, 22, 37
Culot Angelo 48
Cunder, major 156
Čermelj Lavo 9, 24
Černi Josip 48, 50
Černjak Albert 178
Debeljak Janko 21
De Castro Diego 47
De Gasperi Alcide 149, 157, 161
Dekleva Josip 125
Destradi Alessandro 23, 41, 79, 110,
150
Di Blass 48
Diminić Dušan 110, 128
Dujc Albin 45
Fantini Mario, Sasso 40
Ferenc Tone 17
Ferfolja Josip 128, 129, 130, 131
Ferlan Oskar 128
Ferluga Karl 125

- Fogar Galliano 19, 36
 Fonda Antonio Savio 44
 Forchiassini Romano 48
 Fornazarič Živa 48
 Forti Fulvio 52
 Frausin Luigi 35, 37, 98
 Freyberg Bernard 49
 Galeazzi Marco 107
 Gandusio Fernando 164
 Gasparini Leopoldo 130, 133, 156
 Gasperini Francesco 178
 Gentile Giovanni 8
 Germelli Luigi 178
 Geržinič Alojzij 144
 Giadressi Sergio 178
 Gigante Vincenzo, Ugo 37
 Gorjan Jordan 48
 Gorjup 70
 Greif Martin, Rudi 39, 44
 Guetti Ada 177
 Hitler Adolf 18
 Hreščak Dušan 144, 145
 Jacoucich Etta 176
 Jaksetich Giorgio 70, 110, 123, 129
 Jelinčič Zorko 147
 Juraga Antonio 179
 Kacin Anton 144
 Kacin Wohinz Milica 8, 9
 Kardelj Edvard 14, 15, 16, 23, 24, 25,
 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 40, 46,
 49, 50, 61, 62, 69, 70, 71, 73, 84,
 88, 100, 102, 107, 108, 119, 121,
 122, 134, 135, 136, 138, 139, 149,
 152, 154, 156, 157, 159, 160, 164,
 165, 189
 Kidrič Boris 21, 46, 49, 50, 51, 61, 62,
 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 79, 82, 84,
 88, 100, 102, 107, 108, 119, 121,
 134, 135, 136, 149, 152, 154, 156,
 160
 Kolarič (Collarich) Natale 37
 Komljanc Alojz 48
 Kovačič Oskar 15
 Kraigher Boris, Janez 39, 40, 41, 42,
 43, 45, 46, 47, 49, 51, 53, 55, 56,
 62, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 79,
 82, 85, 88, 90, 104, 106, 107, 108,
 110, 111, 119, 120, 121, 122, 123,
 128, 134, 136, 137, 138, 139, 141,
 142, 143, 147, 149, 150, 151, 154,
 155, 156, 159, 160, 161, 164, 169,
 Kralj Franc 48
 Kralj Janko 13
 Kukanja Angel 128
 Kveder Dušan, Tomaž 40, 48, 50
 Laurenti Eugenio 79, 150
 Leskošek Franc, Luka 40
 Lizzero Mario 40
 Longo Luigi 30, 31
 Ložar Fani 178
 Maganja Nadja 125
 Malknecht Rudi 48
 Marcon Vincenzo, Davilla 16
 Marcovich Vittorio 110
 Marinko Miha 21, 30, 32, 163
 Martinc Peter 144
 Marzari Edoardo 182
 Masarotto Giusto 110
 Maslo Marica 178
 Massola Umberto, Quinto 14, 15, 16,
 27

- Mateš Josip 179
Mermolja Lambert 86
Mikuž Metod 63
Milanović Božo 84
Milevoj Ivan 178
Mizerit Edvard 144
Monfort Nelson M. 65
Mori Sergio 178
Mulitsch Emilio 48
Mussolini Benito 17, 21, 44, 69
Nefat Francesco 110
Nemec Nastaška 60
Nenni Pietro 88
Novak Bogdan 124
Olivi Licurgo 48
Padoan Giovanni, Vanni 40
Pagnini Cesare 19, 37, 142, 143
Pahor 70
Pahor Drago 167
Pahor Roman 125
Pallante Pierluigi 29
Parri Ferruccio 161
Pašić Nikola 8
Patterson Richard C. 63
Pellegrini Giacomo 123, 156, 184
Penko Anton 144
Perovšek France 83, 110,
Peterin Stanko 54, 56, 98, 136
Pettarin Luigi 48, 53, 79, 83, 86
Piemontesi Luigi 79
Pipan Zmaga 176
Piščanec Anton 84
Pogassi Giuseppe 52, 70, 87, 90, 158
Popit Franc 24
Pratolongo Giordano 119, 122, 123
Pregelj Franc 48
Puc Boris 87
Quarantotti Gambini Pier Antonio 44
Radich Ernesto 183, 184
Rainer Friedrich 11, 21
Raner Lea 177
Ranković Aleksander 69
Regent Ivan 110, 131
Rismondo Ersilia 176
Roletto Giorgio 32
Rubini Vittorio 143
Runko Stanislav, Mišo 56
Rupnik Leon 11
Rustja Josip 125
Semilli Emilio 110, 179
Serat Josip 90
Sforza Carlo 28
Sgubin Eraldo 178
Simoni John 143, 145, 148
Sirk Ivan 52
Sluga Jože, Lenart 56
Sluga Justina 176
Smareglia Giuglio 90
Smidlichen Narcisio 52, 140
Smodlaka Josip 25
Solieri Ermano 110
Spacal Mario 59
Spazzali Roberto 15
Stante Jernej 54
Stevenson Ralph S. 63
Sverzutti Augusto 48
Šentjurs Lidija 21, 23, 28, 29, 32, 33,
35, 38, 105, 119, 120, 134, 141,
149, 154, 155, 156, 163
Šestan Josip 87

- Šestan Jurij 110
Šestan Vlado 178
Šlibar Mirko 136
Štoka Franc 23, 34, 43, 44, 48, 49
Štrukelj Jožef 52, 68
Šubašič Ivan 24, 63, 108
Šumrada Vinko, Radoš 39
Togliatti Palmiro, Ercoli 30, 32, 46,
106, 107, 108, 119, 122, 123, 125,
154, 164, 166, 168, 169, 170, 190
Tomšič Vida 32, 33, 39, 40, 41, 45,
47
Tončič Frane 79, 125, 128, 130, 131,
167
Truman Harry 71
Tuta Venceslav 125
Ubaladini Mario 179, 184
Ukmar Anton 110, 126
Uršič (Ursich, Ursini) Rodolfo (Ru-
di), Karel 14, 32, 41, 42, 56, 108,
110, 129, 149
Valdevit Giampaolo 161
Vidali Vittorio 124
Vidmar Cvetko 68
Vilfan Joža 24, 27
Vižintin Bogomil 52
Vratuša Anton 23, 28, 34, 35, 36, 152
Wilson Henry M. 25
Zlatič (Slatich) Dina 110, 111, 176
Zocchi Lino 40
Zoratti Umberto 52, 53
Žitko Vladimir 144

Nevenka Troha

POLITIKA SLOVENSKO-ITALIJANSKEGA BRATSTVA (Slovansko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe)

Ljubljana 1998

Lektorica: Marjetka Kastelic

Založil in izdal Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani
zanj odgovarja Vladimir Žumer

Tisk: Tiskarna KURIR Ljubljana d.d.
Naklada: 250 izvodov

ISBN 961-6137-22-0

9 789616 137225